

NYELVÉVEL HAL A NEMZET

A Magyarságkutatás könyvtára

•XXVIII•

Alapító szerkesztő

JUHÁSZ GYULA

Sorozatszerkesztő

DIÓSZEGI LÁSZLÓ

Pusztay János

NYELVÉVEL HAL A NEMZET

Az oroszországi finnugor
népek jelene és jövője
11 pontban

Teleki László Alapítvány
Budapest
2006

Olvasószerkesztő:
CSÁSZTVAY TÜNDE

Támogató:
Finnugor Népek Világkongresszusa Magyar Nemzeti Szervezete

ISBN 963 7081 10 0
ISSN 0865 3925

*padar íeńur xājēŋäe xäejje,
mań ŋāńi” xāsawa ŋū jirīŋäe ŋäedaptanķūw*
Lányod váljon nappá,
fiamat pedig holdnak küldöm el.

(nyenyec népköltés)

*

Minden nép és nyelv halála a világ tragédiája

(Lotman)

BEVEZETÉS

A jelen könyv a Finnugor Népek IV. Világkongresszusán, Tallinnban 2004. augusztus 16-án megtartott plenáris előadás jelentős mértékben kibővített változata. A nagy sajtóvisszhangot kiváltott előadás fogadtatása a résztvevők körében kettős volt: a szakemberek, az érintett oroszországi finnugor népek jelenlévő képviselőinek zöme egyértelműen üdvözölte az elhangzottakat, míg ugyanezen népek vezető politikusai tartózkodóan vagy elutasítóan viszonyultak hozzá. Az előadásban a rendelkezésre álló idő – 30 perc – rövidsége miatt az egyes téziseket nem lehetett részletesen kifejteni és bizonyítani. A kijelentések alátámasztását, indoklását ebben a kötetben kísérlem meg. A kongresszus nyitó sajtókonferenciáján maga a kongresszus elnöke – újságírói kérdés nélkül – előadásomat téves adatokon alapulónak nevezte, s kijelentette, hogy informátoraim félrevezettek (bár egyes megállapítások, adatok éppen az ő általa írt, megjelenés előtt álló tanulmányból származnak). Ezért minden állítást, adatot, értelmezést minden rendelkezésemre álló forrással, ha kell, akár ismételve is alátámasztok, s minden kijelentést ellátok szakirodalmi hivatkozással.

Tíz pontban tárgyalom az oroszországi finnugor népek helyzetét, a tizenegyedikben megoldási javaslatokat teszek, amelyek – kellő akarat kölcsönös megléte esetén – nemzetközi együttműködésben megvalósíthatók.

Az UNESCO adatai szerint a világ nyelveinek – jelenleg 6-7000-re becsült – száma évente néhány százalékkal csökken. Egy pesszimista forgatókönyv szerint az őslakosok nyelveinek csupán 10-20%-a éli túl a következő 50-100 esztendő. Ezekhez a népekhez tartoznak – létszámuknál és helyzetüknél fogva – oroszországi nyelvrokonaink is.

Az oroszországi finnugor és szamojéd népek jövőjét két tényező határozza meg: a politikai/közigazgatási keretrendszer¹ s a számukra biztosított jogok,

1 A politikai feltételek sajtóbeli tükröződése kísértetiesen emlékeztet a Szovjetunió 1930-as éveiben tragikus következményekkel járó fóbiára. Több orosz napilap foglalkozott 2005 második felében azzal a kérdéssel, miért lép fel a három finnugor EU-tagállam, Észtország, Finnország és Magyarország, oly erőteljesen különböző fórumokon az oroszországi finnugor népek érdekében. Az újságok szerint a három önálló finnugor állam olajban és gázban szegény, az oroszországi finnugor területeken viszont hatalmas készletek találha-

amelyben és amelyek szerint nyelvrokonainknak élniük kell, és szinte ugyanilyen erővel nyelvrokonaink akarata.² A fennmaradást biztosító eszközök kedvező politikai közegben és a nép akarata, elszántsága esetén kialakíthatók.

Nem minden nép esetében sikerült ugyanolyan részletességű és tartalmú részanyagokat beszerezni, ezért több kérdés részletes tárgyalásakor csak egy-egy népnél végzett elemzésekre tudtam támaszkodni. A tapasztalat azonban az, hogy ezek az elemzések – *mutatis mutandis* – valamennyi népre érvényes tendenciákat mutatnak. A tanulmányban a finnugor népek helyzetét tárgyalom, a szamojédokra – megfelelő részletességű adatbázis hiányában – csak helyenként utalok.

Végül egy terminológiai kérdésről. Az oroszországi finnugor (uráli) népek lélekszámukat illetően az ún. kis népekhez tartoznak. A politikai és tudományos irodalomban gyakran kisebbségeknek, nemzetiségeknek nevezik őket, az oroszországi politika szóhasználatában is nemzeti kisebbségek (национальные меньшинства). A nemzeti kisebbség elnevezés óhatatlanul az orosz többséghez való viszony alapján álló meghatározás. Mivel ezek a népek többnyire ősi szállásterületeiken laknak, az etnikai hazában, ezért a tanulmányban lehetőleg őslakosoknak nevezem őket. Ez a különbségtétel mind jogi, mind lélektani – például nemzeti tudati – szempontból lényeges. Kisebbségként csak akkor említem őket, ha az etnikai hazán kívüli, szórványban, diaszpórában élő csoportjaikról írok.

Horvátszidány, 2005 karácsonyán

tók. A következtetés ebből: létre kívánnak hozni Oroszország területén egy nagy finnugor államot, hogy ezáltal biztosítsák maguknak a stratégiai fontosságú természeti kincseket (*Helsingin Sanomat*, 2005. október 5.).

2 Az idegennyelvszakos észt egyetemisták 14,6%-a szerint az észt nyelv megmaradása nagyrészt maguktól az észtektől függ (KAIVAPALU & MUIKKU-WERNER 2000, 88-89).

1. A KISEBBSÉGI KÉRDÉS FOLKLORIZÁLÁSA: A POLITIKAI/KÖZIGAZGATÁSI KERETRENDSZER ÉS ANNAK TERVEZETT ÁTALAKÍTÁSA

Oroszország soknemzetiségű ország. A legutóbbi népszámlálás (2002) adatai szerint Oroszországban 176 nép, illetve etnikai csoport él. Az Orosz Föderációt alkotó szubjektumok közül 32 ún. nemzeti-területi egység: 31 köztársaság, 10 autonóm körzet és egy autonóm megye. A tituláris nép aránya a róla elnevezett területen az 1,4%-tól (a Hanti-Manysi autonóm körzetben) a 80-90%-ig (Csecsen és Ingus Köztársaság) terjed. Az oroszországi iskolákban napjainkban 80 nyelven/nyelvet tanítanak, 1990 előtt ez a szám 40 volt (ANTONOVA 2003:8).

Az oroszországi uráli népek, valamint a Skandináviában élő lappok, a Lettországon élők nem rendelkeznek önálló nemzetállammal, tehát az anyaország nélküli kis népekhez tartoznak. Ugyanakkor minden oroszországi uráli népnek vannak az Orosz Föderáción belüli diaszpórái, azaz a viszonylagos autonómiát biztosító közigazgatási területek határain kívül élő csoportjai.

Jelenleg az oroszországi finnugor és szamojéd népek nagyobb részt valamilyen autonómiát biztosító közigazgatási egységben élnek: a nagyobb lélekszámúak, mint a mordvinok, az udmurtok, a marik, a komik és a karjalaiak köztársaságban; a kisebb létszámúak, mint például a komi-permjákok,³ a manysik, a hantik és a nyenyeczek autonóm körzetekben. A többi népnek legfeljebb valamelyes helyi képvisellete valósul meg, például a helyi községi tanácsban.

A köztársaság és az autonóm körzet a tituláris nép számára – korlátozott mértékben ugyan, de – biztosít érdekérvényesítési lehetőséget, pl. az anyanyelv-használatra, a saját kultúra ápolására és fenntartására vonatkozóan. Ugyanakkor azonban azt is tudni kell, hogy a komi-permjákok kivételével valamennyi finnugor és szamojéd tituláris nép kisebbségben van a róla elnevezett területen, amely egyszerre mind e népek ősi lakóterülete. Ennek ellenére, ahogy Lallukka is helyesen megállapítja, e tagköztársaságok és autonóm kör-

3 Így volt ez az említett plenáris előadás idején, de 2005-től a Komi-Permják Autonóm Körzetet egyesítették Perm megyével, ezzel létrehozva a Permi táj (Permskij kraj) elnevezésű közigazgatási egységet. Erről alább részletesebben esik majd szó.

zetek a finnugor népek etnikai tudatának szerves részévé, etnikai konszolidáló tényezővé váltak, ezért státuszuk megtartása kívánatos (LALLUKKA 2004a:20–21).

A területi autonómiákat még Sztálin sem szüntette meg, holott politikája élesen nemzetiségellenes volt. Igaz, az autonómiák működése abban a korokban szinte teljesen formálisnak mondható (KAUPPALA 2004:251).

Egy 1995-ös felmérés szerint a Mari Köztársaságban a megkérdezettek 47%-a a jelenlegi nemzeti-állami szerkezet mellett foglalt állást, 14,3% véleménye szerint Oroszországnak kormányzóságokra (tartományokra) kell oszlania s azon belül nincs szükség nemzeti-állami szerkezetekre, 4% a nemzeti-állami alakulatok számának emelése mellett foglalt állást, a többiek közömbösek a kérdés iránt vagy nem tudtak válaszolni a kérdésre (ISZANBAJEV 2004:324).

A kidolgozás, illetve már megvalósítás alatt lévő területi-közigazgatási reform a nemzeti régiók „államtalanítására” irányul. A hét föderális régió megalkotása a kis népek államiságtól való megfosztásának egyik fontos lépése (KULIKOV 2004:627). Problémásnak tekinti az autonóm körzetek összevonását más területekkel – éppen az őslakosság státusza miatt – az Orosz Föderáció Alkotmánybíróságának tanácsadója, Krjazskov is (2004:48). Az adott körzeteket az északi népek lakóhelyén hozták létre mint nemzeti-közigazgatási egyesületeket (az ÖKVB⁴ 1930. december 10-i határozata alapján). Az autonóm körzetek az adott népek önrendelkezésének egyik formája (i. h.).

1.1. A TITULÁRIS URÁLI NÉPEK RÉSZESÉDÉSE A RÓLUK ELNEVEZETT TERÜLETEK LAKOSSÁGÁN BELÜL

1.1.1. KARJALA

nemzetiség	1000 fő		%	
	1989	2002	1989	2002
összlakosság	790,2	716,3	100,0	100,0
orosz	581,6	548,9	73,6	76,6
karjalai	78,9	65,6	10,0	9,2
finn	18,4	14,2	2,3	2,0
vepsze	6,0	4,9	0,8	0,7

(KLEJEROVA 2004a:49)

4 ÖKVB = Összorosországi Központi Végrehajtó Bizottság (Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет).

A karjalaiak arányának alakulása (%)

	1970	1979	1989
karjalai	11,8	11,1	10,0
orosz	68,1	71,3	73,6

(FUSPR, 13)

1.1.2. MORDÓVIA

A mordvinok aránya a köztársaság területén:

	1762-1766 ^a	1926 ^a	1959 ^b	1970 ^{bc}	1979 ^c	1989 ^b	2002 ^b	2003
mordvinok	25	39,9	35,7 (358 000)	35,4 (365 000)	34,3	32,5 (313 000)	31,9 (284 000)	32,5
orosz	70			58,9	59,7	60,8	60,8	61
tatár	5							5

^a = MÉSZÁROS-MOLNÁR 2005:15

^b = MOKSIN 2005a:93

^c = FUSPR, 46

A mordvin lakosság zöme falun él, csupán az utóbbi évtizedekben fokozódik a városba település mértéke:

1939-ben 2,60% volt a városban élő mordvinok aránya,
 1959-ben 6,06%,
 1970-ben 17,19%,
 1989-ben 38,19%.

Ennek a folyamatnak a nyelvvesztés, a felgyorsuló asszimiláció szempontjából van jelentősége.

1.1.3. MARIJ EL

A Mari Köztársaságban több mint 50 nemzetiség él (PAJJDYSEV⁵ 2005:140). A marik összlétszáma 604,8 ezer fő. A Marij El lakosságának száma 2003. január 1-jén 726,7 ezer fő volt.

5 E. V. Pajdysev a Mari Köztársaság parlamentjének elnökhelyettese.

	1920 ^a	1926 ^b	1929 ^a	1970 ^c	1979 ^c	1989 ^c	2002 ^c	2003 ^d
mari	53,3	51,8	51	43,7	43,5	43,3	42,9	43,3
orosz	41,5	43,31	43,9	46,8	47,5	47,5	47,5	47,5
tatár						5,9 ^e	5,9 ^e	

^a = IVANOV A. 2004:279

^b = IVANOV V. 2005:230

^c = *FUSPR*, 37

^d = SAROV 2005:65, PAJDYSEV 2005:144

^e = *Szbornyik*, 3, 14

A lakosság megoszlása járásonként eltérő:

Krasznokoksajszki járás⁶ – 53,2%

Kozmogemjanszki járás – 71,3%

Zvenyigovoi járás – 86,3%

Szernuri járás – 51,9%

Morki járás – 81,3%,

a többi négy járásban az oroszok voltak többségben (i. h.).

A falusi lakosság nagyobb része mari. A 2002-es adatok alapján a Marij Elben él a marik 52%-a (PAJDYSEV 2005:144). A mari lakosságarány 1959-től gyakorlatilag nem változott (KATAJEVA 2005:86).

1.1.4. KOMI KÖZTÁRSASÁG

Az őslakos nemzetiség, amelynek aránya a XX. század elején növekedett s 1926-ban elérte a köztársaság lakosságának 86,6%-át (ROZSKIN – *kézirat*; CIPANOV 2002:69), az 1940-es évektől kisebbséggé változott, s az oroszok vetették át az első helyet (ROZSKIN – *kézirat*).

6 Krasznokoksajszk ma Joskar-Ola.

*A Komi Köztársaság lakosságának nemzetiségi megoszlása
1926–1994 között, %-ban*

nemzetiség	évek							
	1926	1939	1959	1970	1979	1989	1994 ⁷	2002*
összlakosság	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
komik	86,6	72,5	30,1	28,6	25,3	23,3	26,3	25,2
oroszkok	12,6	22,0	48,6	53,1	56,7	57,7	57,8	59,6
ukránok	-	1,9	10,9	8,6	8,5	8,3	7,2	
fehéroroszkok	-	1,1	2,8	2,6	2,2	2,2	1,8	
németek	-	0,8	2,4	1,5	1,2	1,0	1,1	
tatárok	-	0,2	1,0	1,2	1,6	2,1	1,9	
más nemzetiségek	0,8	1,5	5,1	4,4	4,5	5,4	3,9	

(ROZSKIN – kézirat)

* = FUSPR, 29

A komik aránya a köztársaságban (%)

év	összlakosság	városon	falun
1989	23,3	14,4	50,6
2002	25,2	15,5	54,7

(SZKOROBOGATOVA 2005:6)

Megállapítható, hogy a komik zöme falun él.

1.1.5. KOMI-PERMJÁK AUTONÓM KÖRZET

	1926*	1970	1979	1989	2002
komi-permják	75	58,3	61,4	60,2	59,0
orosz		36,0	34,7	36,1	38,1

(FUSPR, 33)

* = KONYSIN 2004:36

7 A mikrocensus adatai alapján.

1.1.6. UDMURTIA

Udmurtia területén több mint 70 nemzetiség él (VASZILJEVA G. 2005:28). Az Udmurt Köztársaság lakosainak száma 1,6 millió, ebből udmurt 460 ezer (SZEMJONOV 2005:152).

Az udmurt lakosság arányának alakulása az Udmurt Köztársaságban:

	1921 ^a	1926 ^e	1939 ^e	1970 ^c	1979 ^c	1989 ^{a,c}	2002 ^b	2003 ^a
udmurt	59	55	39	34,2	32,1	30,9	31,0*	31
orosz				57,1	58,3	58,9	60,1	58
tatár						7,0 ^d	6,9 ^d	

^a = KRASILNIKOV 2002:97

^b = SZEMJONOV 2005:152

^c = FUSPR, 51

^d = KOZMÁCS 2005:75

^e = KULIKOV 2005:551

* – Kozmács (2005:75) és FUSPR (51) szerint 29,3%

Hasonló volt az udmurtok aránya 1989-ben és 2002-ben, bár a lélekszámuk magasabb volt 1989-ben: 496500. A változást mutatja, hogy 1921-ben még 59% volt az udmurt lakosság aránya (KRASILNIKOV 2002:97). A változás okai között említendő, hogy 1937–39-ben főként oroszok lakta körzeteket csatoltak Udmurtiához (i. h.), a II. világháború alatt pedig hadiüzemeket evakuáltak Udmurtiába (i. m. 98).

1.1.7. HANTI-MANYSI AUTONÓM KÖRZET - JUGRA

	1950 ^a	1970	1979	1989	2002
hanti		5,0	2,0	0,9	1,2
manysi	15	2,0	1,0	0,5	0,7
orosz		76,9	74,3	66,3	66,1

(FUSPR, 56)

^a = SIPŐCZ 1993:145

Ez a kedvezőtlen arány viszonylag rövid idő alatt alakult ki. Az okok között elsősorban az olaj- és gázmezők kiváltotta nagyarányú betelepülési hullám említhető.

1.1.8. NYENYECEK

Zömükben a három tituláris autonóm körzetben élnek (Nyenyec AK, Jamal-Nyenyec AK, Dolgán-Nyenyec AK). Megoszlásuk a három AK között:

	1970	1979	1989	2002
nyenyeczek	28 487	29 487	34 190	41 302
Jamal-Nyenyec AK	17 538	17 404	20 917	26 435
Arhangelszk m., Nyenyec AK	6 354	6 714	7 178	8 326
Dolgan-Nyenyec AK	2 247	2 345	2 446	3 054

Arányuk a tituláris területen:

	1970	1979	1989	2002
Jamal-Nyenyec AK	22,0	11,0	4,2	5,2
Arhangelszk m.*	0,5	0,5	0,5	0,6
Dolgan-Nyenyec AK	5,9	5,2	4,4	7,7

* nincs elkülönítve a Nyenyec AK
(FUSPR, 68)

1.2. A KÖZIGAZGATÁSI RENDSZER ÁTALAKÍTÁSA

Az *Argumenty i Fakty* (2004. 06. 09.) szerint az Orosz Tudományos Akadémia Termelőerők Kutatóintézete (*Совет по изучению производительных сил*) új tervet készített Oroszország jövőbeli területi felosztásáról. A terv szerint a jelenlegi 89 területi egységről 28-ra csökkentik a szubjektumok számát. Ugyanez a kutatóintézet már 1998-ban elkészítette ugyanezt a javaslatot, amelyet az akkori elnök titkársága helyettes vezetőjének adott át, akit Putyinnak hívtak. A javaslat szerint Oroszországot 7 területre osztanák. Putyin – elnökké választása után – a javaslat alapján kialakította a hét nagyrégiót.

Az Orosz Föderáció jelenlegi szubjektumai státuszuk szerint hat csoportra oszlanak: a nemzeti köztársaságtól az autonóm körzetekig. Ezek mindegyikének más-más jogai és lehetőségei vannak. Gazdasági potenciáljuk is ennek megfelelően például életszínvonaluk is nagymértékben különbözik. A lakosság számát tekintve előfordulnak akár százszoros különbségek is. A határok megrajzolásakor az 1917-es októberi forradalom előtt az etnikai tényező nem játszott szerepet. Nem voltak nemzeti köztársaságok. A szovjet időben elhatározták, hogy ilyen módon fogják felemelni az „elmaradott népeket” a közös szintre. A kutatók szerint a modern „gazdasági célszerűség” új adminisztrá-

tív térképet követel. A mintegy azonos lélekszámúra tervezett szubjektumok határai maximálisan egybe kell, hogy essenek a történelmileg kialakult gazdasági körzetekéivel. Kívánatos továbbá, hogy dotációmentesek legyenek.

Az új terv szerint megszüntetnék a nemzeti körzeteket és a köztársaságokat. Például a Karjalai Köztársaságot Murmanszk megyéhez csatolnák. A Komi Köztársaságot egyesítenék Arhangelszk, Vologda és Kirov megyével – ezekből hoznák létre az északi kormányzóságot. A Jamal-Nyenyec Autonóm Körzetet és a Hanti-Manysi Autonóm Körzetet Tyumeny megyéhez tervezik csatolni. A Volga középső folyásánál lévő finnugor köztársaságokat, Marij Elt, Udmurtiát és a Mordvin Köztársaságot a Volga-Oka, Volga-Vjatka és Volga-Káma kormányzósághoz csatolnák, amelyekhez csatlakozna még egyébek között Tatarsztan, Baskortosztan és Csuvasia.

A területrendezés legfontosabb szabályozója a gazdasági föderalizmus (MIHAJLOV–MACNYEV 2004:12). A föderatív viszonyok új paradigmája fogalmazódik meg az új törvényekben (*az Orosz Föderáció nemzeti politikája, az állami regionális politika, törvény a nemzeti-kulturális autonómiáról*). Ahhoz, hogy a soknemzetiségű államban harmonizálni lehessen a föderatív viszonyokat, egyensúlyteremtő együttműködésre van szükség a központ és a területek között, s ily módon lehetővé válik a gazdasági, föderatív és etnikai viszonyokban megjelenő dezintegrációs folyamatok leküzdése (i. m. 13).⁸

Az 1993-ban elfogadott orosz alkotmány szerint az Orosz Föderáció az etnoterritoriális elven nyugszik, de egyes régiók nyomására a központ néha elvtelen engedményeket tesz (MIHAJLOV 2005:542).

Az orosz közigazgatási-politikai reformban fontos eszközök a föderális körzetek (számuk jelenleg 7). Ezek szerepét növelni kell (i. h.).

Mihajlov szerint a kis népekről elnevezett autonómiák a valóságban nem biztosítanak nekik autonómiát, mert a komi-permjákok kivételével mind kisebbségben vannak (lásd például részvételüket a politikai és gazdasági életben). Az autonómia nem oldja meg a kis népek etnokulturális, nemzeti problémáit. A kis népek érdekeinek védelmére új formákra és mechanizmusokra van szükség (például nemzeti járások, nemzeti tanácsok) (i. m. 545).

Az etnizáció veszélyes lehet a föderációra, ezért mind a politikai, mind a gazdasági szférát deetnizálni kell (i. m. 547).

Ugyanakkor Szmirnova helyesen állapítja meg, hogy mivel az orosz föderalista modell sajátossága az etnikai komponens, Oroszországban egyidejűleg kell megoldani a föderatív és a nemzeti(ség)i problémákat (SZMIRNOVA 2005:547).⁹

8 Nem tudom, véletlen elszólás-e a moszkvai szerzők azon megfogalmazása, hogy „a régiók törvényalkotó és végrehajtó hatalmának együtt kell működnie a nemzeti közösségekkel”, ami azt sugallja, hogy a hatalom független a nemzeti közösségektől.

9 Szmirnova itt idézett konferenciaelőadásának idején az Orosz Állami Duma tagja.

1.2.1. A KOMI-PERMJÁK HELYZET

Első lépésként két autonóm körzetet szüntettek meg: a Komi-Permják Autonóm Körzetet Perm megyéhez, a Bajkál-tó közelében fekvő Uszt-Orda Autonóm Körzetet Irkutszk megyéhez csatolták. A Komi-Permják Autonóm Körzetet a politikai akarat hozta létre az 1920-as évek elején, a *divide et impera* elv alapján kettéválasztva a nyelvileg, etnikailag azonos komi-permjákokat és a velük földrajzilag is szomszédos komikat. A két csoport rokonságának emlegetése évtizedeken át tabu volt (LALLUKKA 2002b:67).¹⁰ A komi-permják elnevezés csak a XX. században kapott etnikai tartalmat. Amint LALLUKKA megállapítja, a földrajzi sajátosságok (a komik és a komi-permjákok között

10 A komi-permjákok önrendelkezésének kérdése először 1920-ban merült fel, amikor a szomszédos komiknál létrejön az autonóm közigazgatási egység, s ekkor a párt- és tanácsi vezetők felvetik, hogy a komi-permjákokat a megalapítandó Komi megyével kellene egyesíteni. A kudymkari járási pártkonferencia azonban 1921 decemberében elvetette a javaslatot (KONYSIN 2004:33).

A komiknál az 1921 januárjában tartott össz-zürjén kommunista kongresszuson felvetették a komik és a komi-permjákok egyesítését, s bár a közlekedési nehézségek (utak hiánya) miatt idő előttinek ítélték a kérdést, a kongresszus határozatot hozott a komi-permják területeknek a komi területhez való kapcsolásáról (i. m. 36). A permják kormányzósági szervek elleneztek ezt, 1921 májusában követelték a komi expanziós törekvések beszüntetését. A permi kormányzósági végrehajtó bizottság 1921 júliusában az egyesítés ellen voksolt. Az Összoroszági Központi Végrehajtó Bizottság (ÖKVB) 1921-ben javasolta a Komi autonómiához csatolni a permi kormányzóság komi-permjákok lakta járásait, de az ÖKVB 1921. augusztus 22-i dekrétuma nem tett említést a komi-permjákokról (i. m. 37).

1922 januárjában a Komi Autonóm Megye I. tanácskongresszusán megfogalmazzák: a komi-permják területeket a legrövidebb időn belül a Komi megyéhez kell kapcsolni (i. m. 38).

1922-ben a kommunista párt központi bizottságához küldött két levelében a párt Komi megyei első titkára megindokolja a két rokon nép egyesítését (i. m. 39).

1922 júniusában az összpermják pártkonferencia az autonóm egység létrehozása mellett áll ki (i. m. 33).

1922-ben referendumot tartottak a komi-permjákok között az egyesítésről: a résztvevők nagy része mellette szavazott (i. m. 38).

1923. június 1-jén a Nemzetiségi Ügyek Népbiztosságának Kiskollégiuma megvizsgálva a kérdést határozatot hozott:

(1) „Szükségesnek kell elismerni a Permi és Vjatkai kormányzóság permjákok lakta és a Komi megyével határos területnek a Komi megyébe való bekapcsolását” (i. m. 40);

(2) Kéri az ÖKVB elnökségét, hogy az érintett felekből hozzon létre bizottságot, amelyik megállapítja a határokat... (i. m. 41); az ÖKVB elnöksége azonban 1923. július 13-i ülésén határozatot hozott a Komi autonóm megye és a Permi kormányzóság közötti határok változatlanul hagyásáról (i. m. 41).

1923. szeptember 12-én az ÖKVB elnöksége újra foglalkozott a kérdéssel, és a kérdés végleges eldöntését előkészítendő szükségesnek látta bizottság létrehozását (i. m. 41).

1923 novemberében a permjákok a permi kormányzósági végrehajtó bizottsághoz fordultak azzal a kéréssel, hogy hozzák létre az önálló Permják körzetet (i. m. 42).

1923. november 29-én a Komi Képviselet a Nemzetiségi Ügyek Népbiztosságán kifejti,

húzódik a Pecsora és a Káma vízvásztója) ellenére megvan a közös komi múlt fogalma mindkét népben; a komik és a komi-permjákok között csekély a különbség, esetükben nyelviileg is csak nyelvjárási, nem pedig nyelvi határról lehet beszélni (i. m. 65).

A Komi-Permják Autonóm Körzet beolvasztásával megszűnt az egyetlen olyan finnugor autonóm körzet, amelynek tituláris népe többségben élt, s amely nép az egyesítéssel elveszíti minden érdekérvényesítési lehetőségét, hiszen a mintegy 125 ezres komi-permjákság el fog veszni az egyesítéssel létrehozandó Permi táj (*Permszkij kraj*) túlnyomórészt orosz nyelvű közegében.¹¹ Ezzel elvesznek a helyi törvényekben és rendeletekben meghatározott jogok, továbbá csökken a nyelvi és a nemzeti kultúrára szánt pénzügyi támogatás (KAUPPALA 2003:16).

hogy a komi-permjákok a komikkal egységes nemzetet képviselnek, s a kérdést nemzeti szempontból kell megoldani (i. m. 39).

A komi-permják kommunisták levélben fordultak a bolsevik kommunista párt XII. kongresszusához a két nép egyesítése ügyében; hivatkoztak gazdasági előnyökre, a nemzeti jogok érvényesítésére (i. m. 39–40), valamint arra, hogy amennyiben kettészakítják az egységes népet, a központ hatalmas hibát követ el, mert ezzel „gyengíti és szétzúzza a gazdasági és kulturális újjászületés általános tervét” (i. m. 40).

1924-ben a tartományok megszüntetésével megyéket alakítanak ki, köztük Urál megyét, amely 15 körzetre oszlott; a komi-permjákok kérték a 16. (komi-permják) körzet létrehozását, de ezt a kérést elvetették (i. m. 33).

Bizottságot küldtek ki, amelynek két kérdésre kellett választ találnia: megvizsgálni a Komi megyéhez való csatlakozás lehetőségét és szükségességét, illetve ha ez lehetetlen, meg kell határozni a permjákok nemzeti kérdésének megoldási lehetőségeit (i. m. 34).

Az ellentétes nézetek (csatlakozás a komikhoz – autonómia Urál megyén belül) nem közeledtek egymáshoz, ezért pártértekezletet és ún. parasztkonferenciát hívtak össze: a pártértekezlet 16:16-os szavazást eredményezett, a parasztkonferencia 56:23 arányban a komikhoz való csatlakozás mellett szavazott (i. m. 34).

1924. augusztus 11-én az ÖKVB megvitatta a kérdést, 1925 januárjában a jelentést megtárgyalja az orosz kommunista párt központi bizottsága, s szükségszerűnek látja Permjak nemzeti körzet létrehozását Urál megyén belül – ennek következménye az 1925. február 26-i döntés a Permjak autonóm körzet létrehozásáról (i. m. 42).

1925. február 26-án az ÖKVB történelmi határozatot hozott: létre kell hozni a Permjak vidéket (*kraj*), közvetlenül az Uráli végrehajtó bizottság alá rendelve – így jött létre az Szovjetunió első nemzetiségi körzete (i. m. 35).

A döntés után még két alkalommal merült fel a Permjak autonóm körzet és a Komi autonóm megye egyesítésének gondolata:

– 1931. április 10-én, de az ÖKVB elnöksége a Permjak körzetet meghagyta Urál megye keretei között,

– 1936-ban a Komi autonóm megyét Komi Autonóm Szovjet Szocialista Köztársasággá (ASzSzk) alakították, de ekkor már a Komi-Permják körzet végrehajtó bizottsága határozottan tiltakozott a Komi ASzSzk-val való egyesítés ellen (i. m. 43).

11 Perm megye (Permszkaja oblaszty) lakosságának száma 2 683 345, ennek 87,57%-a orosz. A mintegy 200 ezer lakosú Komi-Permják autonóm körzet 125 ezer komi-permják lakosa kb. 4%-át fogja kitenni az összlakosságnak.

Pekka Kauppala megkérdőjelezi a lépés értelmét, mondván, ha a Komi-Permjak Autonóm Körzetnek nincs létjogosultsága nemzeti erősségénél fogva, akkor melyik körzetnek van (KAUPPALA 2003: 14). Az egyesítési tervről több fórumon is véleményt nyilvánítottak. A Komi nép kongresszusa – amelyben a komi-permjákok is képviselve vannak – elítélte az egyesítési tervet (i. h.). A Komi-Permjak Autonóm Körzetben népszavazást rendeztek a kérdéstről. A hivatalos adatok szerint a lakosság 90%-a szavazott az egyesítés mellett. Kauppala szerint azonban a szavazás tisztaságát a dumaválasztás botrányszaga alapján meg lehet kérdőjelezni. De az első pillantásra meglepő eredmény azzal is magyarázható, hogy a szavazáskor a szegény és elmaradott területen a régi szovjet pszichológia érvényesült – s így még csak nem is kell feltételezni csalást. Annak idején elvileg a Szovjet Kommunista Párt jelöltjei ellen is lehetett szavazni, de csak kevesen merészeltek így tenni – nem annyira a párt támogatása, mint inkább a választások titkos voltának megkérdőjelezése miatt. A választások során a kormány iránti lojalitást kellett demonstrálni, aminek során a választó lemondott a bírálat lehetőségéről; valószínűleg most is hasonló lehet a helyzet (i. m. 15). Emellett a komi-permjákok valószínűleg nem is tartják fontosnak körzetük támogatását, mivel az nem volt képes számukra sem nemzeti, sem nyelvi, még kevésbé gazdasági előnyöket adni. Az életszínvonalbeli különbség mind a Komi Köztársasággal, mind Perm megyével összevetve hatalmas; nyoma sincs azoknak az eredményeknek, amelyeket a Komi Köztársaság a komi nyelvvvel mint államnyelvvvel kapcsolatosan elért. Mindemellett volt a körzetben csatlakozásellenes népi aktivitás is, amit a helyi kommunisták is támogattak (i. h.).

Mindezeket túl Putyin orosz elnök Kudymkarban, a Komi-Permjak Autonóm Körzet fővárosában a gazdasági támogatásról tett ígéretei szintén reményeket ébresztettek (i. h.).

A Perm megyében és a Komi-Permjak Autonóm Körzetben a két szubjektum egyesítéséről, s így a Permi táj létrehozásáról megtartott népszavazás szabad utat adott az egyesítő folyamatoknak Oroszországban (SZMIRNOVA 2005:547).

Malcev arról számol be, hogy komi-permjákok négy alkalommal kíséreltek meg javaslatot tenni arra, hogy az autonóm körzetet alakítsák át autonóm köztársasággá, ám ezeket a javaslatokat alkotmányellenesnek minősítették. Ugyanakkor azt a csoportot, amely az egyesítés mellett állt ki, rövid idő alatt bejegyezték, s megkezdhette az aláírások gyűjtését. Már 2003-ra elvittek bizonyos funkciókat az autonóm körzetből: a nyugdíj-igazgatóságot egyesítették a Perm megyével, átköltözött az adóhivatal, az igazságszolgáltatás, holott akkor még létezett a Komi-Permjak Autonóm Körzet (MALCEV 2003:21).

Konysin véleménye szerint utólag is belátható az egyesítés gondolatának ésszerűsége: a komikkal való szövetségben a komi-permjákok magasabb gazdasági és kulturális színvonalat érthettek volna el (KONYSIN 2004:43).

Érdekes a komi-permják Ricskov értelmezése. Szerinte az autonóm körzet egyesítése Perm megyével egy régi – az AK megalapításában megnyilvánuló – tévedés kiigazítása, ti. helytelennek tartja föderalista szempontból a nemzeti-területi képződményeket (RICKOV 2005:557). Ugyanakkor látja az ebből fakadó gondokat is. Még nem ismeretes, hogy az adott nép fejlődése szempontjából mivel jár az AK megszüntetése (például a komi-permjákokat ettől kezdve nem képviselik közvetlenül az Állami Dumában és a Föderációs Tanácsban, az AK nem vehet részt a föderációs programokban). Megszűnnek kormányzati beosztások, s ez az értelmiség körében munkahelyvesztéssel jár. Nincs kizárva, hogy a legképzettebb munkaerő elhagyja a volt AK-t, hogy másutt keressen képzettségének megfelelő munkát (i. h.).

1.2.2. TOVÁBBI SZÁNDÉKOK

Megkezdődtek a tárgyalások például a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet, a Hanti-Manysi Autonóm Körzet (Jugra) beolvasztásáról a kialakítandó *Tyumenyszkij kraj*ba. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a nyersanyagforrások – a gáz és az olaj – szempontjából ezek az Orosz Föderáció leggazdagabb területei.) Eddig Jugrában a lakosságnak csupán 1,5%-át kitevő őslakos manysi és hanti nép számára a lehetőségekhez képest nagyon sok kedvezményt biztosított a helyi vezetés; a politikai és nyomában a gazdasági feltételek radikális megváltozása következtében ezek a kedvezmények valószínűleg meg fognak szűnni.¹²

Az olajban gazdag Nyenyec Autonóm Körzet (lakóinak 60%-a orosz, nyenyec 10%, komi 10%) – amely jelenleg önálló körzetként Arhangelszk megye része – 1929-ig a Komi területhez tartozott. Most is vannak olyan elképzelések, hogy (újra)egyesítsék a Komi Köztársasággal, de lehet, hogy Arhangelszknél marad – a jelenleginél is kevesebb jogi mozgástérrel.

Az *Argumenty i Fakty* körkérdése szerint a régiók megnövekedésének előnyei még nem mindenki számára világosak. A kormányzók is óvatosan viszonyulnak a kérdéshez. Baskortosztán elnöke, M. Rahimov szerint: „Előbb vagy utóbb a körzetek jelentős számának egyesítéséhez jutunk el – elsősorban a kisebbek esetében. De kategorikusan ellenzem az amúgy is nagy körzetek további megnövelését, pl. a mi köztársaságunkét, amelyben több mint 4 millió ember él.” (Japánban egy körzetben/ kormányzóságban átlagosan 2,7 millió, az USA-ban 5,3 millió, Brazíliában 6,1 millió, Kínában 42 millió ember él.)

A novgorodi kormányzó, M. Pruszkak úgy véli, hogy Oroszországban 46-50 régió az optimális; „nem szabad öncélúan kialakítani egyesítéseket; Moszkvá-

12 A 2004. évi tallinni kongresszuson kapott szóbeli tájékoztatás szerint a Hanti-Manysi Autonóm Körzet (Jugra) beolvasztásának kérdését a körzet nyomására 2010-ig levették a napirendről.

ban a stratégiák mintha a kártyaasztalnál ülnének és úgy döntenék el, kit kivel egyesítsenek.”

Ingusföld kormányzója, M. Zjazikov úgy gondolja, hogy „az Észak-kaukázusi szubjektumok egyesítése még korai. Sem gazdaságilag, sem politikai nem indokolt.”

Lehet, hogy a reform gazdasági-adminisztratív szükségszerűségéből fakad, gyökeresen meg fogja azonban változtatni az Orosz Föderáció valamennyi kisebbségének, köztük a finnugor és a szamojéd népeknek az életfeltételeit. Az egyesítés után a tituláris népek számára elvesznek a helyi törvényekben és rendeletekben meghatározott jogok, csökken a nyelvi és a nemzeti kultúrára szánt pénzügyi támogatás (KAUPPALA 2003:16).

A területi átrendeződés, az egyes nemzeti-állami képződmények likvidálása nem segíti elő a társadalmi egyetértés kialakítását, s ez az orosz nagyhatalom megteremtésének gátjává válik (LUZGIN 2005:71).

Egyetérthetünk Kauppálával, aki szerint a gyengülő gazdasági kompetencia és a fenyegető direkt oroszosítási intézkedések – például a köztársaságok nyelvhasználatát korlátozó törvény elfogadása – alapján nem valószínű, hogy akár a legerősebb finnugor területek is meg tudnák őrizni legalább a mai szinten nemzeti támogatási rendszerük színvonalát (KAUPPALA 2003:16). Persze, egy kis cinizmussal az is elmondható, hogy a gyenge köztársaságoknak, mint Karjalának vagy Mordóviának, nem sok veszíteni valójuk van: a gyenge gazdasági helyzet miatt a nem tituláris lakosság esetleges kivándorlása erősítheti a nemzeti nyelv és kultúra pozícióját (KAUPPALA 2003:16). Kérdés azonban, hogy a helyi értelmiség és a politikai réteg majd mennyire tart igényt az anyanyelvre és a nemzeti kultúrára.¹³

1.3. A NEMZETISÉGI KÉRDÉS FOLKLORIZÁLÁSA

Az Orosz Föderáció területi átalakításának csak az egyik célja a szubjektumok számának csökkentése. A másik s talán a fontosabb cél: az ország nyelvi-etnikai homogenizálása; a nemzeti kisebbségek felszámolása, illetve – átmenetileg – az őslakosság „folklorizálása”. A komi-permják példán bemutatva: a Komi-Permják Autonóm Körzetnek a Komi Köztársaságba tör-

13 A marik társadalmi-politikai szervezetének, a *Kugeze mlandenak* az elnöke, V. D. Tanakov 2000 őszén a mari elnökválasztási kampány során kifejtette, hogy szervezete a Volga és az Urál között létrehozandó új közigazgatási egység, a svájci mintára szerveződő *Idel – Ural* elnevezésű államszervezet létrehozásán dolgozik, amelynek a Volga-vidék és az Urál közti területen fekvő köztársaságok lennének alkotó tagjai, s az egész szervezet az Oroszország, Fehér-Oroszország s más államok alkotta FÁK tagállamává válna (az *Эрык* című mari újság 2000/8. száma alapján – ISZANBAJEV 2004:326).

ténő beolvasztásával is csökkent volna a szubjektumok száma, igaz, megnőtt volna a köztársaságon belül a komi lakosság aránya, s talán ez nem volt kívánatos.

A kisebbségi politika elveit a korábbi nemzetiségi miniszter, V. Ju. Zorin fogalmazta meg (ZORIN 2002), aki a nemzeti politikát etnokulturális politikaként értelmezte. Erről még 1996-ban született meg *A nemzeti-kulturális autonómiáról* (О национально-культурной автономии) c. törvény, amelyet 2001-ben módosítottak (ZORIN 2002:23). A törvény a nemzetiségi kérdés megoldása – legszívesebben azt írnám: az *Endlösung* – érdekében született.

Ebből kiderül, hogy az állam a nemzeti-territoriális szerkezetről a kulturális-oktatási/művelődési szerkezetre, más néven, nemzeti-kulturális autonómiaira való áttéréssel kívánja megoldani az etnikai problémákat. A nemzeti-kulturális autonómia (NKA) alapjául az szolgált, hogy a nem orosz népek közel fele a saját nemzeti-állami képződményében élt, bár e köztársaságok és körzetek lakosságának több mint felét a nem-tituláris lakosság teszi ki. Ez a – többnyire orosz – lakosság viszont Zorin szerint hátrányos helyzetbe került a tituláris nemzettel szemben. (Írásában máris megbélyegzi a tervezet ellenzőit – s ez is régi politikai fogás –, szakemberekre hivatkozva kijelenti, hogy az új, nemzeti-kulturális autonómia ellen az etno-nacionális államiság, az etnikai territorializáció és politizáció hívei fognak főként fellépni, akik ebben a lépésben a nemzeti államiság leépítésének lehetőségét látják.)

A nemzeti-kulturális autonómia az etnikai kisebbségek nemzeti-kulturális fejlődésének problémáit kívánja megoldani. 2002 elejére 30-nál több nemzetiség használta fel a törvényt. A németek 68, a tatárok 63, a zsidók 29, az örmények 18 NKA-t hoztak létre; főként azok a népek, amelyek a nemzeti-állami határokon kívül élnek vagy ilyennel egyáltalán nem rendelkeznek (ZORIN 2002:23). Az új területi felosztás után egyetlen uráli népnek sem lesznek etnikai határai, saját ősi lakóterülete.

Az NKA-k azonban – ahogy Straller, a Komi Köztársaságban működő német NKA elnöke írja – nem váltak politikai szubjektumokká az állam és a nemzetiség kapcsolatában. Hiányoznak a törvényben biztosított lehetőségek megvalósításának mechanizmusai, amennyiben vannak, azok nem működnek. Az NKA-k szerepének csökkenése összefügg a finanszírozás mechanizmusának hiányával is (föderális szinten nem finanszírozzák, helyi szinten pedig a helyi politika belátására van bízva) (STRALLER 2005:588). A politikából szalámitaktikaként ismeretes az eljárás, amelynek végső célja a különböző etnikai-nyelvi csoportok „ledarálása.” A nemzeti-kulturális autonómia elismeri az állampolgárok önmeghatározását, de az etnikai közösség képviselőtén nyugvó autonómiának semmi jogot nem biztosít (STRALLER 2004:629).

Az NKA szubjektumai tehát általában olyan etnikumok, amelyek történelmi lakóterületükön kívül élnek (ZORIN 2002:26).¹⁴ Ez azonban nem mindenki számára világos, ezért gyakran ott is létrehoznak NKA-kat, ahol az NKA kompetenciájába tartozó feladatok megoldásához amúgy is megvannak a szükséges feltételek (i. m. 27). A legvitatottabb kérdés: az orosz nép joga az NKA-hoz. Erre azokon a területeken van szükség, ahol az oroszok etnikai kisebbségben élnek (i. h.). A szerző felismeri az oktatásnak a társadalom átalakításában is játszott fontos szerepét. Kijelenti, hogy a képzés az etnokulturális politika egyik legfontosabb iránya (i. m. 29). Megalkotja az etnokulturális komponenset tartalmazó iskolák fogalmát (i. h.). Ezzel azonban elmosza a különbséget az *anyanyelven* oktató, az *anyanyelvet* oktató és az *anyanyelvi fakultatív foglalkoztatást* biztosító iskolák között. És ismét a kérdés: szükség van-e orosz etnokulturális komponensű iskolára? (i. m. 30) A területi átrendeződést megideologizáló tanulmány szerzője szerint az etnicitás a konfliktusok forrása (i. m. 22). Megállapítja, hogy növekszik Oroszországban az etnofóbia és a ksenofóbia (i. m. 33).¹⁵ Ez utóbbinak az egyik oka, hogy a diaszpóra – Zorin nyelvhasználatában ez mindig nem-orosz kisebbséget jelent – képviselői nem tisztelik más népek, elsősorban az orosz nemzeti szokásait, hagyományait, hétköznapi pszichológiáját (i. m. 41). Az orosz intoleranciáról a tanulmányban nem esik szó, amikor például a tituláris nép fővárosában az oroszok rendreutasítják az anyanyelvükön beszélőket, hogy beszéljenek civilizált nyelven, azaz oroszul.¹⁶

Ismert jelenség, hogy azokon a területeken, ahol a másnyelvű lakosság aránya magas, a bevándorlókban ellenérzés, düh alakul ki a helyi nyelv és kultúrával szemben, s hiányzik a hajlandóság a helyi lakossággal való kapcsolatfelvételre (RANNUT et al. 71).

14 A finnugor (uráli) népek viszont az általuk lakott területek őslakói.

15 Ennek kétség kívül vannak jelei – ld. a következő lányszöveget. Egy 2003-ban készített felmérés szerint azonban pl. Udmurtiában az interetnikus viszonyok megnyugtatóak:

	összesen – 2000 (%)	összesen – 2003 (%)	oroszek (%)	udmurtok (%)	tatórok (%)
nyugodt	41	76,9	76,5	79,1	82,5
nyugtalanító	7	9,9	9,8	9,7	7,9
feszült	4	5,3	6,2	4,3	1,6
robbanás előtt	–	0,8	0,8	0,8	0,0
nincs véleményem	49	7,1	6,8	6,2	7,9

(Szociológia – udmurt 2003)

A helyzet a politikai viszonyoktól függ, s a feszültség szítható.

16 Az etnikai alapú banditizmusról nem is szólva, lásd a Mari Köztársaságban az utóbbi 4-5 esztendőben kialakult helyzetet.

Zorin munkája nem a nemzetiségek, hanem az amúgy is többségi orosz lakosság védelmére s az orosz hegemonia megerősítésére irányul. Ezt a fentebb már említett eseteken túl olyan kitételek igazolják, mint pl.

- megrója az Азербайджанцы России (Azerbajdzsanci Rosszii - 'Oroszország azerbajdzsánjai') nevű NKA alapszabályát, mert abban szerepel a „nemzeti országismeret” (национальное краеведение) kifejezés, ami azerbajdzsán országismeretet jelent, holott ehelyett Oroszországot kellene bemutatni (ZORIN 2002:42);
- az orosz nyelv használatának kiszélesítése a muzulmán istentiszteleteken (i. m. 46), az arabról oroszra fordított szövegek színvonalának emelése (i. m. 47);
- annak felvetése, hogy az orosz népnek van-e joga a nemzeti-kulturális autonómiához (i. m. 27);
- annak felvetése, kell-e orosz etnokulturális komponensű iskola (i. m. 30);
- az etnokulturális problémákat nem csak a kisebbségek szempontjából, hanem a többség szempontjából is tekintetbe kell venni (i. m. 56);
- az etnokulturális politika alapja *ideológiai* szinten „az egység a sokszínűségben formula megerősítése az oroszországi nép érdekében” (утверждение для российского народа формулы «единства в многообразии») (i. m. 59);
- az etnokulturális politika alapja *politikai-jogi* szinten a köztársasági és a föderális törvénykezés harmonizálásának véghezvitele (i. m. 59) - erre hivatkozva korlátozzák a köztársaságok nyelvtörvényeinek hatókörét a nemzetiségek ellenében;
- az etnokulturális problémákat nem csak a kisebbségek szempontjából, hanem a többség (= az oroszok) szempontjából is tekintetbe kell venni (i. m. 56);
- el kell fogadni az orosz népről szóló törvényt (закон „О русском народе”) (i. m. 59).

Így valósulhat meg a régi orosz-szovjet álom: Oroszország a civilizációk és kultúrák unikális olvasztótégelye (i. m. 60).

Mint ahogy a kisebbségek védelméről szóló nemzetközi keretegyezményt is azért írta alá Oroszország, hogy eredményesen léphessen föl a balti államokban élő orosz kisebbségek érdekében (i. m. 36.), s nem azért, hogy saját kisebbségeit támogassa.

Zorin tehát végső soron azt támogatja, hogy

- szét kell darabolni a közigazgatási egységeket, szembe kell állítani egymással az egyes csoportokat, ezáltal mindenhol kisebbségek alakulnak ki > ebből következően lehetetlen lesz az érdekérvényesítés > aminek egyenes következménye lesz az oroszosodás;
- a kis népek csak a statisztika és a folklór színesítése szempontjából lesznek fontosak.

A nemzeti kérdést 'államtalanították' és depolitizálták. Ezt igazolja a föderális főhatóság státuszának megváltozási folyamata:

- 1990-től Állami Bizottság,
- 1990-es évek minisztérium,
- 2001-től tárca nélküli miniszter,
- 2004-ben megszűnik a kormányon szerkezetében a speciális főhatóság (POPOV-SZMETANYIN-NYESZTYEROVA 2005:552).

A jelen kötet megfogalmazásának idején a kisebbségi, nemzetiségi kérdésekkel a Kulturális Minisztérium egyik főosztálya foglalkozott.¹⁷

Végül: a közigazgatási szerkezet átalakítói figyelmen kívül hagyták, hogy vannak területiális jogok és személyi jogok, s számos kutató szerint mindkettőre szükség van. A területiális jog nyelvi jog, mellyel anyanyelvétől függetlenül mindenkinek rendelkeznie kell, aki egy bizonyos területen él (SKUTNABB-KANGAS 2004 – *kézirat*). A nyelvi ökológia fontos felismerése, hogy a bennszülött nyelvek nem létezhetnek ősi területük nélkül (RANNUT et al. 2003:211, WIDMER 2003:130). Zorin éppen a területiális jog ellen érvel, s a megkezdett átrendezési folyamat is annak megszüntetését szolgálja.

*

Valószínűleg az új kormányzóságok kialakításának lélektani-jogi-adminisztratív előkészítését szolgálják az olyan akciók is, amelyenről például az Udmurt Köztársaság kapcsán olvashatunk. Az Udmurt Köztársaság főügyészsége önmagának is ellentmondva keresi az udmurt alkotmánynak azokat a pontjait, amelyek úgymond összeütközésben állnak az Orosz Föderáció alkotmányával. Az udmurt alkotmány első pontja kimondja, hogy „Az Udmurt Köztársaság – Udmurtia – állam az Orosz Föderáció keretén belül, amely az udmurt nemzet és Udmurtia népe által megvalósított visszavonhatatlan önrendelkezési jog és a területén önállóan megvalósított államhatalom révén szilárdult meg, összhangban az Orosz Föderáció alkotmányával és az Udmurt Köztársaság alkotmányával...” A főügyészség azzal vádolja az alkotmány szövegét, hogy abban az állam szuverenitását hangsúlyozzák, ami nem felel meg a valóságnak. V. Tubylov, az *Udmurt Kenyes* elnevezésű összudmurt szövetség elnöke joggal feltételezi, hogy a köztársasági státusz megsemmisítésére irányuló törekvés tudatos lépést jelent a kormányzósági rendszer bevezetéséhez s a nemzeti-területiális rendszernek a nemzeti-kulturális autonómiával való felváltásához. Tubylov ezt – helyesen – káros és rövidlátó politikának tartja (TUBYLOV 2002:9–11).

17 2004 októberében létrehozták a regionális fejlesztési minisztériumot.

1.4. VALÓBAN NINCS ÉS NEM IS VOLT OROSZOSÍTÁS?

Ki kell térni Zorin még egy kijelentésére, hogy ti. az orosz gyarmatosítás nem volt russzifikálás (ZORIN 2002:18). E meglehetősen szemérmetlen megállapítással szemben hadd idézzem néhány – szakértői – tanulmány megállapításait.

Rozskin általánosságban állapítja meg, hogy „az oroszországi történelemre egészében, s az orosz államiság fejlődésének mértéke szerint a különböző népek fokozatos asszimilálása a jellemző” (ROZSKIN – *kézirat*).

A soknemzetiségű birodalom politikájának lényege az oroszosítás, a centralizáció és az unifikáció lett, valamint a pravoszláv hit erőszakos terjesztése – írja Pulkin (a *Власть и реформы. От самодержавной к советской России* [A hatalom és a reformok. Az abszolutista Oroszországtól szovjet Oroszorszáig] Szentpétervár 1996:172-re hivatkozva) (PULKIN 2002:285). A méltán híres kazanyi egyetem történészprofesszora, Sz. V. Jesevszkij 1857-ben tartott, majd később *Русская колонизация северо-восточного края* ('Az északkeleti táj orosz meghódítása') címen megjelent tanulmányában világtörténelmi jelentőségűnek tüntette föl az orosz nép terjeszkedését, az európai civilizációnak a kelet felett aratott győzelmeként láttatva azt (KUTASZOVA 2004:243).

1.4.1. A LENINI NEMZETISÉGI POLITIKA

A Lenin nevéhez köthető önrendelkezési koncepció a XX. század első két-három évtizedében több változáson ment át – attól függően, milyen taktika érdekében volt felhasználható.

Az önrendelkezési elvet az OSzDMP¹⁸ programjába az 1903. évi II. kongresszuson vették fel (ekkor Oroszország lakóinak 57%-a nem orosz volt). A cél a nemzeti kisebbségeknek az orosz gyarmatosítás alóli felszabadítása volt, ugyanakkor a haladó társadalmi-politikai gondolkodás szerint is a népek elidegeníthetetlen joga az önrendelkezés (KULIKOV 1997:13).

Lenin 1914-ben (*К вопросу о национальной политике* ['A nemzetiségi politika kérdéséhez']) írta: feltétlenül és határozottan védeni kell minden nemzet jogát a politikai önrendelkezésre és az elkülönülésre. Ez logikus következménye volt 1913-ban megfogalmazott gondolatának, hogy mindenféle elnyomás kiküszöbölése érdekében létre kell hozni az autonóm körzeteket,

18 OSzDMP = Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt (Российская социалдемократическая рабочая партия)

egységes nemzeti összetételben, akár a legkisebbet is, amelyekhez a világ bármely pontján élő, ugyanahhoz a nemzetiséghez tartozók csatlakozhatnak. Ugyanakkor azonban már itt kijelenti, hogy a marxisták nem kötelesek teljes mértékben a „nemzeti-területi elv” talajára állni, mivel a lakosság nemzeti összetétele nagyon fontos, de nem az egyetlen és nem a legfontosabb a gazdasági tényezők között (i. m. 14).

A szovjetek (tanácsok) I. oroszországi kongresszusán (1917. június 4.) Lenin első ízben jelentette ki az oroszországi köztársaság felépítésének föderatív elvét: „egységes és feloszthatatlan oroszországi köztársaságot akarunk szilárd hatalommal, de ezt a szilárd hatalmat a népek önkéntes egyetértése biztosítja” (i. m. 15).

Kulikov azonban helyesen állapítja meg, hogy 1917 és az 1990-es évek között egyetlen általános, közvetlen és titkos szavazást nem tartottak az ilyen vagy olyan típusú államiság megteremtése érdekében (i. h.).¹⁹

A Lenin által meghirdetett önrendelkezési elvet – a szovjet állam működésének első lépéseitől kezdve – törvényalkotási dokumentumok nem erősítették meg. Rövid időn belül korlátozták az önrendelkezés jogot: azt az új lenini és bolsevik értelmezés szerint nem egy nép, hanem annak csak egy része, a proletariátus kaphatja meg (KULIKOV 1997:15). Azonban az 1918. évi polgárháború a nemzetiségi kérdésben taktikai módosításra kényszerítette Lenint és a bolsevikokat – be kellett bizonyítaniuk, hogy a szovjet hatalom nem akarja megfosztani a nemzeti kisebbségeket nemzeti érdekeiktől (i. m. 16). Először az egyenlőség jelszavával a maguk oldalára kellett állítaniuk az őslakosokat, s csak miután leküzdötték a korábbi bizalmatlanságot, lehetett hozzáfogni ahhoz, hogy a munkástömegeket elválasszák vezető köreiktől. Ezt a kérdést nyíltan tárgyalták az OKP(b)²⁰ VIII. kongresszusán (1919. április 18–19.) (i. H.). Most Lenin szembefordult korábbi önmagával, s kijelentette, hogy helytelen volna a nemzetek önrendelkezését elvetni, s helyébe a munkások önrendelkezését állítani. Tehát minden népnek meg kell kapnia az önrendelkezés jogát, s ez majd biztosítja a munkások önrendelkezését is. Mindez azonban nem érvényesült; a gyakorlatban a proletariátus önrendelkezése válósult meg a nemzeten belül (i. m. 17). Azaz az önrendelkezés Lenin számára csak a párt hatalommegszerzési harcával kapcsolatos taktikai kérdés volt, amely a történelmi helyzettől függően változhatott.

Lenin és a bolsevikok nyíltan kijelentették, hogy a szocializmus nem fogja megoldani a nemzetiségi kérdést, ellenkezőleg, ki fogja azt élezni: csökkenti

19 A komi-permjákok ügyében rendezett népszavazás mikéntjéről ld. a komi-permják kérdést tárgyaló pontban.

20 OKP(b) = Oroszországi Kommunista Párt (bolsevik) (Российская коммунистическая партия (большевиков))

az önrendelkezésre törekvő nemzetek jogait, az asszimiláció pedig el fogja tüntetni a nemzet(iség)eket (i. m. 18).²¹

Az ún *inorogyec*ek (más nemzetiségűek) nem kerülhettek az orosz proletariátussal egyenlő feltételek közé (i. m. 21) (mert például nem volt munkásosztályuk, ezért az orosz proletariátusnak kellett átvennie az irányító szerepet – i. m. 28).

Sztálin veszélyt látott a demokrácia kiteljesítésében. Számára a munkáshatalom megszilárdítása volt a legfontosabb kérdés, a nemzeti kérdés csak ezután következhetett (i. m. 25).

Így vált az oroszországi kis népek újjászületési programja politikai csapdává, jó esetben politikai játékszerré (i. m. 29).

Az 1920–30-as éveknek az őslakossággal kapcsolatos pozitív eseményei – az anyanyelv fejlesztése, az anyanyelvi ügyintézés megteremtésének kísérlete és gyakorlata – végső soron az oroszosítást vagy szovjetizálást szolgálta. Az alapvető cél az volt, hogy az oroszul kevésbé tudó őslakosságot az anyanyelvén keresztül nyerjék meg az új ideológiának, majd az internacionalizmusra eszmevilágát elsajátítva áttérjen az orosz nyelvre és kultúrára.

Ilminszkij – még a cári Oroszországban a kazanyi egyetem professzoraként – volt a nemzetiségi kérdés ideológusa.²² Lenin a kazanyi egyetemen tanult,

21 Csak az érdekesség kedvéért említem itt, hogy 1869-ben D. Tolsztoj művelődési miniszter Lenin apját, Ilja Uljanovot tanfelügyelőnek nevezte ki Szimbirszk soknemzetiségű tartományában, amely a kazanyi oktatási területhez tartozott. Uljanov „a helyi anyanyelveket az oktatás nyelveként alkalmazta a 450 iskola legtöbbszörében” (LEWIS 1998:210 – ALSTON 1969-re hivatkova).

22 Ilminszkij pedagógiai rendszerének végső célja az őslakosság eloroszosítása volt, de ezt nem elsősorban a nyelv szempontjából, hanem a pravoszláv hit szempontjából értette. Elsősorban a tatárok pravoszláv hitre térítését tekintette feladatának, s csak másodlagosan foglalkozott a finnugor népekkel. Eredményei hosszabb távon mégis a finnugor népeknél jelentkeztek (a nemzeti értelmiség első nemzedékének kinevelése, az írásbeliség megteremtése, anyanyelvű oktatás) (TULUZ 2001:313).

Ilminszkij számára az anyanyelv az eloroszosítás eszköze. Az ehhez vezető lépések:

– az elemi iskolában az oktatás anyanyelven folyik, az orosz tantárgy (KIRZSAJEVA 2000:155);

– ehhez anyanyelvű vagy az őslakosság nyelvét jól ismerő orosz nyelvű pedagógusokra van szükség – ennek érdekében Ilminszkij Kazányban 1872-ben tanítóképzőt nyitott az őslakosok számára;

– 1876-ban kezdeményezte a Pravoszláv Misszionárius Társaság fordítói bizottságának létrehozását, amelynek feladata a Volga-vidék, Szibéria és az Urál-vidék őslakosainak oktatási és hitoktatási tankönyvekkel való ellátása volt az őslakosság anyanyelvén (i. M. 156).

Az oktatás az első évben minden tárgyat illetően az anyanyelven folyt; a második félévtől megkezdtek az egyházi szláv nyelv oktatását (oktatás-módszertanilag az anyanyelven megtanult olvasás eredményeire támaszkodva).

Egyházi énekeket csak az anyanyelven tanultak a kezdeti szakaszban, s csak a későbbi szakaszban tanultak énekelni egyházi szláv nyelven is.

A második évtől az oktatás nyelve az orosz lesz, de ha értelmezési nehézségek támadnak, az anyanyelvhez fordulnak.

tehát ismerhette Ilminszkij nézeteit. Feltehető, hogy stratégiájának és a hozzá illő taktikának a kidolgozásakor hatott rá Ilminszkij eszmevilága. Isabelle Kreindler (1977) is összekapcsolja a pravoszláv hittérítő Ilminszkij elveit Lenin nemzetiségi politikájával.

Lenin stratégiai céljának megvalósítása érdekében taktikai okokból támogatta a kis nyelvek fejlesztését, ezáltal nyerve meg tömegeket ideológiájának.

A mordvin Moszin szerint az 1920–30-as években a bolsevikoknak szükségük volt a tömegek támogatására, hogy még meg nem erősödött hatalmukat megtarthassák, s ehhez az anyanyelv eszközt is bevetették (MOSZIN 2003b:10). Kétségtelen, hogy az addig – a cári rendszerben – nyelvileg, kulturálisan hátrányos helyzetben élt őslakosság előtt egy-két évtizedre új távlatok nyíltak meg. Ezek hatása részben ma is él, annak ellenére, hogy az 1930-as évek második felében a sztálini terror erősödése, a nemzeti mozgalmaknak a sovinizmusra való hivatkozással való lefejezése máig érződően – főként lélektani – béklyókba verte az anyanyelvhez való viszonyt.

Oroszország finnugor népei körében az egész szovjet időszak alatt (kivéve az 1920-as, s részben az 1930-as éveket) intenzív nyelvi asszimiláció folyt. A legerőteljesebb veszteség az 1960–70-es években érte az anyanyelvet. Az 1960-as években az Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának utasítása alapján az első osztálytól áttértek az anyanyelvű oktatásról az orosz nyelvűre. Az anyanyelv tanulása önkéntessé vált. Ezeket a veszteségeket máig nem sikerült kiheverni. Olyan nemzedékek nőttek fel, amelyek nem ismerik anyanyelvüket (GABOV 2005:562).

Az 1958-as oktatási törvény mind az anyanyelven folyó oktatást, mind az anyanyelv tantárgyként való kötelező tanítását megszüntette. Ehhez kapcsolódott az 1960–70-es években a 'perspektívátlan falvak' politikája, aminek következtében faluhelyen megszűntek a többségükben nemzeti iskolák (POPOV – GABOV 2005:524). Az oroszosítási politika megnyilvánulása az a XX. század második felében általános statisztikai eljárás, hogy amennyiben egy településen a lakosság legalább 20%-a orosz, akkor a települést orosz nyelvűnek kell nyilvánítani (JERMUSKIN 2003:24).

1896-ban a hároméves képzést négyéves váltja fel, mert nehézségek vannak az orosz nyelv elsajátításában (i. h.).

Az oktatás kezdeti szakaszában az erőfeszítéseket a gyermekek vallásos nevelésére kell összpontosítani, a későbbi szakaszban pedig az orosz nyelv elsajátítására.

Az oktatás kezdeti szakaszának programja (az oktatás nyelve az anyanyelv): 6 óra hittan, 6 óra orosz nyelv, 6 óra szépírási, 4 óra anyanyelv, 3 óra egyházi szláv nyelv, 3 óra ének.

Az orosz nyelvet előbb csak a 2. féltől, később az anyanyelvvel párhuzamosan az első féltől kezdik tanítani (i. m. 157). Az 1896-os program kiemeli az anyanyelv szerepének fontosságát az orosz nyelv elsajátításában (i. m. 158).

Az oktatás második szakaszában 10 óra orosz nyelv, 4 óra egyházi szláv nyelv, 2 óra anyanyelv, 4 óra szépírási, 6 óra hittan, 3 óra ének (csak egyházi, de anyanyelven) (i. m. 157).

A mordvin nép I. kongresszusán a megyei végrehajtó bizottság elnökhelyettese a mordvin nyelvnek az ügyintézés nyelvvé tételére vonatkozó igényt azzal utasította el, hogy a mordvinok csak 30%-át teszik ki a lakosságnak, és hogy a mordvin nyelvekre senkinek sincs szüksége (JERMUSKIN i. h.). Még 1997-ben is arra figyelmeztette az egymás közt erza nyelven beszélgető pedagógusokat egy orosz hivatalnok, aki egy mordvin iskolát látogatott meg, hogy térjenek át „emberi nyelv” használatára (JERMUSKIN 2003:25).

Kulikov szerint Oroszország finnugor népei mai fejlődési problémáinak gyökere elsősorban az előrehaladott asszimiláció, a nemzeti kultúra elvesztése az 1930-as években, részben pedig a SzOFIN-ügyben található (lásd lentebb) (KULIKOV 1997:324).

1.4.2. A MARI FÖDERALISTÁK ÜGYE

Talán nem érdektelen röviden kitérni azokra a tragikus eseményekre, amelyek évtizedekre visszavetették a nemzeti gondolkodás, az anyanyelv és a saját kultúra képviselőit, támogatásának, fejlesztésének ügyét.

A finnugor népekkel kapcsolatos retorziós eljárások a *mari föderalisták* ügyével kezdődött. 1930-tól üldözni kezdték azokat a vezető mari értelmiségieket, akik az októberi forradalom előtt végezték tanulmányaikat. 1931 januárjában letartóztatták a neves néprajzkutatót, Tyimofej Jevszejevet (egyes dokumentumokban: Jevszjev) – egyidejűleg a *Szovjetszkaja etnográfia* 1–2. számának megjelenésével (ebben a számban közölték az *О фашистской этнографии в Финляндии* [‘Finnország fasiszta néprajztudománya’] című írást). Jevszejevet azzal vádolták, hogy 1908 és 1927 között többször Finnországba utazott, gyakran felkereste Moszkvában a finn követséget, s a finnekkel együtt tervezte a *Finnugor föderáció* megalapítását (KULIKOV 1997:111).

A következő napokban letartóztatták V. Vasziljevot (a kazanyi Keleti Tanárképző Főiskola docense, nyelvész; családjával Joskar-Olában élt; a *Marla kalendar* évkönyv szerkesztője volt a forradalom előtt), L. Mendrijanovot (a fenti tanárképző Mari intézetének nemrég leváltott vezetőjét), F. Jegorovot és N. Ivanovot (a joskar-olai tanítóképző tanárai; Jegorov korábban pap volt, ismert történész és néprajzos), A. Szajnt (a kazanyi mezőgazdasági főiskola tanársegédjét, aki észt feleségével 1928-ban tért haza Észtországból). Ők a nemzeti értelmiség kiemelkedő alakjai voltak (i. m. 112). Február 15-én a föderalista-nacionalistának kikiáltott csoportot Nyizsnyij Novgorodba szállították.²³ Az volt a vád ellenük, hogy a Mari Autonóm Megyét és a többi finnugor területet (Komi, Karjala, Udmurtia, Mordóvia) el akarják szakítani a Szovjetuniótól, és Finnországhoz akarják csatolni vagy finn protektorátus

23 A Mari Autonóm Megye a *nyizsegorodi táj* része volt. Egyébként a Marij El ma – újra – a Nyizsnyij Novgorod központú *föderális táj* része.

alatt Finnugor Föderációt akarnak létrehozni (ezért nevezték őket föderalistáknak) (i. m. 113).

Jevszejev bevallotta: a fentebb említettekkel és a neves íróval, Csavajnnal beszéltek arról, hogy a mari népnek nincs kellő önrendelkezési szabadsága, a szovjethatalom nemzeti politikája nem teszi lehetővé a marik megfelelő és gyors fejlődését, nincs szabadság, nincs szabad sajtó. Az is szóba került, hogy jó volna áttérni a latin betűs írásra (i. m. 114).²⁴

Novemberben az ügyet áttették Moszkvába, ahol decemberben meghozták az ítéletet. A vád: szovjetellenes propaganda. A vádlottakat a kémkedés és a szabotázs vádja alól felmentették. Ezt követően szabad lábra helyezték őket, de három évre ki voltak tiltva Moszkva és Leningrád megye, a Harkovi körzet, a Mari Autonóm Megye területéről és a határmenti területekről (i. m. 120).

1.4.3. A SZOFIN-ÜGY

Mindez azonban még csak előjáték volt. Amikor a „Mari ügy”-et lezárták, addigra egyre-másra jelentek meg a cikkek az osztályharc élesedéséről, a helyi nacionalizmus erősödéséről. A helyzetet külpolitikailag a Finnországgal fennálló határviták tovább bonyolították (KULIKOV 1994:207).

Egy évvel a „mari ügy” lezárása után ugyanazok a nyizsnyij novgorodi GPU-sok²⁵ újabb vádat emeltek, immár fajsúlyosabb ügyben – ebbe belekeverve 26 udmurtot, 2 komit, 1-1 mordvint és oroszot; többségükben írókat, tudósokat, egyetemistákat, valamint 2 volt pártmunkást.

Fölvázoltak egy ellenforradalmi-nacionalista szervezetet, a SzOFIN-t²⁶, amelyet az ismert burzsoá udmurt író, Gerd Kuzebaj hozott létre finn és észti intervencionalista körök megbízásából (i. m. 208). (Lásd: ábra a 32. oldalon.)

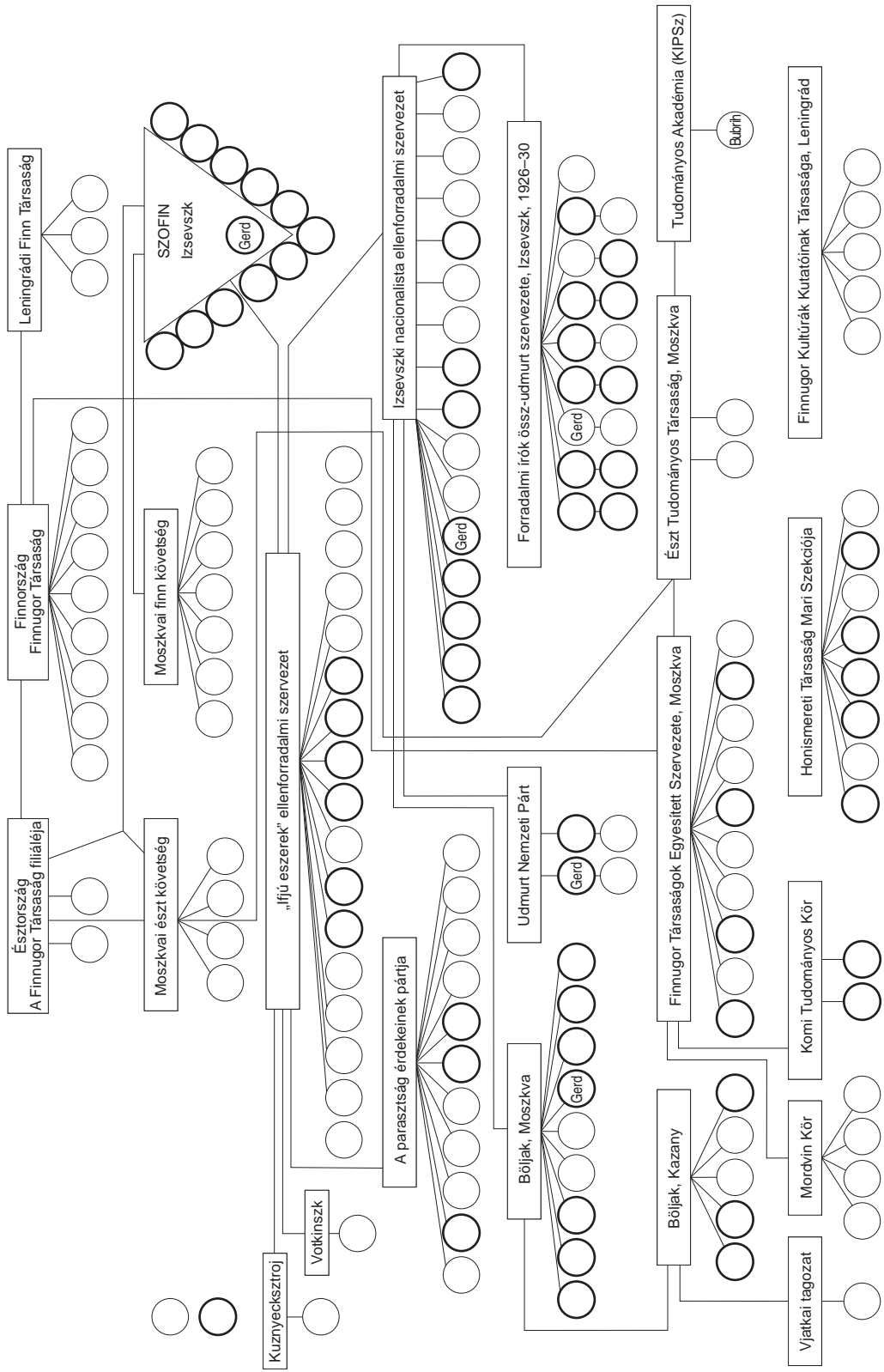
A vád szerint Gerd Kuzebaj, aki 1923 óta látogatja a finn konzulátust és a követséget, illetve állt kapcsolatban észti diplomatákkal is, az alábbi utasításokat kapja:

- a keleti finneknek (= oroszországi finnugor népek) egyesülniük kell, és Finnország fejlődési útján kell járniuk,

24 1917-ben kormánydekrétumot fogadtak el a nemzeti kisebbségek számára felállítandó iskolákról. Ennek értelmében – jeles nyelvészek, mint például N. F. Jakovlev, E. D. Polivanov, N. J. Marr bevonásával – megkezdődött az írásbeliség kidolgozása. Az írásbeliség alapja a latin ábécé lett. A döntés helyes volt, mert a latin ábécé mind nyelvi, mind ideológiai szempontból semleges. Az orosz ábécére való áttérés politikai megalapozottságú volt, ami egyszersemind kárt okozott az egyes nyelveknek. Ehhez járult még, hogy az 1930-as években sok – latin ábécével író – nyelvet perspektívtalannak nyilvánítottak, s megszüntették az írásbeliségét (GYJACKOV 2004:52-53).

25 GPU (Государственное Политическое Правление 'Állami Politikai Hatóság') – belügyi szervezet.

26 Oroszul СОФИН = Союз освобождения финских народностей (A finn népek felszabadítási szövetsége).

- harcolniuk kell jogaikért és függetlenségükért (i. m. 121),
- ellen kell állniuk az oroszosításnak, az eloroszosodásnak, földjeik gyarmatosításának,
- jogaik védelme és Finnország megsegítése érdekében a keleti finneknek előkészítő munkát kell végezniük, fokozatosan és észrevétlenül szervekedniük kell, majd a Vörös Hadsereg háta mögött támogatniuk kell Finnországot, ugyanakkor Finnország a maga részéről deszántot küld a finnugor területekre (i. m. 122).

Gerd a fentiek szellemében

- 1) Moszkvában megszervezte a votják kultúra tanulmányozásának nacionalista szellemű tudományos társaságát²⁷ (itt beszéltek olyan kérdésekről, mint a keleti finnek egyesülése; a latin betűs ábécé;²⁸ kapcsolatot tartottak a többi keleti finn nép hasonló szervezeteivel; az Udmurt autonóm megye területén, Kazanyban és másutt fililálékat szerveztek; kapcsolatot tartottak finnországi tudományos társaságokkal (Finnugor Társaság);
- 2) megszerveztette az Udmurt Nacionalista Pártot (feladata: harc a nagy-orosz sovinizmus ellen; a nemzeti öntudat, az önállóság és a nemzeti szabadság szellemének fejlesztése; harc az oroszosítás, az eloroszosodás és a gyarmatosítás ellen [KULIKOV 1997:123]; törekvés az Oroszországtól való elszakadásra; orientálódás Finnország felé; harc a

27 Ez volt a *Böljak* ('rokonság'). Előzménye: az Udmurtok I. Összorosországi Kongresszusán (1918 júniusa) elhangzott, hogy szükség van az udmurt föld, élet és kultúra kutatására. A tudományos munkához nélkülözhetetlenek a magasan képzett szakemberek. Az oroszországi felsőoktatási intézményekben tanuló udmurt diákok Gerd Kuzebaj kezdeményezésére Moszkvában az udmurt kultúra tanulmányozására Böljak néven tudományos társaságot hoztak létre (KULIKOV 1997:147). A Böljak volt az első udmurt tudományos tömegszervezet, amely az udmurt nép történelmének és kultúrájának rendszeres kutatásával és népszerűsítésével foglalkozott. A társaság kapcsolatot tartott rokon szervezetekkel, munkájában vezető finnugor kutatók is részt vettek. Az 1920-as évek végére kibontakozott a burzsoá nacionalizmus elleni harc. A nemzeti értelmiség képviselőit megvádolták. 1928-ban likvidálták a Böljakot (i. m. 165).

A Böljak egykori tagjainak sorsa tragikus. A szervezetet összekapcsolták a SzOFIN-üggyel. A Böljak tevékenységét szovjetellenesnek, nacionalistának állították be (i. m. 166). A Böljak tagjainak egyetlen „bűne” az volt, hogy nemzeti öntudatra neveltek (i. m. 167).

28 Az 1775-ben megjelent udmurt nyelvtan, az első kinyomtatott udmurt nyelvű kiadvány, cirill betűkkel íródott (TARAKANOV 2001:297). Az 1920-as évek végére megszilárdult az udmurt helyesírás, de 1928-29-ben vita robbant ki az udmurt ábécét illetően. A kérdés az volt, kizárólag cirill ábécével írjanak vagy használjanak-e latin betűket (pl. az *i, j* sok ábécében megtalálható volt), illetve térjenek-e át a latin betűs írásra (i. m. 300). A modern udmurt ábécé az orosz ábécén alapul, de alkalmaz néhány diakritikus jeggel ellátott betűt is (*ü, ö; ъ, э, ѓ*) (i. m. 301). Az udmurt ábécé kérdésével Dobó Attila (1996) és Fejes László (2000) is foglalkozott.

nemzeti-demokratikus rendszerért; a cél érdekében terrorista akciók szervezése) (i. m. 124);

- 3) kezdeményezte a finnugor tudományos társaságok egyesítését (a tudományos célok mellett politikai feladatok is: új káderek nevelése a nemzeti tudat szellemében; harc az orosz kultúra ellen; a nemzeti kultúra megszilárdítása; a keleti finn népek egyesítése a kulturális és politikai életben; ellenállás és harc az oroszosítás, az eloroszosodás és a gyarmatosítás ellen; orientáció Finnország és Észtország felé);
- 4) kezdeményezte a Forradalmi Írók Összudmurt Szövetségének létrehozását (Izsevszk, 1926 március) (cél: harc a nagyorosz sovinizmus, az oroszosítás, az eloroszosodás és az oroszosító szovjet hatalom ellen; új írók kinevelése a nemzeti tudat, a nemzeti függetlenség és szabadság szellemében; törekvés az Oroszországtól való elszakadásra; szövetség Finnországgal); e szövetségen belül a Gerd vezette csoport volt a legnationalistább, legoroszellenesebb és legszovjetellenesebb (1930-tól egyértelműen mint politikai szervezet működött; föld alatti tevékenységet folytatott, titkos üléseket szervezett, agitált, harci tervek készített a szovjethatalom ellen [terrorcselekmények, diverzáns akciók], kapcsolatot tartott a finn és az észtkövetséggel);
- 5) megszervezte a Keleti Finnek Felszabadításának Szövetségét, a SzOFIN-t (1939. április 19.); Izsevszkben votják részleggel; a SzOFIN volt a fenti program betetőzése, ennek kellett az egész nemzeti-felszabadító mozgalom vezető erejének lennie, a szervezet központjának Moszkvában kellett működnie, a finnugor népek földjén részlegeket kell létrehozni (i. m. 124).

A vád szerint Gerd a finn Hämäläinentől 1929 végén a finn követségen utasítást kap, hogy – amennyiben Finnország összeütközésbe kerül a Szovjetunióval – a finnugor népek fegyveres felkeléssel támogassák őket a Vörös Hadsereg hátában az Uralban, a Káma-vidéken és északon. Hämäläinen közli, hogy a finnugor népek számíthatnak az angol deszántok támogatására Arhangelszkben és Uhtában. Hämäläinen arról is beszélt, hogy a szovjet hatalom csak reklámozza a nemzetiségi kérdést, de nem oldja meg, ellenkezőleg, a cári önkényuralom politikáját folytatja e téren. Sem a mordvinok, sem a manysik és a hantik nem kapták meg autonómiájukat, utóbbiaknak létrehozták az északi népek együttműködési bizottságát, amelyet M. T. Markelov (a moszkvai Néprajzi Múzeum finnugor osztályának vezetője) – szintén résztvevője a beszélgetésnek – az északi népek kihálási bizottságának nevezett (i. m. 125).

Gerd nem csak a finnektől, hanem az észtkövetségtől is kap utasításokat, valamint tudományos álca alatt a Szovjetuniót meglátogató észtkémektől, akik kapcsolatban állnak észtkfasiszta szervezetekkel. Ők ugyanazt hangoztatják, mint a finnek (i. m. 127).

Gerd Kuzebaj 1932. július 23-án a vádirattal megismerkedve saját kezűleg

az alábbiakat írta: „Semmilyen speciális kémkedési feladatot nem kaptam finn-észt köröktől és képviselletektől... A tudósokról, akik leveleztek velem vagy ideutaztak Finnországból és Észtországból, találkoztak velem, nem tudtam, hogy fasiszták... Semmilyen számszerű adatot, kivéve a kulturális intézményekről és az udmurtok kulturális eredményeiről, velük nem közöltem, beszélgetés közben megemlítve az udmurt parasztok hangulatát.”²⁹

A SzOFIN-ügyben 28 főt ítéltek el, közülük ötöt (köztük Gerdet) 1937 novemberében kivégeztek (i. m. 210).³⁰

1.4.4. OROSZOSÍTÁSI FOLYAMATOK AZ EGYES FINNUGOR NÉPEKNÉL

1.4.4.1. *Karjala*

Karjalában az oroszosítási folyamatok a XIX. században és a XX. század elején voltak erősek. A folyamat eredményességének érdekében az állam mind a közigazgatási intézményeket, mind a pravoszláv egyházat, mind az iskolarendszer nyújtotta lehetőségeket kihasználta. A célt részben – s paradox módon – a karjalai nyelv fejlesztésével kívánták elérni, ti. a pravoszláv vallás elterjesztése érdekében lefordították a Szentírást karjalaira. Ezáltal – a hatalom eredeti elképzelése ellenére – nőtt a karjalai nyelv presztízse (PULKIN 2003:37). A „bennszülöttek” számára létrehozott iskolákban az alábbi aforisztikus jelszó jegyében tanították a karjalai nyelvet: „Azért kell elsajátítani a karjalai nyelvet, hogy senki se beszéljen rajta” (i. m. 43).

Nagyszabású tervek készültek az – úgymond – pánfinn befolyás megszüntetése és a pravoszláv eszme terjesztése érdekében. A finn határ közelében egész Észak-Karjaláig vasutat akartak építeni, ami lehetővé teszi az orosz lakosság tömeges betelepülését, s ezáltal az őslakosság gyors asszimilálódását. A karjalaiak asszimilációjáról nyíltan beszéltek: „a törzsökös orosz emberek megteremtik a maguk településeiket a finn határ mentén és a karjalaiak között... Ők elhozzák magukkal Karjalába az orosz hatást, a föld megművelésének hatékonyabb módját, megosztják a karjalai lakosságot, beléolvadnak és mielőbb asszimilálják azt”³¹ (PULKIN 2002:299).

29 Jalo Kalimának 1927. április 12-én írt levelében közli, hogy Udmurtiában (Votlandia) az udmurt az államnyelv; kötelező nyelv minden intézményben, az iskolákban; az *Udknyiga* kiadó sok könyvet ad ki (nyilván udmurt nyelven – PyJ) (KULIKOV 1997:141).

30 Szovjet sors: Jagodát, aki a GPU elnökhelyetteseként jóváhagyta 1932-33-ban a finnugor népek értelmisége elleni letartóztatási parancsokat, 1938-ban – ekkor már a Szovjetunió belügyi népbiztosa – letartóztatták és kivégezték. A SzOFIN-ügyben a GPU Nyizsnyij-Novgorod táji képviselőjét, aki az elmarasztaló ítéleteket jóváhagyta, 1938-ban kivégezték stb. (i. m. 324).

31 Idézet az olonyeci rendkívüli kormányzósági ülés elé terjesztett előadásból, amelyben a vasútnak a kormányzóságba történő bevezetését javasolták.

Mindezekből a tervekől szinte semmi sem valósult meg. Ellenkezőleg, a XX. század elejére kialakult a nemzeti értelmiség vékony rétege, amelyik tudatában volt az anyanyelv és a nemzeti kultúra fontosságának (PULKIN 2003:44). A karjalaiak összefüveteleiken követelték – például 1905. december 21-én Uhtában –, hogy a hivatalnokok tanuljanak meg karjalaiul és használják a nyelvet az ügyintézésben (PULKIN 2002:299).

Jelenleg az iskolákban lenézik az ember nemzeti származását – ez kisebbrendűségi érzést vált ki a tanulóknban. A folyamat végső soron a saját nép, nyelv és kultúra elutasításához vezet. A tanárok, iskolaigazgatók meggyőzik a szülőket, hogy nem érdemes az anyanyelvet tanulni. A nyelvoktatás egyre inkább fakultatívvá válik, s az anyanyelvet mint idegen nyelvet tanítják (GRIGORJEV 2004:48).

1.4.4.2. Mordóvia

A központi orosz hatalom tudatos asszimilációs politikájáról és annak mordvinföldi megvalósulásáról ír Abramov. Az orosz birodalomhoz való csatlakozástól a XVII. század közepéig a mordvinok bizonyos privilégiumokat élveztek, később az orosz földbirtokosok és az egyház erőszakkal orosz földműveseket telepített a mordvin területekre. Ez ellen a mordvinok fellázdak, de kegyetlenül leverték őket. Csak Arzamasban, az észak-mordvin területek történelmi központjában, 1670-ben 11 ezer embert öltek meg, a mordvin falvak egytizedét semmisítették meg lakóikkal együtt. 1670–71-ben kegyetlen eszközökkel megkezdődött az oroszosítás (orosz településeket alapítottak mordvin területen, megtiltották a fémipart, tömegesen vonultatták be a mordvin fiatalokat a hadseregbe, tönkretették a mordvinok emlékműveit. Az egységes mordvin területeket orosz falvak szisztematikus létrehozásával felszabdalták. Mindezek következtében a mordvinok szétszóródtak (ABRAMOV 1997:24, ABRAMOV – *kézirat*).

Az 1773–75-ös Pugacsov-felkelés után a mordvinok földjét közigazgatásilag négy kormányzóság között osztották fel. Ezen intézkedések következtében a mordvinok váltak a XIX. század végére a Volga-vidék népei közül a legszétszórtabban élő néppé, ami a következő időszakban a jelentős számú vegyesházasságok, a nyelvvesztés, a mordvin öntudatnak az orosz nyelvű közegben jelentkező megtörése stb. következtében szinte spontán asszimilációhoz vezetett (ABRAMOV – *kézirat*).

A szovjet hatalom első éveiben, az 1920–30-as években a mordvin autonómia helyreállítása nagy elégedettséggel töltötte el a mordvinokat. Megvalósult a nemzeti oktatás, fejleszthették az anyanyelvet, megszületett az irodalom. A sztálini önkény azonban lefejezte az értelmiséget; csak Mordóvia területéről 200 ezernél több mordvint deportáltak; a mordvin lakosság aránya 34%-ra csökkent (ABRAMOV 1997:26).

1.4.4.3. *Marij El*

Ilminszkij, a kazanyi egyetem professzora, a XIX. század közepén, a mari – akkor még cseremisznek nevezett – nyelv ismertetésében leírja, hogy a vallási és felvilágosító irodalomnak mari nyelven való kiadásának célja a mari nép leggyorsabb oroszosítása.³²

A mari területnek az orosz birodalomhoz történt kapcsolása után azonnal megkezdődött az oroszosítás folyamata; ez az 1938. évi nyelvi reform után érte el a tetőpontját; majd folytatódott az 1960-as évek tudatos internacionalizmusával, melynek jelszava „az orosz nyelv – az én második anyanyelvem”; ez a folyamat hat az Orosz Föderáció jelenleg is megfigyelhető centralizációs politikájában.

A mari nyelvbe a XVI. században az orosz birodalomhoz való csatlakozás után az erőszakos keresztény hitre térítéssel együtt bekerült a vallási terminológia. Az októberi forradalom után a politikai élet szókészletében főként orosz jövevényszavak jelentek meg. A nyelvreform (1938) után a helyesírást maximálisan közelítették az oroszéhoz³³; a nyelvészeti terminológia jelentős mértékben – újra – orosz nyelvű lett; a mari nyelvtant, elsősorban a mondat-ant, az orosz nyelv szabályai szerint alakították át; a szókincs nagy mértékben eloroszosodott. Ennek a politikának a következményeként még napjainkban (2004) is zajlik a vita az új helyesírás szabályairól a köztársasági napilap, a *Marij El* hasábjain, a ruszifikátor irányvonal és a tulajdonképpeni mari iskola képviselői között (KUZNYECOVA 2005b:118).

1.4.4.4. *Komi Köztársaság*

Vasse-Vászolyi (1996:4) az orosz dominanciát kemény és folyamatos oroszosításnak fogja fel, amelynek nyomai megfigyelhetők a komi nyelvben és kultúrában.

32 „...нужно первое и паче всего стараться в том, чтобы внутренне обрусить иноверцев и в церковном и в христианском смысле” (‘először is és mindenek előtt arra kell törekedni, hogy a máshitűeket belsőleg eloroszosítsuk az egyházi és keresztény szellemben’ (idézve IVANOV I. 1975:30 alapján).

33 Az orosz helyesírás finnugor/uráli nyelvi alkalmazása körüli problémára egy példa: amikor Simon Kuperral – a déli szölkupoknál végzett gyűjtésünk eredményeképpen – szölkup társalgást és szójegyzéket állítottunk össze (KUPER – PUSZTAY 1993), cirill betűs lejegyzést alkalmaztunk. A szölkupban a palatalizációs korreláció teljesebb, mint az oroszban, pl. megkülönböztetik a lágy és a kemény *č*-t és *-t*, míg az oroszban a *č* (ч) csak lágy, a (ж) csak kemény lehet. Hogy a különbséget a *ч*, ill. *ж* betűvel érzékeltetni tudjuk, valamennyi mássalhangzót eleve keménynek értelmeztünk, a lágy párját pedig a lágyjel (*ь*) hozzáadásával jelöltük. Azaz – szemben az orosz helyesírási gyakorlattal – a *ч* és a *ж* kemény, a *чь* és a *жь* pedig lágy mássalhangzó lett. Erről – tomszki szakmai beszámolóink alatt – heves vita alakult ki, ettől függetlenül kiadványunkban ezt az eljárást alkalmaztuk.

Az erza és a moksa szavak cirill betűs átírása sem könnyíti meg a nyelvet tanulók számára a pontos kiejtés elsajátítását.

Komiföldön a XIX. század második felében G. Litkin és I. Kuratov azt javasolták, hogy az iskola első osztályaiban komi nyelven folyjon a tanítás, Zsakov pedig arra tett javaslatot, hogy adjanak ki újságot komi nyelven. A javaslatokat a hatalom elutasította (CIPANOV 2002:68).

A XX. század 20-as éveiben és a 30-as évek első felében nemzeti fellendülés volt tapasztalható a komik körében, amit a 40-es évektől a 80-as évekig tartó nyelvi unifikálás és oroszosítás követett (CIPANOV 2002:62).

1.4.4.5. Udmurtia

Az udmurtoknál elvetették azt az 1938-as rendelkezést, amely szabályozta az anyanyelven folyó oktatást, egyszersmind kötelezővé tette az orosz nyelv tanítását a nemzeti köztársaságokban és területeken. Ehelyett szembeállították az orosz és a nemzeti nyelvet, ami – Lallukka (1997a:209) szerint – nyílt oroszosítási eljárás, mely lényegesen aláásta a kisebbségek nyelvének státuszát. Ugyanebbe a sorba illik, hogy udmurt oktatási intézményeket zártak be – például 1958–59-ben a Glazovi Tanárképző Főiskola udmurt tanszékét. Az oktatás nyelvének szabad megválasztására hivatkozva az iskolákból kiszorult az udmurt nyelv (KARAKULOV 2004:105). Hasonló folyamatok más finnugor népnél is megfigyelhetők.

1.4.5. A KORENYIZÁCIJA

Érdemes áttekinteni az 1920–30-évek nemzetiségi politikájának – kétségkívül nagyon sok pozitív elemet is tartalmazó – néhány mozzanatát. A Szovjetunió megalakulásától kezdve fontos feladat volt a helyi állam- és pártapparátus feltöltése nemzeti(ségi) káderekkel, orosz terminussal élve: a *korenyizácija*³⁴ (JALTAJEV 2004:280), ami egyszersmind a nemzeti értelmiség kialakítását is szolgálta (IVANOV V. 2005:229), mivel – amint arra az Orosz Kommunista Párt (b) Központi Bizottságának Szervezési Irodája 1923. március 1-jén rámutatott – az őslakosok, az adott esetben a marik alacsony arányú részesedése a párt- és tanácsi munkában a nemzeti feszültségek forrásává válik (i. m. 231).³⁵ Egyébként a marik esetében a dokumentumok azt mutatják, hogy a mari nemzeti mozgalom már 1917–1918-ban felvetette a *korenyizácija* szükségességét, s a gondolatot a kommunista párt csak később vette át (CSUZAJEV 2004:285).

Az Orosz Kommunista Párt (b) központi bizottsága 1923. júniusi

34 Tkp. – például – a közigazgatás őslakosokkal való feltöltése; szó szerint 'tősgyökeresítés'.

35 Az arányokat érzékelteti a járási rendőrségek állományának összetétele. 1922-ben a kozmogyemjanszki járási rendőrség munkatársainak 29,9%-a, a krasznokoksajszki járási rendőrségen belül 47,7% volt mari, a többi járásban egyáltalán nem voltak mari munkatársak.

tanácskozásán hangsúlyozták a gazdaság és a kultúra fejlesztésének fontosságát a nemzeti köztársaságokban és megyékben, s meghatározta a célt: a nem orosz nemzetiségek politikai képviseletének szélesítését (IVANOV V. 2005:234). A *korenyizácijával* azt akarták elérni, hogy a helyi, nemzeti közigazgatás megteremtésével azt bevonják a szociális, gazdasági, politikai és kulturális feladatok megoldásába, ugyanakkor azonban az autonóm területek függetlenségének látszatát is fenn akarták tartani, bár továbbra is megmaradt a kegyetlen központi irányítás és ellenőrzés (JALTAJEV 2004:281).

A mari területen – és nyilván a többi őslakos nép esetében is hasonló módon végrehajtott – programnak három szakasza volt:

- 1921-1925: szervezési-jogi szakasz; a mari nyelv államnyelvvé emelésére tett törekvések – a mari nyelvnek a hivatalos szervek, felelős vezetők általi használatának szorgalmazása, a mari nyelv alkalmazásának bevezetése a törvényhozásban;
- 1925-1930: a mari nyelv államnyelvvé emelésének megvalósítása; a szükséges normatív-jogi dokumentumok megalkotása; az egységes irodalmi nyelv megteremtésének támogatása;
- 1931-1941: formalizálják a *korenyizácijára* irányuló kísérleteket; megkezdődik a tisztogatás, azaz a párt- és tanácsai szervek, pl. rendőrség megtisztítása a „nacionalista” káderektől (IVANOV V. 2005:234).

A Mari megyei pártbizottság a Kommunista Párt (b) központi bizottságához 1927 nyarán írt jelentéséből kiderült, hogy az apparátus *korenyizáciája* és a mari nyelv államnyelvvé tétele az orosz lakosság elégedetlenségének alapvető forrása (IVANOV V. 2005:243).

Ugyanakkor a mari lakosságot az keserítette el, hogy az anyanyelvével kapcsolatos elvárásai nem valósultak meg, azaz a mari nyelv nem vált az oroszsal egyenrangúvá a tanácsai és a társadalmi intézményekben (i. m. 244). A legkedvezőbb helyzet a Morki járásban alakult ki, 1930-ban az ügyintézés 75%-ban mari nyelvű volt, ám a következő években ez az arány csökkent, s sok helyen a mari nyelvet csupán az ügyintézés szóbeli szintjén használták (i. m. 251). 1928-ban megállapították, hogy a – Mari Autonóm Megyében a – *korenyizácija* terv nélkül és rendszertelenül folyt, a káderek kiválasztása véletlenszerű (i. m. 241). A káderek kiválasztásában nem a megfelelő képzettség, hanem a párt iránti lojalitás volt a döntő szempont. Így kerültek a kiválasztottak közé egyszerű kolhozparasztok, korábbi béresek, akiknek egy részét azonban beiskolázták (JALTAJEV 2004:281).

A járási szintű vezetők között az 1920-as években a marik képviselete magas volt: a járási végrehajtó bizottsági elnökök 53%-a, a végrehajtó bizottsági tagok 50,1%-a volt mari (VOSZTRIKOV 2004:289). A terv szerint a Mari autonóm megyében 1931-re be kellett (volna) fejezni a *korenyizációját*, amelynek előirányzott aránya 60% volt (miközben a mari népesség a megye lakosságának 51,7%-át tette ki), ám ez az arány a megyei intézményekben 1931-ben

34,4%, 1935-ben 33,8% volt (JALTAJEV 2004:281). Az 1930-as évek derekán azonban a megyei végrehajtó bizottság 81 tagjából 46, a végrehajtó bizottság elnökségének 10 tagjából 6 volt mari nemzetiségű (i. h.). A marik a legalacsonyabb arányú képvisellel a stratégiai munkahelyeken, a tervhivatalban, a pénzügyi területen rendelkeztek (15-30%), míg a megyei bíróságon, az oktatás területén arányuk elérte a 70%-ot is (i. m. 282). A tulajdonképpeni döntéshozó szerv, a párt vezető tisztségeit nem marik töltötték be, hanem a központból kirendelt káderek, akik helyismerettel nem rendelkeztek, de készséges végrehajtnak bizonyultak (i. m. 283).

Az 1930-as években megkezdődött a „nacionalisztikus” káderek eltávolítása a pártból, az állami és társadalmi szervezetekből, a kulturális területről (IVANOV V. 2005:249). Az 1930-as évek közepétől a *korenyizácijáról* már nem esett szó (JALTAJEV 2004:283). Megszakadt vagy lényegesen lecsökkent a marik delegálása a felsőoktatási intézményekbe (VOSZTRIKOV 2004:290). Ezt mintegy alátámasztotta az orosz lakosság elégedetlensége is. A *korenyizácija* erőltetett végrehajtása feszültté tette az interetnikus viszonyokat, s az orosz lakosság körében pszichológiailag előkészítette a nemzeti értelmiség elleni majdani repressziókat (KULIKOV 1993:7).

A mordvinoknál is 1936-tól váltotta fel a *korenyizácija* politikáját a „burzsoá nacionalizmus” elleni harc, amelynek során megsemmisítették a nemzeti értelmiség színe-virágát (MOSZIN 2003b:10).

Az udmurt helyzetről Nagovicin (Udmurtia egyik – Moszkvából odaküldött – vezetője) egy, az ÖKVB-nek írt levélből szerezhettünk tudomást: „a járási végrehajtó bizottságokba túlságosan kevés számú udmurt került be... Az udmurtok megpróbálták bejuttatni felelős posztokra az embereiket, de emiatt bizonyos nyomást kellett és kell elszendvedniük az orosz munkatársak részéről, mivel az udmurtok ilyen követelését lépten-nyomon sovinizmusnak tartják, s közben nem veszik észre, hogy a nagyorosz sovinizmusra térnek át” (KULIKOV 1997:199).

A nagyhatalmi sovinizmus megnyilvánulását látjuk az OKP(b) III. Votják megyei Konferenciáján is (1921. december 6–8.). Ezen megvitatták az udmurtok bevonását a párt- és állami szervezetekbe (végeredmény: két udmurt beválasztása). A konferencián A. T. Boriszov³⁶ az udmurtok arányos bevonását javasolta, ám javaslatát frakciózásként, nacionalizmusként ítélték meg. Boriszovot kizárták a pártból. Várható letartóztatása elől akkor még el tudott menekülni Udmurtiából.

*

36 Udmurtia több magas pozíciót betöltő egyik – udmurt – vezetője, néprajzos, nyelvész, orvos, akit később a SzOFIN-ügy egyik szervezőjeként elítéltek, uránbányában halt meg 1942-ben; 1989-ben rehabilitálták (KULIKOV 1997:212–215).

Ma az integráció az a bűvszó, amely az oroszországi ember, kultúra és identitás kialakítását szolgálja. Integrálódniuk – már csak a fizikai törvények szerint is – a kisebbségeknek lehet és kell, s az integráció nyelvileg az anyanyelv feladását jelenti. Oroszországi nyelvrokonaink „ideológusainak” ezt a veszélyt kellene felismerniük, s az integráció helyett a nyelvek, a kultúrák békés egymás mellett élését kellene képviselniük és szorgalmazniuk.

Az 1993-as orosz alkotmány szerint a népek nem alanyai a jognak, nincs joguk az önmeghatározásra és érdekeik védelmére sem. Nem védelmezhetik meg lakóterületüket, a történelmi (etnikai) hazát. Államiságuk csupán fikció. Folyamatosan csökkentik a nemzeti-területi államiság funkcióit, az őslakos-ságot képviselő kádereket kiszorítják a hatalomból. Például az Udmurt Köztársaság államtanácsának jelenlegi összetételéből az udmurtok mindössze 11%-ot tesznek ki, ugyanakkor a tőke s az azzal összefonódott hivatalnokok mintegy 75%-ot. (KULIKOV 2004:623-624).

2. ÚTON A MEGSEMMISÜLÉS FELÉ: A DEMOGRÁFIAI HELYZET

2.1. ÁLTALÁNOS HELYZETKÉP

Mind az egykori Szovjetunió, mind a jelenlegi Orosz Föderáció soknemzetiségű állam. A különböző nemzeti kisebbségek számát nem lehet pontosan megállapítani, már csak azért sem, mert az etnikai besorolás és nyilvántartás politikai kérdésnek látszott és látszik, amit manipulálni lehet. Ezzel magyarázhatók az alábbi – népszámlálási adatokon nyugvó – kimutatásban szereplő értékek illogikus változásai:

1926: 190 etnikai közösség

1939: 62 etnikai közösség

1959: 109 etnikai közösség

1970: 104 etnikai közösség

1979: 100 etnikai közösség

1989: 128 (az Orosz Föderáción belül 92) etnikai közösség

1994: 143 etnikai közösség (de például LEONTJEV [1994:63] 123 etnoszt említ)

2002: 374 megnevezés (etnonim) szerepelt (*Alfavitnie* szerint) (SZTROGALSCSIKOVA 2004a:59).

Az ún. „északi népek” csoportjába a legújabb népszámlálás szerint 30 kisebbség tartozik (korábban számuk 26 volt), közülük csak hét kisebbség rendelkezik saját körzettel (az uráliak közül a nyenyecék, a hantik és a manysik; továbbá a dolgánok, az evenkik, a korjások és a csukcsok) (SZTROGALSCSIKOVA 2004a:59–60).

Az etnonimok értelmezésének visszásságait mutatja például a mordvin, az erza és a moksa elnevezés használata. A mordvin népesség 17%-a erzának, 16%-a moksának vallotta magát. A Mordvin Köztársaság határain kívül mindkét csoporthoz tartozók egyszerűen mordvinnak nevezték magukat.³⁷ Az 1989–1994 közötti időszakban megfigyelhető a „mordvin” lélekszám csökkenése, a köztársaságban ezzel egyidejűleg erősödik az új etnoszok – az erza és a moksa – kialakulási folyamata (SZTROGALSCSIKOVA 2004a:60).

37 A mordvinok 2/3-a a köztársaság határain kívül él (KADAKIN 2005:72).

A legújabb népszámlálás során az udmurtokról leválasztották a böszörményeket (*beszermjan*) mint önálló etnikumot (korábban ezt csak 1926-ban tették meg) (SZTROGALSCSIKOVA 2004a:59–60).

A 2002-es népszámlálás során 42 uráli népet és nyelvet különböztettek meg. Közülük néhány nép/nyelv több elnevezéssel szerepel – innen a magas érték. Pl. a vótok *vót* és *vadja keeli* ('vót nyelv'), a vepszék *vepsze*, *csuhar* és *csud*, a karjalaiak *karjalai*, *lűd* és *livvik* néven is fel vannak tüntetve (SZTROGALSCSIKOVA 2004a:61).

Az Orosz Föderáció lakossága 145,2 millió, azaz 1,8 millióval kevesebb, mint 1989-ben volt. (A természetes veszteséget csak háromnegyed részben pótolta a külföldről, elsősorban a balti államokból bekövetkezett bevándorlás.) Az oroszok részaránya közel 80% (116 millió), részarányuk 1989 óta 1,7%-kal csökkent, ami nagyobb részben a természetes veszteség következménye. A 23 legnagyobb létszámú – 400 ezer főnél nagyobb – nép között három finnugor található: a mordvinok, az udmurtok és a marik.

A finnugor (és szamojéd) népek 1959-ben az akkori Szovjetunió lakosságának 2,5%-át tették ki, 2002-ben Oroszország lakosságának már csak 1,9%-át (LALLUKKA 2004a:8).

A legújabb népszámlálási adatok szerint a finnugor (uráli) népek létszáma az 1989-es népszámlálás óta összességében radikálisan csökkent. Vannak azonban örvendetes kivételek, néhány, még az uráli népeken belül is kis lélekszámú nép (hanti, manysi, nyenyec, szölkup, enyec, illetve oroszországi lapp) esetében.

Az udmurtok és a marik esetében most először tapasztalható népességfogyás. Tovább csökken a karjalaiak, a vepszék, az (oroszországi) finnek és az izsórok száma. 1926-ban a karjalaiak még 2,7-szer, a vepszék és az (oroszországi) finnek négyszer, az izsórok 47-szer annyian voltak, mint jelenleg (SZTROGALSCSIKOVA 2004a:65).

A kisebb lélekszámú, nyugat-szibériai uráli népek létszámának növekedésének okai között említhető a viszonylag kedvező gazdasági helyzet, a politikai klíma megváltozása: jobban be merik vallani nemzeti és hovatartozásukat, a „megélhetési” kisebbségi lét (lásd a Finnugor Népek Világkongresszusán az egyes népek politikai képviselőit/vezetőit és az anyanyelvtudást, valamint az anyanyelv – családon belüli – tovább (nem) örökítését). A nemzeti viszonyok változásában az alábbi három tényező is szerepet játszott:

- a lakosság természetes mozgása,
- migráció,
- egyes házasságok révén bekövetkezett változás az etnikai öntudatban (*Szbornyik* 2005:16).

Az 1989-es és a 2002-es népszámlálás között bekövetkezett változásokat a táblázat mutatja be:

	1989	2002	%
mordvinok	1 073 000	843 350	-21%
udmurt	715 000	636 906	-11%
mari	643 000	604 298	-6%
komi	337 000	293 406	-13%
komi-permják	147 000	125 235	-15%
karjalai	125 000	93 344	-26%
vepsze	12 000	8 240	-33%
hanti	22 000	28 678	+30%
manysi	8 000	11 432	+38%
kolai lapp	1 800	1 991	+10%
nyenyec	34 000	41 302	+21%
szölkup	3 600	4 249	+16%
nganaszan	1 300	834	-35%
enyec	200	237	+19%
összesen:	3 122 900	2 693 502	-13,7%

(FUSPR, 4-8. alapján és saját számítások)

A lélekszám változása 1926-tól

nép	1926	1939	1959	1970	1979	1989	2002	2002 az 1989-as érték %-ban
mordvin	1335	1375	1211	1 177 492	1 111 075	1 072 939	843 350	78,6
udmurt	514	600	616	678 393	685 718	714 833	636 906	89,1
mari	428	476	498	581 082	599 637	643 698	604 298	93,8
komi	226	415	283	315 347	320 078	336 309	293 406	87,3
komi- permják	149		143	150 244	145 993	147 269	125 235	85,2
karjalai	248	250	164	141 148	133 182	124 921	93 344	74,6
vót	-	-	-	-	-	-	0,07	-
izsór	17	7,7	0,6	0,6	0,4	0,4	0,3	75
manysi	5,8	6,3	6,3	7 609	7 434	8 279	11 432	137,3
hanti	22	18	19	21 007	20 743	22 283	28 678	130,5
kola-lp.	1,7	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	2,0	111,1
nyenyec	18	25	23	28 487	29 487	34 190	41 302	120,6
nganasz.	-	-	0,7	823	842	1 262	834	61,5
enyec	-	-	-	-	-	198	237	100
szölkup	1,6	2,6	3,7	4 249	3 518	3 564	4 249	116,7

(FUSPR, 8., 12 alapján)

Ha ugyanezt a csökkenési, illetve növekedési ütemet prognosztizáljuk a következő közel száz esztendőre, akkor az uráli népek létszáma 2093-ban (a legutóbbi két népszámlálás között eltelt 13 éves ciklusokat feltételezve) így alakul (a számok mindenütt 1000-ben értendők):

	1989	2002	2093
mordvin	1 073	843	182
udmurt	715	637	282
mari	643	604	393
komi	337	293	110
komi-permják	147	125	40
karjalai	125	93	12
vepsze	12	8	0,46
hanti	22	29	180
manysi	8	11	109
kolai lapp	1,8	2	4,3
nyenyec	34	41	157
szölkup	3,6	4	12
nganaszan	1,3	0,8	0,04
enyec	0,2	0,3	0,8
összesen:	3 122,9	2 690,1	1 482,6

Azaz kevesebb mint felére csökken az uráli népek összlétszáma. Ezen belül radikálisan csökken az európai területeken élő finnugor népeké, viszont jelentősen megnő a Nyugat-Szibériában élő nyelvrokonoké. Prognózisom nem alapul tudományos statisztikai elemzésen, csupán a legutóbbi két népszámlálás közötti időszak tendenciáját vetítettem ki mechanikusan. Célom ezzel az volt, hogy rádöbbsenem az érintetteket a folyamat következményeire. Egy, az Európa Tanács közgyűlése elé 1998-ban benyújtott jelentésben a mordvin, a mari, a komi és az udmurt nyelvet potenciálisan veszélyeztetett nyelvekként tüntették föl (*Doc. 8126*). Lallukka a tallinni kongresszuson viszont már arra hívta fel a figyelmet, hogy Oroszország valamennyi uráli népét veszélyeztetett helyzetűnek kell tekinteni (LALLUKKA 2004a:20). A legdrámaibb csökkenést mutató mordvinokkal kapcsolatban már 1990-ben napvilágot látott egy aggasztó előrejelzés: a Mordvin Köztársaságban 2097-ben tűnik el az utolsó mordvin, 2135-ben pedig teljesen megszűnik létezni a mordvinság (SZETYIN 1990). A mordvinokat illetően szinte mindenki előrehaladott asszimilációról beszél (legutóbb például Moszin [„a több mint 20%-os népességcsökkenés globális eloroszosodásról árulkodik” - 2005:20], MARESZJEV 2005:47).

A finnugor népek lélekszámának alakulását jelentősen befolyásolja mind a természetes asszimiláció, mind a tudatos, erőszakos oroszosítás (LALLUKKA

2002a), a születések és a halálozások száma (LALLUKKA 2004a), az iparosítás (lásd az olaj- és gázlelőhelyekről elköltöztetett őslakosság, illetve a beköltöztetett munkásság számarányának alakulását).³⁸ A finnugor népek körében a születések és a halálozások aránya egyaránt meghaladja az oroszok esetében tapasztalható mértéket. A halálozási érték 1993-tól kezdve a nagyobb lélekszámú finnugor népeknél az utóbbi évtizedekben magasabb, mint a születések száma (LALLUKKA 2004a:13). Mivel a születési és a halálozási érték közötti különbség egyedül nem magyarázza meg a nagyobb lélekszámú finnugor népek számának jelentős csökkenését, a valódi okot az asszimilációban kell keresni. Ez a folyamat az 1989–2002 közötti időszakban erősen felgyorsult. Ezzel ellentétes folyamatot tapasztalunk a nyugat-szibériai finnugor és szamojéd népeknél, bár – mint a későbbiekben látni fogjuk – a nyelvvesztés foka viszont éppen náluk a legnagyobb.

Az asszimiláció okait elemezve Lallukka az alábbiakat állapítja meg:

- a peresztrojka idején megerősödött az etnikai tudat, s egyfajta etnikai eufória – aminek eredménye tükröződött az 1989-es népszámlálás adataiban is – uralkodott el a nemzetiségek között, ám ez nem volt hosszú életű, nem tudta áthatni a széles néptömegeket;

- 1997-ben megváltozott az oroszországi belső útlevel (személyi igazolvány) kiállításának rendszere: az adatok közül hiányzik a „nemzetisége” rovat, amelynek pedig etnikai stabilizációs szerepe volt; az adminisztratív döntés a finnugor népekre, amelyekre jellemző az etnikai tudat határozatlan és fragmentáris volta, ez negatívan hatott;

- az 1990-es évek második felének összoroszországi folyamatai: az évtized első felével szemben, amikor az etnikai kisebbségek aktivizálódása volta jellemző, az évtized második felében, „a stabilizáció időszakában” az oroszok aktivizálódása volt megfigyelhető, s ez a politikában kiváltotta azt a törekvést, hogy a tagköztársaságokban élő nemzetiségek politikai elitjének mozgásterét,

38 Az udmurtiai Karamasz-Pelgában 2005 júliusában tett rövid látogatás során érdekes tapasztalatra tehettem szert. A falu szinte százszázalékosan udmurt. Izsevszktől mintegy 60-70 km-re fekszik. Az országút elmegey a falu mellett, a faluban csupán esős időben alig járható földutak vannak. A lakosság nagyrészt mezőgazdaságból élne, az állami támogatás azonban minimális, a mezőgazdasági termelés támogatás nélkül nem kifizetődő. A fiatalok a jobb élet reményében elköltöznek a városba, ahol ha gyökeret tudnak is verni, a túlnyomórészt orosz környezetben rövid idő alatt feladják nyelvüket, kultúrájukat. Ám a helybéliek – köztük a polgármester asszony, pedagógusok – véleménye szerint a fiatalok nem kapnak munkát a városban (ennek okait nem tudták megfogalmazni), s így az előtt az alternatíva előtt állnak, hogy a városban maradnak és ott válnak lumpen elemekké, vagy visszatérnek szülőfalujukba, ahol életcél híján elzülkenek. Nagy részük nem köt házasságot, nem hoz a világra utódot – ez az egyik oka a demográfiai apálynak. Az udmurt nyelv és kultúra sorsára nézve ez a helyzet azzal a következménnyel jár, hogy az idős és a középső nemzedék eltűnése után nem lesz, aki tovább vigye a nyelvet és a kultúrát. Félő, hogy a Karamasz-Pelgában tapasztalt helyzet nem egyedi jelenség.

jogait korlátozzák (LALLUKKA 2004a:19). Az asszimilációnak kiváltója lehet az anyanyelvi oktatásról az orosz nyelvű képzésre való áttérés is, illetve az az attitűd, hogy nem érdemes az anyanyelven tanulni (POPOV 2002:19).

2.2. EGYES FINNUGOR NÉPEK HELYZETE

2.2.1. KARJALA

2.2.1.1. *Karjalaiak*

A XX. század első harmadában még nőtt a karjalaiak száma:

1897 – 78 724

1926 – 100 781

1933 – 109 050

(BIRIN 2003:212).

A jelenkori demográfiai fejlődés alapvető tendenciája a lakosság elöregedését mutatja. Az alacsony születési értékek és az alacsony várható élettartam következtében a felnőtt lakosság szerkezetében emelkedik az idősek (nyugdíjkorúak) aránya. Az oroszországi karjalaiak demográfiai öregedésének folyamata már az 1970–80-as években is jól érzékelhető volt. Jellemző volt erre az időszakra, hogy a születés csökkenése előre meghatározta a gyermekek arányának radikális csökkenését a lakosság korstruktúráján belül; ez a csökkenés harminc esztendő alatt megkétszereződött. Ezzel egyidejűleg több mint kétszeresére nőtt az idősek és az öregek aránya, s létszámukban az egész karjalai népesség egynegyedét tették ki.

A nemzetközi kritériumoknak megfelelően a lakosságot akkor kell idősnek tekinteni, ha a 60 év felettiek aránya 12%-ot vagy ennél többet tesz ki. A karjalaiak ezt a határértéket már az 1950-es évek végén elérték, az 1980-as években pedig már kétszeresen felül is múlták. Az idős nemzedék magas aránya növeli a halálozási értéket, s ez azonnal tükröződik a természetes gyarapodáson. Tartósan alacsony gyermeklétszám mellett a természetes gyarapodás törvényszerűen természetes fogyássá változott. Mivel a viszonylag nagy létszámú középnemzedéknek nincs utánpótlása, belátható időn belül radikálisan csökken a munkaképes nemzedék lélekszáma, s ezzel az etnosz depopulációs folyamata a végső stádiumába lépett (BIRIN-1). Az ún. perspektívtalan falvak felszámolásának politikája következtében megsemmisült a természetes etnokulturális közeg (i. m.).

A karjalaiak gyermekvállalási kedve az utóbbi évtizedekben folyamatosan csökken:

1959-ben a szülő : gyermek arány 1,6-szoros volt,

1979-ben 2,1-szeres,

1989-ben 1,8-szoros (BIRIN 2003:216).

Karjalában a finnugor lakosság (karjalaiak, vepszék) arányának csökkenését magyarázza a köztársaság különböző népcsoportjainál megfigyelhető születési arány:

A fontosabb etnikai csoportok születési dinamikája Karjalában

nemzetiség	1959			1989		
	város	falu	összesen	város	falu	összesen
karjalai	0,60	1,29	1,03	0,62	1,02	0,74
orosz	1,24	1,68	1,35	1,28	1,72	1,34
fehérorosz	0,80	1,06	0,93	0,37	0,51	0,41
ukrán	0,83	1,02	0,89	0,55	0,90	0,61
<i>finn</i>	<i>0,81</i>	<i>1,16</i>	<i>0,88</i>	<i>0,61</i>	<i>0,50</i>	<i>0,60</i>
<i>vepsze</i>	<i>0,38</i>	<i>1,08</i>	<i>0,65</i>	<i>0,37</i>	<i>1,13</i>	<i>0,58</i>

(BIRIN 2003:216)

Növekszik a városlakó karjalaiak aránya:

1926 – 4,7%

1933 – 8,4%

1939 – 10,2% (BIRIN 2003:212)

1989 – 62,0% (i. m. 214)

2.2.1.2. Vepszék

A veszteség alapvető oka az idősek magas aránya. Ebben a helyzetben a vepszék jövőjét saját földjükön az alacsony lélekszám veszélyezteti, ami már most is kritikus határértéket ért el. Jelenleg a vepszék idős nemzedékének halálózása nem csupán nemzedékváltást eredményez, hanem annak a nemzedéknek az elvesztését is, amelyik még beszéli az anyanyelvét. Eltávozásukkal jelentősen csökken annak az esélye, hogy a nyelvet és a kultúrát természetes módon, azaz a családon belüli érintkezéssel újra lehessen teremteni. Valószínűleg mindezzel magyarázható a vepszék anyanyelv-vállalásában 1989–1994 között bekövetkezett csökkenés (37,5%-ról 24,1%-ra) (SZTROGALSCSIKOVA – *kézirat*).

A vepszék lélekszámának alakulása:

1832 – 21 000

1873 – 26 172

1897 – 26 000 (STROGALTŠIKOVA 2005:215)

1926 – 32 773

1937 – 29 585

1939 – 31 449

1959 – 16 170

1979 – 7 550

1989 – 12 142

1994 – 15 000

2002 – 8 284 (i. m. 218)

A vepszék körében a XX. században megfigyelhető etnodemografikus folyamatokat sokkal inkább az állami szervek határozatai befolyásolták – akár pozitív, akár negatív irányban –, mintsem a természetes fejlődés.

A vepszék példáján látható, milyen felelősség terheli az államot a kis népek sorsának irányításában. Az államnak azonban nincsenek pontos információi azon népek demográfiai folyamatairól, amelyek nem rendelkeznek saját nemzeti-állami vagy nemzeti-területi képződményekkel. Ezekben az esetekben a statisztika a kis népek asszimilációjának felgyorsítását szolgálja (SZTROGALCSIKOVA – *kézirat*).

2.2.2. MORDÓVIA

A mordvinok demográfiai helyzete kedvezőtlen: csökken a születések száma, növekszik a halálozások száma, soha nem látott ütemben csökken a mordvin lakosság, az etnikai asszimiláció meghaladja az etnikai konszolidáció mértékét (MOKSIN 2005a:93).

A mordvinok létszámának alakulása 1926-tól (Moksin ugyanabban az írásában ugyanarra az évre különböző számokat idéz – a forráshűség kedvéért mindkét értéket átveszem):

1926 – 1,34 millió – 1,335 millió

1939 – 1,456 millió – 1,375 millió

1959 – 1,258 millió – 1,211 millió

1970 – 1,263 millió – 1,178 millió

1979 – 1,192 millió – 1,111 millió

1987 – 1,024 millió

1989 – 1,153 millió – 1,073 millió
2002 – 0,845 millió (i. h.)³⁹

Az 1989 óta bekövetkezett több mint 20%-os népességcsökkenés globális eloroszosodásról árulkodik (MOSZIN 2005:20). 1959 óta 440 500 fővel csökkent a mordvinok lélekszáma (i. m. 21).

A népességfogyásban a mordvinság konszolidációja is szerepet játszik: az egységes mordvinság kialakítására való törekvés és a vele szemben ható erzmoksa elkülönülési igény (MOKSIN 2005a:95).

A mordvinok számának csökkenésébe belejátszik a nép magas fokú etnikai szétszórtsága, az orosz identitás előnyben részesítése a vegyes házasságokban. Ez utóbbi tényező egyre erősebb lesz, amit mutat, hogy amíg az 1980-as években a vegyes házasságban született gyermekek 75-88%-a tartotta magát oroszoknak, az 1990-es években már 96%-uk (LUZGIN 2005:69).

2.2.3. MARIJ EL

A Marij El lakossága 2004. január 1-jén 728 000 volt.

A Marij Elben élő marik lélekszáma: 312 178 (*Szbornyik* 2005:12), összlét-számuk 604 300 (i. m. 16).

A marik közel fele (48,3%) él a Mari Köztársaságban, magának a Marij El teljes lakosságának 43,3%-át teszik ki (KUZNYECOVA 2005:40).

- 39 A Mordvin Köztársaságban csökken az orosz lakosság száma is, ha nem is olyan mértékben, mint a mordvinoké. Egyedül a tatár kisebbség lélekszáma mutat némi emelkedést vagy legalább is stabilitást. Így összességében csökken az egész köztársaság lakóinak száma:

Mordóviában az oroszok száma:

1959 – 591 ezer	1989 – 586 ezer
1970 – 607 ezer	2002 – 541 ezer
1979 – 591 ezer	

a tatárok létszámának alakulása:

1959 – 39 ezer	1989 – 47 ezer
1970 – 45 ezer	2002 – 46 ezer
1979 – 46 ezer	

Mordóvia összlakosságának dinamikája:

1926 – 1,259 millió	1979 – 0,990 millió
1939 – 1,187 millió	1989 – 0,964 millió
1959 – 1,002 millió	2002 – 0,889 millió
1970 – 1,030 millió	(MOKSIN 2005a:93)

A marik lélekszámának alakulása (ezerben):

1795	1897	1926	1939	1959	1970	1989	2003
158	375,5	428,2	481,3	504,2	598,6	670,8	604,8

(*Szbornyik* 2005:12).

A két népszámlálás közötti időben a marik lélekszáma a városokban 5100 fővel nőtt a vidék kárára. A falun 17 200-zal csökkent a marik száma (i. m. 13). Ha ez utóbbi összegből kivonjuk a városba költözöttek számát, a maradék 11 900 fős veszteség az elhalálozás számlájára írható.

A Marij El területén élő nemzetiségek lélekszámának változása

	ezer		2002-ben az 1989-es érték %-ában	%	
	1989	2002		1989	2002
összlakosság	749,3	728,0	97,2	100,0	100,0
oroszok	356,0	345,5	97,0	47,5	47,5
marik	324,3	312,2	96,3	43,3	42,9
tatárok	43,9	43,4	98,9	5,9	5,9
csuvasok	9,0	7,4	82,2	1,2	1,0
ukránok	5,3	5,1	96,2	0,7	0,7
udmurtok	2,5	2,2	88,0	0,3	0,3
mordvinok	1,7	1,3	76,5	0,2	0,2
fehéroroszok	1,4	1,4	100	0,2	0,2

(*Szbornyik* 2005:13)

A táblázat alapján megállapítható, hogy a két népszámlálás között a legnagyobb mértékben a marik létszáma csökkent a köztársaságban.

2.2.4. KOMI KÖZTÁRSASÁG

A születések száma folyamatosan csökken. 1994-ben a komi születések száma még 22%-kal meghaladta a köztársaságban születő oroszokét, 1999-ben ez a különbség már csak 2%. A köztársaság elérte a demográfiai öregség küszöbét. A munkaképes lakosságnál fiatalabb nemzedék aránya 1989 óta 38,8%-kal csökkent, a munkaképes lakosságnál idősebb lakosságé viszont 24,6%-kal nőtt, a 60 év felettek aránya az 1989-es 7,7%-kal szemben 12,7%. Növekszik a halálozások száma, 2002-ben elérte a 13,8-as értéket. A munkaképes lakosság mortalitási aránya az utóbbi néhány esztendőben 39%-ról 41%-ra nőtt. A mortalitás a falun élők körében magasabb, mint a városiak között (i. h.).

2.2.5. UDMURTIA

Az udmurtok létszáma és köztársaságon belüli aránya egyaránt csökken (utóbbit lásd az 1.1.6. pontban).

2.2.6. OBI-UGOROK

A hantik és a manysik létszámcsökkenését az 1970-es években részben az idézte elő, hogy a vegyes házasságban születettek nagy részét oroszként tartották nyilván. Az 1979-es népszámlálás után, amikor megállapították az északi népek létszámának csökkenését s bevezették az északi kedvezmény rendszerét, megváltozott a nemzetiség megválasztásában az orientáció – manapság szinte kizárólagosan az északi néphez való tartozást adják meg (UDALOVA 2004:554).

A hantik esetében a születés és a halálozás objektív demográfiai mutatói szerint 1000 főre 12 fős szaporulat volna várható, s így létszámuknak 23 500-nak kellene lennie; ezzel szemben a statisztikai adatok szerint 28 000 van. Ez azzal magyarázható, hogy a különböző törvények, rendeletek stb. az őslakoságnak kedvezményeket biztosítanak, ezért a vegyes házasságban született gyermekeket 'érdemes' őslakosághoz tartozóként nyilvántartani. Például két falu (Korlik, Varjogan) 63 vegyes házasságában született 119 gyermek őslakos státuszú (RJANSZKIJ–MIHAJLOVSZKIJ 2004:429).

Az oroszokkal kötött vegyes házasságokban született gyermekek 85%-át északi etnoszhoz tartozóként tartják nyilván a személyi igazolványban, csak 15%-át oroszként – ez a hivatalos etnikai identitás. Az érintettek 42%-a északi néphez tartozónak tartja magát, 42%-a északi néphez tartozónak és orosznak egyidejűleg, 8,4%-uk csak orosznak (a hiányzó közel 8%-ról nem esik említés – PyJ) (UDALOVA 2004:554).⁴⁰

Ha az 1988-ban vegyes házasságban született gyermekeknek az apa szerint adták volna meg a nemzetiségét, a hantik természetes szaporulata nem 400, hanem csak 117 lett volna, a manysiknál nem 102, hanem 16 (i. m. 555).

40 A vegyes házasságok üteme nemzedékről nemzedékre gyorsul. Az idősebb nemzedék körében mintegy 25%, a 30–39 évesek körében 39%, a 30 év alattiak között kb. 50% (UDALOVA 2004:553).

3.

ETNIKAI KÖRNYEZETSZENNYEZÉS: AZ ÖKOLÓGIAI HELYZET HATÁSA

Az ENSZ őslakossággal foglalkozó állandó fórumának⁴¹ harmadik ülészakájához küldött orosz jelentés (New York, 2004. május 10–21.) az oroszországi őslakos népek környezetében tapasztalható környezeti károkról és szennyezésről, az egészségügyi és az oktatási helyzetükről riasztó adatokat tartalmaz. A 2001/2002-es tanévben nyolc északi terület (Komi-Permjak Autonóm Körzet, Hanti-Manysi Autonóm Körzet, Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet, Amur régió, Tuva, Altai Köztársaság, Jakut Köztársaság, Krasnojarszki Táj) 142 iskolájának tízezer tanulója vizsgálták meg. Az eredmény: „A vizsgálat különböző egészségügyi rendellenességeket mutat ki az első osztályos tanulóknak már 40-70%-ánál, a működési zavaroktól a krónikus megbetegedésekig... A tizedik osztályos tanulók körében az egészséges gyermekek aránya 10-12%.” (*United Nations Permanent Forum on Indigenous Issues. Russian Federation. E/C. 19/2004/5/Add. 3:6-7*).

Az általános oroszországi gazdasági válság következménye, főleg a falusi nép körében, az éhezés, a betegségek, az alkoholizmus, a kábítószer-használat, a pszichikai labilitás, a feszültség – s mindez a mortalitás magas arányához vezet (KULIKOV 2004:626). A finnugor népekre általánosságban jellemző az öngyilkosságok magas aránya (SZIIDUSKINA 2004:352).

3.1. MORDÓVIA

A Mordvin Köztársaságra jellemző általános problémák: az egyéni és közegészség romlása, a lakosság számának csökkenése, a természeti környezet szennyezése (víz, levegő, talaj) (JAKUNCSEV 2005:83).

Különösen aggasztó a fiatalok egészségi helyzete, amire jellemző:

- az általános betegséghajlam növekedése,
- az iskoláskorú gyermekek körében a légúti, az emésztő- és az idegrendszer, valamint az érzékszervek megbetegedésének növekedése,

⁴¹ *United Nations Permanent Forum on Indigenous Issues*

- a nehezen kezelhető - onkológiai, hematológiai, allergológiai és pszichikai - betegségek növekedése,
- az endemikus tényezők hatására kialakult megbetegedések: az ivóvíz magas fluor-, vas-, kalcium-, magnéziumtartalma, illetve alacsony jódtartalma,
- egészségtelen életforma (i. h.).

A mordvinok körében egyre magasabb az öngyilkossági arány. 1986-ban még „csak” 16,9 öngyilkosság esett 100 ezer lakosra (az udmurtok körében ez az érték 41,1 volt a 18,5-es szovjet átlagérték mellett), ám ez a kedvezőnek mondható szám az 1990-es években meredeken emelkedett:

A mordvinok öngyilkossági rátája

1986	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
16,9	18,8	21,9	28,5	33,5	32,7	32,1	31,5	30,6	34,7

A város-falu aránya - 60:40, a férfiaké (1993) 71,6%, (1999) 81,8% -
(ABRAMOV 2004:171)

Az öngyilkossági ráta szovjet/orsz átlaga

1986	1991	1992	1994	1995	1996	1997
18,5	40,0	46,0	46,9	46,6	38,8	36,8

(ABRAMOV i. h.)

3.2. MARIJ EL

A marik körében magas a halálozási arány: falun - a marik döntő lakóhelyén - 1000 főre 5 halálozás esik, csaknem kétszer annyi, mint városban (SKALINA 2001:14, KATAJEVA 2005:86). A marikra is jellemző a magas öngyilkossági arány. Ezt egyes kutatók (például SZIIDUSKINA 2004) a mari népköltészetben és mitológiában felbukkanó motívumok alapján a néplélek sajátosságaival magyarázzák.

3.3. KOMI KÖZTÁRSASÁG

Az ökológiai helyzet társadalmi hatásait részletesen mutatja be egy, a Komi Köztársaságban elvégzett - megjelenés előtt álló - elemzés (MARKOV-FAUZER-kézirat).

- Az elmúlt évtized jellemzője az lett, hogy a népességfogyás nem csak a városi, hanem a falusi lakosságot is érinti, s ez utóbbi zömében a köztársaság őslakossága, a komik.
- A születési szám legnagyobb fokú csökkenése a falusi lakosságnál figyelhető meg: 2000-ben mindössze 2359 gyermek született, ami 3,7-szer kevesebb, mint volt a XX. század elején.⁴²
- Növekvő tendenciát mutat a halálozási grafikon: a komik halálozási aránya lényegesen meghaladja a köztársaságban élő orosz lakosságét.

A Komi Köztársaság lakosságának halálozási koefficiense 1989–1999 között, 1000 főre

nemzetiség	1989	1992	1994	1995	1998	1999
egész lakosság	7,0	9,1	13,2	12,6	10,0	10,7
oroszok	5,9	7,8	11,1	10,3	8,4	9,3
komik	10,7	12,8	18,0	17,1	13,2	13,9

- A szociális-gazdasági helyzet rosszabbodása, az életszínvonal csökkenése és a munkanélküliség növekedése az előző években a szuicid jelenségek fokozódásában is tükröződött, nemcsak a szociális, hanem a lelki-erkölcsi állapotát is jellemezve a társadalomnak. Ezek a jelenségek főként a komik lakta területekre jellemzők, ahol a halál oka több mint negyed részben szerencsétlenség, mérgezés, öngyilkosság (27,5%) (MARKOV-FAUZER-kézirat).
- A nem természetes halálozás az összes halálokok közül a munkaképes lakosság körében a legmagasabb: a munkaképes férfiaknak több mint fele alkoholmérgezésben, gyilkosság és öngyilkosság miatt hal meg.
- A komi nép kompakt körzeteit ökológiai károk is sújtják. A környezet romlása, az atmoszféra szennyeződése, az ivóvíz minősége gyengíti az immunrendszert, s ezért növekszik a rosszindulatú betegségek aránya.
- A halálozási folyamatok negatív jelenségei az alacsony élettartam okaivá váltak. A túlnyomórészt komik által lakott körzetekben az átlagos élettartam 1999-ben 0,9–6,8 évvel alacsonyabb, mint a Komi Köztársaság egészében (i. m.).

Hasonló képet fest Szkorobogatova⁴³ is: az utóbbi 10–15 évben lényegesen

42 A falu helyzete sorsdöntő a finnugor népek szempontjából, mert a finnugor népesség 70%-a falun él (MARKOV 2003:7).

43 2004-ben, itt idézett konferenciafelzárólásának idején a Komi Köztársaság elnökének helyettese.

romlott az őslakosság életminősége (emelkedik az öngyilkosságok, az alkohalmérgeзések száma):

mutatók	1989		1997		2002		2003	
	város	falu	város	falu	város	falu	város	falu
születések száma	13 729	4 752	7 794	2 594	8 531	2 646	8 784	2 678
haláloзások száma	5 942	2 915	8 254	3 990	10 300	4 965	10 694	5 116
öngyilkosság	288	109	325	204	340	248	306	353
Alkoholmérgeзés	84	40	287	141	469	297	424	273

(SZKOROBOGATOVA 2005:6)

Megállapíthatjuk, hogy

- az utóbbi években falun majdnem kétszer annyi a haláleset, mint a születések száma,
- az utóbbi évtizedben a falun bekövetkezett öngyilkosságok száma másfél-kétszerese a városi adatnak,
- az utóbbi néhány évben az alkohalmérgeзések száma falun nagyobb arányú, mint városon.

Szkorobogatova még hozzát teszi, hogy

- a férfiak 56%-a 15-59 éves korában hal meg, a nők aránya ebben a korosztályban 24% (a falusi körzetek zömében a férfiak nem érik meg a 60 esztendő),
- a férfiak átlagéletkora 60,6 év, a nőké 71,8 (i. m. 6).

A munkaképes korú férfiak több mint fele alkohalmérgeзésben, gyilkosságtól vagy öngyilkosságban hal meg (i. m. 7).

3.4. UDMURTIA

Udmurtiában az egyoldalú ipari fejlesztés a mezőgazdaság rovására következett be. Az udmurtok zöme falvakban él. A „fejlesztés” következtében ezer falu semmisült meg, s velük együtt a vidék iskolai és kulturális központjai is. Elpusztultak a hagyományos udmurt kultúra alapjai. További káros hatás a természet kíméletlen kizsákmányolása és az evvel járó környezetszennyezés. Az udmurtok arányának rohamos csökkenésébe a demográfiai helyzeten túl az idegen lakosság betelepítése, illetve az udmurtoknak a jobb megélhetés reményében történő elvándorlása Szibériába, Kazahsztánba, Ukrajnába stb. is belejátszik (az 1930-as években még 70%, 1989-ben már csak 31% volt az udmurtok aránya a róluk elnevezett köztársaságban) (KELMAKOV 2002:56).

Udmurtia lakosságának halálozási számai 1989-ben

	férfiak		nők		mindkét nem	
	udmurt	orosz	udmurt	orosz	udmurt	Orosz
egész köztársaság	9,9	9,4	9,6	9,9	9,6	9,7
városok	9,4	9,2	7,9	9,3	8,6	9,3
falvak	10,2	10,3	11,0	12,3	10,7	11,3

(SZTRELKOV et al. – *kézirat*)

Az 1990-es évektől a lakosság halálozási száma radikálisan megnőtt, főként a férfiak körében és elsősorban falun, ami az országban végbemenő szociális-gazdasági folyamatokkal s az azokat kísérő válságjelenségekkel van összefüggésben. 2000-ben Udmurtiában a lakosság halálozási arányszáma 13,4%-ot tett ki.

Az Udmurt Köztársaság munkaképes lakosságának halálozási értékei (1000 főre)

	férfiak		Nők	
	udmurtok	oroszkok	udmurtok	Oroszkok
városok	10,5	9,9	2,6	2,3
falvak	12,1	12,8	2,0	3,1

(SZTRELKOV et al. – *kézirat*)

Nagyon magas az öngyilkossági arány az udmurtok között: 1986-ban ez az érték 41,1 volt a 18,5-ös szovjet átlagérték mellett (ABRAMOV – *kézirat*).

A nép tudatában az önvédelem ösztöne nagymértékben meggyengült, amit az alkoholizmus fokozódása, a kábítószer-fogyasztók, a nemi betegségek és az öngyilkosságok számának növekedése mutat. A szakértők véleménye szerint az udmurtok körében gyakori az alkohol és a szociális fóbia kiváltotta depresszió (PAKRIEV 1998:160), ami valószínűleg a szuicid cselekmények kiváltó oka. Az egészséges életforma (ami közismerten a táplálkozás, a mozgás és az emóciók kultúráját jelenti), a betegségmentes, hosszú élet igénye nem nevezhető tömegesnek az udmurtok körében. Ellenkezőleg, az udmurt lakosság, főképpen a falusiak körében megfigyelhető a megélhetés érdekében megnövekedett önkiszákmányolás, aminek következtében megrövidül az élet. Tapasztalható az egészséggel szembeni teljes nemtörődömség, főként a nők között. Egyértelmű, hogy az ilyen magatartást a körülmények váltják ki, de ez a felismerés önmagában még nem oldja meg a problémát. Kedvezőtlen a családi nevelés helyzete is. A fiatalok értékorientációját a gyermekek optimizmusának, az élet értelmének és az életben elfogadott helyükről való gondolkodásnak a hiánya jellemzi.

3.5. NYUGAT-SZIBÉRIA URÁLI NÉPEI

A nyugat-szibériai helyzet érzékletes bemutatására segítségül hívom az erdei nyenyec költőt, Jurij Vellát:⁴⁴

Az Öreg Usztyi sirató éneke

- *Az Öreg Usztyit, aki az Ajvaszedák nemzetségéből származik, a múlt tél elején szerencsétlenség érte.*

- *Mi történt vele?*

- *A Vatyjogan melletti fenyvesben mókusra vadászott. Ebben a fenyvesben olajvezetéket fektettek le. „Megyek a rénszánnal – mondja –, a befagyott tavon. Egyszerre csak beszakadt a jég...”*

- *Gyehej-hov! Cok-cok-cok-cok!*

- *„Nyugodt voltam – mondja –, tudtam, hogy itt a víz csak a rének szügyéig ér. A vezérrént a legközelebbi part felé irányítottam. Hát ez meg mi? A csizmám meg a malicám* megfeketedett, a réneket fekete csillogás borította. És a büztől – mondja – egészen elkábultam. Az arcomhoz emelem a kezemet – fekete olaj...”*

- *Pimansz-kucsahku!** Joh-ho-ho-hov!*

- *Úgy látszik, ez nem tó, hanem olajmeder. Amikor eltört az olajvezeték, az olaj megtöltötte a tavacskát, a jég alatt meg nem látszik... Hiába próbálták lemosni a réneket – elpusztultak, megfagytak. De a gazda túlélte. Csak a szeme világát veszítette el az Öreg Usztyi.*

Valahogy ma

Vállaim súlyosak

És szorítja valami a mellem,

Fáj a szívem

És fájdalom hasgatja karom.

Nem lehet kibírni –

A nap a szivárványhártyámon van.

Nem tudok aludni –

A holdsarló kék szmogon át sejlik.

Napnyugtakor –

Nem tudok elaludni.

Napkeltekor –

Nem tudok felébredni.

Nem tudok, nem tudok, nem tudok hova lenni

44 VELLA 2004

* 'bunda, melynek belül van a prémes oldala'

** kb. 'Ó, szörnyű!' (nyenyec – a ford.)

A mindent átható fájdalomtól!
Úgy tűnik nekem,
Nagyanyám tundrába szivárgott porai
A súlyos kerekek alól
A zuzmó hangján nyögnek fel a fájdalomtól.
Karjait és ujjait gyámoltalanul széttárva
Az ősz cirbolyafenyő
Az örökkévalóságba távozott nagyapám hangján
Könyörög segítségért fájdalmasan...
Nemzetségem,
valaha volt
Rénem-rokonom
a meleg szügyet
harmattal és esővel próbálva megtisztítani
a fekete halálos kintől,
nyög,
fújtat orrlyukain keresztül,
melyeket maró anyag töltött el,
nyög a szemével,
ahol könny helyett
az olaj árja...
Nagyapám temetőjét kiásták,
feldúlták,
elárasztották –
nincs hol körülnézni!
Áttetsző tavak és folyók
valahol tízszeresen elárasztva,
valahol tízszeresen kiszáritva –
Nincs idő elgondolkozni!
Nagyanyám bogzótermő fenyvesét,
melyet évszázadokon át nevelt a természet,
letaposták,
kivágták,
felégették –
Nincs idő! Nincs idő! Nincs idő!
Manapság alkonyatkor
nem tudok elaludni.
Holnap hajnalban
Te nem tudsz felkelni.
Nincs hova, nincs hova, nincs hova lenni
A mindent átható fájdalomtól...

(PUSZTAY JÁNOS fordítása)

A helyzet bonyolultságát mutatja, hogy szinte valamennyi nép esetében elérő lehet a problémák megoldása.

A nyugat-sibériai kis lélekszámú népek esetében azt az adott nép sorsát meghatározó elméleti kérdést kell megoldani, hogyan menjen végbe a kultúraváltás, illetve hogy a kultúraváltásnak van-e egyáltalán jogosultsága. A kérdést egyre hangsúlyozottabban teszik föl a kutatók (PUSZTAY 1997a:56). Eddig ugyanis az ott élő népek a gazdasági alapú fejlesztésnek főként a hátrányaival szembesülhettek, amelyeket csak kis részben ellensúlyozhatott a például a Hanti-Manysi Autonóm Körzetben tapasztalható, kisebbséget támogató politika.

Ilyen hátrányok:

- a történelmileg kialakult szociálökonomiai struktúrák szétzúzása, új gazdasági formák bevezetése (kollektivizálás, réntenyésztő brigádok szervezése, állatfarmok) (PJESSIKOVA-SOPOTSCHINA 1993:117);
- a gáz- és olajkitermelés miatt elűzik ősi lakóhelyéről az obi-ugor és szamojéd őslakosságot, folyik az őslakók kényszeráttelepítése a falvakba (PUSZTAY 1997a:57).

Az eredeti élettér elvesztésének következménye a fiatalok elvándorlása a városokba, ahol hátrányos helyzetbe kerülnek. Ennek oka:

- az orosz nyelv nem kielégítő tudása (ez az ún. két-félnyelvűség, ti. az anyanyelvüket sem ismerik megfelelő szinten),
- az alacsony fokú iskolázottság.

A következmény fizikai és pszichikai leépülés, alkoholizmus, magas öngyilkossági ráta, alacsony élettartam (SIPÖCZ 1993:146).

Az eljárás ideológiai megalapozása érdekében propagálták

- a letelepedett életforma előnyeit a nomád életmóddal szemben,
- az európai nevelési-oktatási rendszer előnyeit,
- az európaizált orosz kultúra előnyeit az ősszel szemben (PJESSIKOVA-SOPOTSCHINA 1993:117).

Figyelmen kívül hagyják, hogy

- az obi-ugor népek kultúrája szóbeliségen alapul, s az írásbeliség bevezetése olyan új kultúra létrehozását jelenti, ami idegen az obi-ugoroktól, s ez minél erősebb lesz, annál inkább pusztul az ősi,
- az írásbeliség szorgalmazása az európai modell ráerőltetése egy nem európai kulturális hagyományok szerint élő népre (NIKOLAEVA 1995).
- az idegen kultúrák másolása veszélyeket rejt magában (HELIMSKI 1995).

Még a Volga-Káma-vidék viszonylag nagyobb lélekszámú finnugor népeit is hátrányosan érinti a kultúraváltás. Az urbanizáció a hagyományos életforma megszűnését idézi elő, s ez fokozott veszélyt jelent a nyelvre és az etnikai közösségekre (LALLUKKA 1993:89).

Egy, a közelmúltban megjelent, az északi népek egészségügyi helyzetével foglalkozó tanulmány szerint (HASZNULIN 2004) a szociális stressz kihat a

halandóságra. Az 1993-ban csúcsonódó szociális megrázkódtatások következtében a Tajmir-félsziget őslakossága körében az 1990-es adatokkal összevetve a halandóság 58,9%-kal nőtt, a Hanti-Manysi Autonóm Körzetben 22,6%-kal. Az utóbbi években szintén növekedett a halandóság a szibériai őslakosság körében (okok: öngyilkosság, szerencsétlenségek, szív- és érrendszeri betegségek, rosszindulatú rákos megbetegedések, tüdőbaj). Növekszik a betegségre való hajlam a Tajmiron, a Hanti-Manysi AK-ban és másutt is. Magas a fertőzőes megbetegedések száma (vírusos hepatitisz, tüdőbaj, bakteriális vérhas, súlyos béltbetegségek). A tüdőbajban szenvedő őslakosok aránya többszörösen felülmúlja a területek bevándorló lakosságáét (i. m. 138).

Hasznulin megállapítja, hogy az őslakosság Szibériában a lakosság legvédtelenebb részét alkotja (i. m. 139). A helyzet megváltoztatása érdekében megfelelő állami programra van szükség. Ennek a programnak az alapjait így foglalja össze:

1) az északi népek lakóterületén a szociális és orvosi problémák jogi rendezése (i. m. 141),

2) az északi népek egészségi állapotának és a természeti környezetnek folyamatos orvos-ökológiai ellenőrzése,

3) az anyaság és a gyermek védelmének kérdései az északi népek körében,

4) az északi népek ökológiai determinált patológiájának megelőzése és javítása,

5) veszélytelen élelmiszer- és vízellátás biztosítása,

6) az északi népek fejlődésének szociális és kulturális szempontjai,

7) az északi népek gyermekeinek nevelése és iskoláztatása (i. m. 142).

4. IDENTITÁSHORDOZÓ VAGY NYŰG? - AZ ANYANYELV

4.1. ÁLTALÁNOS ADATOK

A világon 6-7000 nyelvet beszélnek.⁴⁵ A világ legtöbb nyelve a beszélők száma alapján értékelve kis nyelv. A nyelvek beszélőinek átlagos száma 5-6000 (POSEY 1999, idézve SKUTNABB-KANGAS 2004 – *kézirat* alapján). A világ nyelveinek 83-84%-a endemikus nyelv, azaz csak egyetlen országban beszélik. Nyolcvannál kevesebb nyelvet beszélnek 10 milliónál többen – a finnugor nyelvek közül csak a magyar esik ebbe a csoportba. 300-nál kevesebb nyelvet beszélnek anyanyelvükként egymilliónál többen (a finnugor nyelvek közül a magyar, a finn és az észtt tartozik ebbe a csoportba). A világon beszélt nyelvek 95%-át egymilliónál kevesebben beszélik (ide tartozik a magyaron, a finnen és az észten kívül valamennyi finnugor nyelv). Ezen belül mintegy 5000 nyelvet százezernél kevesebben beszélnek – számos finnugor nyelv ebbe a csoportba tartozik. Több mint 3000 nyelvet tízezerrel kevesebben beszélnek (ebben a csoportban is vannak finnugor nyelvek). 1999-ben kb. 500 nyelv esetében száznál kevesebb volt a beszélők száma (ebben a csoportban is vannak finnugor nyelvek) – ezek közül némelyik mára már kihalt.

Oroszországi nyelvrokonaink statisztikailag nézve a törpe, illetve a kis törpe népek közé tartoznak, nyelvük pedig értelemszerűen a törpe, illetve a kis törpe nyelvek közé.⁴⁶

A világ nyelveinek jövőjét illetően több előrejelzés született. Michael Krauss optimista becslése szerint 2100 körül a ma beszélt nyelvek 50%-a kihalt vagy közvetlenül a kihalás előtti szakaszba kerül (KRAUSS 1992). Ezt az adatot használja az UNESCO is egy 2003-as anyagában (UNESCO 2003a). Ugyancsak Krausstól ered egy pesszimista, de teljesen reális jóslat is, amely szerint a nyelvek 90-95%-a száz éven belül kihalt vagy komolyan veszélyeztetett helyzetbe kerül (UNESCO 2003b). Csupán 3-600 nem veszélyeztetett nyelv marad fenn, amelyeket a szülők továbbadnak gyermekeiknek. Ezek többnyire azok a nyelvek, amelyeket egymilliónál többen beszélnek, esetleg

⁴⁵ <http://www.sil.org/ethnologue/>

⁴⁶ A törpe nyelvek beszélőinek száma 100 000 és egy millió között, a kis törpe nyelveké 100 000 alatt van (PUSZTAY 1997a:31).

még néhány más nyelv. A legpesszimistább jóslatok szerint csak az a 40-50 nyelv marad meg, amelyekre a Microsoft szoftverek, Nokia mobiltelefonmenük stb. le lesznek fordítva (RANNUT 2003).⁴⁷

Az Európa Tanács egyik fő politikai célja, hogy megőrizze Európa legnagyobb kincsét, a nyelvi, etnikai, nemzeti és kulturális sokszínűséget. Hasonlóképpen – amint Tytti Isohookana-Asunmaa 1998-ban az Európa Tanács közgyűlése Kulturális és Oktatási Bizottsága számára készített, *Veszélyeztetett uráli nemzeti kisebbségek kultúrája* című előterjesztésében is hangsúlyozza (ISOHOOKANA-ASUNMAA 1998) – meg kell őrizni az uráli népek nyelvét és kultúráját is (KOMLÓSSY 2004).

4.2. A NYELV MINT AZ IDENTITÁS HORDOZÓJA

A szerteágazó kérdéskör minden részletét lehetetlen áttekinteni. A vélemények megoszlanak abban a tekintetben, hogy a nyelv szükséges velejárója-e az identitásnak; mind *pro*, mind *contra* idézhető vélemények. A nyelv az egyik, ha nem a legfontosabb identitáshordozó, s fordítva: a nyelvi identitás az etni(c)i-tás kialakulásának lényeges alapja. Nem véletlen, hogy éppen az akkori észt miniszterelnök, Juhan Parts – nemzetének sok évszázados tapasztalaira hivatkozva – emelte ki az anyanyelvnek a nemzeti identitás megőrzésében játszott szerepét a Finnugor Népek IV. Világkongresszusán, Tallinnban 2004 augusztusában (PARTS 2004:74). Hasonlóképpen fogalmaz Saarinen is, amikor kijelenti, hogy a nyelv lényeges tényezője az identitásnak. Ha egy nép feladja nyelvét, előbb vagy utóbb beleolvad a környező többségbe (SAARINEN 2000:63).

Oroszország kis népeinek kutatóinak a véleményét tükrözi Iljin véleménye, aki szerint a nyelv határozza meg a nép létét. Ha nincs nyelv, nincs nép sem, ha kihal a nyelv, eltűnik a nép is (ILJIN 1999:107). A Mordvin Köztársaság elnöke, Merkuskin szerint is nemzetképző tényező a nyelv (MERKUSKIN 2005:6).

Egy nép kulturális öntudata az anyanyelvi képzéssel kezdődik (PARTS 2004:72).⁴⁸ Éppen ennél a tulajdonságánál fogva válhat a nyelv a nemzeti

47 Krauss a nyelveket három csoportra osztja:

– a gyermekek által nem beszélt nyelvek: **haldokló** nyelvek,

– **biztonságban** levő nyelvek,

– a többi, a két állapot közti nyelv, a **veszélyeztetett** nyelvek (KRAUSS 1998:102). Krauss 1991-1992-es számításai szerint a kerekítve 6000 nyelvből mintegy 20-50% haldokló nyelv, 5-10% biztonságban lévő nyelv, a maradék 40-75% veszélyeztetett nyelv (i. m. 103).

48 Az anyanyelv fontosságának hangsúlyozása – mint azt minden, a kérdéssel foglalkozó kutató hangsúlyozza – nem az idegennyelv-oktatás ellen irányul (vö. pl. a finn nyelvvel kapcsolatban LEHTONEN 1997:5, idézi KAIVAPALU & MUIKKU-WERNER 2000:91).

kohézió és szolidaritás erős eszközévé (NEČAK LÜK 2003:156). Hasonló vélemény fogalmazódik meg Rannut és mások munkájában is: a nyelvi identitás az etni(ci)tás kialakulásának lényeges alapja (RANNUT et al. 2003:61). Egy szociálpszichológiai elmélet szerint az identitás magja a nyelv.⁴⁹ Erre az elvre építve vált Észtország nemzetpolitikájának alapjává a nyelvpolitika.⁵⁰

Egy udmurt szociológiai felmérés szerint Udmurtiában az identitás legfontosabb kritériuma a nyelv:

Az anyanyelv és a nemzetiség egybeesése

	összesen (%)	oroszkok (%)	udmurtok (%)	tatórok (%)
egybeesik	84,3	95,5	68,0	66,1
nem esik egybe	15,4	4,2	32,0	33,9

(Szociológia – udmurt 2003)

Ugyancsak a nyelvet tartják a fogyó vepsze népcsoport identitása zálogának (M-R. SALONIEMI–A. SALONIEMI–JAATINEN 2005:246). Mullonen szerint, ha nincs nyelv, nincs nép sem (MULLONEN 2002:24).

A vepsze újjászületés programjának megfogalmazói nagy figyelmet fordítottak a nyelv megőrzésére és fejlesztésére mint a nép és kultúrája megőrzésének feltételére (MULLONEN 2002:19). Ezt a célt szolgálja az írásbeliség megteremtése is, mert éppen a vepsze tapasztalatok mutatják, hogy írásbeliség nélkül felgyorsul az asszimiláció (i. m. 18).

Más vélemények szerint a nyelv az etnikai identitás szempontjából nem szükségszerű tényező. Kultúrák és etnikai csoportok akkor is fennmaradhatnak, ha ősi nyelvüket már nem használják vagy nem ismerik (például EASTMAN 1984). Az etnikai identitás mindazonáltal ebben a puha értelmezésben is kapcsolatban marad a nyelvvel, ti. az etnikai identitás addig marad fenn, amíg legalább érzelmi kötődés fűzi az egyént vagy a csoportot ősei nyelvéhez (i. m. 265).

Az etni(ci)tás egyik jellemzője a nyelvnek mint lényeges kulturális vonásnak a megléte akkor is, ha a nyelv használatát tekintve marginális és ismerete egyre csökken (RANNUT et al. 2003:60). Sok – főként városlakó – komipermják az anyanyelv ismerete nélkül is komipermjéknak vallja magát (LALLUKKA 1997b).

Az etnikai önmeghatározás s az attól nem független öntudat – legalábbis néhány finnugor népnél szerzett tapasztalatok alapján – függ az adott etnikai

49 *ethnolinguistic identity theory* = ELIT (RANNUT et al. 2003:115)

50 E politika szellemében fogadta el 2004 őszén az észt kormány az észt nyelv fejlesztésének stratégiáját. Magyarul: *Az észt nyelv stratégiája 2005–2010.* – *hEUlréka* (szerk. Pusztay János) 4, Szombathely, 2005.

csoport létszámától, mégpedig fordított arányt mutatva, azaz minél nagyobb az etikai csoport létszáma, annál kevésbé fontos az etnikai önmeghatározás. Az alig néhány lelket számláló lívek esetében a nyelv és a kultúra revitalizációjára⁵¹ irányuló törekvések (pl. anyanyelvű kiadványok, fesztiválok, lív nyelvtanfolyamok) magas fokú lív tudatról tanúskodnak.

Elég általános az a vélemény, hogy a finnugor népek körében alacsony a nemzeti tudat foka. A mordvinokról maga az egyébként mordvin származású köztársasági elnök, Merkuskin állapítja meg: fejetlen a nemzeti öntudat, erős az asszimiláció (MERKUSKIN 2005:7). Az ugyancsak mordvin Jermuskin a kisebbségi érzéssel magyarázza az anyanyelv elhagyását (JERMUSKIN 2003:22). Azt sem szabad kizárni, hogy az öntudatra ébredésnek lehettek anyagi okai is: az állam jelentős összegekkel támogatta a korábban felszámolt hagyományos szőlőkup települések újjáépítését (PUSZTAY 1993).

A gazdasági érdekek szerepe figyelhető meg a Murmanszk megyében élő komik esetében is. Ők külön entitásként (izsmai komik) – elszakadva a tulajdonképpeni komiktól – kérték bejegyzésüket, hogy ezáltal részesülhessenek az északi népeknek adott kedvezményekből. A Komi Köztársaságban élő, réntartó izsmai komik is elhagyták a köztársaságot, s a szomszédos Nyenyec AK-ben regisztráltatták magukat – így ők is részesülnek a kedvezményekben (SABAJEV 2005:567).

Összefoglalásul és iránymutatásul a korábbi észti köztársasági elnöknek, Lennart Merinek a Szent Galleni Egyetemen 2001. május 19-én elhangzott beszédéből idézek egy fontos gondolatot. Meri szerint a kis országoknak „a nagy államokénál sokkal nagyobb mértékben kötelező feladata a saját nyelv, kultúra és életvitel védelme” (MERI 2001:241).

4.2.1. A NYELV ÉS A NEMZETI TUDAT KAPCSOLATA A MARIKNÁL

1999-ben a marik körében készült szociológiai felmérés a nyelv és a nemzeti tudat összefüggéséről (KATAJEVA 2005). Ennek kérdései és a válaszok:

– Mi köti össze önt saját nemzetiségének tagjaival?

nyelv	75,8%
népszokások	57,6
történelmi múlt	21,4
jellemvonások, lélektan	17,3
vallás	14,9

51 A nyelvi revitalizáció Fishman (1991) szerint a nyelv tudatos megerősítése az egyén és a csoport szintjén.

külső vonások	11,7
semmi	1,4
	(i. m. 89)

– Hogy viszonyul ahhoz, hogy Ön mari?	
büszke vagyok rá	37,8
elégedett vagyok vele	37,2
közömbös	17,6
nem vagyok nagyon elégedett vele	1,2
nem vagyok elégedett vele	0,3
nem tudok válaszolni	3,5
nem válaszolt	2,4
	(i. m. 89–90)

– Érdekli Önt a mari kultúra és történelem?	
nagyon érdekel	23,6
érdekel	61,4
nem nagyon érdekel	11,9
nem érdekel	2,3
	(i. m. 90)

Az eredmények egybevágnak Seppo Lallukka (2001:14) kutatásaival. Lallukka 2000 olyan marit kérdezett meg, akiknek az útlevelébe (személyi igazolványába) 'mari nemzetiségű' volt beírva; 81%-uk csak marinak vallotta magát (KATAJEVA 2005:90).

4.2.2. A NYELV ÉS A NEMZETI TUDAT KAPCSOLATA A KOMIKNÁL

A köztársaságukban élő komik önmeghatározásában az alábbi tényezők játszottak szerepet:

- a nyelv (79,6%),
- a haza érzése (75%),
- a közös történelmi sors (34,7%); a közös történelmi sors, a hagyományok és a szokások együttesen (61,6%).

A Moszkvában és környékén élő komik esetében ugyanezen tényezők sorrendje:

- a haza érzése,
- a közös történelmi sors,
- a nyelv (KONJUKHOV 1993:58).

4.2.3. A NYELV ÉS A NEMZETI TUDAT KAPCSOLATA AZ UDMURTOKNÁL

Egy 2003-ban végzett szociológiai felmérés (*Szociológia – udmurt 2003*) szerint az udmurtok között a nyelvi identitás szinte az egyetlen kritériuma a nemzeti identitásnak.

Az udmurtok viszonya a nemzetiségükhöz

	összesen (%)	oroszok (%)	udmurtok (%)	tatórok (%)
büszke vagyok rá	64,5	65,0	60,9	83,9
közömbös	29,2	28,7	33,2	14,5
elégedetlen	0,4	0,6	0,0	0,0
más nemzetiségű szeretnék lenni	0,1	0,2	0,0	0,0
nem tudok válaszolni	5,7	5,5	5,9	1,6

(*Szociológia – udmurt 2003*)

Itt is feltűnő a tatárok – más mutatók alapján is nyilvánvaló – erőteljes nemzeti öntudata.

Az udmurtok és a nemzeti önmeghatározás

	összesen (%)	oroszok (%)	udmurtok (%)	tatórok (%)
nagyon fontos	10,5	7,4	12,7	34,9
fontos	27,5	25,4	35,5	25,4
kevésbé fontos	27,8	29,5	23,9	23,8
egyáltalán nem fontos	29,3	31,8	24,3	14,3
nem tudok válaszolni	4,9	5,9	3,5	1,6

(*Szociológia – udmurt 2003*)

Azaz az Udmurtiában élő oroszok egyharmadának, az udmurtok közel felének, míg a tatárok – s ez egybevág a tatárok létszámtól független magas nemzeti öntudatával – közel kétharmadának nagyon fontos vagy fontos a nemzeti hovatartozás.

A saját néphez való kötődés szempontjai (zárójelben a 2000. évi felmérés értéke)

	összesen (%)	oroszok (%)	udmurtok (%)
nemzeti köztársaság (Udmurtia)	40,2	31,3	65,6
közös eredet, történelmi sors	41,4	39,2	47,1
sajátos nemzeti kultúra	38,0	17,8	46,7 (34)

	<i>összesen (%)</i>	<i>oroszk (%)</i>	<i>udmurtok (%)</i>
nemzeti nyelv	61,2	57,7	71,8 (55)
vallás	15,7	31,2	8,5
szülők és a saját nemzetiséghez tartozó rokonok	64,2	59,9	76,8
külső vonások (arc, járás)	15,0	17,2	8,1
nemzeti jelleg, viselkedés sajátossága	27,4	20,3	19,7
nehéz meghatározni, de van kötődés	17,4	27,7	9,3
nem érzek kötődést	4,7	5,1 (17)	1,5 (16)

(Szociológia – udmurt 2003)

A legfontosabb szempontok érték szerinti sorrendbe állítva:

szülők, saját nemzetiséghez tartozó rokonok	– 76,8%
nemzeti nyelv	– 71,8%
nemzeti köztársaság (Udmurtia)	– 65,6%
közös eredet, közös történelmi sors	– 47,1%
nemzeti kultúra	– 46,7%

Az udmurtok körében erősödő nemzeti öntudatról beszélhetünk, még a rövidnek tűnő három esztendő szakaszban is: egy tizedére csökkent azok aránya, akik nem érznek kötődést népükhöz, továbbá jelentősen felértékelődött az anyanyelv és a nemzeti kultúra szerepe az önmeghatározásban.

4.3. AZ ANYANYELV STÁTUSZA ÉS PRESZTÍZSE

A nyelv státusza rendszerint a beszélő csoport önértékelésével függ össze, ami viszont függ a nyelvhasználati területektől és azoknak lényegétől a beszélő szempontjából (pl. irodalmi nyelv, vallási tevékenység nyelve, *lingua franca*) (RANNUT et al. 2003:109). Egyetlen népcsoport nyelvének és anyanyelvű kultúrájának nincs esélye a fennmaradásra és a fejlődésre, ha a nyelvet nem használják a tömegtájékoztatóban, valamint otthon és az iskolában (VENTO 2002:112).⁵²

Ha egy nyelv egy másik nyelv funkcióit egyre több területen veszi át, ez a

52 Hasonlóan fogalmaztak a finn nyelv jövőjét illetően finn tanárok: a nyelv csak akkor őrzi meg életerejét, ha együtt halad a korral és betölthet minden funkciót (Paula SAJAVAARA-ra hivatkozva, további pontosabb adatok nélkül ld. KAIVAPALU–MUIKKU–WERNER 2000:88). Ha használata csak a mindennapi helyzetekre korlátozódik, veszélyeztetve van a nyelv fennmaradása. Éppen ezért fontos, hogy a finn nyelv használati körét szélesítsék (KIRSTINÄ 1997:4–5; NUOLIJÄRVI 1997:169 – idézi KAIVAPALU–MUIKKU–WERNER 2000:90–91). Hasonlóan fogalmaz az észtre vonatkozóan LIIVAKU (1999) és NEMVALTS (1999) is.

kiszorított nyelv szóképzleti és grammatikai leépüléséhez vezethet, szélsőséges esetben annak kihalását is okozhatja (RANNUT et al. 2003:106). A nyelv kihalásának szociális okai:

- erős kulturális nyomás,
- a nyelv presztízisének csökkenése beszélőinek szemében,
- negatív viszonyulás a nyelvhez és/vagy beszélőihez,
- modernizáció és a nyomában a hagyományos életforma és élettér elhagyása (RANNUT et al. 2003:173). (Ez tapasztalható az egykori Szovjetunió és a mai Oroszország északi népeinek esetében.)

A nyelvhalál nem jelenti okvetlenül a nyelv leépülését: egy nyelv eltűnhet a maga teljes grammatikai és szóképzleti szerkezetével, ha a beszélő közösség más nyelvre tér át (RANNUT et al. 2003:174). A nyelv fennmaradásában a beszélő közösség létszáma játszik bizonyos szerepet, de nem ez a döntő tényező. Gyakorta fontosabb ennél az etnolingvisztikai vitalitás (ld. LAUNDRY – ALLARD 1994 – idézi SZÉPE 1997).

Általánosan jellemző helyzet, hogy a városba költöző fiatalság nem hisz saját nyelvű kultúrájának fejlesztési lehetőségeiben vagy nem tartja azt fontosnak, s ősei nyelvét az elmaradott, konzervatív életmóddal azonosítja (RANNUT et al. 2003:173; lásd a fentebb, a karjalai fiatalságnak ősei nyelvéhez való viszonyulásáról mondottakat).

Nem csak a mordvin nyelvekre érvényes Misanyin megállapítása, hogy csökken a mordvin nyelvek szociális funkciója (a könyvkiadásban, a képzésben stb.), és azt egyre inkább felváltja az orosz nyelv. A középfokú oktatás perspektívájának hiánya, a mordvin nyelvek csekély mértékű használata a kommunikatív szférában (közigazgatás, bíróság, egészségügy, tudomány, oktatás, kultúra, közlekedés, hírközlés stb.) előre meghatározzák a mordvin nyelvek iránti alacsony szociális igényt, s ez akadályokat görgtet a nyelvek fejlesztése elé (MISANYIN 2005:80). Megállapítható, hogy a sajtó, a tankönyvek, a rádió- és tv-adások erza és moksa nyelven nem felelnek meg sem mennyiségükben, sem minőségükben e nyelvek hordozói nyelvi és kulturális igényeinek, s így nem tudják feltartóztatni az asszimilációt (i. m. 81).

A finnugor nyelvek jövőjét befolyásolja viszonyuk az orosz nyelvhez. Az orosz nyelv hatása magától értetődő s elkerülhetetlen. Ám nem mindegy, milyen mértékben és milyen formában támaszkodnak az adott finnugor nyelv fejlesztése során az oroszra.

A moksa nyelvre vonatkozik, ám érvényes talán valamennyi finnugor nyelvre Szedova megállapítása, hogy az 1920–30-as években az irodalmi nyelv fejlesztésében a dialektizmusok fontos szerepet játszottak, ám emellett tükörfordításokkal is gazdagították a nyelvet (SZEDOVA 2003:298). Az 1960-as években a szépirodalmi szövegekben hemzsegték a ruszizmusok. Csak az 1980-as években kezdődött meg az idegen elemek, szerkezetek kiszorításának bonyolult folyamata és helyettesítésük mordvin elemekkel. A modern

irodalmi nyelvben ismét megjelennek a tükörfordítások, de azok a beszélt nyelvre nem jellemzők. A beszélt nyelv továbbra is tele van ruszizmusokkal (i. m. 299).

*

Egy komi szociológiai felmérésnek a nyelv presztízisére vonatkozó eredménye:

- A komi nyelv társadalmi jelentősége, presztízse:

magas	5% szerint,
elég magas	16%,
nem nagyon magas	51%,
alacsony	28%.

- Csak a komik véleménye szerint:

magas	11,5%,
elég magas	23,0%,
nem nagyon magas	46,2%
alacsony	19,3%.

- Csak az oroszok véleménye szerint:

magas	3,4%,
elég magas	13,8%,
nem nagyon magas	53,4%
alacsony	29,4%

(KONJUHOVET al. 105-106).

4.4. AZ ANYANYELVVÁLASZTÁS

4.4.1. ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEK

Az anyanyelvválasztás függ a nyelv státuszától. Az anyanyelv státuszát viszont az alábbi tényezők határozzák meg:

- a közösség létszáma,
- a közösség öntudata,
- a közösség politikai, közigazgatási státusza,
- a politika (pl. nyelvtörvény megléte és annak érvényesülése),
- a nyelv fejlettsége, s ettől (is) függően
- a nyelv használati köre (pl. irodalmi nyelv, a vallásgyakorlás nyelve, a *lingua franca*, a politika, közigazgatás, a tudomány nyelve).

Az anyanyelv – a szakirodalomban gyakran első nyelvnek is nevezik – az első

megtanult nyelv (de egy többnyelvű családban nehezen eldönthető, melyik az anyanyelv) (RANNUT et al. 2003:116), amely az ember identitásában, az egyén kialakulásában, a környezet megértésében és értelmezésében a legfontosabb szerepet játssza (i. m. 113). Az anyanyelvhez kapcsolódnak a fontosabb egyéni és kollektív jogok: a nyelv használatának, művelésének, továbbhagyományozásának joga. A szellemi fejlődés szempontjából az anyanyelv magas szintű ismerete elengedhetetlen (SAARINEN 2000:63).

A nyelvhasználat (és a nyelvtanulás) szociális kontextusokban működik. A *szélesebb környezetet* az jellemzi, milyenek a nyelvi viszonyok a társadalomban, nemzetállamról vagy multikulturális társadalomról van-e szó, mi a társadalom célja a másnyelvű közösséggel (asszimilálni vagy integrálni akarja-e azt), hogyan viszonyul az eredeti lakosság a nyelvi és kulturális eltérésekhez (xenofóbia, rasszizmus). A *szűkebb környezet* a közösséget vagy az érintkezési kört jelenti. Ezt az jellemzi, milyen mértékben kétnyelvű, illetve kettős kultúrájú; milyen a viszonya a kétnyelvűséghez, a kétnyelvű oktatáshoz, a célkultúrához és a célnyelvhez (RANNUT et al. 2003:105).

Skutnabb-Kangas a kétnyelvűség kapcsán elosztatja az egynyelvűség körül kialakult mítoszokat. Megalapozott véleménye szerint az egynyelvűség sem az egyén, sem a társadalom szintjén nem természetes, mint ahogy nem is kívánatos és főként nem szükségszerű (SKUTNABB-KANGAS 1998:11). A kétnyelvűség vagy a diglosszia nem akadály a gyermeknek, ellenkezőleg, élesíti tudatosságát más nyelvek, kultúrák iránt (WINTER 1993).

Wurm felsorolja a két- és soknyelvűek előnyeit az egynyelvűekkel szemben:

- szélesebb körű információkkal, tudással rendelkeznek, szemantikai asszociációkat jobban értik, rugalmas gondolkodásmódjuk van, könnyebben váltanak nyelvet és gondolkodási modelleket,
- kevésbé merevek, toleránsabbak, ismeretlen dolgokkal szemben kevésbé ellenségesek vagy elutasítók, jobban elfogadják a sajátjuktól eltérő kultúrák megnyilvánulásait,
- gondolkodásmódjuk és világlátásuk kiegyensúlyozottabb, könnyebben sajátítanak el új dolgokat, új helyzeteket trauma nélkül élnek meg, a problémák különböző oldalait jobban megértik (WURM 1998:194-195).

Hasonlóképpen vélekedik Rannut is: két nyelv tudása egyfelől sem szellemi, sem pszichológiai károkat nem okoz, nem vezet identitásválsághoz, sem fejlődési rendellenességhez, másfelől több kultúrához biztosít hozzáférést, lehetővé teszi az információszerzés nagyobb szabadságát, s ez végső soron gazdasági haszonnal jár (RANNUT et al. 2003:143-144).⁵³

53 Ezzel a kérdéskörrel foglalkozott a Nyelvek Európai Éve alkalmából 2001. június 7-9. között Bécsben rendezett nemzetközi konferencia - ld. DE CILLIA-KRUMM-WODAK 2003.

A kis népek és nemzeti kisebbségek általában két- vagy többnyelvűek. A 2002-es oroszországi népszámlálás adatai szerint a nyenyeczek és a manysik 10%-a, az izsmai-komik 4-6%-a, a marik elenyésző hányada mondta, hogy nem beszél oroszul (SZTROGALSCSIKOVA 2004a:65.). Majdnem minden komi ember kétnyelvű, a komiknak csak 2,53%-a nem tud oroszul (KUZNETSOV 2005). A 636,9 ezer udmurt közül 625 ezer tud oroszul is. Az oroszul nem tudó, mintegy tízezer fő a vidéken lakó idősebb nemzedék tagjaiból kerül ki (SALÁNKI 2004:34). A marik orosznyelv-ismerete 2002-ben: mindössze 1,3%-uk nem tud oroszul (a *Szbornyik* 2005:14 egyéb adatai alapján kiszámolt érték).⁵⁴

A fentiekkel szemben az oroszoknak csupán 3,5%-a kétnyelvű (LEONTJEV 1994:64). A kérdésnek azért van kiemelt jelentősége, mert a nemzetiségi problémák megoldását – mint alább látni fogjuk – sok, főként kisebbségi származású szakember a kiegyensúlyozott kétnyelvűségnek a nemzetiségi területeken való megteremtésében látja.

Egy udmurtiai szociológiai felmérés szerint a lakosság – melyet a felmérés eme pontját illetően nem osztottak fel nemzetiségi hovatartozás szerint – támogatná is a kétnyelvűséget elősegítő programok bevezetését:

	<i>helyeslem (%)</i>	<i>nem helyeslem (%)</i>	<i>nincs véleményem (%)</i>
felújítani a köztársasági rádióban és televízióban az udmurt nyelvtanfolyamot (1)	56,5	19,0	24,5
ingyenes udmurt nyelvtanfolyamok indítása (2)	79,0	6,7	14,4

(*Szociológia – udmurt 2003*)

Helyesli – nemzetiségek szerinti bontásban:

	<i>oroszok (%)</i>	<i>udmurtok (%)</i>	<i>tatárok (%)</i>
1.	49,5	80,7	33,3
2.	75,9	90,7	58,7

(*Szociológia – udmurt 2003*)

Itt is, mint más finnugor köztársaságok tatár kisebbségeinek esetében, megfigyelhető a tatárok – olykor az oroszokét is meghaladó – intoleranciája.

A Mari Tudományos Kutató Intézet 2005 áprilisában végzett felméréseinek egyik kérdése az orosz lakosság mari nyelvismeretének szükségességére vonatkozik:

⁵⁴ A Marij El lakosságának 98,2%-a (714 800) beszél oroszul; a marikra vonatkozó érték 302 700 (az összlakosság 41,65%-a) (*Szbornyik* 2005:14) (miközben a marik részaránya a köztársaság lakosságán belül 42,9%).

- Szükséges-e, hogy a köztársaság orosz nyelvű lakossága tudjon mari (ál-
lam) nyelven?

1) szükséges,	17,84%
2) szükséges, de csak bizonyos foglal-
kozások művelőinek és vezetőinek,	22,81%
3) nem szükséges,	49,95%
4) nem tudok válaszolni,	9,41%

(Szbornyik 2005:46-47)

Egy 1994-es szociológiai felmérés érdekes különbséget mutat a hegyi és a
mezei marik között ebben a kérdésben:

a hegyi cseremiszek 18,2%-a,

a mezei marik 39,6%-a

szerint az oroszoknak ismerniük kell a mari nyelvet (ISZANBAJEV 2005:86).

Ismerve a hegyi mariknak a mezei marikénál erősebb elkötelezettségét az
anyanyelv iránt (erről a részletes adatokat a megfelelő fejezetekben közlöm),
megállapíthatjuk, hogy az anyanyelv tudása nem agresszív, nem tesz elva-
kulttá.

Az oroszországi uráli népek körében sajátos diglosszia uralkodik.
Ferguson (1975) szerint a fogalom arra vonatkozik, „ha egy társadalomban
két különböző, funkcionálisan jól elkülönülő kódot használnak” (WARDAUGH
1995:79). Fishman (1971) a diglossziát arra az esetre is érti, amikor különbö-
ző helyzetekben, egymást kizáró módon két különböző nyelvet használnak.
Oroszország uráli népei körében többnyire ez utóbbi a gyakorlat.

A kétnyelvűségnek vannak *szociális* (például többnyelvű társadalom,
vegyesházasság), *politikai* (Észtországban a szovjet megszállás időszakában,
amikor a stratégiai fontosságú területek: közlekedés, katonaság, rendőrség
nyelve az orosz volt) és *gazdasági* okai (a gyermekek orosz iskolákba adása –
még ha van is anyanyelvű iskola –, hogy biztosítsák a gyermek jövőjét)
(RANNUT et al. 2003:132).

4.4.2. AZ ANYANYELVVÁLTÁSRÓL

A kis népek és nemzeti kisebbségek esetében a népesség lélekszáma és az
anyanyelvet választók/vállalók száma nem mindig esik egybe. Az anyanyelv-
választás nagymértékben függ a nyelv státuszától. Ugyancsak nem mindig
esik egybe az anyanyelv vállalása és az anyanyelv tudása.

Oroszországi elemzések tanúsítják, hogy a nyelvi tudat az anyanyelv gyen-
ge ismerete vagy nem-ismerete ellenére is jelentős szerepet játszhat a nem-
orosz anyanyelv újjászületésében, ha egyéb kedvező feltételek jelennek meg
(SZTROGALSCSIKOVA 2004a:58).

Az anyanyelv-váltásnak különböző következményei lehetnek, erre általános szabály valószínűleg nem adható. Az anyanyelv-váltás nem jelent feltétlenül identitásváltást is, de a nyelvváltással változhat az identitás (RANNUT et al. 2003:114). A litvániai tatárok esete mutatja, hogy a nyelvváltás nem váltja ki automatikusan a közösség elveszését: a litvániai tatárok litvánul beszélnek, de tatárnak tartják magukat (i. h.). A nyelvhasználat nélküli identitástudat figyelhető meg például az írek esetében. A déli szölkupoknál 1991-ben tett tanulmányutam során is megfigyelhettem, hogy a revitalizációs programok leghatározottabb képviselői annak a középnemzedéknek a tagjai voltak, amelyek már alig beszélte szülei nyelvét, de fontosnak tartotta, hogy – ha már gyermekeik nem, legalább – unokáik ismerjék meg nagyszüleik nyelvét és kultúráját. Ezért követelték szölkup nyelvű óvodák, iskolák felállítását, a szölkup nyelvet ismerő pedagógusok képzését. Tomszkban – az akkor még Tanárképző Főiskolán, ma egyetemen – megkezdték tankönyvek, szótárak elkészítését és kiadását (PUSZTAY 1993, 1994, 1996).⁵⁵

4.4.3. ÁTTEKINTÉS A FINNUGOR NÉPEK ANYANYELVI HELYZETÉRŐL

1970 és 2002 között a marik, az udmurtok és a karjalaiak nyelvhasználata egyenletesen, a hantiké 1989-től rohamosan csökkent (LALLUKKA 2004a:9–12). Lallukka véleménye szerint a nyelvi asszimiláció foka még a 2002-es népszámlálási adatokban közöltekénél is nagyobb (i. m.). (Bár a népszámlálási adatok nem egészen ezt mutatják.)

A finnugor népek nyelvi helyzete – Moszin megállapítása szerint – mindeütt hasonló jegeket mutat (MOSZIN 2003b:8).

4.4.3.1. *Karjalaiak*

Birin szerint a karjalai nyelv használata a hétköznapi-családi szintre korlátozódott, a saját etnokulturális közegen kívüli használatának nincs presztízse, s különösképpen a fiatalság körében anakronisztikussá vált. Az etnoszok összeolvasztására irányuló állami politika apátiát, közönyt váltott ki a karjalaiak között (BIRIN-1).

Az 1989-es népszámlálás adatai szerint a karjalaiak 51,5%-a vállalta anyanyelvét (40,7 ezer fő). A 14 év alattiak körében az arány 11% (a 12 387-ből mindössze 1307). A 20–39 évesek körében 33%. Az 50 év felettiéknél a nemzetiség és a nyelv egybeesik (SZTROGALSCSIKOVA 2004c:41).

Az 1970–80-as években ment végbe a karjalai, a finn és a vepsze lakosság áttérése a kétnyelvűségről az egynyelvűsége. Az 1989-es népszámlálás ada-

55 Ehhez a folyamathoz kívántunk hozzájárulni szerény gyakorlati nyelvi gyűjtésünkkel is (KUPER–PUSZTAY 1993).

ai szerint a karjalaiak 51,5%-a, a finnek 40,8%-a, a vepszék 37,5%-a esetében esett egybe a nemzetiség és az anyanyelv (KLEMENTYEV 2004:15). Az asszimiláció különösen a városokban volt erős: a karjalaiak 43,5%-a, a finnek 40,2%-a, a vepszék 29,1%-a vállalta anyanyelvét. Falun a helyzet valamivel kedvezőbb volt: a karjalaiak 64,4%-a, a finnek 53,4%-a, a vepszék 45,9%-a volt anyanyelvű (i. h.).

A fiatalok esetében nagyon rossz a helyzet. Az 1989-es adat szerint a 14 év alatti korosztály asszimilációs foka a legerősebb: a 12 387 karjalaiból 10 960 (88,5%) nem tudott karjalaiul. Még erősebb az asszimilációja a fiatal finneknek és vepszéknek (i. h.).

A karjalai és finn gyermekek nemzetiségének és anyanyelvének egybeesése (1989)

életkor	karjalaiak				finnek			
	város		falu		város		falu	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
- 6 év	205	6,2	353	15,9	57	7,6	1	1,3
6 - 9	145	7,6	171	12,3	43	8,3	1	2,0
10-14	218	9,5	335	21,8	65	9,5	1	1,6

(i. h.)

A 20-40-es évek körében az anyanyelvet vállalók aránya 1989-ben:

Karjalaiak 33%

Finnek 20%

(i. m. 16).

Pyöli Fishmannak nyolcfokozatú skáláját felhasználva jellemzi a karjalai nyelv helyzetét (PYÖLI 2001:66):

<i>GIDS graded intergenerational disruption scale, Fishman 1991</i>	<i>Karjalai helyzet</i>
8. fokozat: a nyelvet néhány szétszórvan élő öreg ember beszéli	-
7. fokozat: csak idős emberek beszélik, akik felnőtt gyermekeikkel a többségi nyelvet használják	a karjalai nyelven a felnőtt gyermekekkel beszélnek
6. fokozat: a kisebbségi nyelvet továbbadják a fiataloknak; a közvetlen környezetben használják	a közvetlen környezetben beszélik a karjalait, de nem adják tovább a fiataloknak
5. fokozat: olvasási készség a kisebbségi nyelven megszerezhető társadalmi támogatás nélkül is	az olvasási készség elsajátítható az iskolában és a felnőtteknek szervezett szabadidős tanfolyamokon

4. fokozat: az iskoláztatás lehetséges kisebbségi nyelven a közösség saját szervezésében (magániskolák)	az oktatás nyelve az orosz
3. fokozat: egyszerűbb munkák és szolgáltatások helyi szinten lehetségesek kisebbségi nyelven is	vidéken karjalai nyelven is lehetséges
2. fokozat: igazgatási szolgáltatások és részben a tömegtájékoztatói eszközök községi vagy járási szinten kisebbségi nyelven is	helyi szinten részben lehetséges (községi elöljáróságok)
1. fokozat: a kisebbségi nyelv lehetséges a felsőoktatásban, a központi igazgatásban, a nemzeti tömegtájékoztatói eszközökben és a törvényhozásban (hivatalos státusz)	törekcsenek a hivatalos státusz elérésére ⁵⁶

- A vegyes házasságban szinte kizárólag orosz a nyelv.
- A jelenlegi gyermekek szülei – még ha tudnak is karjalaiul – nem hajlandók gyermekeikkel karjalaiul beszélni (ez az a korosztály, amelynek szüleit hátrány érte nem orosz nyelvűsége miatt). Ugyanakkor a nyelvi bizonytalanság érzése is visszatartja őket a karjalai nyelv használatától.
- Vidéken azonban még beszélnek karjalaiul a családban, a barátokkal.
- A nyelvi-szociális hálózatok a közép- és az idős nemzedék szintjén még működnek.
- Falun a karjalai nyelvet lehet használni a postán, a boltban, néha még a helyi önkormányzatban is (PYÖLI 2001:68).

A legnagyobb gond azonban Fishman listájának 6. és 7. szintjén jelentkezik: továbbadják-e a gyermekeknek a nyelvet. Ha a jövőben nem lesznek olyanok, akik aktívan tudják a nyelvet, akkor már nem lesz szükség irodalmi nyelvre, karjalai nyelvű médiára, karjalai nyelvű ügyintézésre (i. m. 69).

4.4.3.2. Vepszék

A vepsze gyermekek nemzetiségének és anyanyelvének egybeesése (1989)

életkor	vepszék			
	város		falu	
	fő	%	fő	%
- 6 év	4	3,3	8	5,6
6 - 9	2	2,5	7	7,8
10-14	3	2,9	8	7,2

(KLEMENTYEV 2004:15)

56 Pyöli tanulmánya még a törvény megszavazása előtt készült (Pyj).

A 20–40-es évesek körében az anyanyelvet vállalók aránya 1989-ben 20% (i. m. 16).

A vepszék körében a nyelv gyors visszaszorulásának okai: a falusi lakosság előregedése, a városba költözők gyors asszimilációja, a vegyes házasságok. A falun maradtakat nem érdekli a vepsze nyelv sorsa. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a kétnyelvű vagy akár a főként oroszul beszélő vepsze gyökerű fiatalok között többen tartják fontosnak a vepsze nyelv feltámasztását. Kérdés, mekkora ennek az esélye (SARESSALO 2005:23–24).

Sztrogalscsikova elemezte az anyanyelvválasztás alakulását a vepszék körében. Érdekes viszonyulás az identitáshoz és az anyanyelvhez, hogy az anyanyelv választása és ismerete nem esik egybe:

1926 – 94,7%

1939 – 92,5%

1959 – 46,1%

1979 – 36,1% (beszéli a nyelvet 14,5%)

1989 – 51,3% (beszéli a nyelvet 15,5%)

1994 – 63% (beszéli a nyelvet 10,1%) (SZTROGALSCSIKOVA 2005a:218).

Az 1989-es népszámlálás adatai szerint a vepszék 35,5%-a (2,2 ezer fő) vállalja anyanyelvét.⁵⁷ A 14 év alattiak körében azonban mindössze 5% (648-ból 32), a 20–39 évesek körében 20%. Az 50 év felettieknél a nemzetiség és a nyelv egybeesik (SZTROGALSCSIKOVA 2004c:41).

4.4.3.3. *Mordvinok*

Az anyanyelvválasztás alakulása a mordvinok körében:

	a köztársaságban	a diaszpórában
1939	98,96%	84,7%
1959	97,26%	70,9%
1970	96,18%	
1979	94,27%	
1989	88,5%	59,8%

(KOZLOV 2004:167)

1989 (összesített): 69%

2002 (összesített): 73 %

Etnoszociológiai kutatások szerint falun a mordvinok 91,6%-a családi körben mordvin nyelv(ek)en beszél, városon ez az arány mindössze 21% (ПОТАПОВ 2000:251).

⁵⁷ Az ugyanazon szerző két tanulmányában szereplő eltérő adatok okát nem tudom.

4.4.3.4. Marik

A marik körében 1994–2001 között visszaesés figyelhető meg az anyanyelv ismeretében. Tipikus nyelvvesztési folyamat tanúi lehetünk: nőtt azok száma, akik értik, de már nem beszélnek a mari nyelvet (1,4%-kal), s azoké, akik nem tudnak írni anyanyelvükön (2,9%-kal) (KUDRJAVCEVA–SABYKOV 2002:15).

Az anyanyelvtudás dinamikája a marik között

válasz	ír, olvas, beszél	olvas, beszél, nem ír	beszél, nem olvas, nem ír	nehezen beszél	ért, nem beszél	nem tudja a nyelvet
1994	78,3%	6,3%	7,8%	1,1%	3,7%	2,8%
2001	75,4%	9,2%	6,5%	1,6%	5,1%	2,2%

(i. m. 16)

A hegyi marik körében – egy 1994-es szociológiai vizsgálat szerint – szabadon beszél, olvas és ír mari nyelven
a hegyi marik 92,7%-a
a mezei marik 74,6%-a
(ISZANBAJEV 2005:86).

Az anyanyelvválasztás alakulása a marik között

1926 – 99,3% (SKALINA 2001:13, KATAJEVA 2005:85)

1979 – 87,7% (a köztársaságban) (POPOV 2002:19)

1989 – 80,8% (SKALINA 2001:13, KATAJEVA 2005:85),

81,8%, a városi lakók között 69,5% (POPOV 2002:19)

a köztársaságban:88,4%

a diaszpórában: 73,4% (SKALINA 2001:13, KATAJEVA 2005:85)

2002 – 81%

1959–1989 között a visszaesés összesen 15% volt (i. h.). Az egyik lényeges ok a vegyes házasságokban keresendő. A megházasodott marik több mint 10%-a vegyes házasságban él (többnyire oroszokkal), s az ilyen házasságban született gyermekek sem formálisan, sem ténylegesen nem válnak marikká (SKALINA 2001:14, KATAJEVA 2005:86).

Az anyanyelvhez való viszony

A köztársaság lakóinak abszolút többsége szabadon használja az orosz nyelvet. 1989-ben a marik 11,53%-a, a mariföldi tatárok 11,4%-a, a többi nemzetiség tagjainak 38,62%-a az oroszot tartotta anyanyelvének (KUDRJAVCEVA–SABYKOV 2002:5.).

Az anyanyelv-vállalás helyzete 2001-ben

nemzetiség	orosz (%)	orosz és mari (%)	mari (%)	orosz és tatár (%)	tatár (%)
orosz	94,6	2,1	2,4	0,9	0,0
mari	6,2	11,1	81,8	0,0	0,9
tatár	3,1	0,0	0,0	12,5	84,4

(i. m. 6.)

Tanulságos, hogy a tatárok a marikénál kisebb mértékben nevezték meg az orosz anyanyelvüként, anyanyelvüket pedig a marikénál nagyobb mértékben vállalták.

A Mari Köztársaság lakóinak anyanyelv-választása egy 2005 áprilisában végzett felmérés szerint:

Melyik nyelvet tekinti anyanyelvének?	
1) mari	34,27%
2) orosz	51,35%
3) más	7,89%
4) orosz és mari	6,49%

(Szbornyik 2005:46)

Kudrjavceva és Sabykov tanulmánya részletesen foglalkozik a diákság különböző korosztályainak nyelvi helyzetével. Egy 1998-as, a közoktatásban, a szakképzésben és a felsőoktatásban tanuló diákokra kiterjedő felmérés szerint a marik 65,7%-a a marit tartotta anyanyelvének (KUDRJAVCEVA-SABYKOV 2002:6).

A tanulóifjúság anyanyelv-ismeretének szintje különböző: több mint fele teljes mértékben birtokolja az anyanyelvet (tud írni, olvasni, beszélni); beszél és olvas az elemi iskolások 43,3%-a, a felső tagozatosok 57,2%-a, a felsőoktatási hallgatók 59,1%-a (i. m. 13). Azaz minél fiatalabbak, annál kevésbé tudják a nyelvet; ugyanakkor az ifjú értelmiség még jól ismeri az anyanyelvét.

Egy 2000-ben a 9–11. osztályos diákok között végzett felmérés azt mutatja, hogy a mari diákok 59,3%-a a marit tartja anyanyelvének (i. m. 6), 31%-a viszont az orosz (i. m. 12). A diákok 43,7%-a az „anyanyelv” fogalmát nem kapcsolja össze azzal a néppel, amelyből származik (i. h.).

A különböző szintű (köz- és felsőoktatási) szakképző intézményekben tanuló mari diákok 74,7%-a az orosz nyelvű társaival való kommunikációban, csak 15,5%-uk használja a mari nyelvet (i. h.).

A városokban és a városi jellegű településeken a munkahely, a gyermekek orosz nyelvű környezete, a vegyes házasságok és a városi ifjúság etnikai

nihilizmusa következménye, hogy nagy arányban jelölik meg az orosz vagy orosz és a nemzeti nyelvet anyanyelvként. A mari iskolások több mint 30%-a válaszolta, hogy otthon oroszul beszélnek, s hogy őket nem érdeklik a mari nyelvű könyvek (i. h.).⁵⁸

58 1998-ban észt, finn és német anyanyelv- és idegennyelvszakos diákok között végeztek felmérést az anyanyelvhez és az idegen nyelvekhez való viszonyukat illetően (KAIVAPALU-MUIKKU-WERNER 2000). Az észt és a finn eredmények a fontosabb kérdések alapján az alábbiak:

1) az anyanyelv fontossága:

- érzelmi jellegű felvetéseket viszonylag ritkán fogalmaztak meg (pl. a nyelv az identitás hordozója (észt1 /=anyanyelvszakos/: 37,0%, észt2 /=idegennyelvszakos/: 26,8%; finn1 /=anyanyelvszakos/: 28,6%, finn2 /=idegennyelvszakos/: 37,5%, szép/gazdag/legdrágább nyelv: észt1 - 14,8%, észt2 - 17,1%, finn1 - 4,8%, finn2 - 18,7%), általában nagyobb hangsúlyt kapott a nyelv hasznossága (pl. a gondolatközlés eszköze: észt1 - 7,7%, észt2 - 51,2%, finn1 - 61,9%, finn2 - 25,0%, kommunikációs eszköz: észt1 - 25,9%, észt2 - 43,9%, finn1 - 33,3%, finn2 - 25,0%).

2) az anyanyelv jövője:

- nem tűnik el (észt1 - 46,2%, észt2 - 51,2%, finn1 - 42,8%, finn2 - 56,2%)
- remélhetőleg fennmarad (észt2 - 7,3%, az észt1 csoportból ilyen válasz nem érkezett, finn1 - 19,0%, finn2 - 25,0%)
- védeni kell (észt2 - 14,6%, az észt1 csoportból ilyen válasz nem érkezett, finn1 23,8%, finn2 - 6,2%)
- kétséges (észt1 - 11,5%, észt2 - 7,3%, finn1 - 9,5%, finn2 - 6,2%)

3) az anyanyelv megőrzésének szükségessége:

- a nemzeti identitás megőrzése miatt (észt1 - 53,8%, észt2 - 53,7%, finn1 - 52,3%, finn2 - 25,0%)
- a sok nyelv megléte érték (észt1 - 3,8%, észt2 - 7,3%, finn1 - 23,8%, finn2 - 25,0%)
- a ritka nyelv érték (észt1 - 3,8%, észt2 - 4,9%, finn1 - 14,3%, finn2 - 18,7%)
- a kultúra megőrzése miatt (észt1 - 46,2%, észt2 - 29,3%, finn1 - 14,3%, finn2 - 12,5%)
- a kollektív tudat miatt (észt2 - 2,4%, finn2 - 6,2%)

Érdeemes megfontolni azokat a válaszokat, amelyek arra a kérdésre érkeztek: „Elképzelhető-e, hogy Észtország hivatalos nyelve az angol legyen?” Elutasító volt a megkérdezettek 96,1%-a (észt1), ill. 95,1%-a (észt2), a megkérdezett középiskolásoknak azonban csak 74,1%-a.

Az elutasítás érvei közül néhány:

- Észtország az egyetlen ország a világon, ahol észtül beszélnek.
- Az az érzés keletkezne, hogy Észtország angol gyarmattá válik.
- Az észt nyelv túlságosan életerős ahhoz, hogy így legyen.
- A nép nem akarja.
- Az angol nyelv annyira gazdaságos, hogy a gondolkodást primitívvé változtatja.
- Idegen kultúra és társadalmi rendszer alakulna ki.
- Nem kell egy nyelvet előnyben részesíteni, ha az nem az anyanyelv.

A támogató érvek közül néhány:

- Szorosabbá válna a kapcsolat a világgal.
- Mindenki világpolgárrá válna.
- A külföldieknek könnyebb volna Észtországban élniük és dolgozniuk.
- Az angolt így is, úgy is használják a tudomány és a technika világában.
- Növekedne az angol nyelv fontossága a mindennapi életben.
- Elkerülhetetlen Észtországon kívül.

Ez a közömbösség meghatározhatja a nyelv jövőjét. A Mari Tudományos Kutató Intézet 2005 áprilisában végzett felmérése⁵⁹ érintette a köztársaságban beszélt nyelvek jövőjét is:

Aggódik-e a nyelv jövője miatt?

<i>Mari nyelv</i>	
1) igen	25,84%
2) nem	56,78%
3) nem tudok válaszolni	17,41%
<i>Orosz nyelv</i>	
1) igen	12,97%
2) nem	71,89%
3) nem tudok válaszolni	15,03%
4) nincs válasz	0,11%
<i>Tatár nyelv</i>	
1) igen	7,24%
2) nem	64,11%
3) nem tudok válaszolni	28,43%
4) nincs válasz	0,22%

(Szbornyik 2005:47)

1) Fontos-e a mari nyelv elsajátítása?

	összes	Joskar-Ola	falu
igen	89,1%	81,8%	92,2%
nem	1,3%	2,4%	1,1%
közömbös	7,1%	14,6%	3,2%

2) Kell-e minden iskolában mari nyelvet tanítani?

	összes	Joskar-Ola	falu
igen	62,1%	54,9%	62,9%
nem	23,7%	26,8%	23,3%

(KUZNECOVA 2005:75-76)

A finn diákok arra a kérdésre: „Elképzelhető-e, hogy az angol Finnország harmadik hivatalos nyelvénél válna?” (ti. a jelenlegi finn és svéd mellett) túlnyomó többségükben elutasítón válaszoltak, a kérdést többen rossz tréfának tartották, bár elismerték, hogy az angol nyelvre szükség van. (KAIVAPALU-MUIKKU-WERNER 2000:91-92)

59 A felmérés címe: *Отношение населения Республики Марий Эл к наиболее актуальным проблемам в сфере политической и общественной жизни* (A Marij El Köztársaság lakosságának viszonyulása a politikai és a társadalmi élet legaktuálisabb problémáihoz).

Ugyanezt a kérdést tették fel a Mari Tudományos Kutató Intézet kutatói is 2002 és 2005 áprilisában:

Kell-e tanítani a mari nyelvet a köztársaság valamennyi iskolájában?	2005	2002
1) igen	29,95%	53,4%
2) nem	53,41%	38,72%
3) nem tudok válaszolni	16,65%	7,62%

(*Szbornyik* 2005:47)

2002–2005 között gyökeresen megváltozott a mari nyelv kötelező oktatásáról kialakított vélemény – még a marik egy része sem tartotta kötelezőnek.

3) *Kell-e minden marinak mari nyelven beszélnie?*

	összes	Joskar-Ola	falu
igen	87,0%	68,3%	94,3%
nem	7,8%	19,5%	2,5%

A már említett, 1994-es szociológiai felmérés a hegyi és a mezei marik között különbséget mutat egy ehhez hasonló kérdésben:

a hegyi marik 93,6%-a,

a mezei marik 83,4%-a szerint kell a gyermekeknek ismerniük az anyanyelvüket (ISZANBAJEV 2005:86).

4) *A nyelvek használata*

	összes	Joskar-Ola	falu
szülőkkel			
mari	70,4%	40,2%	88,0%
orosz	13,0%	36,6%	3,2%
orosz + mari	10,1%	19,5%	3,5%
házastárssal			
mari	64,2%	22,0%	85,8%
orosz	19,4%	47,5%	8,6%
orosz + mari	15,2%	25,4%	5,1%

Szomorúnak tűnik az a tény, hogy a szülők az óvodás és iskolás korú gyermekeikkel Joskar-Olában inkább oroszul beszélnek (73%), mint cseremiszül vagy mindkét nyelven. Joskar-Olában olyan fiatal cseremisz nemzedék nő fel, amelyik nem fogja saját nyelvét ismerni, beszélni (KUZNECOVA 2005:75–76).

Az 1994-es szociológiai felmérés lényeges eltéréseket mutatott a hegyi és a mezei mari között abban a kérdésben is, hogy milyen nyelven beszélnek a megkérdezettek a családban:

anyanyelven	hegyi mari	mezei mari
a szülőkkel	91,8%	62,7%
a házastárral	79,1%	45,9%
óvodáskorú gyermekével	93,6%	25,6%

(ÍSZANBAJEV 2005:86)

Egy 2005 áprilisában végzett felmérés a mari nyelv használatáról a következő képet mutatja:

Általában milyen nyelven beszél a családban?	
1) orosz	57,62%
2) mari	22,49%
3) más	4,43%
4) orosz és mari	12,54%
5) orosz és más	2,70%
6) három nyelven	0,22%
Általában milyen nyelven beszél nyilvános helyen?	
1) orosz	63,35%
2) mari	8,11%
3) más	0,86%
4) orosz és mari	23,68%
5) orosz és más	3,78%
6) három nyelven	0,22%

(Szbornyik 2005:46)

4.4.3.5. *Komik*

A finnugor népek nyelvi azonosulása (azaz anyanyelv-vállalása) és anyanyelv-ismerete az 1970-es évektől csökkenő tendenciát mutat.

Ennek oka például:

- a vegyes házasságok – a Komi Köztársaságban 2000-ben 56% volt a vegyes házasságok aránya (ROZSKIN – *kézirat*),
- az állam nemzetiségi politikája (az egyenlőség biztosítása helyett a vegyes házasságokban született gyermekeket orosznak anyakönyvezik; pl.: a Komi Köztársaságban a komi-orosz vegyes házasságban született gyermekek közül kétszer annyit jegyeznek be orosz nemzetiségűnek, mint kominak – i. m.),
- az 1954-55-ös oktatási törvény, amelynek következtében megszüntették az anyanyelven tanító iskolákat (SAVELJEVA 2002:87).

Az 1970-es években előfordult, hogy a komi nemzetiségű szülők, odahaza főként oroszul beszélve nem tanították meg gyermekeiket ősük nyelvére, nem oltották be gyermekeiket az etnikai öntudattal; ahelyett, hogy ösztönöztek volna gyermekeiket az anyanyelv vállalására, néha nyíltan arra biztatták őket, hogy útlevelükbe oroszként jegyeztessék be magukat (ROZSKIN – *kézirat*). Az 1980–90-es évek fordulóján a megerősödött nemzeti identitástudat nem befolyásolta az anyanyelv választást (i. m.).

A komik az 1920-as években nagy többségükben még egynyelvűek voltak, de legalábbis az anyanyelvüket beszélték jobban (CIPANOV 2002:70). Az 1930-as években bekövetkezett fordulat következtében csökkent a komi nyelv presztízse, egyre inkább visszaszorult a használata, az 1960–80-as években minimálisra zsugorodtak funkciói (i. h.). Némi emelkedés a '90-es évektől tapasztalható: az 1994-es mikrocensus adatai szerint a 73,6%-uk tartotta a komi anyanyelvének (1989-ben 71%, 2002-ben 74% – PyJ); a városi lakosságon belül az arány 55,1%, a falusi lakosság esetében 88,9% (SAVELJEVA 2002:95). Ugyanakkor a komi származású vezetők, politikusok között a komi nyelv presztízse változatlanul alacsony (CIPANOV 2002:71).

A Komi Köztársaság lakosságának nemzetiségi és nyelvi megoszlása 1959–1994 között, %-ban

nemzetiség	nemzetiségének nyelvét anyanyelveként tartja számon				
	1959	1970	1979	1989	1994 ⁶⁰
egész lakosság	91,9	88,2	86,2	84,2	70,4
komi	93,7	86,7	80,0	74,3	43,2
orosz	99,9	99,9	99,9	99,8	99,8
ukrán	74,3	58,9	52,1	46,7	6,6
fehérorosz	61,6	44,2	39,1	35,2	... ⁶¹
tatár	82,7	69,8	69,4	66,4	24,3
német	62,1	40,3	27,7	20,6	...
csuvas	80,1	65,8	58,1	56,1	...

(ROZSKIN – *kézirat*)

A Komi Köztársaságban 2003-ban végeztek etnolingvisztikai felmérést a komi nyelv állapotáról, helyzetéről és jövőképéről, amelynek keretében 1894 embert kérdeztek meg – az alább ismertetendő számok alapján vélhetően nem csak komi anyanyelvűeket (KONJUHOV et al. 2005:102).

60 Az 1994-es mikrocensus alapján; azok részesedése, akik otthon nemzetiségük nyelvét használják.

61 – hiányzanak az adatok.

Az anyanyelv

Komi: 1989 – 74,3%

2003 – 65,4%

Orosz: 2003 – 30,8% (i. m. 103)

(A számok a 2002-es népszámlálás adatainak tükrében is érdekesek, melyek szerint 1989-ben a komik 71%-a, 2002-ben 74%-a vallotta magát komi anyanyelvűnek.)

Rozskin véleménye gyökeresen eltér a fenti számok mutatta helyzettől: szerinte a Komi Köztársaságban a nyelv szinte teljesen elveszítette etnoszképző jelentőségét. A köztársaság lakóinak 90%-a az oroszot tartja anyanyelvének (ROZSKIN – *kézirat*).

A korosztályi megoszlás szerint

komi anyanyelvűnek tartja magát

18–34 évesek: 13,9%

35–54 évesek: 16,7%

55- évesek: 27,3%

(KONJUHOV et al. 2005:103)

Azaz minél fiatalabb valaki, annál kevésbé vallja magát komi anyanyelvűnek.

A lakóhely típusa szerint

komi anyanyelvű

falu: 47,8%

város: 10,5%

városias jellegű település: 5% (i. m. 103)

Azaz a komi nyelvű népesség elsődleges lakóhelye a falu.

Az iskolai végzettség szerint

komi anyanyelvű

általános iskolát végzettek és félbehagyott

középfokú képzéssel rendelkezők: 30,8%

középiskolát végzettek: 16,7%

középfokú szakképzéssel rendelkezők: 15,4%

felsőfokú végzettségűek: 9,1% (i. m. 103)

Azaz minél magasabb a végzettsége, annál kevésbé azonosul eredeti nyelvével és népével (vagy – mivel oroszokat is bevontak a vizsgálatba – a komik kevésbé jutnak el felsőfokú intézményekbe).

Beszél-e komi nyelven?

komik

igen - 84,6%

nem - 15,4%

oroszkok:

igen - 13,8%,

holott az 1994-es mikronépszámlálás adatai szerint ez az arány még csak 1,4% volt (i. m. 103).

Korosztályok szerint

beszél komi nyelven:

18-34 évesek: 25%

35-54 évesek: 30,2%,

55- évesek: 47,6% (i. m. 103)

(Az identitástudat szempontjából érdekes ezeket a számokat összevetni az anyanyelvállalás számaival [lásd az előző oldalon], ti. többen beszélnek a nyelvet, mint ahányan anyanyelvüknek vallják.)

A lakóhely szerint

beszél komi nyelven:

városban: 22,8%

városi jellegű településen: 10%

falun: 69,9% (i. m. 103)

Az iskolai végzettség szerint

beszél komi nyelven:

általános iskolát végzettek: 46,2%

középiskolát végzettek: 29,2%

középfokú szakképzettségűek: 28,8%

felsőfokú végzettségűek: 17,3% (i. m. 103)

(Az identitástudat szempontjából érdekes ezeket a számokat összevetni az anyanyelvállalás számaival [lásd az előző oldalon], ti. többen beszélnek a nyelvet, mint ahányan anyanyelvüknek vallják.)

A komi nyelvtudás szintje

beszél, ír és olvas	58,1%
beszél, olvas	14,5%,
beszél	13,0%,
szabadon ért	7,2%
érti, miről beszélnek	7,2% (i. m. 104)

Korosztályok szerint

beszél, ír, olvas komi nyelven	
18-34 évesek:	50,0%,
35-54 évesek:	41,5%
55- évesek:	51,6%

A fiatal korosztály jó eredményét az utóbbi 10-13 év közoktatásának javára írják (i. m. 104).

4.4.3.6. Udmurtok

Az udmurtok anyanyelv-választása

1959 – 90% (93,2% – SZEMJONOV 2005:156)

1979 – 76,5% (SUTOV 2003:19)

1989 – 71% (75,7% – SZEMJONOV 2005:156; 69,9% – SUTOV 2003:19)

városon: 57%

falun: 84% (LALLUKKA 2004a:10)

2000 – 53%

2003 – 67% (SZEMJONOV 2005:156)

Az utóbbi években tapasztalható emelkedés okát Szemjonov a nyelvi törvény kedvező hatásában látja (i. h.). Ugyanakkor Kulikov azt állapítja meg, hogy az udmurtok 66%-a nem beszél udmurtul (KULIKOV 2005:551).

Az udmurtok anyanyelv-használata (1994)

otthon: 47%

munkahelyen: 31% (*Raszpregyelenyie* 107, 147)

Az asszimilációs folyamat mértéke a városi udmurt lakosság körében mérhető le. A nyelvilleg asszimilálódott udmurtok anyanyelvükként túlnyomó részben az oroszot adták meg.

Az udmurt gyermekek anyanyelv-vállalása

1920 – 99,1%

1959 – 89,1%

1979 – 76,5%

1989 – 69,5% (VASZILJEVA 2005:28), 96,9% (TARAKANOV 1998)

Az Udmurt Köztársaságban 2003-ban elvégzett szociológiai vizsgálat (*Szociológia – udmurt 2003*) egyebek között kitért a nyelvi identitás kérdéseire is. A tanulmány szerint az udmurtok között a nyelvi identitás szinte az egyetlen kritériuma a nemzeti identitásnak.

Melyik nyelvet tartja anyanyelvének?

	összesen (%)	oroszkok (%)	udmurtok (%)	tatárok (%)
orosz	77,0	98,9	33,6	33,3
udmurt	17,2	0,9	65,6	1,6
tatár	4,1	0,2	0	65,1

Azaz kevesebben tartják az udmurtot anyanyelvüknek, mint amit a népességi megoszlás és az udmurtok anyanyelv-vállalása alapján elvárhatnánk (Udmurtia lakosságának – különböző források szerinti eltérésekkel [29–31%] – mintegy 30%-a udmurt, az udmurtok 73%-a tartja magát udmurt anyanyelvűnek – azaz a várható arány 21–22% volna).

1989–2000 között azoknak az udmurtoknak a száma, akik az oroszot tartották anyanyelvüknek 24%-ról 36%-ra emelkedett, 2000–2003 között viszont némileg csökkent.

A saját nemzetiség nyelvének ismerete

	összesen (%)	oroszkok (%)	udmurtok (%)		tatárok (%)	
			2000	2003	2000	2003
jól ismerem; beszélek, írok, olvasok	78,3	92,0	42	54,1	51	61,9
gyengén ismerem; csak beszélek	9,4	2,3	38	22,0	30	20,6
csak értek, nem beszélek	7,2	2,7	12	16,6	15	9,5
nem ismerem	5,1	3,0	8	7,3	4	7,9

(*Szociológia – udmurt 2003*)

A nyelvi viszonyokat a vegyes házasságok nagymértékben befolyásolják. A már idézett udmurtiai felmérés szerint a vegyes házasságokat a lakosság nagy része elfogadja vagy közömbösen viszonyul a kérdéshez:

	összesen – 2000 (%)	összesen – 2003 (%)	oroszkok (%)	udmurtok (%)	tatárok (%)
helyeslem	43	48,5	45,6	54,1	55,6
nem helyeslem	12	6,6	6,7	5,8	11,1
közömbös	33	41,6	43,9	38,2	30,2
nincs véleményem	11	3,3	3,8	1,9	3,2

(*Szociológia – udmurt 2003*)

A tatárok között tapasztalható a legnagyobb fokú elutasítás, ami mögött vallási okok húzódnak.

A 2000-ben végzett felmérés⁶² eredményeivel összevetve az interetnikus házassági kapcsolatok elfogadása javult.

4.4.3.7. *Obi-ugorok*

A statisztikai adatok szerint nagyon erős a nyelvvesztés.

Az obi-ugorok nagy része, főként a fiatalság, a szocialista átalakulás éveitől elszakadt népe történelmi gyökereitől, elveszítette nyelvét, kultúráját, hagyományait, szokásait, hitvilágát; csökkent kulturális színvonala (HARAMZIN 2004:441).

A hagyományos kultúra a nép pszichológiai egészsége megőrzésének egyetlen eszköze. Ezt felismerve a nemzeti értelmiség meghatározta a hagyományos kultúra megőrzésének támpontjait (medveünnepi színjáték, népi díszítő művészet, népi foglalkozások központjai, a réntenyésztés mint sajátos kulturális közeg, halászkok és vadászok kultúrája, néprajzi múzeumok, nemzeti színház) (i. m. 441–442), s Hanti-Manszijszkban a Jugor Egyetemen létrehozták az obi-ugor filológiai kart (i. m. 442). Mindez azonban a nyelv jövőjét csak kis mértékben tudja befolyásolni.

4.4.4. AZ 1989. ÉS A 2002. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS ADATAI AZ ANYANYELV-VÁLLALÁSRÓL

A 2002-es népszámlálás adatai az anyanyelv választást illetően megbízhatatlanok, értékük csak hozzávetőleges, mivel egy héttel a népszámlálás megkezdése előtt készült.

⁶² Ennek adatai nem állnak rendelkezésemre, a tendenciáról a 2003. évi felmérés kommentárjában olvashatni.

dése előtt változtattak a kérdőíven: eltávolították az anyanyelvre vonatkozó kérdést. A 9. kérdés (*Nyelvtudás*) két alkérdést tartalmazott: 1) *Tud-e oroszul?* (igen, nem), illetve 2) *Milyen más nyelveket tud?* (e kérdés megválaszolására három rubrikát hagytak). Az éles tiltakozások miatt az illetékesek az utolsó pillanatban újfent változtattak a kérdőíven, ez azonban tovább növelte a zavart. Az anyanyelv-vállalásra vonatkozó adatokat tehát fenntartásokkal kell kezelni (SZTROGALSCSIKOVA 2004a:61–62). Ugyanakkor furcsa játék, félrevezető lépés figyelhető meg abban, hogy az anyanyelvre vonatkozó kérdést végül kivették a kérdőívől, a népszámlálás alapvető eredményeit közlő kiadvány (*Основные итоги Всероссийской переписи населения 2002 года – 'A 2002. évi oroszországi népszámlálás alapvető számai'*) I. mellékletében az anyanyelvre vonatkozó kérdés szerepel (SZTROGALSCSIKOVA 2004a:66).

Anyanyelvtudás a 2002. évi népszámlálás adatai alapján

nép/nyelv	létszám	nyelvet beszélők száma	%
mordvin	843 350	614 192	72,8
udmurt	636 906	463 837	72,8
mari	604 298	487 855	80,7
komi	293 406	217 316	74,1
komi-permják	125 235	94 328	75,3
karjalai	93 344	52 880	56,7
vepsze	8 240	5 753	69,8
hanti	28 678	13 568	47,3
manysi	11 432	2 746	24,0
Kolai lapp	1 991	787	39,5
nyenyec	41 302	31 311	75,8
enyec	237	119	50,2
nganaszan	834	505	60,6
szölkup	4 249	1 641	38,6

(FUSPR, 5-8, 12. alapján, valamint saját számítások)

Az 1989-es és a 2002-es népszámlálás során megfigyelhető nyelvhasználati arányok, illetve ezek extrapolálása 2093-ra⁶³

Nép	1989		2002		eltérés (%)	2093	
	szám (1000)	%	szám	%		szám	%
mordv.	740	69	614	73	+4	182	100
udmurt	506	71	464	73	+2	245	87

63 A FUSPR pontosabb adatai alapján végzett számítások egy-két nép esetében a korábbiakban közöltéktől 1-2%-kal eltérő adatokat adtak; a szölkupok esetében a különbség lényeges.

Nép	1989		2002		eltérés (%)	2093	
	szám (1000)	%	szám	%		szám	%
mari	527	82	488	81	-1	291	74
komi	239	71	217	74	+3	105	95
komi- perm.	105	71	94	75	+4	38	95
karjalai	61	49	53	57	+8	12	100
hanti	14	64	14	47	-17	-	-
manysi	3	38	3	24	-14	-	-
nyenyec	27	79	31	76	-1	114	71
szölkup	1,7	47	1,6	39	-12	-	-
összes	2223,7		1982			992,8	

Azaz az uráli nyelveket beszélők száma a jelenleginek a felére csökken, s ebben az évszázadban több uráli nyelv is eltűnik. Különösen szembeötlő a létszámban – elvileg – erősen gyarapodó hanti és manysi nép nyelvvesztése, ami természetesen maga után vonja az identitás elvesztését is. A szölkup nyelv – korábbi számításaimmal szemben – valószínűleg szintén eltűnik az évszázad második felére.

Kraszilnyikov 1995-ben még úgy fogalmazott, hogy bár a helyzet közel sem rózsás, az uráli nyelvek egy részénél annyira azért nem elkésérítő, hogy helyzetükkel a *linguothanatológiának*, azaz a természetes nyelvek kihalását és a nyelvet beszélők halál előtti szociokulturális szenvedéseinek megkönnyítését kutató képzeletbeli tudománynak kellene foglalkoznia (KRASILNIKOV 1995:85). Mára a helyzet – a kis lélekszámú népek nyelvei esetében – megváltozni látszik.

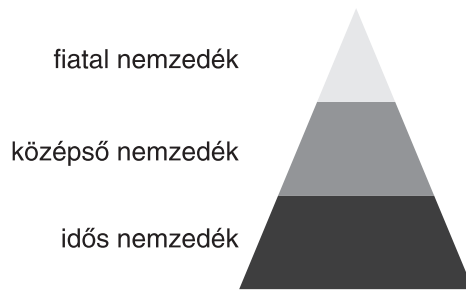
Nem minden nyelvvel kapcsolatban állnak rendelkezésre részletes korosztályi kimutatások a nyelvet használók megoszlásáról. Feltételezhető azonban – s ezt támasztják alá Konjuhov et al. (2005) adatai is –, hogy a valamely finn-ugor nyelvet anyanyelvként használók elsősorban a legidősebb korosztályból kerülnek ki, s minél fiatalabb egy nemzedék, annál kevésbé használja finn-ugor anyanyelvét.

A nyelvtudásnak a lakosság korösszetételétől való függését fogalmazza meg Bulatova et al. (1997): az idősebbek a nyelvi és a kulturális hagyományok hordozói; a fiatalabbak az újítók, akik már nem a saját, hanem a környező nagyobb nemzet nyelve felé orientálódnak. Az *aktív kétnyelvűség stádiuma rövid volt*; egy nemzedék, a 60–70 évesek esetében lehet teljes értékű kétnyelvűségről beszélni; az ennél idősebbek nem tudnak elég jól oroszul, az ennél fiatalabbak pedig már kezdik elhagyni anyanyelvüket. Átmeneti nemzedéket képeznek a 30–50 évesek – jellemzőjük a *csoportos félnyelvűség* (ez olyan nyelvi helyzet, melyben a csoport egyes tagjai már elkezdtek elhagyni anyanyelvüket, és szívesebben beszélnek oroszul, a csoport más tagjai pedig még

nem tudnak elég jól oroszul). Kulturális értelemben is „hibrid” nemzedék: hagyományos kultúráját jórészt már elveszítette, az oroszot pedig még nem sajátította el. A hagyományos kulturális értékeket ez a nemzedék már nem adja tovább.

A kisebb népek saját nyelvükről a kétnyelvűség stádiumán keresztül áttérnek a nagyobb lélekszámú népnyelvére.

A helyzetet egy piramissal lehet szemléletesen ábrázolni:

5.

NYELVÉVEL HAL A NEMZET: NYELVI JOGOK, KISEBBSÉGI EMBERI JOGOK

5.1. BEVEZETŐ MEGJEGYZÉSEK

Az anyanyelvhez kapcsolódnak a fontosabb egyéni és kollektív jogok, mint a nyelv használatának, művelésének, továbbhagyományozásának joga.

Skutnabb-Kangas és Phillipson szerint a nyelvi emberi jogok két alapvető jogot foglalnak magukban:

- jog az állam hivatalos (irodalmi) nyelvének megtanulásához,
- jog az anyanyelvhez, azaz az anyanyelvi identitáshoz, oktatáshoz és közszolgálatokhoz (SKUTNABB-KANGAS-PHILLIPSON 1994:71).

Az európai nyelvpolitikának szentelt 2001-es bécsi konferencia bevezetőjében hangsúlyozzák, hogy az (európai) intézményrendszerekhez való egyenlő hozzájutás és a – legalább passzív – választójog csak az anyanyelven lehetséges (DE CILLIA-KRUMM – WODAK 2003). Hadd idézzem ezzel kapcsolatban néhány nemzetközi dokumentum megállapításait.

- Az ún. koppenhágai dokumentum (*Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE – 1990*) kijelenti, hogy a kisebbségi népeknek joguk van etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk megőrzéséhez, joguk van az önkéntes és nyílt segítséghez az oktatási tevékenység számára, joguk van arra, hogy akarataik ellenére ne asszimilálódjanak.
- Az 1994-es kisebbségvédelmi keretegyezmény (*The Framework Convention for the Protection of National Minorities*) hangsúlyozza, hogy a kisebbségek védelme nem csupán az állam belügye.
- A nyelvi biztonságra vonatkozó kollektív jog más csoportok számára kötelezővé teszi, hogy ne alkalmazza előnyeit (pl. számbeli fölényét vagy politikai dominanciáját) a szóban forgó nyelv korlátozására vagy betiltására (RANNUT et al. 2003:219). „A kisebbség kultúrája előnyt élvez a többségi néppel szemben, ha a kettő összevethető. Egy alapjaiban eltérő idegen kultúra a többségi nép számára nehezen érthető s ezáltal sérülékeny” – írja LARSSON (2003:56).
- A hágai és az oslói ajánlások között szerepel, hogy a kisebbségi népeknek a közoktatás minden szintjén biztosítani kell az anyanyelvű oktatást (két-

nyelvű tanárok bevonásával; s ehhez biztosítani kell a megfelelő pedagógusok képzését).

De Varennes a kisebbségi jogok alábbi összefoglaló felsorolását dolgozta ki:

- a nyelvi kisebbség joga az anyanyelvű oktatáshoz; az anyanyelvű oktatási intézmények alapításához és fenntartásához, amelyekben az anyanyelvet a kisebbség akarata szerinti mértékben kell az oktatás nyelveként használni;
- a nyelvi kisebbség joga az anyanyelv használatához a kulturális, szociális és politikai szervezetekben;
- jog a kisebbségi nyelvű személy- és helynevekhez;
- jog a saját íráshasználathoz a magánszférában;
- jog a kisebbségi nyelvű médiumokhoz;
- jog a kisebbségi nyelv használatához otthon és a nyilvánosság előtt (De VARENNE 1996:168).

J. A. FISHMAN (1991:88–109) a kisebbségi nyelvek helyzetének tisztázására az alábbi nyolcfokozatú skálát javasolja (GIDS = *Graded Intergenerational Disruption Scale*):

1. *fokozat*: a nyelvet használják a felsőoktatásban,⁶⁴ a hivatalokban, a kormányzatban, a médiumokban (hivatalos státusz);
2. *fokozat*: a nyelvet a közigazgatás alacsonyabb szintjein és a helyi médiumokban használják;
3. *fokozat*: a nyelvet munkahelyen használják, valamint a megfelelő etnikai közösségen kívül és a más nyelvűek részéről;
4. *fokozat*: a nyelvet az alapfokú oktatásban használják;
5. *fokozat*: a nyelvet mind írott, mind szóbeli formában használják otthon, az iskolában és a közösségben, de mások már nem használják; az olvasási készség megszerezhető társadalmi támogatás nélkül;
6. *fokozat*: a nyelvhasználat szóbelivé válik, de a nyelvet továbbadják a fiataloknak;
7. *fokozat*: a beszélők többsége aktív és szociálisan integrálódott, de az idősebb nemzedékhez tartozik, gyermekeikkel a többségi nyelvet használják;
8. *fokozat*: a nyelvet néhány izoláltan élő öreg beszéli.

64 Egy korábbi észt oktatási miniszter, Ferdinand Eisen visszatérő gondolata volt: „lehet nyelveket tudni, de az anyanyelvet muszáj tudni. Még egyszer hangsúlyozom szilárd álláspontomat: mindegy, milyen észt felsőoktatási intézményben akar továbbtanulni az észt fiatal, az anyanyelvi vizsga mindennél fontosabb.” (idéve TIKK 1999:14 alapján)

Fishman szerint a nyelv életre keltése ugyanezen fokozatok fordított sorrendje szerinti program alapján valósulhat meg. Ezt a módszert alkalmazták Spanyolországban – eredményesen – a katalán és a baszk nyelvvel kapcsolatban.

*

Oroszország belépése az Európa Tanácsba, a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény orosz ratifikálása aktuálissá teszi új törvények elfogadását, a nemzeti kisebbségek tagjai egyéni és kollektív jogainak jogi megerősítését az anyanyelvhasználat területén is. Folyamatban van a regionális és kisebbségi nyelvek európai chartájának orosz ratifikálása (SZMIRNOVA 2005a:159).

Az orosz törvényhozás kidolgozta a nyelvi jogok és a kis népek képviselői érdekeinek védelmére irányuló normarendszert. Az Orosz Föderáció alkotmánya 19. cikkelyének alapján az állam garantálja az emberi szabadság és jogok egyenlőségét függetlenül a származástól, a nyelvtől, a vallási meggyőződéstől; tiltja az állampolgárok jogainak korlátozását nemzeti vagy egyéb hovatartozás alapján (i. m. 160).

Elvi szinten az Orosz Föderáció alkotmánya is biztosítja (68/3. cikkely) a föderáció valamennyi népe számára az anyanyelv megőrzéséhez, a tanulásához és fejlesztéséhez való jogot. A 68. cikkely egyfelől kimondja, hogy „az Orosz Föderáció államnyelve annak egész területén az orosz nyelv” (SUDEGOV 2005:187), másfelől viszont az orosz nyelvnek nem szabad csorbítania az Orosz Föderáció népeinek jogait a saját nyelv és kultúra használatában és fejlesztésében (i. m. 188).

Az Orosz Föderáció népeinek nyelveiről szóló föderális törvény megállapítja az Orosz Föderáció népei nyelveinek egyenjogúságát, s kijelenti, hogy „az Orosz Föderáció minden népének függetlenül létszámától azonos jogokat garantál az anyanyelv megőrzéséhez és sokoldalú fejlesztéséhez, a kapcsolattartás nyelvének használatához és szabad megválasztásához” (2. cikkely) (SZMIRNOVA 2005a: 160).

Csaknem valamennyi köztársaság kinyilvánította, hogy területén az orosz nyelv mellett a saját tituláris nemzetének nyelve is államnyelv; ez megfogalmazódik a nyelvi törvényekben, s az esetek nagy részében a köztársasági alkotmányokban is (SUDEGOV 2005:188).

Ha az anyanyelv helyzete a demokrácia barométere – ahogy Katajeva (2005) fogalmaz –, akkor viszont Oroszországban gondok vannak a demokráciával.

Karjala példája többé-kevésbé érvényes a többi finnugor köztársaságra is. Sztrogalscsikova megállapítja, hogy az 1990–94 közötti néhány esztendő a hatalommal való aktív párbeszéd időszak volt. Karjalában ekkor

- alapították az *Oma mua* és a *Kodima* című lapokat,
- hozták létre a *Periodika* kiadó (amely a karjalai, a vepsze és a finn nyelvű kiadványok kiadója),
- jött létre a Nemzeti politika és nemzetközi kapcsolatok bizottsága a Minisztertanács mellett (jelenleg: Nemzetiségi Politika Állami bizottsága),
- hívták életre a nemzeti kultúrák köztársasági központját,
- alakult a petrozavodszki egyetemen a karjalai és a vepsze tanszék, s ebből jött létre később a finn tanszékekkel együtt a balti-finn filológia és kultúra kara,
- hozták létre a karjalai állami tanárképző egyetemen a karjalai, a vepsze és a finn karközi tanszéket,
- alapították meg Petrozavodszkban az ún. finnugor iskolát, amely volta-képpen a nemzeti iskola szerepét tölti be,
- fogalmazódott meg az állami program a karjalai, a vepsze és a finn nyelv és kultúra újjászületésének elősegítésére,
- ezek a programok önálló sort kaptak a költségvetésben (SZTROGALSCSI-KOVA 2004c:44).

Ugyanakkor néhány, az Oktatási és Ifjúsági Minisztérium által, a Kulturális Minisztérium Nemzeti Kulturális Osztálya által támogatott határozat nem valósult meg. 2000-ben megszűnt a karjalai, a vepsze és a finn nyelv és kultúra újjászületési programja (i. h.).

5.2. A FINNUGOR NYELVEK ÉS AZ ÁLLAMNYELVI STÁTUSZ

A nyelvi törvény megvalósítása a nemzeti kérdés civilizált, demokratikus megoldása. Kérdés, megvan-e erre az igény. A helyi és az oroszországi politika gyakorlata inkább a negatív, mintsem a pozitív választ sejteti.

A történelmi előzmények kedvezőek. 1923 áprilisában a Kommunista Párt elvi határozatot hozott arról, hogy a nemzeti köztársaságok és megyék szervei alkossanak olyan törvényt, amely biztosítja az anyanyelv használatát minden olyan állami szervben, amelyik közvetlen kapcsolatban áll a helyi lakossággal, a nemzeti kisebbségekkel (IVANOV V. 2005:234).

1925 májusában a Szovjetek III. Össz-szövetségi Kongresszusán is foglalkoztak a nyelvi kérdéssel. A nemzeti nyelvekről szóló határozat bekerült az Orosz Föderáció 1925-ös alkotmányába is. Eszerint „az Orosz Föderáció polgárainak joguk van az anyanyelv szabad használatára a kongresszusokon, a bíróságon, a hivatalokban és a társadalmi életben” (I. rész, I. fejezet, 13. cikkely). A nemzeti kisebbségeknek biztosítják a jogot az anyanyelvi oktatáshoz. (IVANOV V. 2005:234)

Az oroszországi finnugor nyelvek közül az erza és a moksa, a mari, a komi, az udmurt, az adott köztársaságon belül az oroszsal együtt – az 1990-es években elfogadott helyi nyelvi törvények értelmében – újra államnyelv.⁶⁵

E nyelvek az 1920–30-as években már rendelkeztek az államnyelvi státusszal; például a Mari Autonóm Körzetben, illetve a Mari Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságban a mari nyelv már volt államnyelv, azaz az oktatás, a tudomány és a közigazgatás nyelve (KUZNECOVA 2002:226); hasonlóképpen a komi is (CIPANOV 2002:72).⁶⁶

Karjalában 2004-ben fogadták el a nyelvtörvényt, ám az – mivel a finnhez közeli karjalai nyelvre természetesen a latin betűs írást használják, s ez ellenkezik az államnyelvről szóló föderális törvénnyel – nem léphetett életbe (KLEJEROVA 2004a).

Az államnyelv meghatározását jól foglalja össze Poljakov. Eszerint államnyelv az a nyelv,

- amelyen az államhatalom érintkezik a lakossággal,
- amelyen kiadják a törvényeket és egyéb jogi dokumentumokat,
- amelyen az értekezletek jegyzőkönyve készül,
- amelyen a hatalmi szervek, a közigazgatás, a bíróság munkája, az ügyintézés és a hivatalos levelezés folyik,
- amelyen megjelennek a feliratok és a hirdetések, a pecsétetek, az áruvédjegyek, az útjelző táblák, az utcák és a terek neve,
- amelyen tanítanak a közoktatásban, a felsőoktatásban,
- amelyen szól a rádió, a televízió, megjelennek a napilapok és a folyóiratok (POLJAKOV 2000:242, POLJAKOV 2001:59, POLJAKOV 2003b:28).

65 A finnugor köztársaságok nyelvtörvényei: Komi Köztársaság – 1992, Mari Köztársaság – 1995, Mordóvia – 1998, Udmurtia – 2001, Karjala 2004.

66 Érdemes – a mari nyelv alapján – áttekinteni a finnugor nyelvek történetének, helyzetének korszakolását:

- a XVIII. század második feléig a mari nyelv csak mint a népköltészet és a hétköznapi nyelv volt használatos,
- a XVIII. század második felétől korlátozott mértékben, de írásbeli nyelvvé vált, megszületik az ábécé, megjelenik néhány könyv,
- a XIX. század 70-es éveitől 1917-ig bővülnek a mari nyelv funkciói, megjelenik a szépirodalom, a sajtó, s részben az iskolai oktatás nyelvévé is vált,
- 1917/18–1938 között a mari nyelv funkcióinak intenzív kiszélesítése megy végbe: a mari lesz az irodalom, a sajtó, jelentős részben a tudomány, az oktatás, a közélet nyelve; jelentős nyelvújítási, terminológiaalkotási tevékenység zalik; 1923. november 23-án elnyeri a (regionális) államnyelvi státuszt,
- 1938 után meggyengül a nyelv helyzete, funkcióinak nagy részét átveszi az orosz nyelv, az 1960-as években az oktatásban is erősen visszaszorul,
- az 1980-as évek végével kezdődik a mari nyelv újjászületésének, funkciói kiszélesedésének újabb korszaka, ez a nemzeti öntudat erősödésének időszaka is (IVANOV I. 2003b:194, Ivanovra hivatkozva MOSZIN 2003b:9–10 is).

5.2.1. KARJALA

A karjalaiak I. kongresszusának (1991. június 29.) nyilatkozatában szükségesnek tartották a karjalainak – az orosz nyelv mellett – mint államnyelvnek az elfogadását. Ez a XX. században a harmadik kísérlet volt a karjalai hivatalos nyelvvé tételére (először 1920-ban a tartui békeszerződésben fogalmazódott meg, másodsor 1935-ben, Bubrih egységes karjalai nyelvtant is írt [Bubrih 1937]) (KLEJEROVA 2004b:8).

A nyelvi törvény megalkotása nem ment nehézségek nélkül. 2002-ben szakértőkből, társadalmi szervezetek vezetőiből, az államhatalom képviselőiből munkabizottságot hoztak létre, amelynek feladata egy törvénytervezet kidolgozása a karjalai, a vepsze és a finn nyelv támogatása érdekében. A 2004 márciusában elfogadott törvény meghatározta a karjalai, a vepsze és a finn nyelv használatának szféráját: az oktatás, a kultúra, a tömegtájékoztató eszközök, a közigazgatás köztársasági szinten és a helyi önkormányzatok szintjén (KLEJEROVA 2004a:53). A törvény azonban – mint már említettem – nem léphet életbe, mert ahhoz át kellene térni a cirill betűs írásmódra. A föderális törvény ti. úgy rendelkezik, hogy a (regionális) államnyelvek csak a cirill ábécét használhatják. Azaz bármely kisebbség bármilyen írásmódot alkalmazhat, de ha nyelve államnyelv, akkor csak a cirillt.⁶⁷ (A nyelvi kérdés történetéhez hozzátartozik, hogy Karjalában a XX. század első felében kétszer is megváltoztatták az írásbeliséget – KAUPPALA 2004:253.)⁶⁸

5.2.2. MORDÓVIA

A kérdés előtörténetéhez:

A mordvin irodalmi nyelvekről a XX. század első negyedében rendszeresen tartottak konferenciákat.

1928 – Összoroszági mordvin módszertani és nyelvi konferencia az erza és a moksa irodalmi nyelv normáiról (MOSZIN 2000:11).

67 A tatárok – a Szovjetunió felbomlása után önállósult törökségi nyelvű köztársaságok min-tájára – át akartak térni a latin betűs írásmódra, ám ezt az Alkotmánybíróság nem engedélyezte. A kazah példa jól mutatja, hogyan változik politikai döntések hatására a helyzet. 1926-ban az akkori Szovjetunió törökségi nyelvű népei áttértek a latin betűs írásmódra – egyeztetve a betűk hangértékét. Az 1930-as évek végén át kellett állniuk a kirillicára (itt már nem történt meg az egyeztetés, nincs egységes betűhasználat, ugyanaz a betű az egyes nyelvekben más és más hangot jelölhetett). A Szovjetunió felbomlása után a török népek (pl. a kazahok, kirgizek) ismét áttértek a latin betűs írásmódra, s többnyire követték a törökországi gyakorlatot (KURS 2004:140).

68 Az a törvény, hogy Oroszország államnyelvei csak a cirill ábécét használhatják, szociális feszültségekhez vezethet (lásd Tatársztán, Karjala), egyszersmind alkotmányellenes, mivel az Orosz Föderáció alkotmánya 2. fejezetének 68. cikkelye szerint a köztársaságoknak joguk van ahhoz, hogy meghatározzák saját államnyelvüket (GYJACSKOV 2004:54–55), s a nyelvhez szervesen hozzátartozik az írásmód is.

1930 – Megalakul a Mordvin Autonóm Körzet. Határozat az ügyintézésben a mordvin nyelvre való áttéréőről.

1932 – A Mordvin kutatóintézet létrehozása. Fő feladata a mordvin nyelvek helyesírásának, normatív grammatikájának, terminológiájának kidolgozása.

1933, 1934, 1935, 1938 – Nyelvi konferenciák, melyek témái a helyesírás, a terminológia kialakításának kérdései.

Az 1930-as évek második felében – akárcsak a többi finnugor nép esetében – visszaesés figyelhető meg a nyelvvel kapcsolatos elméleti és gyakorlati tevékenységben. Elvetették a korábbi eredményeket (i. m. 12), s úgy határoztak, hogy a szociális, politikai, technikai és tudományos terminológiát az orosz nyelvből kell átvenni (i. m. 13).

Ez az időszak mintegy fél évszázadig tartott (i. m. 12).

Az 1980–90-es évektől élénkült meg újra az érdeklődés a nyelvek iránt.

Az 1990-es években kedvező változás állt be: a nemzeti újjászületés mozgalma felvetette a mordvin nyelvek államnyelvi státuszának igényét, ami végül a nyelvtörvény elfogadásához vezetett (i. m. 13).

Mordóvia Legfelső Tanácsa 1992. június 11-én foglalkozott a nyelvtörvénnyel, de nem fogadta el. Mivel a mordvinok kisebbségben vannak, az orosz többség „demokratikus” eszközökkel meg tudta akadályozni a törvény elfogadását, s azt a pontot, hogy a hivatalos szervezetnek az egyik mordvin nyelvet ismerniük kell, azzal vetették el, hogy ez a személyi jogok erőszakos megsértése (ABRAMOV 1997:27). Végül is a parlament nagy ellenállás után elfogadta a nyelvtörvényt. Annak szövege nagyon bizonytalan, sok kibúvóra ad lehetőséget. A törvényt követő nyelvi és kulturális programban sokat foglalkoznak a nyelv kutatásával, lényegesen kevesebbet a mordvin nyelvnek a szélesebb közönség közötti elterjesztésével (SAARINEN 2003:93).

A mordvinoknál is érvényben vannak a nyelvek fejlesztésének és fejlődésének nemzetközi jogi keretei: az ENSZ- és UNESCO-dokumentumok. Mordóvia alkotmánya minden állampolgárnak biztosítja az oktatás és az alkotás nyelvének szabad megválasztását. A Mordóvia államnyelveiről szóló törvény, a képzésről szóló törvény biztosítja az anyanyelven folyó képzést, valamint az anyanyelv oktatását (KADAKIN 2005a:67).

Poljakov szerint a nyelvtörvény szinte semmit nem változtatott a köztársaság nyelvi életében, ugyanis nem biztosítja a nyelvek szociális, jogi és gazdasági védelmét – túl általános a megfogalmazás („lehet tanulni...”, „felvételi vizsgát lehet tenni ...”) (POLJAKOV 2005a:72). A törvény a társadalmi életben nem érvényesül (MOSZIN 2005:22). A nyelvtörvény végrehajtási programja gyakorlatilag nem más, mint a Mordvin Tudományos Kutató Intézet finnugor és filológiai osztályának kiadói terve, nem pedig kormányprogram (MOSZIN 2005:22).

Az államnyelvvél, illetve a nemzeti irodalmi nyelvvél kapcsolatos elvárások:

- legyen megfelelően kiművelt, nyelvjárások fölötti szint,
- legyen normatív,
- legyen stilárisan differenciált,
- legyen polifunkcionális.

A mordvin nyelvek esetében ez az utóbbi feltétel nem valósul meg. Ennek okai:

- a kétnyelvűség,
- a teljes körű anyanyelvű oktatás hiánya (MOSZIN 2000:15, MOSZIN 2001:394).

Szélesíteni kell a mordvin nyelvek használati funkcióinak körét (az államigazgatásban, az oktatásban, a tömegtájékoztatásban, a tudományos életben) (MOSZIN 2000:15-16, MOSZIN 2001:395). Poljakov is megállapítja, hogy a mordvin nyelvek még nem töltik be az államnyelv szerepét: még nem váltak az oktatás nyelvév, alig használják az ügyintézésben, az államhatalom nem ezeken a nyelveken fordul a lakossághoz, alig vannak feliratok, pecsétek, áruvédjegyek, utcanévek mordvinul (POLJAKOV 2005a:72). Hogy ezt betölthessék,

- szükség van a nyelvi törvény végrehajtási programjára,
- bővíteni kell a mordvin nyelvű könyvkiadást,
- meg kell határozni a mordvin nyelvek és az orosz funkcióját (POLJAKOV 2000:244, POLJAKOV 2001:60).

Mordvin nyelveken kellene tudományos munkákat írni, bár az utóbbi időben már jelennek meg mordvin nyelveken szakmai írások (POLJAKOV 2005a:72). Nem kellő mértékben használják a mordvin nyelveket tanácskozásokon, konferenciákon sem (i. h.). Kevés rádió- és tévéadás van ezeken a nyelveken (i. h.).

Brizsinszkij azt javasolja, hogy létre kell hozni a köztársaság elnöke mellett egy társadalmi vagy állami bizottságot a moksa és az erza nyelv megőrzésére; ez foglalkozna a helyesírással is (BRIZSINSZKIJ 2005:77).

5.2.3. MARIJ EL

A nyelvtörvény előtörténetéhez:

1921. november 28-án Mari megye (*oblaszty*) végrehajtó bizottsága külön határozatot hozott a nyelvfejlesztés kérdésében. Ez volt a Mari Autonóm Megye első, nyelvvel kapcsolatos normatív-jogi dokumentuma. A határozatban előírták a mari nyelv kötelező használatát valamennyi tanácsi és társadalmi intézményben, az oroszral egyenlő jogokat biztosítva a mari nyelvnek. A közigazgatás bizonyos területein (például a járási rendőrségeken) a mari nyelv ismeretét kötelezővé tették. Az előírás megvalósítása érdekében nyelvtanfolyamokat szerveztek (IVANOV V. 2005:232).

1923. november 23-án a megyei végrehajtóbizottság elnöksége határozatot fogadott el a pártbizottságok konkrétizálása érdekében a mari nyelvvel kap-

csolatban. (Ez a második fontos dokumentum a mari nyelvről. Az első elfogadása után semmilyen lényeges változás nem következett be.) Ez a dokumentum a mari nyelvet a Mari Autonóm Megye határain belül államnyelvvé nyilvánította. A határozat egyúttal intézkedéseket is megfogalmazott, amelyek arra irányultak, hogy

- elterjesszék a mari nyelvet a lakosság körében, az iskolákban,
- a közigazgatásban dolgozók számára nyelvtanfolyamokat szervezzenek.

1923 decemberében a szovjetek IV. megyei kongresszusa támogatásáról biztosította a végrehajtó bizottság határozatát (IVANOV V. i. m. 235). A határozat végrehajtása azonban passzivitásba ütközött. Például a rendőrségi állományban csak lassan emelkedett a mari nemzetiségűek aránya (i. m. 236).

1924. április 14-i határozatában az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság előírja, hogy a nemzeti megyékben és köztársaságokban az állami szervek az ügyintézésben térjenek át a „helyi” nyelvekre (i. h.).

A Kommunisták Pártja (b) megyei bizottságának V. plénuma 1926. december 6–10-i ülésén foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel. Javasolta a (mari) akadémiai szótár létrehozását, szorgalmazta az ügyintézésben a mari nyelvre való áttérést a megyei intézményekben és szervezetekben, s ennek határidejéül 1928. január 1-jét szabta meg (i. m. 238).

1927. március 24-én a megyei végrehajtó bizottság elnöksége határozatot fogadott el arról, hogy az ügyintézésben át kell térni a mari nyelv használatára. Azokat, akik kellő indoklás nélkül megtagadják a mari nyelv tanulását, felelősségre vonják (i. h.).

A rendőrségnek azon a nyelven kellett a beadványokra válaszolnia, amelyiken a beadványt megírták (i. m. 238–239). A megyei igazgatási központban és a járási rendőrségen 1927. január 1-jétől megvalósult ez a gyakorlat. A nyelvtanfolyamok eredményeképpen az oroszok is kezdték érteni a mari nyelvet, áll egy korabeli jelentésben (i. m. 239).

1928. október 4-én határozatban rögzítették azokat a beosztásokat, amelyeket mariknak vagy mari nyelven tudóknak kellett betölteniük (i. m. 242), például a rendőrség megyei igazgatóságán az ügyintézőnek, a titkárnak, a vezető helyettesének, az osztály-inspektornak, a nyomozó apparátus bizonyos ügynökeinek, a városi rendőrségen az alsó és középső besorolású állomány és a titkárság 50-50%-ának (i. m. 243).

Ám mindez valószínűleg csak azt a célt szolgálta, hogy lojális és irányítható párt- és állami nomenklatúra alakuljon ki a tituláris nemzet tagjaiból, megte-remtse a nemzeti képviselő látszatát, s másodrendű volt a szakmai felkészültség és képesség (SZTOLJAROVA 2004:79). Ezt támasztja alá az a Mari Autonóm megyében 1929 márciusában végrehajtott vizsgálat is, amelyik megállapította, hogy a nemzeti politika végrehajtása elégtelen, a mari nyelvre vonatkozó intézkedések kirakat- és deklaratív jellegűek (IVANOV K. 2005:247).

Ma a Marij El nemzetiségi politikáját – elvileg – a nemzetközi jog, a föderá-

lis törvénykezés, a történelmi sajátosságok és a modern reáliák határozzák meg. A Marij El alkotmányának 26. cikkelye biztosítja a népek jogát a nemzeti kultúra, nyelv és hagyományok fejlesztéséhez, az anyanyelv használatához, a kapcsolattartás, a nevelés, az oktatás és az alkotás nyelvének szabad megválasztásához. Az alkotmány államnyelvnek ismeri el a mari (mezei és hegyi) és az orosz nyelvet, ez tükröződik a nyelvi törvényben is, melyben megfogalmazták, hogy

- az államnyelvek egyenrangúak és állami védelem alatt állnak,
- meg kell teremteni a nyelvek megőrzésének, fejlesztésének és fejlődésének feltételeit,
- a soknemzetiségű köztársaság területén érintkezési norma a mari–orosz kétnyelvűség; az etnikai közösség kompakt lakóhelyén az adott közösség nyelve és az orosz kétnyelvűség, illetve a többnyelvűség (ПАЙДЫСЕВ 2005: 140–141).

Az alkotmány szövegét három nyelven tették közzé: oroszul, mezei és hegyi mari nyelven (i. m. 142). A nemzetiségi politikát az alábbi dokumentumok határozzák meg:

- Az állami nemzeti(ségi) politika koncepciója (Концепция государственной национальной политики Республики Марий Эл),
- A mari oktatási intézményrendszer állami koncepciója (Государственная концепция марийского образовательного учреждения),
- A Mari Köztársaság törvénye a Marij El területén folyó oktatás viszonyainak szabályozásáról (Закон Республики Марий Эл «О регулировании отношений в сфере образования на территории Республики Марий Эл»),
- Törvény a Marij El Köztársaság nyelveiről (Закон Республики Марий Эл «О языках Республики Марий Эл») (1995) stb.

Ezekben a dokumentumokban meghatározzák a prioritásokat, a nemzeti képzés fejlesztésének alapvető irányait, a felnövekvő nemzedék etnokulturalizációjának útjait és formáit, az alaptanterv föderális és regionális komponenseinek integrációs mechanizmusait (SVECOVA–ISALIN 2005:179). A törvények a közoktatási intézményekben garantálják a mari nyelvű oktatást a nemzeti-regionális komponens esetében, valamint biztosítják más kisebbségi nyelvek fenntartását is (tatár, udmurt, baskír) (ПАЙДЫСЕВ 2005:142).

A nemzeti nyelvek és kultúrák megőrzése érdekében:

- biztosítják szépirodalom kiadását a Marij El államnyelvein, illetve a többi kisebbségi nyelven;
- finanszírozzák a nemzeti nyelvek és kultúrák tudományos kutatását (i. h.);
- megteremtik annak feltételeit, hogy a különböző nyelveket használhassák a tömegtájékoztatásban;
- szakmai továbbképzést biztosítanak azok számára, akik a nyelvmegőrzés és -fejlesztés területén dolgoznak;

– fejlesztik az oktatási rendszert, hogy a lakosság nyelvi kultúrája tökéletesedjen (i. m. 143).

2004 februárjában elfogadták *A Mari Köztársaság etnokulturális és inter-etnikus viszonyainak fejlesztése (2004–2008)* című köztársasági célprogramról szóló törvényt. A program arra irányul, hogy

– elejét vegye az etnikai alapú politikai és szociális konfliktusoknak, valamint kielégítse az állampolgárok etnokulturális igényeit;

– biztosítsa a mari és más kis nyelvek bevonását a társadalmi életbe (i. h.).

E hivatalos állásponttal szemben a mari értelmiség több képviselője úgy ítéli meg a helyzetet, hogy a kormánynak nincs átgondolt nemzeti politikája (IVANOV I. 2005:63). A mari nyelv a deklarációk ellenére

– nem az oktatás nyelve,

– állami szinten nem az ügyintézés nyelve,

– a tömegtájékoztatásban is csak korlátozott mértékben használják (IVANOV I. 2000b:116).

Ebből adódnak a feladatok is. El kell érni, hogy

– a mari nyelv legyen az oktatás nyelve,

– legyen az állami és ügyintézési érintkezés nyelve,

– bővíteni kell a mari nyelvű kiadványok számát,

– meg kell teremteni a nyelvi egységet (i. h.).

Még 2000-ben a (2001-ben leváltott) kormány konferenciát szervezett *A mari mint államnyelv problémái* címen. A résztvevők a nyelvtörvény megvalósításához konkrét intézkedési javaslatokat dolgoztak ki, amelyeket az akkori kormány megtárgyalt, és azokat az elnök elfogadta. Az új kormány azonban nem foglalkozik a javaslatokkal (KATAJEVA 2005:85).

A nemzeti szervezetek (*Mer Kangas* stb.) 2001-ben – az új kormány hivatalba lépését követően – fórumot szerveztek a nyelvtörvényről. A javaslatokat mind a köztársaságban, mind Moszkvában elfogadták, így a mari nyelv továbbra is államnyelv, de az engedmények miatt a nyelvi törvényt ’kiherélt’ törvénynek nevezik (i. m. 88).

A mari nyelv mellőzésének Skalina szerint három oka van:

– a mari nyelv hosszú időn keresztül nem jelenhetett meg „a történelem színpadán”, s a nyelv használata csak a mindennapi életre korlátozódott (SKALINA 2001:13),

– a tituláris nép létszámát tekintve a köztársaságban a második (43,3%) (i. m. 14),

– a kormányváltás során az őslakosság nyelvével kapcsolatos kérdés mindig kieleződik (i. h.).

Kuznyecova a nyelv mellőzésének történelmi okai közt említi, hogy az orosz birodalomban a marik – és más kis népek státusza – *inorogyec* (azaz idegen) volt; továbbá az 1930-as években a sztálini repressziókat; a nyelv alacsony presztízsértékét a beszélők szemében (KUZNETSOVA 2005:123).

5.2.4. KOMI KÖZTÁRSASÁG

A Komi Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság alkotmánytervezetének kidolgozásakor már felmerült a javaslat, hogy szülessen egy, az államnyelvekről szóló paragrafus, amely tükrözné a köztársaságban már kialakult gyakorlatot, hogy a komi és az orosz nyelv egyaránt államnyelvi szerepet tölt be (SZMETANYIN et al. 2004:636–637). A Komi Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság 1936-os alkotmánya azonban nem tesz említést az államnyelvekről. A komi nyelv súlya jelentősen csökkent (a Komi ASZSZK címerén és zászlaján megjelenő jelszó – a „Világ proletárai, egyesüljetek!” – kivételével semmilyen hivatalos szöveg nem jelent meg komi nyelven) (CIPANOV 2002:70).

Az 1980-as évek végén, a peresztrojka és a glasznosztj időszakában ismét megélné a nemzeti nyelv és kultúra iránti érdeklődés.⁶⁹ A komi nép kongresszusain határozatot dolgoztak ki a komi nyelvnek az oroszsal egyenrangú államnyelvi használatáról, amit 1990-ben jóvá is hagyták, majd ennek alapján megszületett *A Komi Köztársaság nyelveiről* szóló törvény, amelyet 1992. május 28-án fogadtak el. A törvény végrehajtási utasítása 1994-ben készült el (CIPANOV 2002:71).

V. P. Markov vezetésével 1993-ban létrejött a Komi Nép Újjászületésének Bizottsága (SAVELJEVA 2002:89). A nyelvtörvény elfogadása után pozitív változás figyelhető meg, de a gyenge finanszírozás lassítja a folyamatot. A Nemzetiségügyi Minisztérium jóvoltából az államhatalom és a kormányzati szervek dokumentumait lefordítják komi nyelvre. Az államtanács rendeleteit, az alkotmánybíróság határozatait, a minisztériumok dokumentumait, a szerződéseket mindkét hivatalos nyelven publikálják. A választások, a társadalmi és politikai események előkészítése során két nyelvet használnak (i. m. 90). A Nemzetiségügyi Minisztériumban fordítói osztályt, valamint terminológiai és helyesírási bizottságot hoztak létre (i. m. 91). Az eredmények – az 1920–30-as évekhez képest – szerények (s akkor nem is volt nyelvtörvény) (CIPANOV 2002:72).

Jelenleg a Komi Köztársaságban az 1992-ben elfogadott nyelvtörvény szerint a komi és az orosz nyelv egyenrangú (a nyelvtörvény 2. cikkelye). Jelenleg a nyelvtörvény megvalósításának III. programja fut, amely 2000–2005-re szól (ROZSKIN – KOZULINA 2005:148).

„1994-ben fogadták el a nyelvtörvény végrehajtási programjának finanszírozásáról és végrehajtásáról szóló határozatot. 1994-ben a komi nyelv terminológiai bázisának fejlesztésére szaknyelvi-helyesírási bizottságot alakítottak, hogy lehetővé tegyék a komi nyelv bevezetését a közigazgatásban. A következő

69 Moszin szerint – az 1920-as évek gyakorlatának megfelelően – megint az anyanyelven keresztül akarják megnyerni a tömegeket a hatalom újrafelosztásakor, amikor a hatalom a kommunistáktól az ún. demokratákhoz került át (MOSZIN 2003b:10).

évben létrehozták a tájékoztató és fordítási központot, mindkét államnyelven megkezdődött a törvények kiadása, készültek űrlapok, feliratok, cégtáblák, blanketták, bélyegzők, hivatalos közlemények stb. Mindennek ellenére a komi nyelv mégsem használatos az államigazgatásban.” (KUZNETSOV 2005:67)

„A nyelvtörvény ellenére a komi nyelv nagyon lassan erősödik. Elmúlt már több mint tíz év, a törvény megvalósítása azonban csak néhány pontban történt meg, és az is csak részletesen. Ennek az egyik legfontosabb oka az, hogy a nyelvtörvény végrehajtási programjának finanszírozása elégtelen. A nyelvtörvény megvalósítását célzó programra irányzott összegnek 1996-ban csak a 7%-át, 1995-ben a 22%-át, 1998-ban a 18%-át fizették ki.

A nyelvtörvény végrehajtásának pénzügyi támogatása (rubelben) (a tervezett és ténylegesen odaitélt összegek nagy szórását mutatnak):

év	költségvetési jóváhagyás	ténylegesen kifizetett összeg
1995	423 100 000 rubel	280 600 000 (22%)
1996	800 000 000	62 000 000 (7%)
1997	400 000	328 000 (82%)
1998	1 453 000	262 000 (18%)
1999	265 000	263 000 (98%)
2000	1 573 000	1 338 800 (86%)
2001	1 710 000	1 478 168 (87%)

(MOSZIN 2003b:12)

év	jóváhagyott költségvetés	valóság	%
2002	1 500 000	917 900	62,0
2003	1 000 000	548 400	54,8
2004	430 000		

(GABOV 2005:564)

„Bár a Komi Köztársaságban más oroszországi területekhez képest jól ki van dolgozva a törvényhozó bázis az anyanyelv támogatására, ennek a megvalósítása akadozik. A hatályos törvényt lépten-nyomon megszegik, de ez nem von büntetést maga után. A hatóság dolgozói nem akarnak a komi nyelvvel foglalkozni, a komi nemzetiségű hivatalnokok sem érdeklődnek a komi nyelv használata iránt. A népművelési és nemzeti politika minisztériumának hivatalos adatai szerint a regionális kormányban, törvényhozó szervezetekben csak írásban használják a komi nyelvet, szóbeli használatára csak a helyi önkormányzatokban és a bíróságokon van ritkán példa, a termelésben, a szolgáltatásban és a kereskedelemben is csak ritka esetekben használják a

komit. A komi nyelv csak a komi nép kongresszusain és a nemzeti szervezetekben hangzik fel” (KUZNETSOV 2005:67).

A negatív jelenségek okait abban kell keresni, hogy a XX. század első harmadához képest lényegesen megváltozott a köztársaságban a lakosság összetétele, a politikai viszonyok miatt csökkent a nemzeti öntudat, felütötte fejét az etnikai nihilizmus, a közöny, a passzivitás, a gyermeknevelésben és a nyelvválasztásban a lelketlen praktikizmus (CIPANOV 2002:72-73).

Mindazonáltal az elmúlt másfél évtizedben érték el eredményeket is:

- valamennyi törvényt, a Komi Köztársaság államtanácsának határozatait, rendeleteit, a Komi Köztársaság elnökének és az államhatalom szerveinek normatív-jogi dokumentumait komi és orosz nyelven teszik közzé;
- a Kulturális és Nemzeti(ségi) Minisztérium nemzeti(ségi) politikai főosztályán belül működik az államnyelvek osztálya, amely a fent nevezett program végrehajtását szervezi és koordinálja, továbbá itt készül a dokumentumok hivatalos fordítása oroszról komi nyelvre (ez a helyzet azonban arról árulkodik, hogy az orosz nyelv *primus inter pares*);
- két nyelven készülnek el a választási közlemények, kétnyelvűek a település- és egyéb földrajzi nevek, az utcák, a feliratok;
- szakaszosan valósul meg a közoktatási intézményekben a komi nyelv tanítására való áttérés; a nyelvtörvény 6. cikkelye (az oktatásról) szerint kötelező mindkét államnyelvet tanítani;
- oktatási és módszertani, tudományos-népszerűsítő kiadványok jelennek meg komi nyelven;
- kiadják a komi és az orosz irodalom klasszikusait;
- megjelent a komi-orosz szótár, a komi nyelv enciklopédiája, a komi szinonimaszótár (ROZSKIN-KOZULINA 2005:148);
- új orosz-komi szótár jelent meg (az előzők még az 1950-60-as évekből valók);
- készül a társadalmi-politikai terminusok szótára (i. m. 149).

A nyelvtörvény – legalábbis ahogy a komi nyelvvel kapcsolatosan hangoztatják – nem normatív-kötelező, hanem deklaratív-szimbolikus jellegű (CIPANOV 2002:78). Mind a politikában, mind a kérdéssel foglalkozó tudományos irodalomban számos félrevezető megfogalmazás olvasható: a kívánatosról mint tényről írnak és beszélnek a valóságos helyett, s elhallgatják a komi nyelv valós társadalmi helyzetének állapotát (i. m. 76).

A 2002. június 26-án elfogadott törvénymódosítás ellentétes a nyelvtörvénnyel s komolyan veszélyezteti annak végrehajtását. (A nyelvtörvény módosításáról nem értesítették a törvényalkotásban részt vett szakembereket, a szövegét nem közölték a komi nyelvű köztársasági lapban, a *Komi muban*.) A módosítás 7. cikkelye kimondja, hogy a Komi Köztársaság államhatalmi szervezeteinek ülései orosz nyelven zajlanak, a helyi közigazgatásban az Orosz

Föderáció államnyelve – az orosz – mellett **használható** a komi is. Ez újfent az oroszosítást segíti elő, hiszen gyakorlatilag megtiltja a komi nyelv használatát az államhatalmi szervezetekben, a kormány ülésén, a parlamentben, s megnehezíti a komi nyelv használatát a helyi önkormányzatokban. Mindez egyszersmind az alapvető emberi-nyelvi jogok durva megsértése is (CIPANOV 2003:37–38). (Az eredeti törvény 2. cikkelye kimondja, hogy a komi és az orosz nyelv a Komi Köztársaság területén egyenrangú.)

A nemzeti-kulturális autonómiáról szóló törvény módosítása után már nem szerepel benne a nemzeti-kulturális fejlődés költségvetésen kívüli speciális alapjainak létrehozásáról szóló javaslat.

A Komi Köztársaság alkotmányának módosítása nem csak lélektanilag vált ki negatív hatást. A 3. cikkely 1994-es változata szerint „A komi nép a Komi Köztársaság államiságának forrása.” A 2003-as változat szerint „A Komi Köztársaság létrehozása és elnevezése kapcsolódik az eredetileg a területén élő komi néppel.” (i. m. 540)

Megfigyelhető a komi nyelvvel kapcsolatos problémák elhallgatása. Megtévesztő, hogy mint eredményt felsorolják a törvényeket, ám arról nem esik szó, azok milyen mértékben valósulnak meg. A dokumentumok és a valóság gyakran nagyon messze esnek egymástól (CIPANOV 2003:38–39).

A Komi Köztársaságban is folyamatban van a nemzetiségi kérdés „államtalanítása”:

- 2000 óta kilencszer változott az 1994-es alkotmány,
- eltörölték a Komi Köztársaság állami szuverenitásáról szóló, 1990-ben elfogadott deklarációt,
- hatályon kívül helyezték a „Komi nép kongresszusa” státuszáról 1992-ben elfogadott törvényt,
- megszűnt az 1993-ban alapított Nemzetiségi Minisztérium,
- megváltoztatták a választási körzeteket és a Komi Köztársaság Államtanácsa megalakítási rendjét, s ez szűkítette az őslakosság képviselői lehetőségeit a legfőbb képviselői és törvényhozási szervben (POPOV–SZMETANYIN–NYESZTYEROVA 2005:553).

5.2.5. UDMURTIA

1991-ben elfogadták az Udmurt Köztársaság nemzeti képzési fejlesztési programját és megerősítették a megvalósítási tervet (SZUVOROVA 2005:163).

1994-ben elfogadták az Udmurt Köztársaság alkotmányát. Ez garantálja az udmurt nép nyelvének és kultúrájának megőrzését és fejlesztését, megfogalmazza az udmurt diaszpóra fennmaradása és fejlesztése felőli gondoskodás szükségességét (SZEMJONOV 2005:153). Az alkotmány 9. cikkelye kimondja, hogy az Udmurt Köztársaság hivatalos nyelvei az orosz és az udmurt, emellett azonban garantálják más nemzeti kisebbségek nyelvének megőrzési jogát

is (i. h.). 1995-ben létrehozták az udmurt nyelv köztársasági terminológiai és helyesírási bizottságát. Ennek feladata az udmurt nyelv fejlesztése és tökéletesítése, szókészletének kiegészítése, a terminusalkotás, a helyesírás és a toponímia szabályozása. A bizottság munkájának eredményeképpen lehetővé vált az udmurt nyelvű állami terminológia kiegészítése (i. h.). 1998-ban az udmurt törvényhozás elfogadta az Udmurt Köztársaság állami nemzeti(ségi) programját (i. h.). Az oktatásról és a kultúráról alkotott törvények messze menőkig figyelembe veszik a nemzetiségi komponenst (i. m. 154).

2001-ben fogadták el az Udmurt Köztársaság államnyelveiről és más nyelveiről szóló törvényt, amely – az 1994-ben elfogadott alkotmány szellemében az udmurtnak a köztársaság határain belül – államnyelvi státuszt biztosít (i. h.).

A nyelvtörvény elfogadásának hosszúra nyúlt menetében sokan az oroszítási politika hatását látják, amely politika végigkísérte az udmurt föld egész történetét (BANNIKOVA 2002:21).

2004-ben gyakorlatilag elkészült – és a tervek szerint 2005-ben elindul – a nyelvtörvény köztársasági célprogramja, amely számos konkrét intézkedést tartalmaz az udmurt nyelv használatának kiszélesítése érdekében (a törvények lefordítása udmurtra; szorgalmazza a kultúra, az oktatás, a regionális közigazgatás, az egészségügy területén az udmurt nyelv használatát, s mindehhez külön pénzügyi fedezetet biztosítanak; tervezik az állami és helyi közigazgatási szolgálatban, az oktatásban, a kulturális életben és az egészségügyben dolgozó olyan szakemberek támogatását, akik mindkét államnyelvet használják munkájuk során) (SZEMJONOV 2005:155). A programban konkrét intézkedések fogalmazódnak meg az udmurt diaszpóra kulturális, oktatási és egyéb szférákban történő támogatására (i. h.).

Az utóbbi időben újra felmerült a latin betűs írásra való áttérés gondolata. Ennek az volna a célja, hogy az udmurtok ily módon is megkülönböztessék magukat az oroszoktól. Erre a változtatásra azonban az érvényes oroszországi törvények (lásd fentebb) szerint nincs lehetőség (KOZMÁCS 2005:83).

Mind az 1994-es alkotmány, mind a nyelvtörvény kimondja, hogy az Udmurt Köztársaságnak két hivatalos nyelve van: az udmurt és az orosz. Ennek értelmében mindkét nyelv használható az államigazgatásban, az önkormányzati szervek működése során és a törvény hatálya alá eső egyéb területeken, például választásokon és népszavazásokon, állami vállalatoknál, a médiában, a szolgáltatásban és a kereskedelemben. „A törvény nem szabályozza az egyéb társadalmi és vallási tevékenység nyelvhasználatát. A törvény leszögezi, hogy a köztársaság azért gondoskodik az udmurt nyelv megőrzéséről, mert ő az egyetlen állami képviselője az udmurt népnek. Az orosz pedig – történelmi-kulturális okok miatt – a közvetítőnyelv a soknemzetiségű Udmurtiában” (KOZMÁCS 2005:83–84).

A törvény minden személynek biztosítja anyanyelve megőrzésének és fej-

lesztésének feltételeit. Ugyancsak biztosítja a társadalmi érintkezés nyelvének szabad megválasztását (i. m. 84).

„A törvény fontosnak tartja kijelenteni, hogy minden Udmurtiában élő polgárnak kötelessége tisztelettel viseltetnie az államnyelvek iránt, és minden más, a köztársaságban élő nép nyelve iránt. Az állampolgárnak kötelessége továbbá megőrizni és lehetőségei szerint fejleszteni az anyanyelvét.” (i. h.)

„A törvény 4. szakaszában a nyelvtudás szintjére való tekintet nélkül garantálják a köztársaság polgárainak az anyanyelv használatának jogát és azt, hogy a politikai, a gazdasági, a szociális-kulturális, a személyes és egyéb jogait is tiszteletben tartják, függetlenül attól, mennyire ismer vagy nem ismer valamilyen nyelvet.” (i. h.)

A törvény szerint programokat kell kidolgozni az Udmurt Köztársaság nyelveinek védelmére és fejlesztésére. Ez a munka folyamatban van.

Az államnyelv kérdését a törvény második fejezete tárgyalja. Az államnyelveket az államigazgatásban, az önkormányzati szervezetekben és az oktatási intézményekben használják. „A 9. szakasz – meglehetősen dodonai módon fogalmazva – kimondja, hogy mind az orosz, mind az udmurt nyelvnek mint tantárgynak szerepelnie kell minden állami oktatási intézmény tananyagában.” (i. h.) 298-ról 400-ra nőtt azoknak az iskoláknak a száma, amelyekben udmurt nyelvet tanítanak, de nem tudunk arról, hogy volna olyan iskola, amelyben udmurt nyelven folya a tanítás. Az anyanyelven való oktatás helyzete rendezetlen. Bár a törvény szerint mindenkinek joga van az anyanyelven folyó alapfokú oktatásra, példa csak arra van, hogy az anyanyelvet tanóra keretében tanítják.

„Körmönfontan van megfogalmazva a parlament működésére vonatkozó tétel is. E szerint az ott készítendő dokumentumokat *az egyik* államnyelven kell írásban benyújtani, »biztosítva, szükség szerint, annak fordítását«. *Az egyik nyelv* a gyakorlatban az orosz. *A szükség szerint* meg azt jelenti, hogy nem kell lefordítani (hisz mindenki tud oroszul). Így rejtőzik a részletekben az ördög. Csak a jogszabályok és rendeletek hivatalos közzétételére vonatkozik kötelező erővel a kétnyelvűség.” (i. h.)

Bár a törvény 19. szakasza szerint az államnyelvek a hivatalos ügyintézés nyelvei, ezeken kell elkészíteni a nyomtatványokat, kérdőíveket stb., mégis, vannak a közéletnek olyan területei – pl. bírósági eljárások –, ahol csak az orosz használható.

Hasonlóképpen „az ipari tevékenység, a mezőgazdaság, a távközlés, a szállítás és az energetika területén a használatos nyelv a Föderáció hivatalos nyelve: az orosz és *szükség esetén* az udmurt (sic!)” (i. m. 85).

A törvény 29. szakasza arról rendelkezik, hogy a település- és utcaneveket két nyelven kell kiírni. „A szabályozás nincs tekintettel az adott település etnikai viszonyaira (mint például a finn szabályozás): minden esetben az orosz nyelvű felirat az első és minden esetben kötelező” (i. m. 85–86).

A nyelvtörvénynek – legalábbis 2005 februárjáig – nem készült el a végrehajtási utasítása, még csak előkészületben van a törvényben rögzített projekt, nincs döntés a finanszírozásról. Maga a törvény pedig – többé-kevésbé nyíltan – az orosz nyelv primátusát biztosítja.

Így nehéz a nyelv presztízsét emelni. Maguk a közigazgatásban dolgozó udmurtok is az orosz nyelvet részesítik előnyben, bár éppen ők, s általában az értelmiség és a politikusok tehetnének sokat az udmurt nyelv népszerűsítése érdekében. Ám szinte lehetetlen rávenni az udmurt politikusokat, hogy egymás közt vagy televíziós nyilatkozataik alkalmával udmurt nyelven beszéljenek.

Főként az ifjúság körében hanyatlott a nemzeti nyelv használata, mivel az udmurt nyelv nem kapott helyet a kultúrában (KRASILNIKOV 2002:98). Az udmurt gyermekek anyanyelve egyre csökkenő mértékben az udmurt (ld. fentebb – VASZILJEVA G. 2005:28) Az asszimilációs intézkedések hatására az 1980-as évekre az udmurt lakosság kétnyelvűvé vált (KRASILNIKOV 2002:98).

Jó hír viszont, hogy az utóbbi években az óvodákban terjedőben van az udmurt nyelv, városokban is (KELMAKOV 2002:55). Az ifjúság körében megélénkült az érdeklődés a nemzeti történelem, nyelv és kultúra iránt. Anyanyelvű beszédet hallani a városok utcáin és tömegközlekedési eszközein is (KRASILNIKOV 2002:99).

Egy udmurt szociológiai felmérés szerint Udmurtia lakossága – miközben a vizsgálat eme részében a nemzetiségi hovatartozást nem jelölték meg – a fenti jogok némelyikének megvalósítását támogatja:

	<i>helyeslem</i> (%)	<i>nem helyeslem</i> (%)	<i>nincs véleményem</i>
hivatalok, intézmények, üzletek neve orosz és udmurt nyelven (1)	58,3	25,0	16,7
földrajzi nevek orosz és udmurt nyelven (2)	48,0	30,4	21,6

(*Szociológia – udmurt 2003*)

Ugyanez nemzetiségekre lebontva (*helyesli*):

	oroszok (%)	udmurtok (%)	tatórok (%)
1.	52,9	75,3	41,3
2.	43,2	64,1	28,6

(*Szociológia – udmurt 2003*)

5.3. AZ EGYETEMES NYELVI JOGOK ÉRVÉNYESÜLÉSE AZ OROSZORSZÁGI FINNUGOR NÉPEKNÉL – A BARCELONAI NYILATKOZAT TÜKRÉBEN

Érvényben lévő nyelvi törvénnyel – Karjala kivételével – a tagköztársasági státuszt elnyert uráli népek rendelkeznek, a többiek nem. A nyelvtörvény – mint fentebb láttuk – kimondja, hogy az adott köztársaság területén a tituláris nemzet nyelve az oroszsal együtt, de *primus inter pares*, államnyelv. A jog és a gyakorlat azonban – különböző okokból – általában nagyon távol áll egymástól.

Hogyan érvényesülnek az oroszországi uráli népek körében az egyetemes nyelvi jogok? A kérdésre egyfajta választ a *Barcelonai Nyilatkozat* (1996) néhány cikkelye alapján adhatunk, [+] vagy [-] jellel jelezve, érvényesül-e az adott cikkely az oroszországi uráli népek esetében. A [±] jel azt mutatja, hogy az adott jog vagy részlegesen érvényesül, illetve azt, hogy valamely népnél igen, másutt nem.

Néhány cikkely a *Nyilatkozatból*:

[+]

- 3. cikkely: az anyanyelvhasználat joga a tömegtájékoztatásban;
- 9. cikkely: a nyelvi rendszer törvénybe iktatása, szabványosítása, megőrzése, fejlesztése, támogatása;
- 18. cikkely: a parlamenteknek hivatalosként kell elfogadniuk az általuk képviselt területen történelmileg beszélt nyelv(ek)et.

[±]

- 4. cikkely: a közügyek intézése saját nyelven;
- 16. cikkely: saját nyelven való kommunikáció a közigazgatási hatóságokkal;
- 41. cikkely: jog a nyelv használatára, fenntartására és továbbfejlesztésére minden kulturális megnyilvánulási formában;
- 50. cikkely: jog a hirdetések, jelzőtáblák, útjelző táblák stb. állítására az anyanyelven;
- 8. cikkely: a nyelv továbbadásának és folytonosságának biztosítása;
- 23/2. cikkely: az oktatás segítse elő a nyelv megőrzését és fejlesztését;
- 26. cikkely: jog az olyan oktatáshoz, amely biztosítja a saját nyelv teljes mértékű elsajátítását;
- 15. cikkely: saját nyelven kidolgozott jogszabályokhoz való jog;

[-]

- 3. cikkely: az anyanyelv használata a kormányzati szervek részéről;
- 47. cikkely: jog a nyelv használatára minden társadalmi-gazdasági tevékenységben;
- 48. cikkely: jog minden dokumentum (úrlapok, csekkek, szerződések, számlák stb.) anyanyelvi kiadására.

5.3.1. KARJALA

Karjalában – talán az nyelvtörvény életbe lépésének elmaradása miatt – nincsenek nemzeti nyelvű feliratok, még a karjalai nyelvű és többségű falvakban sem. A nemzeti kultúra állami központjának bejáratán az intézmény neve oroszul és angolul van kiírva (GRIGORJEV 2004:48).

5.3.2. MORDÓVIA

Saját tapasztalataim alapján a Mordvin Köztársaságban nem érvényesülnek olyan jogok, mint

- a kisebbségi névhasználat (saját vezeték- és keresztnév; kulturális és kereskedelmi társaságok nevei; hely-, utca- és intézménynevek);
- a vallásgyakorlás nyelvének szabad megválasztása;
- médiarészesedés számarány szerint;
- elegendő kisebbségi részarány esetén az okmányok, bizonyítványok szerkesztése a kisebbségi nyelven;
- a kisebbségi nyelvnek a közigazgatási tisztségviselőktől elvárható használata;
- jogi eljárások lefolytatásának lehetősége a kisebbségi nyelven (PUSZTAY 2004c).

Nincsenek mordvin nyelvű utcanévtáblák, az intézmények nevét – egy-két szabályt erősítő kivételtől eltekintve – csak oroszul adják meg (KOCSEVATKINA 2005:112), Moszin úgy fogalmaz, hogy Szaranszkban nem láthatók a nemzeti jegyek (MOSZIN 2005:23).⁷⁰ Erza többségű iskolákban, amelyekben a tanulók

70 Brizszinszkij (2005: 76) idéz egy tatárt, aki Kazanyból érkezett Szaranszkba, s furcsállja, hogy egyetlen mordvin nyelvű feliratot nem talál. „Mordóvia fővárosában élek, nem pedig csak úgy valahol”, mondta, s pénzt ajánlott fel 3x10 mordvin nyelvű tábla elkészítésére (10 intézmény, 10 kereskedelmi egység és 10 utcanév). Egyúttal felszólította a mordvinokat, hogy ne szégyelljék a nyelvüket.

Hasonló élményben nekem is volt részem, amikor egy értekezlet végén a sajtótájékoztatón nekem szegezték a kérdést, honnan tudom, hogy éppen Szaranszkban, s nem valamely más oroszországi városban vagyok. A válaszban felhívtam a figyelmet arra, hogy a nyelvi törvény kötelezi a hatóságokat a háromnyelvű feliratok kifüggesztésére, ám ezzel mindmáig adósak.

egymás közt erzául beszélnek, a kiírások, a feliratok mind csak oroszul vannak (CIPKAJKINA 2003:184).

Az állami szervek, intézmények nem vagy alig használják a mordvin nyelveket (MOSZIN 2005:23). Szaranszkban és a nagyobb városokban a mordvin nyelv jelentősége a mindennapi életben jelentéktelen (KADAKIN 2005a:69). Az államhatalom nem mordvin nyelveken fordul a lakossághoz, alig vannak feliratok, pecsétek, áruvédjegyek, utcanévek mordvinul (POLJAKOV 2005a:72).

A társadalomban alacsony szinten van a mordvin nyelvek iránti igény. Bár 1998-ban elfogadták a nyelvi törvényt, s eszerint a mordvin nyelvek az oroszal egyenrangú államnyelvek, ám a valóságban eddig nem jutottak el. Az elmúlt 70 év nemzetiségi politikájának következményeként a szülők nem akarják megtanítani őseik nyelvére a gyermekeiket. A mordvin nyelv nem motiváló tényező (KOCSEVATKINA 2005:111).

A nyelvi helyzettel kapcsolatban Aljamkin úgy vélekedik, hogy ha nem vetnek véget a nyelvromboló politikának, nem lehet beszélni a mordvin nép újjászületéséről (ALJAMKIN 2003b:186).

5.3.3. MARIJ EL

A mari nyelvnek mint a társadalmi kommunikáció eszközének a presztízse csökken, a fiatalok, gyerekek egymás között egyre inkább oroszul beszélnek (IVANOV I. 2005:58). A mari nyelv nem tudja teljes mértékben betölteni államnyelvi funkcióját (SKALINA 2001:13). A rossz történelmi hagyomány miatt a mari nyelv visszaszorult néhány területre, csupán az irodalomban és néhány filológiai területen (nyelvészet, irodalom) használatos (KATAJEVA 2005:85). A mari nyelvet nem használják a kereskedelemben, a termelésben, rendezvényeken (IVANOV I. 2005:61), a politikai és a gazdasági életben (KATAJEVA 2005:85).

Joskar-Olában – saját tapasztalataim szerint – az utcanévek kétnyelvűek, a fontosabb hivatalok, például a minisztériumok, az egyetem cégtáblája kétnyelvű. De például Kozmogjemjanszkban, a szabadtéri néprajzi múzeumban a magyarázatok csak orosz nyelven olvashatók.

5.3.4. KOMI KÖZTÁRSASÁG

A köztársaságban a kedvező törvényi feltételek ellenére az utóbbi évtizedben negatív folyamatok játszódnak le a komi nyelv használatát illetően. A hivatalok, a szolgáltatási és kereskedelmi egységek dolgozói között végzett felmérés szerint csak 17,2%-uk akarja a komi nyelvnek az ügyintézésben való használatát, 60,6%-uk ellenzi, a többiek nem foglaltak állást. Érdekes módon az elutasítók aránya a falusi környezetben nagyobb volt, mint a városban

(CIPANOV 2002:74).⁷¹ A komi nyelv az államigazgatásban, az állami intézményekben, a hivatalos kapcsolattartásban nem használatos (ROZSKIN-KOZULINA 2005:149).

Kétnyelvű táblák alig vannak. Csupán az üzletek, a hivatalok nyitvatartási rendjéről tájékoztatnak két nyelven, de a reklámok, az árjegyzékek és a belső információk csak oroszul jelennek meg.

A komi államiság 80. évfordulóját megelőzően Sziktivkarban – az alkotmányt megszegve – csak orosz nyelvű utcanévtáblák voltak kifüggesztve (CIPANOV 2002:74).

Kozulina szerint viszont kétnyelvűek a választási tájékoztatók, a lakott települések és egyéb földrajzi objektumok névtáblái, az utcanevek, a feliratok (KOZULINA 2003:253), amit személyes tapasztalataim csak részben támasztanak alá. Kozulina maga is elismeri, hogy – bár a törvény 23. cikkelye szerint a települések, az utcák, a terek elnevezéseinek, az útjelző tábláknak komi és orosz nyelven kell lenniük – ebben következtelenség van; a nevek komira fordítását formálisan végzik, számos hibával, az oroszhoz adaptált változatot adják meg, holott az adott településnek van eredeti komi neve (i. m. 254).

Maga a Komi Köztársaság kulturális és nemzetiségpolitikai minisztere is kritikus az elért eredményekkel. Egyfelől megállapítja, hogy bővült a komi nyelv nyilvános használatának köre:

- minden köztársasági normatív-jogi dokumentumot lefordítanak komi nyelvre,
 - kétnyelvűek a választási tájékoztatók, a lakott települések nevei, az utcanevek, a feliratok
 - fokozatosan áttérnek a közoktatási intézményekben a komi mint államnyelv oktatására,
- másfelől viszont elismeri, hogy
- a nyelvtörvény megvalósítása nem hatékony,
 - a komi az államigazgatásban nem vált munkanyelvvé,
 - használata elsősorban a humán szférára korlátozódik.

Ráadásul a közelmúltban a törvényhozásban bekövetkezett változások a komi nyelv szerepének csökkentését idézik elő. A nyelvtörvény és az oktatási törvény módosítása alapján a komi államnyelv tanulása nem kötelező (a miniszter kötelezőnek tartaná) (KUZBOZSEVA 2005:539).

A komi nyelv sem az 1960–80-as években, sem napjainkban hangzik fel

71 A cári birodalomhoz tartozó Finnországban 1858-ban kötelezték a hivatalnokokat „a finn nyelv használatára ott, ahol a finn volt az általánosan használt nyelv, majd azt követelték, hogy a községi gyűlések jegyzőkönyveit is finnül vezessék ott, ahol a finn nyelvűek voltak többségben” (HALMESVIRTA 2001:160). A finn nyelv hivatalossá válásakor (1863) a hivatalnokok 20 évet kaptak a finn nyelv elsajátítására (i. h.).

hivatalos fórumokon, még az újévi ünnepi köszöntőben sem fordulnak komi nyelven a köztársaságnak nevet adó őslakossághoz (CIPANOV 2002:78).

A Komi Köztársaságban is megfigyelhető a nemzetiségi kérdés „államtalanítása”:

- 2000 óta kilencszer változott az 1994-es alkotmány,
- eltörölték a Komi Köztársaság állami szuverenitásáról szóló, 1990-ben elfogadott deklarációt,
- hatályon kívül helyezték a „Komi nép kongresszusa” státuszáról 1992-ben elfogadott törvényt,
- megszűnt az 1993-ban alapított Nemzetiségi Minisztérium,
- megváltoztatták a választási körzeteket és a Komi Köztársaság Államtanácsa megalakítási rendjét, s ez szűkítette az őslakosság képviseleti lehetőségeit a legfőbb képviseleti és törvényhozási szervben (POPOV-SZMETANYIN-NYESZTYEROVA 2005:553).

5.3.5. UDMURTIA

Zajceva szerint azonban mindazok az elvek, amelyek a törvényben megfogalmazódnak (valamennyi nemzet és nemzetiség nyelvének egyenjogúsága, a lakosság valamennyi etnikai csoportja kulturális és nyelvi érdekeinek figyelembe vétele, a nyelvi jogok tiszteletben tartása, az őslakosság nyelvének szociális funkciók szerinti prioritásos fejlesztése), nem valósul meg (ZAJCEVA T. 2004:85). Példaként említi, hogy a hivatalos szervekkel lehetetlen a kapcsolattartás udmurt nyelven, aminek oka, hogy a hivatalnokok nem tudnak udmurtul. Sürgős feladat tehát az udmurt nyelv szociális funkcióinak szélesítése és megerősítése. Ehhez azonban fejleszteni kell az irodalmi nyelvet, mert éppen az irodalmi nyelv egyesíti – nyelvi értelemben – a nemzetet (i. m. 86).

Az udmurt nyelv szociális státusza alacsony, írja Szuvorova (2005: 164–165). Az Udmurt Köztársaságban az udmurt nyelv gyakorlatilag a falusi lakosság nyelvévé és „konyhanyelvé” változott. Az 1960-as években Izsevszkben a boltok és a szolgáltató egységek felirata kétnyelvű volt, az 1980-as évek végén egyetlen udmurt nyelvű táblát sem lehetett már találni, az utóbbi években – elszórtan – újra megjelentek.

6. AZ ANYANYELV TÁMASZA VAGY AZ OROSZOSÍTÁS ESZKÖZE? – AZ ISKOLA

6.1. ÁLTALÁNOS MEGJEGYZÉSEK

1958-ban a szovjet oktatási törvény mind az anyanyelven folyó oktatást, mind az anyanyelv tantárgyként való tanítását megszüntette (az anyanyelv csupán választható tárgy maradt) (GABOV – POPOV 2005:524).

1989-ben az Orosz Föderáció 127 etnosa közül 66-nak volt lehetősége arra, hogy tanulja anyanyelvét az iskolában. A teljes közoktatási vertikumban csak három nyelven lehet valamennyi tantárgyat tanulni, oroszul, baskírul és tatárul. 43 nép, köztük például az udmurt, az anyanyelvét csak tantárgyként tanulhatta (SUTOV 2003:19).

Katajeva némileg más adatokat közöl. Ezek szerint Oroszországban több mint 120 etnosz van, az oktatásban 76 nemzeti nyelven tanulnak vagy ennyi nyelvet tanítanak. Az 1980-as évek közepére a nemzeti iskolának⁷² már csak a neve maradt meg (KATAJEVA 2005:76).

Az 1930-as évek közepétől az 1980-as évek közepéig az iskolában tanulható nemzeti nyelvek száma 104-ről 44-re csökkent. Kivették a programból a tájismeretet, a nemzeti történelmet, csökkentették az anyanyelvi órák számát (i. m. 77).

Az anyanyelven folyó képzés jogi háttérét elviekben az Orosz Föderáció alkotmánya, az Orosz Föderáció nyelveiről szóló törvény és az oktatásról szóló törvény biztosítja az alábbiak szerint.

Az Orosz Föderáció alkotmánya 26. § 2. bekezdése szerint minden polgárnak joga van anyanyelve használatához, az érintkezés, a nevelés, az oktatás és az alkotás nyelvének szabad megválasztásához... függetlenül származásától, szociális és anyagi helyzetétől, faji és nemzeti hovatartozásától, nemétől, képzettségétől, vallási meggyőződésétől és lakóhelyétől.

Az 1807-1/1991-es nyelvi törvény (*Закон о языках народов Российской Федерации* 'Törvény az Oroszországi Föderáció népeinek nyelveiről') 9.

⁷² Oroszországban a nem orosz nyelvű nemzeti iskola alapjait az 1920-as években vetették meg. A nemzeti iskola olyan intézmény, amelyben az oktatás anyanyelven folyik, a tananyag etnokulturális alapon szerveződik, s amelynek célja a nemzeti kultúrát fejleszteni kész új nemzedékek kinevelése (KARAKULOV 2004:103).

paragrafusa és a 3266-1/1992-es oktatási törvény (*Закон об образовании*) 6. paragrafusa kimondja, hogy az anyanyelvű oktatás, illetve az oktatás nyelvének megválasztása csak az általános alapoktatás számára a lehetőség függvényében biztosítható (*Szbornyik* 2005:36).

A fentiekből kiindulva a nem orosz anyanyelven folyó oktatás csak az általános képzés alapszintjén biztosítható, azaz a közép- és felsőfokon nem. Ezért a tituláris népek nyelvén az oktatás két utolsó szintje hiányzik. Ez a helyzet jellemző – (egy-két kivételtől eltekintve) – az egész Orosz Föderációra (i. m. 37).

Teljes középfokú képzés az oroszokon kívül csak tatárul és baskírul⁷³ lehetséges, a többi nép esetében esetleg az első néhány osztályban folyik anyanyelvű oktatás (KATAJEVA 2005:77).⁷⁴ A teljes körű anyanyelvű oktatás hiányának oka lehet az egyes nyelveken hiányzó terminológia is (i. m. 78).⁷⁵

A felsőoktatásban a tituláris nép nyelvén csak a nemzeti tárgyak tanulhatók (anyanyelv, irodalom, néprajz, történelem), esetleg filozófia.⁷⁶

Az 1990-es években az ún. nemzeti iskola számára három feladatot írtak elő „Az oroszországi népek nemzeti felemelkedésének állami programkoncepciójában”:

- 1) a nemzeti kultúrák translációja és a nemzeti öntudat kialakítása az új nemzedékekben: minden gyermeknek joga van bizonyos szintig az anyanyelvén és a saját nemzeti kultúra alapján tanulni;
- 2) a soknemzetiségű államban az interetnikus viszonyokat harmonizálni kell; a multikulturalitást az iskolák jelentős részének vegyes etnikai összetétele diktálja;
- 3) biztosítani kell a nemzetközi szintű képzést, a civilizáció fejlődésének modern szintű elérését (Katajeva 2005:76–77).

A szovjet korszak öröksége, hogy minden nép kultúrájának formailag nemzetinek, tartalmilag szocialistának kellett lennie, s ez a gyakorlatban

73 A baskír nyelven/nyelvet tanító iskolák száma a 2004–2005. tanévben 2178 volt, ebből baskír nyelven tanító iskola 839 (60 435 tanulóval, az összes 40,8%-a), baskír nyelvet mint tárgyat tanító iskola 1339 (71 711 tanulóval, az összes 48,4%-a). A baskír nyelvet tanuló nem baskírok száma 144 551 (37%) (*Izucsenyije*).

74 Karakulov szerint az 1930-as években 48 kisebbségi nyelven folyt oktatás, az 1980-as években 18 nyelven (többnyire az elemi iskolában) – miközben az etnoszok száma 120 volt. Mindössze 4 nép őrizte meg a középfokú oktatással bezárólag az anyanyelvi oktatás lehetőségét (tuva – 7 év, jakut – 9 év, baskír és tatár – 11 év) (KARAKULOV 2004:104).

75 A Mari Köztársaságban megpróbálták néhány tárgy mari nyelvű oktatását (például filozófia) a felsőoktatásban, de a szakszókincs hiánya miatt az oktatást be kellett szüntetni (*Szbornyik* 2005:37).

76 Magát a nyelvet viszont tanítják a finnugor tagköztársaságok felsőoktatási intézményeiben, különböző mértékben, formában és hatékonysággal. Hasonlóképpen a Csuvas Köztársaságban is, arra hivatkozva, hogy a csuvas nyelv a köztársaság – egyik – hivatalos nyelve, továbbá, hogy ezáltal létrejöhet a toleranciát erősítő kétnyelvűség (FOMIN 2003).

totális kulturális unifikációhoz vezetett orosznyelvű alapon. Ennek az ideológiának nagy vesztese az oktatásügy volt (i. m. 77).

Az oroszországi képzés modernizációs koncepciójában, amelyet a 2010-ig terjedő időszakra dolgoztak ki, kijelentik, hogy „a soknemzetiségű oroszországi iskolának jelentőséget kell tulajdonítania az anyanyelvek megőrzésének és fejlesztésének, a nemzeti öntudat és identitás kialakításának.” (KOCSEVATKINA 2005:109).

Egy karjalai felmérés szerint a nemzeti iskola lehetőségei az anyanyelv megőrzésében a tanárok véleménye alapján:

- 1996-ban a tanárok 46%-a korlátozottnak tartotta, 40%-a mérsékeltnak, 10%-a magasnak/jelentősnek; azaz: a nemzeti iskola fejlődési üteme lassú (KLEMENTYEV 2004:18),
- 2002-ben a tanárok 47,4%-a szerint korlátozott, 19%-a szerint nincs változás, 3,8%-a szerint rossz irányú változás következett be (i. m. 19).

1996-ban a tanárok 48%-a kétségeit fejezte ki a nemzeti iskola perspektíváját illetően, 6%-a bizonytalan volt, 44%-a biztos volt a jövőben (i. h.).

Arra a kérdésre, elegendő-e a nemzeti nyelv tantárgyként való tanítása a nyelv megőrzéséhez, Karjalában a tanárok az alábbi válaszokat adták:

	1996	2002	különbség
Elegendő, nincs szükség változtatásra	15,0%	7,7%	-7,3
Növelni kell a nyelvórák számát	69,0%	67,9%	-1,1
Át kell térni néhány tárgy anyanyelvi tanítására	10,0%	15,4%	+5,4
Át kell térni az elemi iskolában a legtöbb tárgy anyanyelvi tanítására	3,0%	9,0%	+6,0

(i. h.)

Ugyanakkor kérdéses az iskola és a tanárok felkészültsége is az anyanyelven való oktatásra. A 2002-ben felmérés szerint *az iskola felkészültsége* a tanárok véleménye szerint:

- alacsony: 64,1%,
- közepes: 33,0%,
- magas: 2,6% (i. h. 19);

a tanárok felkészültsége:

- alacsony: 16,0%,
- közepes: 34,6%,
- magas: 20,0%,
- nem tudja: 25,6% (i. m. 19-20).

*

Egy nép fennmaradása szempontjából a nemzeti nyelvet és kultúrát közvetítő iskola megléte alapvető fontosságú. Vasziljeva az udmurt oktatásra vonatkoztatva határozta meg a nemzeti iskola feladatait, ám meghatározásai az oroszországi viszonyok között általános érvényűek is lehetnek. Eszerint a nemzeti iskola jellemzői, feladatai:

- a személyiség szocializációja a modern társadalomban,
- az udmurt nyelv jó ismerete,
- toleráns ember kinevelése,
- életkornak megfelelő orosz nyelvtudás,
- jó tanulmányi eredmény a többi tantárgyban,
- egy harmadik nyelv (lehetőleg külföldi) elsajátítása,
- a környezet ökológiájának, földrajzának tanulmányozása,
- az udmurt nép hagyományainak, kultúrájának és történelmének ismerete (VASZILJEVA G. 2005:29).

A nemzeti képzés koncepciója a kétnyelvűség elsajátításának gondolatán alapul, de az udmurt gyermekek udmurt nyelvre vagy udmurt nyelven való tanítása is feladata (VASZILJEVA G. 2005:30), ennek módszereit kutatják. Cél tehát a kétnyelvűség elsajátításának megújítása és fejlesztése (i. m. 29).

Igazodva a tanulók nyelvtudásához az általános iskolában három szintű udmurt nyelvi képzést folytatnak: azoknak, akik nem tudnak, akik gyengén tudnak, akik jól tudnak udmurtul (i. m. 30).

Általános probléma viszont, hogy elavultak a pedagógusképzés tantervei, az (irodalom)tanárok képzése nem felel meg az igényeknek (LOMSIN 2003:116).

*

A 2003-ban az Orosz Föderáció Oktatási Minisztériuma által javasolt új állami képzési standard megnehezíti az anyanyelvi képzést, mivel a nemzeti-regionális komponens az óráknak mindössze 10-12%-át teszi ki, s ennek keretében kell a nyelvet, a történelmet, a földrajzot és a régió kultúráját tanítani. Ez a program nem ad lehetőséget az anyanyelv tanulására és megszakítja a nép nyelvi hagyományait (KLEJEROVA 2004a:50). Ez a gyakorlat mind a nemzetközi normáknak, mind az orosz alkotmánynak ellentmond.

2006-ban az oroszországi közoktatásban új tantervet vezetnek be. A kötelező föderatív komponens az órák 75%-át teszi ki, míg a választható és regionális komponens a 25%-át. A választható tárgyak közé tartoznak a kisebbségi nyelvek, a nemzeti-területi tantárgyak (pl. helytörténet). A régiók maguk döntenek el, milyen mértékben adnak teret a kis nyelvek oktatásának (SZTROGALSCSIKOVA 2004b).

A módszer lényege, hogy az iskolákat két csoportra osztják: orosz és nemzetiségi iskolákra. Az oroszországi finnugor területeken többnyire olyan orosz nyelvű iskolák működnek, amelyekben a helyi nyelvet tantárgyként

lehet tanulni. Az ebből fakadó túlórák miatt nehezen valósítható meg az ötnapos oktatási hét. Emiatt az ilyen iskolák helyzete megnehezül. Az új szabályozás szerint az anyanyelvet az első osztályban heti két órában, a 2-4. osztályban három órában lehet tanulni. A felső tagozaton a négy órát kitevő választható tárgyakról a régiók döntenek belátásuk szerint (SZTROGALSCSIKOVA 2004), s ez nem sok jót ígér.

Az anyanyelvi oktatás típusai – mordvin példán bemutatva:

- a) A nemzetiségi szempontból homogén mordvin és/vagy tatár iskolákban az oktatás az első években anyanyelven folyik, az orosz mint tantárgy szerepel, a második fokozatban (ez a 4. vagy 5. osztálytól?) a tanítás orosz nyelven folyik, az anyanyelv tantárgy (187 ilyen iskola van a köztársaságban).
- b) A vegyes nemzetiségű iskolákban, amelyekben a mordvin és tatár gyerekek alkotják a többséget, az anyanyelvet minden szinten tantárgyként oktatják, a tanítás oroszul folyik – 227 ilyen iskola van a köztársaságban.
- c) Az orosz többségű iskolákban társalgási nyelvként bevezetik a mordvin nyelvek oktatását; ilyen iskola 1999-ben 39 volt, számuk jelenleg 256 (KADAKIN 2005b:35).

Krauss szerint a nyelvvesztést elősegíti a „brutális asszimilacionista iskola-rendszer” is, amelyben a gyermekeket pszichológiai és fizikai eszközökkel le szoktatják anyanyelvük használatáról. Ők majd szülőként a gyermekeikkel nem fognak az anyanyelvükön beszélni (KRAUSS 1998:107). Ők majd azt fogják támogatni, hogy majd egy ún. bilingvis program keretében az iskolában napi néhány percben néhány szót tanítsanak meg gyermekeiknek, s ezzel azt a látszatot keltik, hogy a nyelv nem hal ki (i. m. 108).

6.2. AZ ANYANYELV AZ ISKOLÁBAN

6.2.1. KARJALA

A nyelv újjászületésében a főszerepet ma az iskola játssza (PISZTYINA 2004:116), mivel a szülők zöme nem beszéli, nem is ismeri a karjalai, illetve a vepsze nyelvet.

A nemzeti iskola határfokát felmérő vizsgálatok (1996, 2002):

tudja a nyelvet	1996 (%)			2002 (%)		
	livvik	tkp.karjalai	finn	livvik	tkp.karjalai	finn
jól	0,0	4,2	11,4	3,6	5,0	23,3
kielégítően	76,5	62,5	85,7	92,9	75,0	76,7
nem kielégítően	23,5	29,2	-	3,6	15,0	-

(i. m. 17)

Azaz javuló tendenciák figyelhetők meg, ám a javulás elsősorban azoknál mutatkozik, akik már addig is tudták a nyelvet (i. h.).

A nyelvhasználat szférájában bekövetkezett változások (%):

milyen nyelven	az iskolában		otthon		iskolán és lakáson kívül	
	1996	2002	1996	2002	1996	2002
csak oroszul	71,0	33,3	45,0	24,4	57,0	25,6
túlnyomórészt oroszul	28,0	39,7	47,0	38,5	43,0	33,3
gyakrabban anyanyelven	1,0	20,5	8,0	20,5	-	14,1
túlnyomórészt anyanyelven	-	6,4	-	6,7	-	2,6

(i. m. 18)

Ebben az esetben is javuló tendenciát lehet megállapítani.

Petrozavodszkban 1994. szeptember 1-jén kezdte meg működését az ún. finnugor iskola, amelyben a gyermekek az első osztálytól tanulják a karjalai nyelvet (két változatban), a vepszét és a finnt (KONDRATYEVA 2004:114). Az elemi iskolai szakaszban minden tárgyat, a középső szakaszban a tantárgyak nagy részét (főként Karjala földrajzát és történelmét, valamint a biológiát) „az anyanyelv elemeinek felhasználásával” tanítják (i. m. 115).

A tanulók létszáma nő:

1994 – 114 tanuló,

2002 – 983 tanuló (i. h.).

Az osztályon kívüli munka az anyanyelv elemeinek felhasználásával, néha teljesen az anyanyelven folyik (i. H.). Az a cél, hogy az iskolát nemzeti gimnáziummá fejlesszék (i. h.).

Az utóbbi években azonban csökkent az érdeklődés a karjalai, finn és vepsze nyelv tanulása iránt, s a a nemzeti nyelvek oktatása egyre inkább formálissá válik (SZTROGALSCSIKOVA 2004:47).

6.2.1.1. Finn nyelvű oktatás

A második világháború előtt Karjalában 206 iskola volt finn nyelvű. A világháború után a karjalaiak és a finnek lakta területen újra elindították a finn tanítási nyelvű ún. karjalai-finn iskolákat. Az 1947/48-as tanévben 453 orosz tannyelvű, 106 finn tannyelvű, 20 vegyes tannyelvű iskola működött. A 106+20 finn tannyelvű iskolából 100 volt elemi, 24 hétéosztályos, 2 pedig közepiskola. Finnül többnyire a falusi iskolákban tanítottak, az 1-7. osztályban. Ekkor még az orosz a második tanévtől volt kötelező nyelv (VAVULINSZKAJA 2002:271).

1949 márciusában karjalai párthatározat született a nem orosz nyelvű iskolák támogatásáról. Ennek értelmében 1949-50-ben 10 iskolaépületet kellett felépíteni 2000 férőhellyel, szemléltető eszközöket, finn nyelvű tanköny-

veket kellett készíteni – például 43 tankönyvet összesen 107 500 példányban (i. h.). Két további városban és egy községben új finn tannyelvű középiskolát nyitottak (i. m. 272).

Az 1949/50-es tanévtől áttértek a hétéves oktatásra.

Mindemellett komoly problémák is felmerültek. Alacsony volt a finn nyelvű iskolák hatékonysága; alacsony volt az oktatás tudományos-elméleti szintje, nem álltak rendelkezésre kidolgozott oktatási módszerek, nem volt elég szemléltető eszköz (i. h.). Kevés volt a jól képzett, finn nyelvű tanár (1952-ben a finn tannyelvű iskolákban a tanárok 60%-a karjalai, 33%-a finn, 7%-a orosz). Karjalában a felsőfokú végzettséggel rendelkező tanárok aránya fele annyi volt, mint a szovjet átlag. Ennek egyik kiváltó oka az volt, hogy 1940-ben a karjalai-finn tanítóképzőt egyetemmé nyilvánították, s megszűnt a felsőfokú végzettségű tanítók képzése (i. m. 273). Nagy volt a pedagógusok elvándorlása a köztársaságból (i. m. 274). 1960-ban a felsőfokú végzettségű pedagógusok aránya a köztársaságban 27,4% volt, de a karjalaiak, a finnek és a vepszék körében ez az arány kb. 3%-ot tett ki (i. h.).

Folyamatosan csökkent a nemzeti iskolák tanulóinak és a nemzeti iskolának a száma is (i. h.). Mivel a finn nyelvű terminológia egyre nagyobb nehézségeket okozott, ezért egyre nagyobb mértékben utasították el a finn nyelvű oktatást (i. m. 275).

A finn tannyelvű iskolákban gyenge volt a tanulók orosznyelv-tudása, ezért az orosz nyelv tanítását 1950-től már az első osztályban elkezdték (heti 6 órában). Végső fokon az 1–10. osztályban az orosz nyelvre 2178 órát fordítottak, míg a finn nyelvre 2046-ot (i. m. 272).

1954-ben határozatot hoztak a nem orosz tannyelvű iskolákban folyó oktatás színvonalának emeléséről. Ez azt jelentette, hogy az oktatás nyelve az orosz lett, a finn csak mint kötelező tárgy maradt meg. Ezzel a finn mint államnyelv megszűnt, s egyidejűleg elveszett a szövetségi köztársaság státusza is. Megszűntették a finn nyelvű pedagógusok képzését. 1955-ben megszüntették az oktatási intézményekben a finn részleget. 1958-ban a petrozsodszki egyetemen megszűnt a finn nyelv és irodalom szak. Felére csökkentették a finn mint kötelező nyelv óraszámát (i. m. 275).

1958/59-től megszüntették a finn mint kötelező nyelv tanítását a karjalai és a finn gyermekek számára. A finnt mint az egyik idegen nyelvet csak az 1960–70-es évek közepétől tették újra lehetővé. Ekkorra megint megerősödött a finn iránti érdeklődés (i. m. 276). Egy 1966-os határozat értelmében a köztársaság közoktatási intézményeiben – a feltételek megléte esetén – tantárgyként újra bevezethették a finn nyelv oktatását (i. m. 277).

A következtelen nyelvpolitika, az anyanyelv perifériára szorítása, az anyanyelvű szakemberek képzésének hiánya korlátozta az anyanyelv használatát, s az visszaszorult a hétköznapi nyelvhasználati szintre (i. h.).

2002-ben a finn nyelvet tanulók száma 9000 fölött volt (KLEJEROVA

2004b:6). Sztrogalscsikova adatai szerint az ezredfordulón csökkent a finntanulók száma: míg az 1995/96-es tanévben 103 iskolában 13 422 tanuló tanulta a nyelvet, 2002-ben 64 iskolában 7177 tanuló (SZTROGALSCSIKOVA 2004c:47). Csökken a nyelvtanításra fordítható órák száma is (i. h.).

6.2.1.2. Karjalai nyelvű oktatás

Kedvező változás következett be az utóbbi mintegy tíz esztendőben. A Karjalai Köztársaságban a 2000 óta eltelt időszakban megteremtették a nemzeti fejlődés jogi feltételeit. Ennek egyik eleme a nemzeti iskola rendszerének megerősítése és tökéletesítése (KLEJEROVA 2004a:49). Elfogadták az *Etnokulturális képzés Karjalában 2003–2005 között* című programot (i. m. 50).

Az 1987-ben rendezett *Karjalaiak* című konferencián megvitatták a karjalai írásbeliség újjáélesztésének és a karjalai nyelv iskolai oktatásának kérdését. Eldöntötték, hogy a karjalai írásbeliség latin betűs lesz. Megkezdődött a megfelelő tankönyvek – olvasókönyvek, ábécéskönyvek – készítése, s dolgoznak a karjalai nyelvet leíró nyelvtanokon az iskolák számára (ZAJKOV 2002:12).

1989-ben megteremtették a karjalai és a vepsze nyelv latin alapú írásbeliségét. A karjalai, a vepsze és a finn nyelv tantárgyként tanulható (az utóbbi az 1960-as évek végétől). A jelentős eloroszosodás miatt nehéz anyanyelven oktatni iskolákat létrehozni. A pozitív törekvések ellenére mindhárom nyelv helyzete kritikus. A gyermekek gyakorlatilag nem beszélik anyanyelvüket (KLEJEROVA 2004a:50).

Sztrogalscsikova (2004c:42) szerint az anyanyelvre heti 4 óra jut. Nőtt az érdeklődés a nyelv iránt:

- 1989/90-es tanévben 11 iskolában 301 tanuló tanulta a karjalai nyelvet,
- 1993/94-es tanévben 55 iskolában 1487 tanuló,
- 2001/2002-ben ugyanennyi.
- a 2002-ben a karjalai nyelvet tanulók száma meghaladta a 3700-et (KLEJEROVA 2004b:6).

Sztrogalscsikova ugyanakkor megállapítja, hogy csökken a karjalai, a vepsze és a finn nyelvet tanulók létszáma. A karjalait illetően: az 1995/96-os tanévben 60 iskolában 2522 tanuló tanulta, a 2003/04-es tanévben 47 iskolában 1792 tanuló (SZTROGALSCSIKOVA 2004c:46).

Klejerova szerint heti 2 órát irányoz elő az oktatási rendszer, s ez nem elegendő a nyelv megtanítására (i. m. 7). A karjalai nyelv esetében az iskolára kell támaszkodni, mert a mai iskolás korú gyermekek szülei alig beszélnek karjalaiul.

Kormányzati cél ugyan az óraszámemelés (elemi iskolai szinten: minimum 4 óra/hét, az 5–9. osztályban: 8 óra, a 10–11. osztályban: 2–6 óra), a valóság azonban mindössze heti 2 óra (leszámítva a petrozavodszki ún. finnugor is-

kolát). Az ilyen nemzeti iskola nem képes biztosítani a nemzeti nyelv megőrzését (KLEMENTYEV 2004:20).

Társadalmi összefogással sikerült a karjalai oktatási törvényben megmenteni azokat a részeket, amelyek garantálták az őslakoságnak, hogy a saját nyelvén tanulhat. Ennek ellenére sok iskolában nem kívánatos tantárgy a karjalai nyelv. Sok karjalai és vepsze maga is értelmetlennek tartja e nyelvek tanulását (KLEJEROVA 2004b:6). A karjalai nyelvet alacsony óraszámokban tanítják, ám az óraszám emelése többnyire nem az iskolától függ, hanem a szülőktől, akik előnyben részesítik az informatikát és az angol nyelvet (PISZTYINA 2004:118). Ugyanakkor egy Olonyecben – ahol 12 iskolában tanítják a karjalai nyelvet tanórán, fakultatívan és szakkörökben – végzett kísérlet azt mutatja, hogy megnőtt a karjalait tanulók aránya: 32,4%-ról 42,09%-ra. Ugyanitt a 12 óvodában a korosztályos gyermekek 44%-a tanulja a karjalai nyelvet (RAZBIVNAJA 2004:13).

Az olonyeci 3. számú középiskolában az elemi osztályokban tanítják a livvik nyelvváltozatot, az 5–9. osztályban pedig választhatóan karjalai vagy finn nyelvet tanulnak (PISZTYINA 2004:117). Az óraszám azonban nagyon alacsony, heti 2 óra. Ennyi órában lehetetlen megtanítani a nyelvet, főleg olyan körülmények között, hogy az első osztályosok zöme csak néhány mondatot ért karjalaiul, s mindössze 30%-uk hall otthon karjalai beszédet, s azt sem a szüleitől (i. h.). Problémát okoz az is, hogy még nincsenek kidolgozott módszertani programok a tanárok részére (i. h.).

Egy felmérés egyebek között azt vizsgálta, hogy elegendő-e a nyelv megőrzéséhez, ha csak tantárgyként tanítják az iskolában? A tanárok 7%-a szerint igen, 67%-a szerint növelni kell az óraszámot, 15%-a szerint át kell térni néhány tárgynak az anyanyelven való oktatására, s csak 9%-a szerint kell az első osztályokban a tárgyak zömét anyanyelven kell tanítani (RAZBIVNAJA 2004:12).

*

1990. október 1-jén megnyílt a petrozavodszki egyetem filológiai karán a karjalai és a vepsze nyelv tanszéke, majd a finn nyelv és irodalom tanszék, a karjalai és a vepsze tanszék önálló kart (balti finn filológiai és kultúra kar) alkotott (ZAJKOV 2002:13). A karjalai szakon az oktatás nyelve:

- karjalai nyelv nyelvtana – karjalaiul,
- karjalai nyelv története és dialektológia – finnül (i. m. 14).

*

Az első tankönyveket a két karjalai nyelvjárásban és vepsze nyelven 1990–1991-ben adták ki. Készülnek az anyanyelvi tankönyvek az 5–9. osztály számára is (KLEJEROVA 2004b:6).

Kevés a modern szemléletű nyelvkönyv és egyéb oktatási segédeszköz a karjalai nyelv elemi és középiskolai oktatásához (SEVCSENKO 2005:174), de a petrozavodszki tanárképző egyetem karjalai és vepsze nyelvi tanszékén már dolgoznak az elemi iskolák számára készülő új generációs tankönyveken (i. m. 175).

6.2.1.3. Vepsze nyelvű oktatás

Az első kísérletek még az 1930-as években történtek a vepsze írásbeliség megteremtésére és az iskolai oktatásra, de nem sikerült kiteljesíteni, mert 1937-ben megszűnt minden lehetőség (MULLONEN 2002:18).

Az 1930-as években a vepsze az iskolai oktatás – legalábbis alsó szintjének – nyelvvé emelkedett. Elvégezték a szükséges nyelvfejlesztési, terminológia-alkotási feladatokat, tankönyveket adtak ki, tanítókat képeztek (ZAITSEVA 2005:155, 157). 1932-től Leningrád közigazgatási körzetében 49 elemi iskolában és 5 középiskolában teljes mértékben átálltak a vepsze nyelvű oktatásra (az orosz nyelvet kötelező külön tárgyként tanították). A vepsze nyelven írni és olvasni tudók száma gyorsabban növekedett, mint akkor, amikor a gyermekek orosz nyelven kezdték meg tanulmányaikat. A korabeli tudósításokból kiderül, hogy az anyanyelvükön tanuló kisdíákok a második osztályban mind vepsze, mind orosz nyelven jobban tudtak, mint azok, akik orosz nyelven tanultak az első osztályokban (i. m. 157). A vepsze mint oktatási nyelv a vepsze lakosság öntudatára robbanásszerű pozitív hatást fejtett ki. Lelassult, sőt, meg is állt a beolvasási folyamat (i. h.).

Kiterjedt írásbeliség hiányában a nép gyorsan asszimilálódott. 1989-ben megállapították, hogy a vepsze nyelv már csak szóbeli használatban létezik, de tíz év alatt a helyzet gyökeresen megváltozott (MULLONEN 2002:18).

1988-ban konferenciát szerveztek a vepsze kultúra és gazdaság kérdéseiről. Ezen kidolgozták a vepsze újjászületés programját; nagy figyelmet fordítottak a nyelv megőrzésére és fejlesztésére – mint a nép és kultúrája megőrzésének feltételére. 1990-től új iskolai tankönyvek jelentek meg, ezekbe az iskolai szókincs számos új eleme bekerült.

A vepsze nyelv iskolai oktatásának szükségessége

válasz	korcsoportok							
	18-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-64	65-69	70-
nincs válasz	61,1	13,6	14,9	11,8	18,8	14,5	35,3	54,4
nem szükséges	32,4	30,5	42,6	48,0	52,9	52,2	32,4	25,5
valószínűleg nem szükséges	1,5	0,0	1,5	4,9	1,2	7,3	5,9	1,4

válasz	korcsoportok							
	18-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-64	65-69	70-
ajánlott	27,9	25,4	11,5	21,6	15,9	15,9	23,5	10,2
feltétlenül kell	22,1	30,5	29,5	13,7	11,2	10,1	2,9	9,5

(STROGALTŠIKOVA 2005b:178)

Az 1980-as években megkezdődött a vepsze nyelv tanulása, ami az utóbbi években lanyhul. A helyzet egyre romlik, mivel az iskolákban csökkentik a karjalai, a vepsze és a finn nyelvórák számát. Az Oktatási Minisztériumban nincs nemzetiségi osztály, amely támogathatná e nyelvek iskolai oktatását (SZTROGALSČSIKOVA 2004).

1992-ben és 1993-ban a Kalevala járás, illetve néhány vepsze falu (Seltozero, Riboreck, Soksino) nemzetiségi státuszt kapott – ez utóbbiak 1994-ben Vepsze nemzeti járásban (Вепская национальная волость) egyesültek. Az 1994/95-ös tanévben a Vepsze nemzeti járás mindhárom iskolájában megkezdtek a vepsze nyelv mint tantárgy tanulását (SZTROGALSČSIKOVA 2004c:43). Megnőtt az érdeklődés a vepsze nyelv iránt. Az 1989/90-es tanévben 2 iskolában 59 tanuló, az 1993/94-es tanévben 2 iskolában 143 tanuló, a 2001/2002-es tanévben ugyanennyi tanult vepszül (i. m. 42). 2002-ben a vepsze nyelvet tanulók száma 400 körül volt (KLEJEROVA 2004b:6).

Ám az utóbbi években csökken a karjalai, a vepsze, a finn nyelvet tanulók létszáma. Vepsze nyelvet tanult az 1998/99-es tanévben 4 iskolában 436 tanuló, a 2003/04-es tanévben 4 iskolában 308 tanuló (s ezt az utóbbi számot valószínűleg kedvező irányban manipulálták, írja a szerző) (SZTROGALSČSIKOVA 2004c:46).

Felmerült a tanárképzés kérdése is (MULLONEN 2002:19). A petrozavodszki egyetemen 2000-ben alakult meg a vepsze nyelv tanszéke (i. m. 18). A nyelvoktatás alapján vepsze nyelven, kisebb részben finnül folyik (i. m. 21).

A vepsze tanszéken jelentős lexikográfiai munkát is végeznek. A vepsze nyelvtanítás folyamatában alakul az irodalmi nyelv, új szavakat alkotnak. A szóalkotásban részt vesznek az írott és az elektronikus sajtó munkatársai is.

Az új szavakat a létrehozott lexiko-terminológiai bizottságnak kellene jóváhagynia, ám az egyelőre gyengén működik – nem tart kapcsolatot más intézményekkel, amelyek foglalkoznak a vepsze nyelvvel (i. m. 23). Mullonen szerint az új szavak elbírálásának munkájába be kell vonni a tanárokat is (i. m. 24).

*

1932–37 között több mint 30 vepsze nyelvű könyvet adtak ki, ebből három volt az elemi iskola számára szánt vepsze nyelvtan. Az 1936-ban kiadott vepsze iskolai szótárba (szerzői: M. M. Hämäläinen és F. A. Andrejev) mint-

egy 3000 szót vettek fel. Az olvasókönyvek többnyire fordításokat tartalmaztak, ami érthető, mert a vepsze nyelvfejlés rövid néhány esztendeje alatt nem jöhetett létre anyanyelvű irodalom (ZAITSEVA 2005:155, 157).

Az 1990-es években előbb cirill betűs olvasókönyvvel próbálkoztak (R. Maksimova és E. Kottina 1992-ben kiadott ábécéskönyve), majd maga Maksimova vetette el a sikerületlen vállalkozást, s áttért a latin betűs ábécéskönyv használatára (ZAITSEVA 2005:158–159).

Iskolai használatra két terminológia szójegyzéket is összeállítottak (vepsze iskolai szójegyzék – 2001, vepsze nyelvtani szójegyzék – 2001) (i. m. 161).

A petrozavodszki Karjalai Tanárképző Egyetem karjalai és vepsze tanszékén komoly tananyagfejlesztő munka folyik az elemi iskolai vepsze és karjalai nyelvű oktatás megsegítése érdekében (SEVCSENKO 2000:175).

6.2.2. MORDÓVIA

Az 1920–30-as években az Orosz Szocialista Szovjet Köztársaság mordvinok lakta településein az iskolai oktatás erza és moksa nyelven folyt. Mordvin tanítóképző intézetek nyíltak, amelyekben anyanyelven oktatni tudó pedagógusokat képeztek (JERMUSKIN 2003:22).

1959-ben az akkori mordvin oktatási miniszter a Mordvin ASzSzk Legfelső Tanácsának ülésén tartott beszámolójában kijelentette, hogy a mordvin nyelvű iskolák elmaradnak a modern követelményektől. Ennek oka az, hogy az orosz tannyelvű iskolák programján túl a mordvin anyanyelvet is tanítják, s ez további terheket ró a tanulókra. Az anyanyelv és a mordvin irodalom tanulása az általános és a politechnikai tárgyak rovására történik, s ez rontja az előírt iskolai program végrehajtásának lehetőségét. A mordvin nyelvek oktatásának feltételeit – a szülői közösségekkel való konzultálás után – a heti óratelhelés növelésével, az orosz nyelv oktatására szánt óraszám csökkentésével biztosították. Az orosz nyelv oktatására azonban mégsem fordítottak kevesebb időt, mivel az – ellentétben az orosz nyelvű iskolák programjában foglaltakkal – nem fejeződött be a 8. osztályban, hanem egészen a 11. osztályig folytatódott. Mordvin nyelvű oktatás csak az első néhány osztályban folyt, ezt követően áttértek az orosz nyelvű tanításra (KURSEVA 2004:350).

1960-ban bezárták a mordvin nyelveken tanító iskolákat. Az értelmiség egy része azonban ébren tartotta a mordvin nyelv használatát, s ennek köszönhetően a mordvinok 64, illetve 54 százaléka az 1970-es években olvasott mordvin szépirodalmat, míg az orosz szintaxisú mordvin nyelvű sajtót csak 29, illetve 12 százalék (ABRAMOV 1997:27).

Ma az anyanyelvű oktatás helyzete nem kielégítő sem a köztársaságban, sem a mordvin diaszporában (JERMUSKIN 2003:22). A mordvin iskolák 5–11. osztályában az oktatás orosz nyelven zajlik, csak az anyanyelv és irodalom

oktatása folyik anyanyelven – ez szűkíti az erza és a moksa nyelv funkcióit a felnövekvő nemzedék képzési folyamatában (BUZAKOVA 2003:131). Vannak olyan (például moksa) iskolák, amelyekben az anyanyelv valamennyi szakaszban (elemi, általános, közép) csak tantárgy (ALJAMKIN 2003b:187). Vannak iskolák, amelyekben a tanulók zöme mordvin nemzetiségű, mégsem tanítják a mordvin nyelveket és irodalmat arra hivatkozva, hogy maguk a szülők tiltakoztak az anyanyelv tanítása ellen (i. m. 188).

A mordvin nyelvek tanítása a köztársaság iskoláiban

	1999–2000			2004–2005		
	összes	M	E	összes	M	E
mordvin többségű iskolák	233	132	101	227	133	94
tanulók száma	16 136	8 925	7 211	14 998	8 103	6 895
a fenti iskolák közül anyanyelven tanítanak az 1–4. osztályban	193	123	70	187	112	75
tanulók száma	3 597	2 215	1 382	2 548	1 353	1 195
az 1–11. osztályban a nemzeti iskolák programja szerint tanítják a mordvin nyelveket	233	132	101	227	132	95
tanulók száma	12 539	6 710	5 829	12 450	6 750	5 700
a mordvin nyelvek tanítása orosz nyelvű iskolákban	39	22	17	256	123	133

(MOSZIN 2005:16)

Csökken mind az iskolák, mind a tanulók száma.

Moszín szerint formális döntéseket hoztak a mordvin nyelvek oktatásáról. A 2004–2005-ös tanév előtt nem minden mordvin iskola 1–3. osztályában tanítottak anyanyelven, egyes járási központokban még tantárgyként sem tanították a mordvin nyelveket (MOSZIN 2005:17). Ugyanakkor azonban mordvin gimnázium van Szaranszkban (BRIZSINSZKIJ 2005:76).

Az Oktatási Minisztérium feladata a kormány által jóváhagyott végrehajtási utasítás tartalmazta feladatok:

- a nemzeti iskola státuszának erősítése,
- a gyermekek és szülei az oktatás nyelvét, illetve az anyanyelv tanulását illető jogának realizálása,
- az orosz, a moksa és az erza nyelv kommunikációs egyensúlyának megteremtéséhez szükséges feltételek kialakítása,
- a nemzeti iskola oktatási-módszertani anyagainak megújítása,
- a nemzeti iskolák orosz és anyanyelvi tanárai szakmai továbbképzésének tökéletesítése (KADAKIN 2005a:68).

Kidolgozták az óvodai anyanyelvi programot, valamint a moksa és az erza nyelvoktatás programját orosz vagy vegyes tannyelvű iskolák számára (SUTOV

2003:17, KADAKIN 2005b:35). Megvalósulását nehezíti a mordvin nyelvek iránti alacsony „kereslet” (SUTOV 2003:17).

Az oktatási programban számos mordvin témakör szerepel, például:

- a hatéves gyermekek zenei nevelése a mordvin népzene segítségével,
- mordvin népzene az elemi iskolában,
- a szülőföld történelme (a 3-4. osztálynak),
- mordvin népi mesterségek,
- Mordóvia képzőművészete,
- mordvin népköltészet (KADAKIN 2005a:68).

Példa a nemzeti tematikára az oktatásban:

- *zene* (1-4. osztály): 34 órából 20 a nemzeti tematikára (pl. gyermekdalok),
- *gyakorlati foglalkozás* (1-4. osztály): 70 órából 35 (játékszerek készítése),
- *testnevelés* (1-4. osztály): 70 órából 25 (népi játékok, versenyek, a finn-ugor népek játécai),
- *rajz* (1-4. osztály): 34 órából 25 (hangszerek, használati eszközök),
- *szakmai képzés* (pl. varrás) (5-11. osztály): 70 órából 35 (népi minták, díszítő elemek, gyöngyfüzés stb.),
- *testnevelés* (5-11. osztály): 70 órából 25 (népi játékok),
- *zene* (5-8. osztály): 34 órából 20 (mordvin zeneszerzők dalai),
- *rajz* (5-8. osztály): 34 órából 20 (hétköznapi témák, díszítések),
- fakultatív vagy szakköri foglalkozások (irodalmi kör stb.),
- a moksa nyelv önálló tanulása (POPOV V. 2000:246).

A mononacionális, nem orosz nyelvű iskolákban – számuk 265 – az 1-4. osztályban anyanyelven folyik a tanítás, az orosz nyelv tantárgy. Az 5. osztálytól a föderális program tárgyait oroszul tanítják, a mordvin nyelvek (és a tatár) tantárgyként szerepel (HARITONOVA 2003:179, KADAKIN 2005a:69). Vannak erza környezetben működő iskolák, amelyekben az 1. és a 4. osztályban heti 1 óra van az anyanyelvre, a 2-3. osztályban is egy, de az fakultatív (igaz, minden gyerek eljár rá) (CIPKAJKINA 2003:185). Az etnikailag vegyes iskolákban az első osztálytól orosz nyelven folyik az oktatás, a mordvin nyelvek tantárgyak. Ebbe az iskolatípusba többnyire falusi iskolák tartoznak, számuk több mint 400. Ezekben a gyermekek többsége mordvin (i. h.).

Az orosz többségű iskolákban az erza nyelvet fakultatív alapon tanítják (HARITONOVA 2003:179), ám alacsony az erza nyelv tanítására fordítható órák száma (i. m. 180).

Aljamkin – tévesen (felsőoktatási esélyekre hivatkozva) – amellet érvel, hogy az anyanyelven csak a kezdeti szakaszban kell tanítani, majd fokozatosan át kell térni az orosz nyelvű oktatásra, miközben az anyanyelv és az irodalom mint tantárgy maradjon meg (ALJAMKIN 2003b:189).

Az államnyelvek – az oroszon kívül mind az erza, mind a moksa államnyelv – oktatását 2003-ban vezették be, a folyamat nehézségekkel jár.

A mordvin nyelvek helyzete főképpen a fővárosban, Szaranszkban nehéz (KADAKIN 2005a:70, MOSZIN 2003b:14).

Az iskolák státuszának megváltoztatása (például összevonások) a mordvin nyelveket kedvezőtlenül érinti, mert ezáltal vegyesek lesznek az iskolák, s a nyelvválasztás az orosz felé tolódik el (KADAKIN 2005a:70).

A politika az utóbbi években konkrét lépéseket tesz a mordvin nyelvek használatának kiterjesztésére az oktatásban:

- bevezetik a mordvin nyelvek oktatását a magasabb osztályokban is;
- bővítik a mordvin nyelvet oktató iskolák hálózatát (KOCSEVATKINA 2005:110); a 2004-2005-ös tanévtől megkezdték fakultatív alapon a köztársaság iskoláiban a mordvin nyelvek tanítását (MERKUSKIN 2005:6, MOSZIN 2005:18); Kadakin közlése szerint 256 orosz nyelvű iskolában kezdték meg az erza és/vagy moksa nyelv tanítását; ez nem problémamentes, szükség van a szülők meggyőzésére (KADAKIN 2005b:35);
- a nemzetiségi szempontból homogén iskolákban az első osztályokban a képzés a mordvin nyelvek valamelyikén folyik, az orosz nyelv tantárgy; a felsőbb szakaszban a tanítás nyelve az orosz, s az anyanyelv válik tantárggyá; 1994 óta az ilyen programú iskolák száma 213-ról 260-ra nőtt;
- azokban az iskolákban, amelyekbe többségükben orosz nemzetiségű tanulók járnak, bevezetik a mordvin nyelvek társalgási szintű tanítását;
- az orosz iskolákban órakeretben és fakultatív foglalkozások formájában tanítják a nemzeti irodalmat (KOCSEVATKINA 2005:110).

Folyik az óvodások mordvin nyelvű tanítása (KADAKIN 2005a:68-69).

2003-ban valamennyi járási központi és városi iskolában – ahol a tanulók nagy része orosz – bevezették a mordvin nyelv(ek) tanítását. A tananyag összeállítása nehézségekbe ütközik, de dolgozni kell a jogi szabályozáson is (KADAKIN 2005a:69).

A felsőoktatásban csak a nemzeti filológia tárgyait lehet mordvin nyelveken tanulni. Poljakov felsőoktatási törvényt sürget, amely előírná, hogy a mordvin nyelveket az egyetem valamennyi karán. Kívánatos volna, hogy disszertációk is szülessenek mordvin nyelveken (POLJAKOV 2003b:30).

A humán tudományok karain (pl. a filológiai karon, az újságíró karon, a történelem-szociológia intézetben) már hosszabb ideje folyik a mordvin nyelvek oktatása. A 2002-2003. tanévtől az egyetem karainak és intézeteinek zömében bevezették a mordvin nyelvek oktatását – mindehhez tankönyvek készülnek, amelyek közül néhány már meg is jelent. A nem filológiai karokon a mordvin nyelvekre fordítható órák száma alacsony, mindössze 16-18 óra (ezen belül a diákok a mordvin nyelvek eredetéről, a finnugor nyelvek sajátosságairól hallanak) (KABAJEVA 2003:163). Kabajeva véleménye szerint az utóbbi időben növekszik a hallgatók érdeklődése a mordvin nyelvek iránt (i. m. 165).

Az 1930-as években erza és moksa nyelven adtak ki iskolai tankönyveket és feladatgyűjteményeket számtanból, algebrából, mértanból, fizikából és kémiából. Ezek nyelvvezete közérthető volt, tartalmilag közel álltak az eredetihez, megkönnyítették a nehéz tananyag megértését (BUZAKOVA 2003:131).

Moszin adatai az utóbbi évek nemzeti tankönyviadásáról:

2000 – 5 könyv (ebből 4 moksa nyelvű, 1 óvodai program)

2001 – 7 könyv (4 erza, 3 moksa)

2002 – 8 könyv (3 moksa, a többi erza)

2003 – 7 könyv (2 moksa, 3 erza, a többi módszertan, általános tankönyv) (MOSZIN 2005:19),

2004 – 19 könyv (ebből 8 moksa); köztük matematika 1-3. osztálynak, környezetismeret 1-4. osztálynak (i. m. 20). Kadakin szerint 2004-ben 20 tankönyvet és módszertani segédletet adtak ki (KADAKIN 2005b:37). Sutov szerint 1998-2003 között 56 tankönyv és módszertani segédlet jelent meg a nemzeti-regionális témakörben (SUTOV 2003:18).

Az oktatás elősegítése érdekében az utóbbi öt évben (2004 májusáig) 56 oktatási-módszertani kiadvány jelent meg, köztük regionális tematikájú oktatási segédletek, olvasókönyvek, mordvin irodalmi antológia, népi játékokat bemutató kiadványok (KADAKIN 2005a:71).

Az elemi osztályok erza nyelvű tanításához hiányzanak a tankönyvek vagy nem felelnek meg a programoknak (СИРКАЈКИНА 2003:186). Problémák vannak a fakultatív tanításhoz szükséges tankönyvekkel is (HARITONOVA 2003:179). Módszertani segédletek csak az 5-6-7. osztály pedagógusai számára vannak (СИРКАЈКИНА 2003:186). Új tantervek kellenek, amelyek figyelembe veszik a egyes nemzetiségű osztályok szempontjait (ALESKINA 2003:102).

A tankönyviadás folyamatban lévő lépései:

- folyik a tananyagok tartalmi és módszertani megújítása (az elmúlt öt évben hatvannál több, regionális, nemzeti tematikájú tananyag és módszertani munka jelent meg);
- a regionális, nemzeti tankönyvek, segédletek között említendőek például: *Orosz írók és a mordvin föld; A népi bölcsesség forrásai; Эрзянь кель (Erza nyelv – tankönyv a 8. osztályok számára); erza és moksa tollbamondások gyűjteménye; a szülőföld kultúrájának és irodalmának története – oktatási program stb.* (КОЦСЕВАТКИНА 2005:110).

6.2.3. MARIJ EL

Az első iskolák a XVIII. századtól a XIX. század első feléig nyíltak. A XIX. század második felétől 1917-ig tartott a második szakasz, a harmadik szakasz az 1920-as évektől a 80-as évekig, végül a negyedik szakasz az 1990-es évektől máig. A Mariföld iskolái mindig is az oroszországi iskolarendszer elszakítha-

atlan, szerves részét alkották (KATAJEVA 2005:78). Az iskolák fontos célja volt a pravoszláv hit terjesztése (MOSZKVIN 2004:236).

A marik esetében elsősorban ebben az időszakban csak humán képzésről (tanító- és pópaképzés) beszélhetünk. Csekély mértékben részesültek orvosi, állatorvosi, illetve zenei képzésben. A felsőfokú végzettségű marik aránya 1917 előtt jelentéktelen volt (i. m. 237-238.) A marik – akárcsak a Volga-vidék többi népe – számára az 1860-as években vált lehetővé az eredményes képzés, amikor anyanyelvükön tanulhattak (KUTASZOVA 2004:245).

Az 1960-as évek közepéig a nemzeti(ségi) iskolákban minden tantárgyat mari nyelven tanítottak. Az 1960-as évek közepén azonban hivatalosan betiltották a mari nyelvű oktatást (IVANOV I. 2005:56). Ma már nincs nemzeti iskola, amely lehetővé tenné, hogy a tanulók a 9. osztályig anyanyelvükön tanuljanak (SKALINA 2001:15), holott a nemzeti nyelvű iskola a legbiztosabb módja az öntudat megőrzésének, a nyelv és a kultúra fejlesztésének (IVANOV I. 2005:57). A mari értelmiség emiatt harcol a nemzeti iskolák visszaállításáért (i. m. 59). Az iskola egyszersmind népességmegtartó tényező is: ha van iskola a faluban, megmarad a falu s ezzel megmaradnak a marik, mondja Katajeva (KATAJEVA 2005:86).

A nemzeti iskola fejlődésében az utóbbi évtizedben az alábbi pozitív változások következtek be: kialakulóban van a folyamatos képzési rendszer a családtól az iskola előtti időszakon át az iskola elemi, alsó középfokáig; ennek érdekében 1993–1999 között 17 normatív-jogi dokumentum született (pl. *Törvény a Mari Köztársaság oktatásügyéről* [1993]; *Törvény a Mari Köztársaság nyelveiről* [1995], *A mari képzési rendszer állami koncepciója* [1996], *A Mari Köztársaság nemzeti képzőintézmény-rendszerének fejlesztési programja* [1997] stb.). (KATAJEVA 2005:79)

Jelenleg a Mari Köztársaságban három nyelven folyik oktatás – mari (mezei, hegyi), orosz, tatár (KONSZTANTYINOVA 2005:95). A mari nyelv lehet az oktatás nyelve és lehet az oktatás tárgya (SVECOVA-ISALIN 2005:179).

Anyanyelvűnek (nem orosz) azt az oktatási intézményt nevezik, amelyikben anyanyelven oktatják az anyanyelvet és az irodalmat, a történelmet, valamint a népek kultúrája című tantárgyat; orosz (nem anya-) nyelvű oktatási intézményben az anyanyelvet és az irodalmat, a történelmet és a népek kultúráját; orosz (anya-) nyelvű intézményben a marit mint államnyelvet, a történelmet és a népek kultúráját (KONSZTANTYINOVA 2005:95).

Katajeva szerint mari nyelven folyik a mari iskolákban a történelem, a kultúra, a környezettan, a matematika tanítása (KATAJEVA 2005:79).

2000 végén több mint 27,5 ezren tanulták az anyanyelvet, 46,2 ezren a marit mint államnyelvet. Jelenleg a mutatók alacsonyabbak: az iskolahálózatban 48-cal kevesebb iskola van; a tanulók létszáma 30 368-cal kevesebb, ebből falun 11 302-vel alacsonyabb (KATAJEVA 2005:79).

2001-ben az új kormány első oktatáspolitikai lépése volt, hogy az új oktatási miniszter, G. N. Svecova a mari nyelv oktatásának önkéntes voltát hangsúlyozta.⁷⁷ A lépés miatt a nemzeti mozgalom képviselői tiltakoztak. A mari elnökhöz írt levelükben felhívták a figyelmet arra, hogy a javaslat a föderális alkotmánnyal nincs összhangban, mivel az alkotmány szerint mindenkinek jogában áll megválasztani az oktatás nyelvét, s ez felel meg a nemzetközi gyakorlatnak is (KATAJEVA 2005:87).

A mari parlament a mari nyelv oktatásáról hozott határozatában már enyhített a helyzeten. A határozat szerint a mari nyelvű oktatást „csak a lehetőségek szerint kell biztosítani” (az elutasításhoz alapul szolgálhat a tankönyvhiány, a kedvezőtlen tanulói arány, a nem megfelelő oktatói képzés) (i. m. 88).

A Mari Köztársaság elnöki adminisztrációjának 2005-ös kiadványa szerint kielégítik a mari nyelv oktatása iránti igényt (*Szbornyik* 2005:38). A *Szbornyik* (2005) szerint a 2004–2005-ös tanévben 43 elemi iskolában folyik – 752 tanuló részvételével – az oktatás **mari nyelven** (a 2003–2004-es tanévben 39 iskola, 740 tanuló [a szövegben – nyilván tévesen – tanító áll]) (i. m. 37). **Mari nyelvet** tanítanak 196 iskolában 18 692 tanulónak, **tatár** anyanyelvet 1570 tanulónak, **udmurt** anyanyelvet 122 tanulónak (i. h.). Marit mint **államnyelvet** 154 iskolában 19 879 tanulónak tanítanak, további 5535 tanulónak integrált alapon (akármit is jelentsen ez), továbbá 353 iskolában 50 044 tanulóval folyik a (Mari Köztársaság) *Népe(ine)k története és kultúrája* című tárgy oktatása (i. h.).

Összesítve: az 1–9. osztályos tanulók több mint 80%-a, a mari nemzetiségű tanulók 100%-a tanulja valamilyen formában a mari nyelvet. Az 1–9. osztályos tanulók több mint 90%-a tanulja a *Népek története és kultúrája* című tantárgyat (i. h.). A dokumentum azonban nem szól egy szót sem arról, hány órában folyik az oktatás. A részletes adatokat az alább következő áttekintés szolgáltatja.

A Mari Köztársaságban 2001–2002-ben 432 iskola volt, 2002–2003-ban 374 iskola, ebből 229 iskolában 78,1 ezer tanuló orosz anyanyelvén tanult. 41 elemi iskolában 812 tanuló tanult nem orosz anyanyelvén. 112 iskolában 20,2 ezer tanuló tanult oroszul (nem anyanyelven) (KONSZTANTYINOVA 2005:95–96).

A 2000–2001-es tanévben a marit mint anyanyelvet tanult 230 iskolában 25 974 tanuló, a marit mint államnyelvet 207 iskolában 46 559 tanulta (i. m. 96). Ivanov adatai szerint 2001–2002-ben a marit mint anyanyelvet 226 isko-

⁷⁷ Az udmurt Szuvorova az önkéntességet csak arra terjesztené ki, hogy a tanuló megválaszthassa, az udmurt nyelv az oktatás nyelve vagy tantárgy legyen (2005:165). A mordvin Kadakin szerint megoldást kell találni arra, hogy a kötelező, erőltetett anyanyelvoktatás helyett az emberek maguk érezzék a nyelvtanulás szükségességét (2005:70–71).

lában mint államnyelvet (= nem anyanyelvet) 181 iskolában tanították, 2003–2004-ben 187, illetve 157 iskolában (IVANOV I. 2005:58).

A 2000–2001-es tanévben 67 iskolában, a 2001–2002-es tanévben 55 iskolában folyt a tanítás (nem orosz) anyanyelven, köztük mariul, tatárul, udmurtul és csuvasul. Az oktatás azonban csak az alsó tagozaton anyanyelvű, leszámítva néhány tatár iskolát, amelyekben a felső tagozaton is tatár nyelven folyik az oktatás (KUDRJAVCEVA–SABYKOV 2002:4.). Például az 5–9. osztályban 3 óra/hét jut a mari nyelvre és irodalomra, a 10–11. osztályban 2 óra (IVANOV I. 2005:58). A 2002–2003-as tanévben marit mint anyanyelvet tanult 211 iskolában 22,5 ezer tanuló (a tanulók 21,6%-a), marit mint államnyelvet tanult 172 iskolában 31,6 ezer tanuló (az 1–9. osztályos tanulók 37,1%-a). A 2003–2004-es tanévben a Mari Köztársaság 385 iskolájából 187 iskolában tanítják a marit mint anyanyelvet, 157 iskolában mint államnyelvet. A tendencia csökkenő (KONSZTANTYINOVA 2005:96).

A mari nyelv gyakorlatilag csak néhány falusi elemi iskolában az oktatás nyelve (KUDRJAVCEVA–SABYKOV 2002:17), ott is csupán az első osztályokban (IVANOV I. 2005:59). Az 5–9. osztályban 3 óra/hét jut a mari nyelvre és irodalomra, a 10–11. osztályban 2 óra (IVANOV I. 2005:58). Az anyanyelv fakultatív tárgy lett (i. m. 59).

A kép járásonként eltérő lehet. A szernuri járásban, amelynek lakói többségükben marik, az iskolákban heti 6 órában tanítják a mari nyelvet és irodalmat (MAKSZIMOV – RICKSKOVA 2003:127). 25 iskolában tanulják a marit mint anyanyelvet, 10 iskolában mint államnyelvet (i. m. 129).

2004. január 1-jén a köztársaságban 737 különböző típusú oktatási intézmény volt több mint 120 ezer diákkal. Csökken a gyerekek létszáma: míg 1986-ban 15 600 gyermek született, 1999-ben már csak 6600. A 2003–2004-es tanévben 6622 tanulót vettek föl az első osztályba, 262-vel kevesebb, mint egy évvel korábban. Csökkent a közoktatási intézmények száma és az osztálylétszám is (1999–2000-ben 19,5 tanuló/osztály, 2003–2004-ben 17,6 [tervezett: 25]) – városban 22,3, faluban 13,2 (SVECOVA – ISALIN 2005:180).

Iskola előtti oktatási intézmény (óvoda) 276 volt, ebből 54 falusi intézményben (39%) 2600 gyerek mari anyanyelvén tanult (KONSZTANTYINOVA 2005:96).

*

A Kudrjavceva és Sabykov által elvégzett, nagyon alapos szociológiai felmérés egyebek között arra a kérdésre is kereste a választ, hogyan viszonyulnak a tanulók a mari nyelvhez. A 9–11. osztályos tanulók 44,7%-a kívánja a mari nyelven folyó oktatást, 31,6%-uk ellenzi (KUDRJAVCEVA–SABYKOV 2002:17). A mari tanulók 33,5%-a a mari nyelv kötelező voltát tartja helyesnek, 46,9% az önkéntességet (KUDRJAVCEVA–SABYKOV 2002:37).

Ugyanerről a kérdésről az egész mari fiatalságra kiterjedő vizsgálat szerint a mari fiatalok 40,1%-ának az a véleménye, hogy a mari nyelv legyen kötelező minden iskolában. Az orosz ifjúság 13,4%-ának, a tatár fiatalok 17,4%-ának is ugyanez a véleménye (KUDRJAVCEVA-SABYKOV 2002:39).

A mari nyelvnek minden iskolában való kötelező tanítása mellett leginkább a leendő mari tanítók és agrárszakemberek álltak ki (40%) (KUDRJAVCEVA-SABYKOV 2002:39).

Kudrjavceva és Sabykov tanulmányának adatait elemezve úgy látszik, hogy a köztársaságban 2001-ben valami súlyos dolog történt, mert radikálisan csökkent mind a mari nyelvet tanító iskolák száma, mind a mari nyelvet tanulók száma:

		1995/96	1996/97	1997/98	1998/99	1999/2000	2000/01	2001/02
iskolák száma		433	431	440	433	434	432	415
tanulók száma		131,36	132,86	133,00	130,04	126,5	120,4	112,9
mari mint anyanyelv	isk.	286	238	233	232	231	230	226
	tanuló	29 730	29 678	28 446	28 655	27 557	25 974	24 339
mari mint államnyelv	isk.	121	140	152	199	199	207	181
	tanuló	21 256	24 937	29 410	41 312	46 173	46 559	35 126
összesen		50 986	54 615	57 856	69 967	73 730	72 533	59 525
marit tanulók %-a		38,8	41,1	43,8	53,6	58,3	60,3	52,7
mari nyelvtanulás a diaszpórában					isk.	246	252	252
					tanuló	14 873	14 854	14 854

(KUDRJAVCEVA-SABYKOV 2002:42-43)

2002-2003-ban 211 iskolában 22 500 tanuló tanulta a marit mint anyanyelvet (az összes tanuló 21,6%-a), amint a fenti táblázatból látszik, a megfelelő számok a 2000-2001-es tanévben még 230 iskola és 25 974 tanuló voltak.

A marit mint anyanyelvet tanító iskolák száma

2000/2001 - 230

2002/2003 - 211

2003/2004 - 187 (KONSZTANTYINOVA 2005:96).

2000 év végén 27,5 ezer tanuló tanulta a marit anyanyelveként, 46,2 ezer tanuló pedig mint államnyelvet (összesen 73,7 ezer). 2004-ben a mari nyelvet valamilyen formába tanulók száma 30 368-ra csökkent (KATAJEVA 2005:79). Több iskolában megváltoztatták az oktatás nyelvét, bezárták az anyanyelvű párhuzamos osztályokat, csökkentették az anyanyelv oktatására szánt órák számát, holott a tanulók több mint fele mari (KATAJEVA 2005:84). A negatív folyamatokat felsorolja a *Добрые соседу* [*dobrye sosedi* - 'jó szomszédok'] című orosz nyelvű mari újság is (2004. február 4.):

- 2001-ben az új mari oktatási miniszter a mari nyelv szabadon választott tanulása mellett nyilatkozott.
- Az Oktatási Minisztériumban megszüntették a nemzeti-oktatási osztályt.
- Csökkentették a falusi iskolák (ezek mari nyelvű iskolák) számát (2001-2003 között 49 iskolát zártak be).
- Folyamatosan csökkentik a mari nyelv oktatására szánt időt (például a nemzeti-regionális komponens rovására bevezették a harmadik testnevelési órát).

További problémák:

- nem dolgoztak ki egységes eljárásokat a helyesírásról, a kormánynak nincsenek e téren normatív dokumentumai;
- nincs egységes program az anyanyelv-oktatásra és az egyes népek nemzeti irodalmának, történelmének és kultúrájának tanítására;
- nincs kidolgozott koncepció a mari nyelvészeti, irodalomtudományi és kultúrológiai oktatásra;
- hiányzanak a tankönyvek mind a köztársaságban, mind a diaszporában (KATAJEVA 2005:82);
- néhány iskolában ok nélkül áttértek az orosz nyelvű oktatásra, bezárják a párhuzamos nemzeti osztályokat, csökkentik az anyanyelv-oktatásra fordítható óramennyiségét (i. m. 83-84).

*

Romlottak az oktatás tárgyi feltételei. Gyakorlatilag leállt a tankönyvek írása és kiadása, amint azt az alábbi számsor bizonyítja:

- 1995-ben a Marij El Oktatási Minisztériuma könyvkiadási tervében 44 tankönyv és módszertani segédlet szerepelt, kiadtak 29 könyvet;
- 1996-ban 44 könyvet terveztek, kiadtak kettőt;
- 1997-ben 71-et terveztek, kiadtak négyet;
- 1998-ban 115-et terveztek, kiadtak négyet;
- 1999-ben 169-et terveztek, egyet sem adtak ki;
- 2000-ben 197 tervezetből megjelent kettő;
- 2001-ben kiadtak hármat;
- 2002-ben kettőt (KUDRJAVCEVA-SABYKOV 2002:40-41).⁷⁸

78 A 2002 februárjában a Finnugor Népek Világkongresszusa hat fős koordinátori tanácsának tagjaként tett joskar-olai látogatás során a köztársaság elnöke és néhány miniszter adott tájékoztatást a köztársaság oktatási-kulturális helyzetéről. Az oktatási miniszter asszony elmondta, hogy az előző évben 8 mari tankönyvet adtak ki, megjelent egy hegyi-mari szótár, a falusi iskolákat ellátták számítógéppel és számítógépes anyagokkal (PUSZTAY 2003c:805).

Az évi 1–3 tankönyv helyett 35–40-re volna szükség (KATAJEVA 2005:80). A tankönyvek hiánya a mari nyelv oktatásának egyik legfőbb akadálya, s ez váltja ki a szülők részéről is a mari nyelvvel szemben az ellenállást (KUDRJAVCEVA–SABYKOV 2002:41). Több mint 130 oktatási-módszertani segédletet használnak, de ezek egy része elavult, átdolgozásra vár (KATAJEVA 2005:80). Finn támogatással adták ki a 10–11. osztály számára a *Mari irodalom* tankönyvet és a 4. osztályosok számára az olvasókönyvet (SVECOVA–ISALIN 2005:183).

6.2.4. KOMI KÖZTÁRSASÁG

A Komi Köztársaságban, illetve jogelődjeiben (Komi táj, 1921-től Komi-zürjén Autonóm Megye) a XX. század elején megélné a kulturális felvilágosító tevékenység (CIPANOV 2002:68). 1917 után felerősödött a törekvés a nemzeti önrendelkezés megteremtésére, s ezzel együtt a komi nyelv hivatalos státuszának elérésére.⁷⁹ 1924-ben az ún. zürjénésítési bizottság kidolgozta a komi nyelvnek az állami és társadalmi szervezetek általi használatára vonatkozó javaslatát, amelynek végrehajtását a megye állami és pártvezetése szigorúan ellenőrizte. Egy évtized alatt létrehozták a komi nyelven oktató komi nemzeti iskolahálózatot, megteremtették a nemzeti irodalmat, a színházat, lapok és folyóiratok születtek, a hivatalos ügyiratokat és információkat komi nyelven tették közzé (i. m. 69).

Popov–Gabov (2005) áttekintést ad a nemzeti iskola – amelynek életképességét az anyanyelv biztosítja – fejlődéstörténetéről.

1) **1900–1917.** A komi nyelv bekapcsolása az oktatási folyamatba esetleges volt. A nemzetiségi iskolákról rendelkező 1913-as törvény lehetővé tette az anyanyelvű oktatást, de csak az első két osztályban. Komiföldön nem éltek a lehetőséggel, nem képeztek anyanyelvű pedagógusokat sem, nem adtak ki tananyagokat, gyakorlatilag nem volt komi írásbeliség (POPOV–GABOV 2005:523).

2) **1918–1920.** Deklarálták a nemzeti iskola létrehozásának elveit. Az Uszty-Sziszolszokban 1920-ban tartott kongresszuson döntöttek a komi irodalmi nyelv fejlesztéséről (i. h.).

3) **1920-as évek.** A komi nemzeti iskola megteremtése. Az évtized közepétől megnőtt az anyanyelv szerepe az iskolában (i. h.).

1924-ben a komi nyelvet államnyelvvé nyilvánították.

Az elemi iskolákat ellátták komi nyelvű tankönyvekkel, megkezdődött a pedagógusképzés.

⁷⁹ Permi Szent István idején, a XIV–XV. században, amikor a permi püspökség egyesítette a komik által lakott területeket, a komi nyelv volt az istentisztelet, az oktatás és a közigazgatás nyelve, azaz gyakorlatilag államnyelvi funkciót látott el (CIPANOV 2002:63).

Minden komi iskola első szakaszában áttértek a komi nyelvű oktatásra, az 1920-as évek végétől a komi nyelv oktatását bevezették az orosz elemi osztályokban is.

Az 1925/26-os tanévben a Komi Autonóm Megyében 203 komi, 14 orosz, 54 komi-orosz elemi iskola működött, 13 308 tanuló számára a komi nyelv volt az oktatás nyelve (i. m. 524, SAVELJEVA 2002:88).

4) **1930-as évek.** Ellentmondásos időszak a komi nemzeti iskola fejlődésében.

1929-ben a Komi Autonóm Megyét az újra létrehozott Északi tájhoz kapcsolták, s ez szűkítette a komik autonómiáját, ám a komi nyelv hivatalos, államnyelvi státusza megmaradt.

Létrejött a Komi Állami Tanárképző Főiskola, valamint három tanítóképző – a nemzeti nyelvű pedagógusképzés érdekében.

Nehézségek a tankönyvekkel (az 1930-as évek elején áttértek a latin betűs írásra, majd a 30-as évek végén a cirill betűsre), ez destabilizálta a tankönyvellátást, s lefékezte a komi nyelv elterjesztését a magasabb szintű iskolákban.

Az 1937-es komi alkotmány már nem tartalmazott a két államnyelv meglétével kapcsolatos pontokat. Ennek ellenére az 1936/37-es tanévben még 278 elemi, 62 nem teljes középiskola, 6 középiskola volt komi és komi-orosz. Komi nyelven 34,7 ezer tanuló tanult (GABOV – POPOV 2005:524).

Az 1930-as években megkezdődött az anyanyelvi oktatás a középiskolákban, a líceumokban, így összesen 34 700 diák részesült anyanyelvi képzésben (SAVELJEVA 2002:88). A tankönyvek komi nyelvűek voltak. „Az 1938/39-es tanévben az összes iskola 71,8%-ában komi volt a tanítási nyelv, 7,4%-ában komiul és oroszul tanítottak, 20%-ában csak oroszul” (KUZNETSOV 2005:61).

A sztálini elnyomó politika következtében a nemzeti nyelvű iskolai oktatást fokozatosan leépítették. „Az 1930-as években megkezdődött az oroszosítás és a megtorlás. Az egész komi értelmiséget elpusztították vagy legalábbis elbocsátották a kulturális élet területéről, ami később hátrányosan hatott a komik kulturális fejlődésére” (i. h.).

5) **1940–1950-es évek.** Még megvolt a komi nemzeti iskola hálózata. 1950-ben az oktatás nyelve szerint három iskolatípust különböztettek meg: komit, vegyes nyelvűt és oroszot (GABOV–POPOV 2005:524).

Az 551 elemi iskolából 313 volt komi, 193 orosz, 5 vegyes. A 126 hétéves iskolából 52 komi, 41 orosz, 33 vegyes. A 38 középiskolából 20 vegyes és 18 orosz.

Az 50-es évek végén a 84 ezer diákból komi anyanyelven tanult 22 707, ami megfelelt a köztársaság etnodemográfiai és etnolingvisztikai helyzetének (i. h.).

1958-ban már csak az iskolák felében tanítottak komi nyelven, s a komi nyelv helyzete az 1960-as években tovább romlott (KUZNETSOV 2005:61).

6) **1960–1980-as évek.** Az állami politika a nemzeti iskolák likvidálását tűzte ki célul (GABOV–POPOV 2005:524).

1958-ban az oktatási törvény (1959-ben ennek megfelelően a Komi ASZSZK Legfelső Tanácsának határozata) mind az anyanyelven folyó oktatást, mind az anyanyelv tantárgyként való tanítását megszüntette (az anyanyelv csupán választható tárgy maradt).

Ehhez kapcsolódott az 1960–70-es években a 'perspektívátlan falvak' politikája, aminek következtében faluhelyen megszűntek az iskolák, amelyeknek a többsége nemzeti nyelvű volt (i. h.).

1965-ben 239 komi nyelven tanító iskola volt, 13 378 tanuló tanult komi nyelven.

1970-ben 11,1 ezer tanuló (az összes tanuló 6%-a) tanult az elemi osztályokban komi nyelven.

1975-ben megszüntették az utolsó komi nyelven oktató iskolákat is (i. h.).

Fokozatosan csökkent a komit mint tantárgyat tanulók létszáma is:

1965/66-ban 19,2 ezer, 1985/86-ban 14,1 ezer (i. m. 525).

Szaveljeva szerint az 1970-es években „racionalizálták” az iskolahálózatot, ennek következtében – „az oktatás színvonalának emelése érdekében” – bezárták a kis iskolákat, ezek falusi iskolák voltak. 1971–75 között 110 alsó tagozatos iskolát és 16 általános iskolát szüntettek meg, 1980-ig még további 40-et. A komi pedagógusképzőben már nem képeztek tanítókat a nemzeti iskolák számára, leállították a tananyagok kiadását is. Az eredmény: valamennyi iskolában orosz nyelven folyt az oktatás; csupán a nemzeti oktatási terv alapján működő iskolákban tanították a komi nyelvet – tantárgyként. Így felnőtt egy teljes nemzedék, amelyik nem ismerte anyanyelvét, nem érdekelte népe történelme és kultúrája. A korszerkezet elemzése azt mutatja, hogy a 291 500 ember mintegy fele azokhoz a 30 év alatti nemzedékekhez tartozik, amelyek nem ismerik anyanyelvüket (SAVELJEVA 2002:89).

7) **1980-as évek vége – 1990-es évek.** A nemzeti iskola feltámasztása. Döntő jelentőségű volt a nyelvi törvény elfogadása (1992).

1992-ben határozatot hoztak a *Komi nemzeti iskola fejlesztési koncepciójára*. Eszerint az 1–4. osztályban bevezetik a komi nyelvű oktatást, az 5–9. osztályban a komi nyelv mint tantárgy tanulható, de a nemzeti tantárgyak esetében a komi az oktatás nyelve is.

A falvakban a korábban megszüntetett iskolák egy részét újra megnyitották, így a komi nyelven/nyelvet tanító iskolák száma emelkedett (153-ról 171-re, a tanulók létszáma 14 543-ról 16 928-ra) (GABOV–POPOV 2005:525).

A komi nyelvű oktatást nem sikerült teljesen megvalósítani, de a komi mint államnyelv oktatásában vannak eredmények (1999-ben 168 iskolában 21 224 tanuló tanulta a komit mint államnyelvet; összesen 365 iskolában 40 967 tanuló tanulta valamilyen formában a komit, ez a tanulók 23,5%-a, szemben az 1990-es 10,5%-kal) (i. h.).

Az utóbbi évtizedben valamelyes javulás érzékelhető az iskolákban folyó komi nyelvi oktatás területén. 1995–96-ban a Komi Köztársaságban 549

iskola működött, ezekben 184 294 diák tanult. 269 iskolában (alsó fokú 88, középfokú 50, líceum 131) tanítják az anyanyelvet. 171 iskolában a komi nyelv tantárgy (17 895 tanuló), 98 iskolában a komit társalgási nyelvként tanítják (12 292 tanuló), 54 iskolában van komi nyelvi szakkör (2814 tanuló). Összességében 53 091 tanuló (az összes diák 17,95%-a) tanulja valamilyen formában a komi nyelvet. 1996-ban a 856 óvoda (74 000 gyerek) közül 473 óvodában 16 700 gyerek tanulta a komit (SAVELJEVA 2002:91). Mindez 1990–91-hez képest javulás, de nincs a köztársaságban egyetlen olyan iskola sem, amelyben az egész oktatás anyanyelven folya (i. m. 92). Mindenekelőtt a városokban kevés a komiul tanuló gyermek. A komi nyelv tanulására irányuló törekvéseket sokan átmeneti kampányjelenségként ítélik meg (CIPANOV 2002:73).

Gabov adatai szerint az utóbbi 15 évben jelentősen nőtt a komi nyelvet tanító iskolák száma és a komi nyelvet tanulók száma. A 2003/2004-es tanévben a komi nyelvet mint tantárgyat és fakultatív alapon minden városban és járásban tanították. Az 1998/99-es tanévvel összevetve 342-ről (az iskolák 61%-a) 392-re (az iskolák 75%-a) nőtt a komi nyelvet tanító iskolák száma. A tanulók létszáma 36 226-ról (20%) 42 122-re (31%) emelkedett.

A komit mint anyanyelvet tanulta 153 iskolában 12 672 tanuló (9,3%-a az összes tanulónak). A mennyiségi változások 1987-hez képest nem számottevők (1987-ben 156 iskolában 15 000 tanuló – 8,6%).

A komit mint államnyelvet 205 iskolában 27 504 tanuló (20%) tanulta, fakultatív alapon tanulta 34 iskolában 1946 tanuló (1,4%).

A gyermeklétszám apadása és a kislétszámú elemi iskolák bezárása miatt csökken a komi nyelvet és irodalmat tanulók létszáma:

1991/1992-ben 176 iskolában 16 579 tanuló,

2000/2001-ben 167 iskolában 15 618 tanuló,

2004-ben 153 iskolában 12 672 tanuló (GABOV 2005:563).

Bár az oktatási törvény 6. cikkelye egyértelműen előírja, hogy a köztársaság iskoláiban kötelező az orosz és a komi nyelv tanulása, ma a tanulók 32%-a tanulja a komi nyelvet (1999-ben ez az arány 20% volt). A komi nyelv oktatása nem egyenletes, függ az adott iskola sajátosságától, a nyelvi helyzettől (KOZULINA 2003:255).

Kuznyecov véleménye szerint nem létezik komi nemzeti iskola. A komit oktatási nyelvként már az első osztályokban sem használják, nem beszélve a felsőbb osztályokról. Azokban a vidéki iskolákban is oroszul tanítanak, ahol a lakosság többsége komi. A komi nyelvet csak tantárgyként tanítják. „Az 1999-es törvény szerint 2004-re minden komiföldi iskolában kötelező lesz a komi nyelv oktatása.” (KUZNETSOV 2005:68) De ma még az iskolásoknak csak 9%-a (12 000) tanulja a komit anyanyelvként. „Ez a szám évente ezernyivel csökken. A gyermekek harmada heti egy órában tanulja a komi nyelvet, 2003-ban heti 3 órában volt a tanítás. Nem bontják csoportokra az osztályokat, ezért a komi nyelvű gyerekek gyakran mint idegen nyelvet tanulják az anya-

nyelvüket. Az államnyelvet heti 2-3 órában oktatni nem elégséges, státusza sokkal alacsonyabb, mint az idegen nyelvé. A komi nyelv tanítása csak a közoktatásban folyik, a felsőoktatásban csak a komi nyelvtanárok képzésével kapcsolatos szakokon tanítják.” (i. h.)

Az egyetemen ugyanakkor 25-ről 75-re nőtt a komi nyelv és irodalom szakos hallgatók száma, megnyílt a finnugor fakultás, új tankönyveket és módszertani segédleteket adtak ki (CIPANOV 2002:75). Aggasztó, hogy csökkentették a komi nyelvtanárok állásának számát (ROZSKIN – KOZULINA 2005:148).

Egy szociológiai felmérés egyik kérdésére adott válasz jól jellemzi a komi nyelvhez való viszonyt:

Kötelező legyen-e a komi nyelv tanítása az iskolákban?

egyértelműen támogatja	28%,
inkább támogatja, mint ellenzi	16%,
nem tiltakozik, ha bevezetik	31%,
nem támogatja	20%,
ellenzi	4% (KONJUHOV et al. 2005:105).

Minél idősebb a korosztály, annál inkább támogatja a komi nyelv kötelező oktatásának bevezetését s minél magasabb az iskolai végzettsége, annál kevésbé. A városias jellegű településen támogatják a legkevésbé és nem támogatják (ellenzik) a leginkább (i. h.).

A nyelvtörvény végrehajtásának legsebezhetőbb pontja az iskolai nyelvtanulás. Az anyanyelv tanításának kizorítása – hasonlóan az 1960-as évekhez – újra megjelenik – „objektív” okokra hivatkozva. A 2003/2004-es tanévben az elemi iskolások terhelésének csökkentése miatt az anyanyelvi órák számát 5-ről 3-ra, az államnyelvi órák számát 3-ról 1-re csökkentették. 2004-ben az Oktatási Minisztérium megszüntette a tanártovábbképzés legfőbb intézményében a komi nyelv és irodalom tanszékét. A komi nyelv megőrzésének állami garanciái – a nyelvtörvény megléte ellenére – csak formálisak (GABOV 2005:563).

*

Tankönyvek: 2001–2003 között 38 tankönyv jelent meg 117 ezer példányban, ebből 10 nyelv- és irodalomtankönyv. Biztosítva van a tankönyvellátás a komi mint anyanyelv (1–9. osztály), a komi (nemzeti) irodalom (1–11. osztály), a komi mint nem anyanyelv (1–6. osztály) tantárgyakból (GABOV 2005:563). Kuznyecov szerint 2003-ban 8 tankönyvet adtak ki 16 200 példányban (KUZNETSOV 2005:69).

A nyelvpedagógia fejlődését jelentősen fékezi, hogy nincs komi helyesírási

javítási útmutató. Ennek hátrányos következménye érződik a tankönyveken, s ez negatívan hat az oktatás színvonalára. Az elmúlt kb. három évben kiadott komi nyelvű tankönyvek (komi nyelv és irodalom) elemzése számos stiláris, nyelvtani, ténybeli és logikai hibát tárt fel a könyvekben (MOTORINA 2005:596).

6.2.5. UDMURTIA

Történelmi előzményként érdemes megemlíteni, hogy a XIX. század végén a Vjatkai Kormányzóságban élő 400 ezer udmurt közül 20 ezer tudott írni-olvasni, az eleminél magasabb fokú végzettsége mindössze 23 férfinak és 9 nőnek volt, de felsőfokú végzettségű egy sem akadt (KULIKOV 2004:622).

A ma működő oktatási intézmények számáról eltérő adatok állnak rendelkezésünkre. Szemjonov szerint jelenleg az Udmurt Köztársaságban 400 udmurt iskola van (SZEMJONOV 2005:154), míg Vasziljeva szerint 2004-ben 386 olyan közoktatási intézmény és 314 olyan óvoda (iskola előtti képző intézmény) működött, amelyekben udmurt nyelvet tanítottak (VASZILJEVA G. 2005:29). Vannak iskoláik a tatároknak, a mariknak és a csuvasoknak is (SZEMJONOV 2005:154).

A nemzeti óvodák fejlődési üteme/1.

óvoda	1995-1996	2000-2001	2002-2003
óvodák nemzetiségi csoportokkal	270 (12 512)	350 (10 315)	334 (10 179)
ezen belül udmurt csoporttal	254 (12 064)	332 (9 911)	314 (9 619)

(SZUVOROVA 2005:164)

A nemzeti óvodák fejlődési üteme/2.

óvoda	1995-1996	2000-2001	2003-2004	2004-2005
óvodák nemzetiségi csoportokkal	270 (12 512)	350 (11 098)	335 (8 527)	335 (9 422)
ezen belül udmurt csoporttal	254 (12 064)	332 (9 911)	314 (8 091)	315 (8 876)
tatár csoporttal	13 (361)	13 (303)	16 (345)	16 (432)
mari csoporttal	3 (87)	4 (87)	4 (80)	4 (103)
csuvas csoporttal	-	1 (14)	1 (11)	1 (11)

(SZUVOROVA 2005 - *kézirat*)

A nemzeti iskolák hálózata/1.

iskolák	1990-1991	1994-1995	2000-2001	2002-2003
nemzetiségi iskolák összesen	359 (32 097)	403 (32 562)	446 (35 341)	422 (29 763)
udmurtot tanító nemzeti iskolák	346 (31 240)	376 (31 459)	408 (33 500)	386 (28 038)

(SZUVOROVA 2005:164)

A nemzeti iskolák hálózata/2.

iskolák	1995-1996	2000-2001	2003-2004	2004-2005
nemzetiségi iskolák összesen	359 (32 093)	415 (33 299)	421 (29 629)	403 (25 770)
udmurtot tanító iskolák	346 (31 240)	376 (31 459)	386 (28 038)	369 (24 243)
tatárt tanító iskolák	5 (449)	29 (1 335)	25 (1 191)	25 (1 123)
marit tanító iskolák	8 (404)	9 (489)	9 (387)	8 (392)
csuvast tanító iskolák	-	1 (16)	1 (13)	1 (12)

(SZUVOROVA 2005 – *kézirat*)⁸⁰

A demográfiai csökkenés látszik az intézményhálózat alakulásán (SZUVOROVA 2005:164).

Kulikov szerint az óvodák és az iskolák száma csökkenésének a demográfiai helyzet csak az egyik oka.

Az udmurt nyelvet tanító óvodák száma:

2000/01-ben 332 óvoda (9911 gyermek),

2004/05-ben 315 óvoda (8876 gyermek),

az iskolák (ezek az udmurt nyelvet is tanító intézmények?) száma:

2000/01-ben 408 (33 143 tanuló)

2004/05-ben 369 (24 243 tanuló) (KULIKOV 2005:551).

Tarakanov 1998-ban még azt írja, hogy nincs nemzeti iskola (TARAKANOV 1998). A fejlődés ellenére anyanyelvű oktatás csupán az alsó tagozat keretében folyik, a felső tagozaton az udmurt csak mint tantárgy tanulható. Udmurt iskolák csak a falvakban vannak, a városokban egyáltalán nincsenek (KELMAKOV 2002:55). Sok gyermek udmurt nyelvtudás nélkül kerül az iskolába (VASZILJEVA G. 2005:30).

A felsőoktatásban az udmurt és a finnugor szakon udmurtul, a többi szakon oroszul folyik az oktatás (KELMAKOV 2002:54).

Egy szociológiai felmérés szerint a lakosságnak kevesebb mint egy negyede támogatná az udmurt nyelv köz- és felsőoktatási intézményben való tanítását, miközben több mint a fele ellenzi (ennél a kérdésnél a lakosság nemzeti-ségi hovatartozását nem jelölték meg):

80 A táblázatok adatai nem mindig azonosak, bár a szerző ugyanaz. Erre nem tudok magyarázatot adni.

	<i>helyeslem</i> (%)	<i>nem helyeslem</i> (%)	<i>nincs véleményem</i> (%)
kötelező legyen-e az udmurt nyelv a középfokú oktatásban (1.)	23,6	56,6	19,8
az udmurt nyelv oktatása a speciális középiskolákban és a felsőoktatásban (2.)	23,6	52,9	23,4

(Szociológia – udmurt 2003)

Ugyanez nemzetiségek szerinti bontásban (*helyesli*):

	oroszok (%)	udmurtok (%)	tatárok (%)
1.	16,1	46,7	15,9
2.	17,9	41,3	12,7

(Szociológia – udmurt 2003)

Megfigyelhető a tatárok – oroszokét is meghaladó – intoleranciája.

Maga a köztársasági elnök, A. Volkov a nemzeti iskolákat nem kívánatos rezervátumoknak tartja (*Независимая газета/Регионы* [Nyezaviszimaja Gazeta/Regioni – Moszkva], 2005. augusztus 17, 4. oldal).

Az oktatási programban az anyanyelvi képzésnél gyakrabban emlegetik az orosz nyelvre való tanítás fontosságát, annak óvodában történő megkezdését, az erre irányuló kutatások elindítását (VASZILJEVA G. 2005:30, URASZKINA 2005:168). Folyik azonban módszertani kutatás az udmurt mint második nyelv és mint idegen nyelv oktatására vonatkozóan is (URASZKINA i. h.).

Az eredmények között tartható számon, hogy az utóbbi évtizedben létrehozták a nemzeti oktatás tudományos kutató intézetét, a pedagógusok megkapják a *Вордскем кыл* (*vordskem kyl*) című tudományos módszertani folyóiratot, gyermekek számára adnak ki folyóiratot (*Кузим* [*kizim*]) és újságot (*Ӗеч бур* [*dzeč bur*]); a továbbképző intézetben megalapították az udmurt nyelv- és régiókutatás tanszékét, az Udmurt Állami Egyetemen az Udmurt Filológiai Kart stb. Az udmurt nyelv államnyelvi rangra emelése lehetővé teszi az udmurt nyelv oktatásának megújítását (VASZILJEVA G. 2005:29).

*

Néhány adat a tankönyvkiadásról:

kiadás éve	óvoda	elemi iskola	középfokú oktatás és általános képzés	összesen
2000	1	–	2	3
2001	2	6	1	9
2002	–	2	4	6

kiadás éve	óvoda	elemi iskola	középfokú oktatás és általános képzés	összesen
2003	1	5	9	15
2004	2	6	9	17
összesen	6	19	25	50

(SZUVOROVA 2005 – *kézirat*)

Az iskolai nyelvtanok az udmurt nyelv szerkezetét primitíven mutatják be, a nyelvi anyag interpretációja és a terminológia nem tükrözi az udmurt nyelv fejlődésének modern szakaszát (KELMAKOV 2004:124). Az udmurt nyelvkönyvek kiadásának finanszírozása nem zökkenőmentes (KARAKULOV 2004:106).

6.2.6. AZ OBI-UGOR NÉPEK

Még az 1970-es években is kiegészítő iskolába utalták a manysi és a hanti tanulók jelentős részét, mert az orosz nyelvű iskolában lemaradtak a tanulásban. Anyanyelvükön elbeszélgetve velük kiderült, hogy szellemi fejlettségük teljesen normális, lemaradásukat az orosz nyelv nem kielégítő ismerete okozta (JERMUSKIN 2003:24).

A kisebbségi nyelvek oktatását is biztosító iskolák száma a Hanti-Manysi Autonóm Körzetben a 2003–2004-es tanévben:

- baskír nyelv, irodalom, kultúra- 9 iskolában
- tatár nyelv- 2 iskolában
- komi nyelv- 2 iskolában
- ukrán nyelv- 1 iskolában
- német mint nemzetiségi nyelv- 1 iskolában.

A 2004–2005-ös tanévben további hat, nemzetiségi nyelvet tanító iskolát nyitnak (MAKSZIMOVA – SZAVINA 2004, *kézirat*).

A Hanti-Manysi Autonóm Körzetben a 2003–2004-es tanévben 44 olyan iskola működött, amelyben a tanulók többsége – 6010-ből 3453 (=57%) – valamely északi kis néphez tartozik. Az iskolák közül kettő nomád szálláshelyen található. A 44 iskolából 35-ben tanítják valamely északi kisebbség nyelvét. A 6010 tanulóból 2666 (= 44,3%) tanuló valamelyik kisebbségi nyelvet. Ez az arány a 2002–2003-as tanévhez képest 6%-os emelkedést jelent. 33 nemzeti általános iskolában és a két, nomád szálláshelyen található iskolában 2666 tanuló – közülük 2152 (= 81%) az őslakos kisebbségből származik – tanuló a hanti, a manysi vagy a nyenyec nyelvet. A 2002–2003-as tanévvel összevetve az anyanyelv tanulása iránti érdeklődés 4,7%-kal nőtt. Fakultatív tárgyként 245-en tanulják valamely északi nyelvet, közülük 174-en tartoznak valamely őslakos néphez. Manysi nyelvet tanul 1042 tanuló, közülük 783 a manysi; hanti nyelvet tanul 1580 tanuló, közülük 1316 a hanti; nyenyec nyelvet tanul 75 tanuló, közülük 74 a nyenyec (MAKSZIMOVA – SZAVINA 2004).

1999–2003 között 18 nemzeti iskolát építettek az őslakosság által sűrűn lakott területeken (1999 – 2; 2000 – 3; 2001 – 3, ebből 1 a nomád szálláshelyen; 2002 – 7, ebből 1 a nomád szálláshelyen; 2003 – 3), ami a körzetben ez idő alatt épített iskolák 49%-a (i. m.).

A *Jugra megmentése* (Спасение Югры) alapítványnál 2005. június 28-án tett látogatásom során azt a tájékoztatást kaptam, hogy a falvakban a gyerekek egy része kétnyelvű. Oroszul mindenki tud, a manysi és/vagy hanti nyelvet csak 10-15%-uk ismeri. Vannak nemzetiségi óvodák, amelyekben tanítják a hanti és/vagy manysi nyelvet. Az iskolában az oktatás orosz nyelven folyik. Az ún. nemzeti komponens keretében az 1-4. osztályban 3 óra/hét, az 5-9. osztályban 2 óra/hét jut a manysi vagy hanti nyelvre, kultúrára. A 10-11. osztályban heti egy fakultatív órában foglalkoznak a nemzeti nyelvvel, kultúrával.

A hanti nyelv esetében az iskolai oktatás tovább erősíti a nyelvjárási tagolódást, hiszen a különböző régiókban összesen négy hanti nyelvjárást oktatnak.

A Zoja Rjabcsikova által létrehozott „nyelvi falu” program keretében a gyermekek megismerik őseik kultúráját, nyelvét. 14 ún. etnográfiai szálláshelyen tanítják a gyermekeknek az obi-ugor nyelveket, az idősebbeknek azt is, hogyan lehet lejegyezni hanti szövegeket. A tapasztalatok szerint a programban résztvevő gyermekek viszonya őseik nyelvéhez pozitívan változik.

Gondot jelent a megfelelő tankönyvek hiánya.

7. PATYOMKIN FALU – A KULTÚRA

Ebben a fejezetben vázlatos áttekintés olvasható a kulturális élet, a könyvkiadás és a tömegtájékoztató helyzetéről. Az ismertetés önmagáért beszél, azonban annyit mégis előre kell bocsátanom, hogy talán ezen a területen érvényesül a leginkább a Patyomkin-falu⁸¹ jelensége. A népi kultúra állami támogatását bizonyítani szándékozó látványos folklórfesztiválok, „koncertek” csak a legavatottabbak nagyon szűk köre számára árulkodnak arról, hogy itt egyfelől a „panem et circenses” elve érvényesül, másfelől az eredeti finnugor népi kultúrának olyan formáira, mint a népzene és a néptánc rávetül az ún. Mojszejev-stílus, eloroszosítva és – kétségkívül nagyhatású – egyenzubbonyba kényszerítve nyelvrokonaink egyik utolsónak megőrzött értékét. Finnugor nyelvű könyvkiadás kétségkívül létezik, ám súlya egyre kisebb. Az írott és elektronikus tömegtájékoztató eszközök mind minőségben, mind a példányszám, illetve az adásidő tekintetében sok kívánnivalót hagynak maguk után, ám kétségtelenül kijelenthető – amint ezt a politika teszi is –, hogy létezik.

7.1. KULTURÁLIS ÉLET

7.1.1. KARJALA

Petrozavodszkban a finn nyelvű drámai színházból lett a Nemzeti Színház, amelyben Volkov szerint nincs karjalai nyelvű előadás (VOLKOV 2004:77), Szemakova szerint viszont az utóbbi másfél-két évtizedben sikerrel játsszák karjalai szerzők karjalai nyelvű darabjait is (SZEMAKOVA 2004:107).

A „Kantele” együttes közvetlen hordozója Karjala őslakossága hagyomá-

81 Grigorij Patyomkin (Potyomkin, Potemkin) herceg (1739–1791) az orosz birodalom egyik legnagyobb politikusa. A Törökországgal vívott háború főparancsnoka (1787–92). Ő csatlolt Oroszországhoz a Krím-félszigetet, Asztrahányt (1783). 1787-ben II. Katalin cárnő krími útja során Patyomkin, hogy a cárnőnek bemutassa a vidék gazdagságát, faluutánzatokat, kulisszákat építtetett. Ezeket hívják Patyomkin-falvaknak.

nyainak – dalainak, táncainak, folklórjának (SZTYEPANOVA 2004:79). A Népművészet karjalai központjának célja a népi mesterségek támogatása és fejlesztése, s ennek integrálása Oroszország és a világ kulturális életébe (KORSAKOVA 2004:101). A nemzeti együttesek egyik elterjedt munkaformája a folklórszínház (VLASZOVA 2004:105).

7.1.2. MORDÓVIA

A kulturális élet fontos színtere a színház. Szaranszkban három – köztük egy zenés – színház és egy bábszínház tevékenykedik. A Mordvin Állami Nemzeti Színház a köztársaság mindhárom államnyelvén játszik. Az erza és moksa nyelvű előadásokat fülhallgatón keresztül orosz szinkronnal is ellátják (PUSZTAY 2004c). Erza és moksa nyelvű előadások 1993 óta vannak (MÉSZÁROS – MOLNÁR 2005:23).

Fontos szerepet játszanak a népzenei és a néptáncgyománnyok ápolásában a különböző folklóregyüttesek, amelyek közül a legnépszerűbb a külföldön is gyakran szereplő, 1990-ben alakult *Torama*.

A Szaranszkban található helytörténeti múzeumnak jelentős a mordvin népi kultúrát bemutató anyaga. Az 1976-ban alapított, a neves mordvin szobrászművészről, Sztyepan Erzjáról elnevezett szépművészeti múzeum egyik állandó kiállítása Erzja (1876–1959) alkotásait mutatja be (MÉSZÁROS – MOLNÁR 2005:23).

7.1.3. MARIJ EL

Joskar-Olában orosz és mari nyelvű színház egyaránt működik. Ez utóbbi körül éppen az utóbbi néhány évben robbant ki politikai vihar, ti. a Sketanról elnevezett nemzeti színház önállóságát a köztársaság mariellenes vezetése meg akarja szüntetni. Még egy-két évtizeddel ezelőtt is a mari nyelvű színház volt Joskar-Ola igazi, magas művészi színvonalat kínáló színháza, amelyet az orosz lakosság is szívesen látogatott (fülhallgatón keresztül hallgatva a mari nyelvű szövegek orosz fordítását).

A Mari Köztársaságban a Nemzeti Színházon kívül is több színház működik (Akadémiai Orosz Színház, Mari Állami Opera és Balett, Köztársasági Bábszínház, Ifjú nézők Mari Színháza, Hegyi-mari Drámai Színház [Kozmogymjanszk], Mari Állami Filharmónia) (*Szbornyik* 2005:9).

A kulturális élet fontos tényezői a különböző együttesek: a *Marij El* Állami ének- és táncegyüttes, Állami kórus, a *Marij kundem* népihangszer-zenekar; továbbá a 49 műkedvelő énekes és hangszeres együttes, a 473 műkedvelő tánc csoport, a 29 ének- és néptánc csoport, a 37 műkedvelő népi hangszeres együttes (i. h.).

A köztársaságban 340 könyvtár dolgozik, közülük 4 köztársasági jelentőségű:

a Nemzeti Könyvtár, a Köztársasági Ifjúsági Könyvtár, a Köztársasági Gyermekkönyvtár, a Vakok Köztársasági Könyvtára (i. m. 10).

A kultúra, művészet és oktatás finanszírozásának összege 2001–2004 között csaknem megháromszorozódott (i. m. 18).

7.1.4. KOMI KÖZTÁRSASÁG

A komi nyelvet elsősorban a kulturális életben használják. Az utóbbi évtizedben a komi nemzeti kultúra fellendülésének lehetünk tanúi. Az 1990-es években megnyitották a folkórszínházat, emelkedett a Viktor Szavinról elnevezett akadémiai drámai színházban a komi nyelvű bemutatók száma. Azonban az 1990-es évek végére a helyzet kritikusra fordult:

évad	bemutatók száma		az előadások száma	komi nyelvűelőadások száma (%)
	orosz	komi		
1990–1991	9	2		
1991–1992	5	5	274	14 (5,1%)
1995	5	3		
1996	7	2		
1997	8	2		
1998	7	1		
1999	6	1		
2001–2002	9	2	178	29 (16,29%)
2002–2003	?	0		0

(CIPANOV 2003:36)

Hasonló a véleménye, bár adatai a fentiektől némileg különböznek, Kuznyecovnak is. Ő arról számol be, hogy a színházban visszaszorul a komi nyelv használata. Az opera- és balettszínházban általában nincs egyetlen egy komi nyelvű bemutató sem, a drámai színházban pl. az 1995–96-os évadban csak egy komi darabot vittek színre, ugyanakkor orosz nyelven több bemutatót is tartottak. 1995-ben a komi nyelvű színelőadások aránya 20,6% volt, ez 1999-re 8%-ra esett vissza, holott Sziktivkar lakosságának mintegy 30%-a komi (KUZNETSOV 2005:76).

„2003-ban a V. Szavinról elnevezett akadémiai drámai színházban csak egy komi nyelvű premiert tartottak (1995-ben még hármat; az orosz nyelvű premierek száma 5-9), és ezt az előadást összesen csak 815-en látták. A komi folklórszínházban 8122 néző három premiert (62 előadás) láthatott. Az utóbbi évtizedekben az opera- és balettszínházban semmilyen komi nyelvű előadás nem volt.” (i. m. 70)

Évek óta nincsenek ifjúsági vagy gyerekbemutatók. Az egyetlen komi nyelvű

vű bemutatóra az 1990-es években került sor (*A három kismalac*), ám ezt egyetlen egyszer sem mutatták be a Komi Köztársaságban, csupán Finnországban volt látható a finnugor népek színházi fesztiválján (CIPANOV 2003:36). Újfént egy jellegzetes példája a „kirakatpolitikának”. Ugyanakkor mások a megélénkült a kulturális tevékenységről számolnak be: aktívan működnek a *Nemzeti kultúrák központjai*, a *Komi kultúra központjai*, az *Etnopedagógiai központok*. Együttműködnek a Komi Köztársaság Írószövetségével; fiatal szerzők szemináriumait rendezik meg, jubileumi rendezvényeket szerveznek (ROZSKIN – KOZULINA 2005:149).

7.1.5. UDMURTIA

Udmurtia négy hivatásos színháza közül az egyik az Udmurt Nemzeti Színház, amelynek presztízse az utóbbi időben csökkent.⁸² E mellett még három társulat játszik: az Orosz Drámai Színház, az (egyszerűség kedvéért nevezzük így) Zenés Színház és a Bábszínház. A köztársaságban 225 nemzeti együttes tevékenykedik, köztük 8-8 mari és tatár együttes is. Járásonként létrehozták a népi mesterségek központjait. Udmurtiában több mint 40 múzeum van, részben udmurt helytörténeti anyagokkal.

Az udmurt színház műsorán udmurt szerzők darabjait találjuk és nyugati szerzők műveinek adaptációját (KOZMÁCS 2005:108). A bábszínház amelynek művészei nagyobb részt udmurtok, sajátos színfoltja az udmurt kulturális életnek. Nem csak gyermekeknek játszanak, hanem mutatnak be felnőtteknek szóló darabokat is.

Az udmurtok sorsa, szomorú kilátásai érdekes módon az udmurt mitológia és folklór elemeiből szerkesztett drámai játékokban fogalmazódnak meg. Több együttes törekszik arra, hogy autentikus folklórt jelenítsen meg a színpadon (i. h.). Mint Kozmács István leírja, az udmurt folklór ápolásának és bemutatásának két változata van. Az *Italmasz* néptáncsoport az orosz esztrád stílushagyományaira építve közvetíti az udmurt népi művészetet, míg például az *Ajkaj*, az Udmurt Állami Egyetem *Csipcsirgán* nevű együttese vagy a vidéki *Zarnyi Tyuragaj* (Arany Pacsirta) előtérbe helyezi a hitelességet (i. m. 108–109).

Udmurtiában van udmurt filmgyártás is, amelynek legsikeresebb alkotása az 1994-ben forgatott *Alangaszár árnyéka* című film. A film udmurt legendák és mitikus történetek alapján készült (i. m. 108).

82 I. Szemjonovnak, az Udmurt Parlament (duma) elnökének szóbeli közlése a 2005. július 2-án Izsevszkben tartott tájékoztatón.

7.1.6. HANTI-MANYISI AUTONÓM KÖRZET - JUGRA

Néhány évvel ezelőtt alapították meg Hanti-Manszijszkban az obi-ugor népek színházát, amelynek célja az őshonos lakosság népköltészetének feldolgozása és művészi bemutatása.

A neves manysi költő, Juvan Sesztalov és a hanti író, Jeremej Ajpin (mindkettejüknek több műve olvasható magyar fordításban is) javasolta még mintegy két évtizeddel ezelőtt egy szabadtéri múzeum létrehozását. Az 1987-ben megnyílt múzeum, a *Torum ma*, bemutatja a manysik és a hantik életmódját. A múzeum területén évről évre rendszeresen szerveznek kiállításokat, tudományos, ismeretterjesztő szemináriumokat és hagyományos ünnepeket, így például medveünnepet is (PUSZTAY 2003d:233).

7.2. KÖNYVKIADÁS

A *Szbornyik* (2005:41) összehasonlító adatokat közöl három finnugor köztársaság (Marij El, Mordóvia, Udmurtia) könyvkiadásáról:

	év						összesen	
	2002		2003		2004		tétel	példány
	tétel	példány	tétel	példány	tétel	példány		
Marij El	39	40 260	51	57 350	51	38 850	141	136 460
mezei	31	38 000	46	55 550	44	34 350	121	127 900
hegyi	8	2 260	5	1 800	7	4 500	20	8 560
Mordóvia	11	34 000	15	21 000	5	10 200	31	65 200
moksa	6	13 000	6	8 000	2	3 600	14	24 600
erza	5	21 000	9	13 000	3	6 600	17	40 600
Udmurtia	7	7 000	6	21 400	5	8 500	18	36 900

7.2.1. MORDÓVIA

A Mordvin Köztársaság legnagyobb kiadója az 1928-ban alapított Mordvin Könyvkiadó, amely három nyelven: oroszul, moksául és erzául ad ki könyveket: tankönyveket, szótárakat, szépirodalmat, gyermekirodalmat, tudományos munkákat, tudományos-népszerűsítő műveket, helytörténeti kiadványokat. Örömmel tapasztaltam, hogy a könyvek nyomdai színvonala magas, s ami a nemzeti nyelv és kultúra szempontjából még fontosabb, a mordvin nyelvű kiadványok olcsóbbak a többinél.

A pénzügyi (és egyéb?) nehézségeket mutatja, hogy 2001-ben kevés mordvin nyelvű könyv jelent meg. 2003-ra 3,5 millió rubelt (akkor mintegy 23 millió Ft)

szántak könyvkiadásra, ennek fele jutna a nemzeti nyelvű könyvekre. Helyi költségük számítása szerint ez az összeg mindössze 3-5 könyvre elegendő.

Fontos szerepet tölt be – elsősorban a tudományos eredmények publikálásával – az egyetem kiadója. Számos, a mordvin nyelvekkel és a mordvin kultúrával, történelemmel kapcsolatos monográfia is ennél a kiadónál jelenik meg (PUSZTAY 2004c).

Sajnos, kevés a gyermekeknek szánt mordvin nyelvű szépirodalom (SUTOV 2003:18, KOCSEVATKINA 2005:112).

Néhány adat a mordvin könyvkiadásról:

1922 – 6 könyv

1926 – 28

(1922 – 1928 között összesen 237 könyvet adtak ki 767 ezer példányban)

1930 – 92

1931-ben a Szovjetunió központi nemzetiségi kiadója 117 könyvet adott moksa nyelven egymillió példányban, erza nyelven 192 könyvet 1728 ezer példányban

1941 – 104

1945 – 104

1949 – 124

1995 – 30

1996 – 33

1998 – 0

1999 – 0

2000 – 6

2002 – 20

(POLJAKOV2003b:28–29)

Misanyin a mordóviai könyvkiadás II. világháború utáni adatait Lallukka (1997a: 218–219) alapján ismerteti. Eszerint

– 1946–55 között moksa és erza nyelven évente 81 könyv jelent meg,

– 1956–65 között 77 könyv/év,

– 1966–75 között 50/év,

– 1976–85 között 46/év,

– 1986–93 39/év (MISANYIN 2005:79).

Voltak évek, amikor egyetlen könyv sem jelent meg erza és moksa nyelven (i. m. 80).

2000–2003 között a szépirodalmi és a publicisztikai könyvkiadás terén nőttek a mennyiségi mutatók:

– 2000 – 5 kötet

– 2001 – 10 (111,5 nyomdai ív)

– 2002 – 11 (189 nyomdai ív)

- 2003 - 15 (133 nyomdai ív)
 - 2004 (novemberig) - 8 (170 nyomdai ív),
 összesen 49 könyv - ebből 22 moksa, 27 erza nyelven, összesen kb. 93 ezer példányban (MARESZJEV 2005:51). Mareszjev egyúttal azt is megállapítja, hogy kicsi az érdeklődés a szépirodalom iránt (i. m. 52). A számok azonban, összevetve az 1946-93 közötti értékekkel, azt mutatják, hogy - Brizsinszkij megfogalmazása szerint - katasztrofálisan csökkent az erza és moksa nyelven kiadott könyvek száma (BRIZSINSZKIJ 2005:76). Szinte egyáltalán nem jelenik meg mordvin nyelveken társadalmi-politikai irodalom (korábban kiadtak legalább néhány pártdokumentumot és a választási törvényeket), s nagyon ritka a tudományos irodalom (POLJAKOV 2003b:29).

7.2.2. MARIJ EL

1998-ban 17, 2001-ben 3 volt a mari nyelvű könyvek száma (ezen kívül vannak természetesen a tankönyvek) (az Összmari Szövetség 2002 februárjában Putyin orosz elnökhöz írt beadványa alapján - PUSZTAY 2003c:807).

A hivatalos adatok más képet mutatnak:

2000-ben 43 könyvet adtak ki 35 335 példányban,

2004-ben 51 könyvet 38 850 példányban.

A (hegyi és mezei) mari nyelven 2000-2004 között kiadott könyvek és broszúrák példányszáma 238 650 volt, ebből 126 460 tankönyv, 26 050 gyermekkönyv (*Szbornyik* 2005:41).

7.2.3. KOMI KÖZTÁRSASÁG

A Komi Könyvkiadó 1992-2002 közötti teljesítménye szerzői ívben számolva:

év	szerzői ív	ebből komi nyelven
1992	431,0	128,6 (29,8%)
1993	485,0	172,0 (35,5%)
1994	575,4	334,0 (58,04%)
1995	290,0	116,0 (40%)
1996	214,6	69,0 (32,2%)
1997	152,0	58,0 (38,15%)
1998	262,0	105,0 (40%)
1999	393,0	102,4 (26,2%)
2000	603,7	373,0 (61,8%)
2001	690,0	405,7 (59%)
2002		60%

(CIPANOV 2003:32-33)

A növekedés a tankönyveknek köszönhető (i. m. 33).

A komi könyvkiadás támogatására fordított összegek:

2002 – 4,6 millió rubel,

2003 – 2,0 millió,

2004 – 1,0 millió (terv) (GABOV 2005:564).

2001-ben 28 könyvet, brosúrát stb. adtak ki, 2003-ban 18-at 27 200 összpéldányszámban. Ez utóbbinak csaknem a fele (8) tankönyv volt (16 200 példány). Nagyon ritkán jelennek meg népszerű tudományos jellegű könyvek. Nem egészen érthető okok miatt van pénz az orosznyelvű népszerű tudományos könyvek kiadására, a hasonló komi nyelvű könyvek finanszírozása viszont akadozik (KUZNETSOV 2005:69).

A Komi Könyvkiadó komi nyelvű kiadványainak példányszáma (de nincs információ arról, hány tétel között oszlik meg):

2000 – 55,9 ezer

2001 – 87,3 ezer

2002 – 24,8 ezer

2003 – 26,7 ezer könyvet adott ki (ROZSKIN – KOZULINA 2005:149).

Fontos könyvek is alacsony példányszámban jelennek meg. Például a Komi táj történetével foglalkozó első tankönyv (*Кому нэм [Komi nem]*) példányszáma 1000, a *Komi–orosz szótár (Кому–роч кывчүкөр [komi–roč kŷvčukör])* példányszáma 2000, míg 1961-ben a komi–orosz szótár példányszáma még 10 000 volt (CIPANOV 2003:33). Nem adnak ki komi nyelvű naptárakat, nem nyomnak plakátokat, képeslapokat, emblémákat, nincs komi nyelvű reklám (i. h.) A könyvkereskedelem privatizációjának következtében komi nyelvű könyvek a falvakba gyakorlatilag nem jutnak el (pl. CIPANOV 2003:33).

7.2.4. UDMURTIA

A nemzeti könyvkiadás a nemzeti ébredés egyik fontos alkotó eleme volt a XIX–XX. század fordulóján (VASZILJEVA O. 2004:327). Az udmurt értelmiség aktívan bekapcsolódott az anyanyelvű ismeretterjesztés munkájába (i. m. 328).

1919-ben hozták létre az Udmurt komisszariátus mellett a kiadói szervezetet. 1921-ben Izsevszkben megalakul az *Udknyiga* (rövidítés: *Udmurt könyv*) Kiadó, amelynek udmurt nyelvű könyvek, brosúrák kiadása volt a feladata (i. m. 328). Az 1930-as években a könyvkiadás állami monopóliummá válik, megszűnnek a magán- és szövetkezeti kiadók. A könyvkiadásnak a kezdeti évtizedekben a lakosság nagyfokú iskolázatlansága miatt nem volt nagy piaca, a könyvtári hálózat csak lassan növekedett (i. m. 329). Az 1930-as évek második felében a könyvkiadásban túlsúlyba kerültek az ideológiai munkák. 1938-ban a párt- és szociális-gazdasági szakirodalom kiadási tervét a kiadó 190%-ra teljesítette, ugyanakkor a tankönyvkiadást csak 52,2%-ra, a mezőgazdasági könyvek kiadását pedig mindössze 17,7%-ra (i. m. 330).

A mai helyzet: „udmurt nyelvű könyveket vásárolni szinte lehetetlen. Sem klasszikus, sem modern udmurt nyelvű szépirodalom nem található a könyvesboltokban és a könyvárusoknál. Oroszul jelennek meg azok a nyugati (főleg angol, illetve amerikai) ismeretterjesztő gyerekkönyvek, amelyeket a magyar olvasók is ismernek (dinoszauruszokról, más állatokról, történelemről, fizikáról stb.). Remény sincs arra azonban, hogy ezekhez udmurtul hozzá lehessen jutni: a gyerekek tehát ezeket is csak oroszul ismerhetik meg.⁸³” (KOZMÁCS 2005:106)

A szépirodalom kiadása gyakorlatilag megszűnt papír- és pénzhiány miatt (KELMAKOV 2002:57).

Az udmurt Kulturális Minisztérium által 2005 júliusában rendelkezésemre bocsátott jegyzék szerint a GUP „Udmurtia” Könyvkiadó 1998–2005 között udmurt nyelvű kiadói teljesítménye:

1998 – 12 könyv (ebből három udmurt–orosz kétnyelvű): 18 100 példány,
1999 – 11 könyv (ebből egy udmurt–orosz kétnyelvű: Puskin verses meséje 2000 példányban): 28 500 példány,
2000 – 19 könyv (ebből négy udmurt–orosz kétnyelvű): 63 200 példány,
2001 – 12 könyv (ebből kettő udmurt–orosz kétnyelvű): 37 200 példány,
2002 – 14 könyv (köztük Jeszenyin versei: 1000 példányban): 33 000 példány,
2003 – 16 könyv: 39 700 példány,
2004 – 27 könyv (köztük pl. két udmurt–orosz/orosz–udmurt kisszótár 5000 példányban; udmurt nyelv, udmurt irodalom tankönyvek 36 000 példányban): 76 200 példány,
2005 első félév – 14 könyv: 29 800 példány,
azaz hét és fél év alatt 125 tétel 325 700 példányban.

A könyvkiadás, köztük a tankönyvek megjelentetése kívánatos, de pénzügyi nehézségek miatt akadozik (SZEMJONOV 2005:156).

7.3. ÍROTT ÉS ELEKTRONIKUS SAJTÓ

A sajtónak kiemelt szerepe van a demokrácia kiépítésében, a véleménynyilvánítás szabadságának biztosításában. Működését azonban gyakran korlátozza a helyi politika, az anyagi eszközök egyre szűkösebb biztosítása (YANALOV 2002:11). Különösen a Mari Köztársaságban nehéz a – független – sajtó helyzete: ellentétben a többi finnugor régióval, itt a kormányt bíráló sajtótermékeket betiltják vagy legalább is nem engedélyezik kinyomtatását a köztársaság határain belül (i. m. 14–15).

83 Udmurt nyelvű irodalom: <http://home.udmnet.ru/kylbur/index0.htm>

Felismerték, hogy a sajtó fontos szerepet játszhat(na) a nyelvek megőrzésében és fejlesztésében is (MARESZJEV 2005:49), hiszen a témaválasztás sokszínűsége magával hozza a szükséges terminológia kialakítását és terjesztését. Azonban azt tapasztalhatjuk, hogy a finnugor nyelveken megjelenő sajtóorgánumok beszámolnak kulturális, oktatási eseményekről, foglalkoznak nemzetiségi kérdésekkel, de gyakorlatilag nem érintik a politikát, a gazdasági életet. (YANALOV 2002:13). Ennek lehetnek politikai okai épp úgy, mint – nyelvvél összefüggő – szakmaiak, pl. a megfelelő szakszókincs hiánya.

Általános a tapasztalat, hogy a finnugor nyelveket csak korlátozott mértékben használják a tömegtájékoztatási eszközökben (MOSZIN 2003b:14).

7.3.1. KARJALA

Az első karjalai nyelvű újságot 1990-ben adták ki. Ebben livvik és észak-karjalai nyelvjárásban egyaránt publikáltak cikkeket. 2000-ben az észak-karjalaiaknak saját újságjuk jelent meg, a *Vienan Karjala*. A külön újság nehezíti az egységes karjalai nyelv kialakítását (amíg az egyetlen újság két nyelvjárásban jelent meg, az olvasók közelebb kerülhettek a másik nyelvi változathoz is) (SZINYICKAJA 2004:152).

A Szbornyik (2005:40) szerint Karjalában az alábbi sajtótermékek látnak napvilágot:

<i>Kodima</i> ('szülőföld') – vepsze és orosz nyelvű újság	990
<i>Carelia</i> – irodalmi-művészeti folyóirat	1000
<i>Kipina</i> – gyermekfolyóirat finn, karjalai és vepsze nyelven	700
<i>Karjalan Sanomat</i> ('karjalai újság') – finn nyelvű társadalmi-politikai lap	1100
<i>Oma mua</i> ('hazánk') – karjalai nyelvű lap	700
<i>Vienan Karjala</i> ('Vienai = orosz Karjala') – karjalai nyelvű lap	600
összesen	5090

A Karjalai Köztársaság Kalevala Nemzeti Járásában karjalai és finn nyelven adják ki az *Uhtuan uutiset* (Uhtuai hírek) című lapot. Az olonyeci és a prjazsinszki járásban, ahol a karjalaiak egy tömbben élnek, a karjalai nyelv livvik nyelvjárásán szórványosan adnak ki tematikus oldalakat. Az olonyeci járásban 2003-tól rendszeresen sugároznak karjalai nyelvű rádióműsorokat (MUL-LONEN 2002:21).

A finn nyelvű kisebbség kultúrája Karjalában elképzelhetetlen a finn nyelvű újság nélkül (*Karjalan Sanomat*). A lap rendszeresen tájékoztattott a fontos politikai és kulturális eseményekről, aktív vitafórumként szolgált a nyelvi

és kultúrpolitikai kérdések megtárgyalására, támogatta a karjalainak mint államnyelvnek az elfogadását (KOLOMAJNEN I. 2004:148). Célja, hogy vonzóvá váljon a fiatalok számára is (i. m. 149).

Az újság 2002-ig hetente kétszer jelent meg, 2003-tól hetilappá vált, azaz hetente egyszer adják ki. A szerkesztőség megpróbálja ellensúlyozni az így bekövetkező negatív hatásokat – a minőség javításával (i. h.).

A *Vienan Karjala* című lap – mint már említettem – észak-karjalai nyelvjárásban íródik, a Kalevala járásban jelenik meg. Három munkatársa van (REMSUJEVA 2004:150). Mindössze havonta kétszer jelenik meg (i. m. 151).

A lap munkatársainak legfőbb problémája, hogy nincs kidolgozott modern szókincs. Ezért az újságírók maguk alkotják meg a szükséges kifejezéseket vagy kölcsönzik a finnől és az oroszról (i. m. 150).

Az *Oma mua* eredetileg szintén észak-karjalai nyelvjárásban készült, de 2002-től livvik és a tulajdonképpeni karjalai nyelvjárásban írják (i. h.). A lap olvasói a középső és az idős nemzedékhez tartoznak, a fiatalok nem olvassák (SZINYICKAJA 2004:152). Az *Oma mua*-nak négy munkatársa van. Az újságírók gyakran kénytelenek maguk szavakat alkotni, mert hiányzik a társadalmi-politikai szókészlet. A karjalai szótárak mellett a finn szótárt is segítségül hívják (i. h.). Nincs kidolgozott mondattan sem, ezért hol az orosz, hol a finn mondattan modelljét használják (i. m. 153).

A lapot használják az iskolában, a felsőoktatási intézményekben, ezért (is) igényesnek kell lennie (i. h.).

A *Carelia* című társadalmi-politikai folyóirat arra törekszik, hogy támogassa a finnek, a karjalaiak és a vepszék sajátos kultúráját. Évtizedeken át fontos szerepet játszott Karjala finn nyelvű irodalmának megteremtésében és fejlesztésében. Az 1980-as évek végétől komoly figyelmet fordított a finnek, a karjalaiak s a vepszék nemzeti kultúrájának újjászületésére (KOLOMAINEN R. 2004:153). A folyóirat rendszeresen ad ki tematikus számokat is. 1999-ben a két tematikus szám közül az egyik Karjala finn nyelvű irodalmával, a másik a vepsze irodalom és kultúra újjászületésének kérdéseivel foglalkozott (i. h.). 2002-ben a komiknak, 2003-ban az udmurtoknak szenteltek egy-egy tematikus számot (i. m. 153–154). A 2003-ban megjelent tematikus szám azt vizsgálta, milyen mértékben kész a fiatalság örizni és fejleszteni a nemzeti kultúrát (i. m. 154).

A folyóirat feladata, hogy a nemzeti kérdésben kirobbanó politikai vitákat nyugodt hangnemben kezelje, de megjelenítse a különböző véleményeket. Ennek érdekében helyt ad olvasó leveleknek, kerekasztalt szervez a karjalai nyelv helyzetéről („egyenrangú legyen-e az oroszral vagy az orosz mellett használatos nyelv legyen”), támogatja a nyelvtörvény elfogadását s a karjalai nyelv államnyelvvé emelését, ugyanakkor tiszteletben is kell tartania a jószomszédság elveit (FARUTYIN 2004:162).

A *Kodima* elsősorban a vepsze kultúrával és nyelvvél kapcsolatos írásokat

közöl, továbbá politikai híreket, irodalmi alkotásokat. Havonta egyszer jelenik meg vepsze és orosz nyelven (FOMIN 2004:155).

A lap fontos szerepet játszik a vepsze nyelv elterjesztésében és fejlesztésében egyaránt. Rendszeresen közöl vepsze nyelvű leckéket, hogy elősegítse a vepsze nyelv elsajátítását. A szerkesztőség egyik fontos tevékenysége – együttműködve a terminológiai bizottsággal – új szavak alkotása a vepsze nyelv szókincsének gazdagítása érdekében (i. m. 156). Az újság szövegeit felhasználják az iskolai oktatásban és a felsőoktatásban egyaránt (i. h.).

A *Kipinä* gyermek- és ifjúsági irodalmi-művészeti folyóiratot 1986 augusztusában alapították a neves karjalai író, Jaakko Rugojev kezdeményezésére (KURILO 2004:157).

A folyóirat havonta egyszer jelenik meg három nyelven: finnül, mindkét karjalai nyelvjárásban és vepszül. Közöl verseket, elbeszéléseket, közmondásokat, találós kérdéseket (i. m. 156). A célközönség: 6–15 éves gyermekek, valamint a nemzeti nyelveket tanulni akarók és a nemzeti nyelvek pedagógusai (i. m. 157).

A folyóirat egyik legnagyobb problémája, hogy kevés a szerző. Finn szövegeket már csak fordításban tudnak közölni. Ugyancsak gondot okoz, hogy a karjalai nyelven írók azon a nyelvjáráson fogalmaznak, amelyet otthon beszélnek. Ezeknek a szövegeknek a nyelvi újjászervezése nehéz feladat (i. h.).

A szerkesztőség rendszeres kapcsolatot tart fenn az iskolákkal, nem utolsósorban az előfizetések gyarapítása érdekében. Sajnálattal állapítják meg, hogy messze nem minden iskolában dolgoznak olyan lelkes pedagógusok, akik magukra vállalnák az előfizetések megszervezését (i. m. 158). A folyóirat szövegeit sok tanár felhasználja a nemzeti nyelvek oktatásában (i. h.), bár Vento éppen azt állapítja meg, hogy a tanárok alig használják az oktatásban (2004:30).

*

Karjalában több mint 70 éve van rádió- és több mint 40 éve televízióadás nemzeti nyelveken.⁸⁴ A rádió és a televízió szerepe egyre nő, mert az anyagi nehézségek miatt egyre kevesebb az újságelőfizetés. A rádió és a televízió főként a központtól távol eső helyszínek lakó számára szinte az egyetlen tájékoztatói lehetőség (JEREMEJEV 2004:158). Ugyanakkor sok helyen megszakadtak a rádióvetetések, s nem lehet hallgatni a rádióműsorokat. A televíziós hálózat sem fedi le teljes mértékben Karjalát (92%) (i. m. 159).

A tévéadások havi műsorideje 4 óra, a rádióadásoké 28 óra. A műsort hírek, gyermekműsorok, zenei és irodalmi adások alkotják (i. m. 158)

84 A karjalai rádió az 1920-as években kezdte meg működését (ZARUBALOVA 2004:160).

A *Paginat* ('Beszélgetések') című napi rádióműsorban a köztársaságban élő balti finn népek életét, kultúráját, történelmét, nyelvét mutatják be (i. h.).

A televízióban vannak nyelvleckék is. A finn tanfolyam mellett 2000-ben az egyetemek és a finnugor iskola tanáraival együttműködve a két karjalai nyelvváltozat és a vepsze televíziós nyelvóráit szervezték meg. Ezek anyagát sikerrel használták fel az iskolai nyelvoktatásban (i. h.). Azonban ez a műsor anyagi nehézségek és szakemberhiány miatt nem folytatódik (i. m. 159).

A tömegtájékoztató eszközök munkája a nyelv állapotának egyik legfontosabb mércéje (i. m. 160). Gondot okoz, hogy hiányzik a tömegtájékoztató szempontjából is oly fontos gazdasági és politikai terminológia (i. m. 159). Nagy figyelmet kell fordítani a szakemberek képzésére. Még nem elég megbízható az egyetemet végzettek aktív anyanyelvtudása (i. m. 160).

A nemzeti nyelvű adások egyesített rádió- és tévészerkesztősége számos gonddal küszködik. Mivel központi – Moszkvából folyósított – költségvetésből működnek, nem kapják meg azt a 25%-os pótlékot, amit a nemzeti nyelv tudásáért és használatáért megkapnak a felsőoktatásban, az óvodákban, az iskolákban, az újságok szerkesztőségében (ZARUBALOVA 2004:160). Elavult műszaki berendezésekkel kénytelenek dolgozni (i. h.). Nincs mód szakmai továbbképzésre az újságíró szakon, holott a legtöbb munkatársuk autodidakta (i. m. 161). A finn nyelvű adás szerkesztői még egyszer sem vehettek részt továbbképzésen Finnországban a rádióban és a televízióban (i. h.). Anyagi nehézségek miatt alig tudnak vidékre utazni, ahol értékes anyagokat tudnának felvenni, holott ez azért is fontos volna, mert a nyelvet és az ősi kultúrát jól ismerő lakosság évről évre fogy (i. h.).

A nemzeti nyelvű rádió- és televízió- nem csak a tömegtájékoztatóban van szerepe, hanem az oktatásban is, mivel az iskolák gyakran kérnek tőlük felvételeket (i. h.).

7.3.2. MORDÓVIA

1917 után moksa nyelven mintegy 20, erza nyelven pedig 30 köztársasági lap és folyóirat jelent meg (POLJAKOV 2003b:29).

A *Szbornyik* (2005:40) adatai szerint a Mordvin Köztársaságban jelenleg az alábbi sajtótermékeket adják ki:

<i>Эрзянь правда</i> (<i>erzán pravda</i> 'erza igazság') – erza nyelvű köztársasági társadalmi-politikai lap	3 250
<i>Мокшень правда</i> (<i>mokšeň pravda</i> 'moksa igazság') – moksa nyelvű köztársasági társadalmi-politikai lap	4 500
<i>Чилисема</i> (<i>čilišema</i> 'napkelte') – gyermek- és ifjúsági folyóirat	2 500
<i>Якстерь тяштеня</i> (<i>jaks er aš eňa</i> 'vörös csillagocska') – gyermekfolyóirat	1 900

<i>Сятко</i> (<i>šatko</i> 'szikra') – erza nyelvű irodalmi-művészeti folyóirat	1 550
<i>Мокша</i> (<i>mokša</i>) – moksa nyelvű irodalmi-művészeti folyóirat	1 130
<i>Эрзянь мастор</i> (<i>eržaiń mastor</i> 'erza föld') – erza nyelvű társadalmi-politikai lap	2 000
<i>Масторава</i> (<i>mastorava</i> 'földanya') – erza és orosz nyelvű lap	2 000
összesen:	18 830

A számok mögé néző Misanyin azonban megállapítja, hogy bár első pillanásra minden rendben van: vannak napilapok (*Мокшень правда* [*mokšeń pravda*], *Эрзянь правда* [*eržaiń pravda*], társadalmi-politikai-irodalmi folyóiratok (*Сятко* [*šatko*], *Мокша* [*mokša*]), ifjúsági folyóiratok (*Якстере тяштеня* [*jaks er aš eńa*], *Чулусема* [*čilüsema*]), a járási orosz nyelvű lapokban vannak mordvin nyelvű hasábkok, van tévé- és rádióadás mordvin nyelveken, azonban a moksa és erza nyelvű lapok száma egy főre számítva: 2,5 (a mariknál több mint 20, az udmurtoknál 18, a komiknál 11); azaz az anyanyelven történő információközvetítés a mordvinok körében a legalacsonyabb (MISANYIN 2005:79).

A mordvinok szétszórt elhelyezkedése miatt már évtizedekkel ezelőtt is előbb csak a mordvinok által is lakott kormányzóságok székhelyén jelentek meg mordvin nyelvű lapok. Így 1920 júliusában Szimbirszkben adták ki havonta egyszer a *Чинь стямо* (*čiiń s ato* 'Napfelkelte') című lapot, amelynek első számai moksául, majd – mivel a kormányzóság területén a mordvinok többségét az erzák alkották – erza nyelven, 2–5000 példányban. Az újságot ingyen terjesztették a mordvin lakosság körében. 1921-ben a lapot átvitték Moszkvába, és szeptembertől összmordvin újsággént *Якстере теште* (*jaks ere eš e* 'Vörös csillag') jelent meg.

Az *Известия Мордовии* (*izves ija mordovii* – 'Mordóvia Hírlapja') című újság jogelődje még 1918. augusztus 28-án jelent meg először – orosz nyelven. Kisebb-nagyobb megszakításokkal és időnként változó címen, de folyamatosan kiadják (az *Известия Мордовии* címet 1994-ben veszi föl). 1951 júniusától *Советская Мордовия* (*sovjetskaja mordovia* 'Szovjet Mordóvia') a lap neve, és három nyelven, oroszul, erzául és moksául szerkesztik. 1957. február 1-jétől leválik róla a moksa nyelvű *Мокшень правда* (*mokšeń pravda*) és az erza nyelvű *Эрзянь правда* (*eržaiń pravda*).

A *Мокшень правда* (*mokšeń pravda*) történetét még 1921-től számítják – ez az év a *Якстере теште* (*jaks ere eš e* 'Vörös csillag') című lap alapítási éve. 1924-ben Penzában *Од веле* (*od vele* 'Új falu') címen adtak ki moksa nyelvű újságot, 1928-ban a Mordvin Körzet megalapításakor átvitték a lapot Szaranszkba, s 1932-ben vette föl a *Мокшень правда* címet. 1951-ben egyesítették a *Советская Мордовия* (*sovjetskaja mordovia* című lappal, majd 1957-ben önállósult.

Részben hasonló a története az *Эрзянь правда* (*eržaiń pravda*) című

újságnak is. A *Якстере теште-т* (*jaks ere eš e*) 1932-ben telepítették Szaranszkba, s egyesítették az 1931-től megjelenő *Эрзянь коммуна* (*erzań kotmuna*) nevű újsággal. Az *Эрзянь правда* címet 1957-ben kapja (PUSZTAY 2004c).

Az 1940-es években a járási – addig moksa és/vagy erza nyelvű – lapok orosz nyelvűekké váltak, s ez a helyzet mind a mai napig (MOSZIN 2003b:10).

Az első mordvin nyelvű folyóirat az 1927-ben Penzában kiadott moksa nyelvű *Валда ян* (*valda jan* 'Fényes út'), erzja nyelven – *Сятко* (*šatko* 'Szikra') címen – pedig Szamarában 1929-ben jelent meg az első folyóirat (i. m.).

Mind a *Сятко*-t, mind a moksa nyelvű *Мокша* (*tokša*) című folyóiratot a Mordvin Írószövetség adja ki. Sajnos, csökken a folyóiratok példányszáma (2000: 9500, 2004: 6500) (MARESZJEV 2005:49).

Fontos szerepet játszanak az anyanyelven való tájékozódásban és a nyelvművelésben, nyelvújításban a gyermekeknek szánt, 1989-től önállóan – azt megelőzően a *Сятко* (*šatko*), illetve a *Мокша* (*tokša*) mellékleteként – megjelenő folyóiratok, az erza *Чулусема* (*čilíšema* 'Napkelte') és a moksa *Якстер теште-т* (*jaks er eš eše* 'Vörös csillagocska', amelyeket a gyermekeken kívül a városi értelmiség is szívesen olvas (MÉSZÁROS-MOLNÁR 2005: 23).

A gondolkodás alakításában fontos szerepe van egy alapítványi lapnak, az 1999-től megjelenő *Масторава*-nak (*mastorava* 'Földanya'). Az újságot a németül is jól beszélő, külföldön gyakran járó, így nálunk is többször megforduló Nyikolaj (Mikol) Butilov adja ki. A szabadáras lap túlnyomórészt oroszul jelenik meg, de található benne moksa nyelvű írások is. A lap számos, a mordvinokat érintő kérdéssel foglalkozik (pl. a mordvin államiság; a mordvinok körében zajló etnikai folyamatok; a mordvinok a külföldi tudományos irodalomban; elemzések a világhírű szobrászművészről, Erzjáról), s teszi ezt magas színvonalon, hiszen szerzői között megtalálhatók az egyetem vezető professzorai. Rendszeresen közöl beszámolókat a finnugor világ eseményeiről is (PUSZTAY 2004c).

1994-től jelenik meg az *Эрзянь мастор* (*erzań mastor* 'Erza Föld' című folyóirat – a *Rjabov Alapítvány az Erza Nyelv Megmentéséért*) kiadványa, amely olvasható az interneten is (MÉSZÁROS – MOLNÁR 2005:24).

A nemzeti állami sajtó támogatása nő, a támogatás mértéke meghaladja az inflációt, bár a föderális támogatás csökken (MARESZJEV 2005:47). A nem állami sajtót pályázatok révén támogatják (pl. *Masztorava* című lapot, a *Rator* folyóiratot) (i. m. 48). Gondot jelent viszont, hogy a napilapoknak, mint pl. a *Мокшень правда*-nak (*tokšeń pravda*) és az *Эрзянь правда*-nak (*erzań pravda*) kevés előfizetője van (MOSZIN 2005:23). Például Szaranszkban az előfizetők jelentős része állami hivatal (MARESZJEV 2005:49). Szükség volna a mordvin szellemi elit részéről a támogatásra. Ez elmondható a többi finnugor köztársaság esetében is.

Nehéz megtartani a mordvin nyelvű olvasókat. Ennek oka részben a demográfiai helyzetben, részben a csökkenő érdeklődésben rejlik. Mindazonáltal éppen a két említett napilap még viszonylag jól tartja magát: a *Мокшень правда (mokšei pravda)* példányszáma a 2000-es 4388-ról 2004-re csak 4151-re, az *Эрзянь правда (eržai pravda)* példányszáma a 2000-es 2637-ről 2004-re 2325-re csökkent (ez még a demográfiai okokkal magyarázható) (MARESZJEV 2005:48). Az *Эрзянь правда* interneten is olvasható (i. h.).

A járási lapok orosz nyelvűek, de viszonylag rendszeresen közölnek erza/moksa nyelvű mellékleteket vagy biztosítanak egy-egy hasábot. Ezek az újságok azonban etnikai kérdésekről alig írnak, mintha a járásban nem is volna mordvin lakosság (MISANYIN 2005:80).

Mordóviában a sajtó támogatta a nyelvi törvény kidolgozását, elfogadását (ПОТАПОВ 2000:249), például részletesen beszámolt a nyelvvel kapcsolatos rendezvényekről, így az 1993. december 17–18-án rendezett helyesírási és terminológiai konferenciáról is (i. m. 251).

A 70 éves mordvin rádió rendszeresen sugároz erza és moksa nyelvű adásokat is. Szaranszkban 1956 óta van tévéadás, 1979-től színes kivitelben. A mordvin nyelvű műsorok a helyi műsorokra szánt adásidő 33%-át teszik ki, ami megfelel a mordvin lakosság részesedésének. Ez a műsoridő oszlik meg a moksa és az erza nyelvű programok között (PUSZTAY 2004c).

Az adásidő moksa és erza nyelven a 15 perces híradásra korlátozódik (POLJAKOV 2003b:29). Hibás döntés volt a *Szjazsar* című tévéprogram megszüntetése, amely erza és moksa nyelven folyt, s nagy népszerűségnek örvendett a lakosság körében. A helyette létrehozott *Kuljat* program nem megfelelő nyelvi minőségű (MOSZIN 2005:23).

Misanyin szerint létre kell hozni egy „Mordóvia” elnevezésű tévécsatornát, amelyben megnövelt időben lehetne sugározni moksa és erza adásokat (MISANYIN 2005:80).

Az újságok, a folyóiratok, a rádió és a televízió többnyire csak a Mordvin Köztársaság lakói számára elérhetők. A mordvinok zömét alkotó diaszpóra számára mindez szinte hozzáférhetetlen (i. m. 23)

7.3.3. MARIJ EL

A hivatalos tájékoztatás szerint a két mari nyelven 15 sajtótermék jelenik meg 30 050 példányban. Mind a sajtótermékek száma, mind a példányszám folyamatosan nő (*Szbornyik* 2005:38).

2000–2005 között a sajtótermékek száma négygyel, a példányszám 4617-tel nőtt (i. h.).

A 9 köztársasági sajtótermék közül, amelyeket az állami költségvetés támogat, 8 mari nyelvű (i. m. 38).

<i>Марий Эл (marij el)</i> – köztársasági napilap	7 300
<i>Кугарня (kugarña 'Péntek')</i> – köztársasági ifjúsági lap	3 200
<i>Ончыко (ončâko 'Előre')</i> – irodalmi-művészeti folyóirat	2 000
<i>Усем (u sem 'Új dallam')</i> – hegyi-mari nyelvű irodalmi-művészeti folyóirat	300
<i>Кече-Солнышко (keče-solniško 'Napocska')</i> – gyermekfolyóirat mari és orosz nyelven	1 500
<i>Пачемыш (pačetâš 'Darázs')</i> – köztársasági szatirikusfolyóirat	700
<i>Ямде лий (jamde lij 'Légy kész')</i> ⁸⁵ – gyermeklap mezei mari nyelven	2 000
<i>Йамды ли (jamdâ li 'Légy kész')</i> – gyermeklap hegyi-mari nyelven	450
<i>Морко мланде (morko mlande 'Morko vidéke')</i> – járási lap, Morkinszkij járás	1 300
<i>Район илыш (rajon ilâš 'A járás élete')</i> – járási lap, Szovjetszkij járás	330
<i>Жера (žera)</i> – járási lap, Gornomarijszkij járás	2 000
<i>Шернур вел (šernur vel 'Sernur vidéke')</i> – járási lap, Sernur járás	1 300
<i>Волжские вести (volžskie ves i 'Volgai/Volzsszki hírek')</i> – orosz nyelvű járási lap, melléklete: <i>Юл вел (jul vel 'Volga-vidék')</i> – Volzsszki járás	2 370
<i>Финно-угроведение (finno-ugrovedenie 'Finnugrisztika)</i> – tudományos folyóirat orosz, mari, finn nyelven	500
<i>Сурт пече (surt peče -'Gazdaság')</i> – újság	4 800
összesen	30 050

(i. m. 39)

A *Марий Чан (marij čan 'Mari harang')* – a *Марий Ушем (marij ušem 'Mari Szövetség')* szövetség lapja – 3000 példányban jelenik meg, amely következetesen képviseli a mari nyelv és nép fennmaradásának támogatását (YANALOV 2002:12). Szakértői vélemények szerint a mariknál „a tájékoztatás alapvetően orosz nyelven zajlik. A mari napilapok és folyóiratok átlagos példányszáma 25 000-re tehető, a rádiók és televíziók napi sugárzási ideje nem haladja meg a napi 2-2,5 órát.” (KUZNYECOVA 2005a: 52 – JANALOV 2001:25 alapján).⁸⁶

A mari nyelvű köztársasági lapok példányszáma csökken, a mari nyelvű járási újságok megszűntek (IVANOV I. 2005a:61)⁸⁷, a mari nyelvű rádió- és tévé-

85 Azonos az egykori Szovjetunió úttörőinek köszöntésével: *Будь готов! (bud' gotov)* 'Légy kész!'

86 2002 februárjában a Finnugor Népek Világkongresszusa koordinátori tanácsának ülésén vettem részt Joskar-Olában, s csoportunkat fogadta a Marij El elnöke is. Itt – utalva az őt a mariellenessége miatt ért nemzetközi kritikára – elmondta, hogy a költségvetés három mari nyelvű újságot és négy mari nyelvű folyóiratot finanszíroz (PUSZTAY 2003c:805).

87 Az Összmari Szövetség Putyin orosz elnökhöz írott 2002. februári beadványában még 4 mari nyelvű járási lapról tesz említést, 10 járásban viszont megszűntek a mari nyelvű lapok (PUSZTAY 2003c:807).

adások idejét radikálisan csökkentették (i. m. 63, KATAJEVA 2005:86). Még nehezebb helyzetben van a kormányt bíráló, ellenzéki sajtó, a köztársaságban már nem engedik az ellenzéki sajtótermékek kinyomtatását.

Az *Эрвик* (*erâk* 'Szabadság') című lapnak néhány éve meg kellett szünnie, mivel rendszeresen bírálta a köztársaság politikáját. A lap a fontosabb írásokat orosz nyelven is közzétette, illetve azokat átadta más finnugor területek lapjainak is, amelyek a cikkeket szintén leközlötték (YANALOV 2002:12).

Az elektronikus sajtót illetően az alábbi adatok állnak rendelkezésünkre:

A tévéadások ideje 2000–2005 között lényegesen nem változott: 747–750 óra/év, ebből 260–280 óra mari nyelven. A köztársaság költségvetésének terhére a köztársasági tévéadás ideje megmaradt, a nyelvi arányok is változatlanok

A tervek között szerepel a *Сельское телевидение* (*sel'skoe televidenie* 'Falusi televízió') elnevezésű csatorna elindítása, ezáltal nőni fog a mari nyelvű adások ideje is (*Szbornyik* 2005:42).

A rádióadások műsorideje 2000–2004 között változatlan volt: 1050–1200 óra/év, ebből mari nyelven 450–500 óra.

2005. január 1-jétől a központi támogatás csökkentése miatt a Marij El Rádió- és Tévétársaság 690 órára csökkentette a rádióadások mennyiségét. Az adások a nyelvi szerkezete nem változott: orosz nyelven 419 óra, mari nyelven 271 óra (*Szbornyik* 2005:42). Ez az időarány nem tükrözi a nemzetiségi megoszlás arányait.

Létrehozták a *Сельское радио* (*sel'skoe radio* 'Falusi rádió' elnevezésű URH-csatornát, amely 2005 júliusában kezdte meg működését. A csatorna műsorideje 6570 óra/év, ebből 3285 óra orosz nyelven, 2956 mari nyelven, 329 óra tatár nyelven (*Szbornyik* 2005:42).

„A Mari Rádió először 1933. június 20-án szólalt meg, míg a televízió 1960. augusztus 15-e óta működik. Ma négy nyelven (mezei és hegyi cseremisül, oroszul, valamint tatárul) van adás. A televízió évi 750, a rádió 1040 órában sugároz műsort. Negyedévenként kétszer jelentkezik a hat stúdió által közösen működtetett *Finnugor világ* című telemagazin, mely a finnugor népek aktuális gazdasági, politikai, szociális és kulturális problémáiról tájékoztatja a nézőket. A *Finnugor világ* elnevezésű tévés fesztiválokon részt vesznek finn, magyar, észt, moszkvai, szentpétervári és egyéb oroszországi televíziós társaságok.” (KUZNYECOVA 2005a:41)

Egy 1994-es szociológiai felmérés szerint az akkori mari nyelvű tévé- és rádióadások iránti érdeklődés a hegyi és a mezei mari lakosság körében:

nézi, hallgatja az adást	mari televízió	mari rádió
hegyi marik	18,2%	43,8%
mezei marik	49,0%	32,0%

A tévéadások hegyi marik közötti alacsony nézettségének műszaki okai is lehetnek, ti. a hegyi mari járásban nehezebben lehet(ett) fogni a Joskar-Olából sugárzott műsort (ISZANBAJEV 2005:87).

7.3.4. KOMI KÖZTÁRSASÁG

A Komi Köztársaságban 115 nyomdatermék van, ebből 75 elektronikus.

A *Szbornyik* (2005:39) adatai szerint a Komi Köztársaságban az alábbi sajtótermékek jelennek meg:

<i>Кому му</i> (<i>komi tu</i> 'Komiföld') – köztársasági társadalmi-politikai napilap	3 000
<i>Чушканзи</i> (<i>čuškanzi</i> 'Darázs') – szatirikus folyóirat	1 000
<i>Войвыв кодзув</i> (<i>vojvıv kodzuv</i> 'Északi csillag') – irodalmi-művészeti folyóirat	960
<i>Би кинь</i> (<i>bi kiń</i> 'Szikra') – gyermek irodalmi-művészeti folyóirat	1 900
<i>Арт</i> (<i>art</i>) – irodalmi-művészeti folyóirat orosz és komi nyelven	1 500
<i>Йӧлӧга</i> (<i>jölöga</i> 'Visszhang') – köztársasági ifjúsági lap	2 000
<i>Выль туйӧд</i> (<i>viľ tujod</i> 'Új út') – járási lap, Udorszkij rajon	2 400
<i>Звезда</i> (<i>zvezda</i> 'Csillag') – járási lap, Kortkerosszkij rajon	1 300
<i>Парма пор</i> (<i>parma por</i>) – járási lap	1 200
összesen	18 830

A köztársaság költségvetéséből 30 sajtóterméket támogatnak. A városokban és a járásokban 20 helyi sajtótermék jelenik meg, ebből 3 komi nyelven; 14 újságban komi hasáb van. Öt köztársasági sajtótermék is megjelenik komi nyelven: 2 újság (*Кому му* [*komi tu*] és *Йӧлӧга* [*jölöga*]), 3 folyóirat (*Войвыв кодзув* [*vojvıv kodzuv*], *Чушканзи* [*čuškanzi*], *Би кинь* [*bi kiń*]) (ROZSKIN-KOZULINA 2005:149).

Néhány sajtótermék példányszámának alakulása 1992–2003 között
(*ú.* = újság, *f.* = folyóirat)

újság/folyóirat neve	1992. május	1997. május	2002. május	2002. október	2003. február
<i>Кому му</i> (<i>komi tu</i>) – ú.	7 810	4 490	6 127	4 418	3 237
<i>Йӧлӧга</i> (<i>jölöga</i>) – ú.	7 703	1 320	2 930	1 700	2 250
<i>Войвыв кодзув</i> (<i>vojvıv kodzuv</i>) – f.	4 000	1 800	1 400	860	1 006
<i>Чушканзи</i> (<i>čuškanzi</i>) – f.	12 000	2 112	1 167	939	1 086
<i>Би кинь</i> (<i>bi kiń</i>) – f.	7 000	4 902	4 223	2 007	2 160

(CIPANOV 2003:34)

A példányszám csökkenésének aránya meghaladja a lakosság számának csökkenési arányát.

A sajtótermékek számának változása 1990–2002 között

év	1990	1996	2002
orosz nyelvű újságok száma	31	58	95
komi nyelvű újságok száma	4	5	5 (ebből 3 járási)
orosz nyelvű folyóiratok	1	2	5
komi nyelvű folyóiratok	3	3	3
kétnyelvű folyóiratok	0	0	2
összesen (ebből komi %)	39 (18%)	68 (12%)	110 (7,2%)

(CIPANOV 2003:35)

A Szovjetunió felbomlását követő időszakban egyetlen komi nyelvű újságot vagy folyóiratot nem alapítottak. Két új kétnyelvű folyóirat jelent meg (*Чужан кыв/Родное слово* [čuzan kiv/rodnoe slovo], *Арт* [art]), valamint néhány lapban havonta legfeljebb egy alkalommal komi nyelvű melléklet, hasáb (i. h.).

Csökkenett mind a komi nyelvű könyvek száma, mind a folyóiratok példányszáma. Például a *Войвыв кодзув* (vojvív kodzuv) irodalmi-művészeti folyóirat 1996 márciusában 1745 példányban jelent meg, 2001 júniusában már csak 1186 példányban (az 1970-es évek derekán a példányszám még 7000 körül mozgott) (szerző 2005:75). Aggasztó jelenség, hogy Sziktivkarban, ahol 1989-ben a lakosság mintegy egynegyede (79 000), ma meg valószínűleg ennél is több a komi, a *Би кинь* (bi kin) című gyereklap 5898 példányából Sziktivkarban mindössze 240-et fizettek elő, míg a 28 400 komi lakosú Uszty-Kulomi járásban 998-at, az Izsmai járásban (20 200 komi) 935-öt, a Sziszolai járásban (13 600 komi) 389-et (i. m. 73).

Kuznyecov közli, hogy a Komi Köztársaság népművelési és nemzeti politika minisztériumának hivatalos adatai szerint 2003-ban egyetlen egy komi nyelvű napilap sem volt, csak 4, hetente 3-5-ször megjelenő újság összesen 8688 példányban, egy újság hetente 1-2-szer (1674 példány) és 3 havi folyóirat 3512 összpéldányszámban. Az utolsó évtizedben egyetlen egy új komi nyelvű újságot nem adtak ki, viszont az orosznyelvű újságok száma megháromszorozódott. Összehasonlításképpen: a Komi Köztársaságban 2002-ben 95 újság és 5 folyóirat jelent meg orosz nyelven és csak 5 újság és 3 folyóirat komi nyelven. A komi nyelvű időszaki kiadványok aránya csak 7,2% (KUZNETSOV 2005:69). Kuznyecov szerint a komi nyelvű sajtó visszaszorulása az elszegényedéssel és az állami támogatás hiányával magyarázható.

Tömegtájékoztatás komi nyelven

rendszeresen olvas komi újságokat, folyóiratokat	19,2%
időszakonként olvas	34,6%
nem olvas	46,2%
néz tévét, hallgat rádiót	80,8%

(KONJUHOV et al. 2005:104-105).

„A rádióban és a televízióban sem látszik semmi pozitív változás. A *Komi gor* társaság már néhány éve hetente csak 6,33 órában sugároz komi nyelven, és ennek majdnem a felét (3,17 órát) hírek képezik. Nincsen egyetlen egy analitikus vagy politikáról szóló műsor.

A komi nyelvű televíziót két társaság képviseli, de itt is nyomorúságos a komi nyelvű adások száma. 2003-ban a *Komi gor* heti 5,7 órában sugárzott komiul (2,5 órában hírek, 0,2 órában gyermekműsorok, 0,7 órában népművelő, 0,4 órában sportműsor, 1,9 órában publicisztikai adások voltak láthatók). A Komi köztársasági televíziócsatorna (KRTK) csak heti 0,66 órában sugárzott komi nyelven, 2001-ben még hetente 2,91 órában lehetett látni a komi nyelvű adásokat. Jelentős fejlemény, hogy 2004 őszétől komi nyelvű talk show-t terveznek, hogy az emberek a társadalmi-politikai életről is komi nyelven beszéljenek” (KUZNETSOV 2005:69-70).

A komi nyelvű rádióműsorok aránya a *Komi gor* (Komi rádió) rádiótársaság adásidejének valamivel meghaladja a 30%-át, a tévéadások aránya pedig 20% körül van. A Komi Rádió- és Televíziós Társaság tévé-műsorideje 10% körül mozog. Ez utóbbi társaság műsorában az egyetlen komi nyelvű adás a 10-15 perces tájékoztató program (*Talun*) (CIPANOV 2003:37). A nyelvtörvény szerint a komi nyelvű rádió- és tévéműsoroknak az adásidő felét kellene kitenniük – vagy legalábbis szinkron fordítást kellene biztosítani az orosz nyelvű adásokhoz (i. h.). Megszüntetnek fontos műsorokat, pl. az esti komi nyelvű adásokat, valamint a szerzői esteket (GABOV 2005:563). Finanszírozási nehézségek miatt számos tévéműsor nem készülhet el (ROZSKIN- KOZULINA 2005:149).

*

A Komi-Permjak Autonóm Körzetben jelenik meg a *Парма* (*parma*) című lap, amelynek melléklete a *Кому говк* (*komi govk*) (*Szbornyik* 2005:41).

7.3.5. UDMURTIA

A XX. század első évtizedében jelenik meg az udmurt nyelvű sajtó. 1905-1909 között jelent meg a kalendárium mint évkönyv, amely szépirodalmi műveket, publicisztikai írásokat is tartalmazott. Az első udmurt nyelvű sajtó-

termékek a *Войнаусь ивор* (*vojnaisz ivor* 'Háborús hírek'), *Горд гырлы* (*gord girly* 'Vörös harang'), *Сюрло* (*šurlo* 'Sarló'), *Удмурт* (*udmurt*), *Виль синь* (*vil' sin* 'Új szem') és a *Гудыри* (*gud'iri* 'Mennydörgés') (VASZILJEVA O. 2004:328).

A *Szbornyik* (2005:40) adatai szerint az Udmurt Köztársaságban az alábbi sajtótermékek jelennek meg:

<i>Жечбур</i> (<i>dzečbur</i> 'Szervusz') – gyermek- és ifjúsági lap	2 700
<i>Удмурт дунне</i> (<i>udmurt duńnye</i> 'Udmurt világ') – köztársasági napilap	12 500 ⁸⁸
<i>Иднакар</i> (<i>idnakar</i> = település neve) – az északi udmurtok társadalmi-politikai lapja, Glazov	2 000
<i>Кизили</i> (<i>kizili</i> 'Csillag') – gyermekfolyóirat	1 800
<i>Инвожо</i> (<i>invozsó</i> 'Szegefű') – köztársasági társadalmi-politikai folyóirat	1 500
<i>Кенеш</i> (<i>keńeš</i> 'Tanács') – irodalmi-művészeti folyóirat	1 550
<i>Амалчи</i> (<i>amalči</i> 'Kosbor') – folyóirat nőknek	2 000
<i>Байгурезь</i> (<i>bajgurež</i> = hegy neve) – járási lap, Gyebjosszkij járás	1 600
<i>Вестник</i> (<i>vestnik</i> 'Hírnök') – járási lap, melléklete: <i>Инвар</i> (<i>invar</i> 'Látóhatár') – Sarkanszkij rajon	410
<i>Ошмес</i> (<i>ošmes</i> 'Forrás') – járási lap, Jaksur-Bogyinszkij járás	720
összesen	26 780

Udmurt nyelven nincs egyetlen kereskedelmi sajtótermék sem. Valamennyi újságot, folyóiratot regionális vagy helyi forrásból finanszíroznak. Csökken a példányszám, amint azt az alábbi táblázat mutatja:

Az udmurt nyelven megjelenő sajtótermékek éves összpéldányszáma

1990	9720	1998	2792 (a gazdasági válság ellenére nőtt)
1995	4410	1999	2885
1996	3235	2000	3091
1997	1922	2002	2175

A példányszám csökkenésének okai:

- az udmurtok alacsony fizetőképessége (nagy részük falun él),
- a kiadványok alacsony minőségi foka, nem vonzó megjelenési formája,

⁸⁸ A lap szerkesztőségében 2005. október 27-én tett látogatáson elmondták, hogy az 50 éves újság példányszáma már csak 8000, hetente háromszor jelenik meg, támogatást alig kap. Ami még nagyobb baj, hogy az udmurt értelmiség sem nagyon vásárolja.

- a reklámpiacon nem igénylik,
- az udmurtul beszélők csökkenő létszáma (a fiatalok jelentős része nem beszél udmurtul),
- a fő ok azonban a pénzügyi eszközök elégtelen volta (USZOVA 2005:587).

Az Udmurtiában végzett szociológiai felmérés szerint a köztársaság lakosainak viszonyulása a nemzeti nyelvű sajtóhoz az alábbi táblázatban foglalható össze:

Szükséges-e Udmurtia nyelvein (udmurtul, oroszul, tatárul stb.) kiadni újságokat és folyóiratokat?

	összesen (%)	oroszok (%)	udmurtok (%)	tatárok (%)
Igen, mert az Orosz Föderáció alkotmánya szerint minden népnek joga anyanyelvén kapni az információt	39,5	40,2	36,0	42,9
Igen, mert az anyanyelven kapott információ érzékelteti a saját néphez való tartozást, megőrzi és fejleszti a nemzeti nyelvet	31,5	25,4	48,1	34,9
Nem érdekel a kérdés	12,8	15,8	5,8	12,7
Nincs véleményem	5,1	5,6	3,5	3,2

(Szociológia – udmurt 2003)

Az első kérdésre adott válaszokból kiderül, hogy a két nem tituláris nép elsődleges hivatkozási alapja az Orosz Föderáció alkotmánya, a saját nyelvű sajtó tehát mintegy politikai követelés. Az anyanyelv mint szempont náluk kevésbé lényeges, hiszen mind az orosz, mind a tatár nyelv esetében jelentős a hátsország, amely biztosítja a nemzeti nyelv fennmaradását. A saját hazájukban is kisebbségben élő udmurtok számára a nemzeti összetartozás, a nemzeti nyelv megőrzése és fejlesztése a legfontosabb szempont.

Kozmács István helyzetfeltárásából idézek: „A köztársaságban egy udmurt nyelvű központi napilap van, az *Udmurt dunnye* ('*Udmurt világ*', példányszáma 13 000 és 20 000 között mozog). Mellette egy néhány ezres példányszámú irodalmi lap olvasható (*Kenyes – Tanácsok* –, 3000) és egy *Invozso* (Szegefű) nevű ifjúsági lap. Hetente kétszer jelenik meg a 8–14 éveseknek szóló *Dzsecs bur!* (Jó napot!, 2500), s havonta a legkisebbeknek szóló *Kizsili* (Csillag) című gyermeklap. Fontos eredmény, hogy az 1991 óta az udmurt nyelv és irodalom tanárai számára szerkesztett *Vordskem kil* (Anyanyelv) címmel indított saját, 2500 példányban megjelenő lap folyamatosan és színvonalasan működik a mai napig. A központi lapok mellett egyes városoknak és járásoknak is van saját udmurt vagy kétnyelvű újságja” (KOZMÁCS 2005:106).

Az *Удмурт дунне* (*udmurt duńnye*) a leggyakrabban és legnagyobb példányszámban megjelenő udmurt nyelvű napilap (most már csak heti 3 szám,

8000 példány), a többi hat udmurt nyelvű lap példányszáma 2003-ban 2500 és 500 között volt. Az *Udmurt dunnye*-nak nagy hatása van az udmurt szóbeli és írásbeli nyelvhasználatára (KELMAKOV 2004:125), ezért fontos, hogy mind stílusban, mind helyesírásában választékos, következetes legyen, ám – mint az Kelmakov elemzéséből kiderül – nem ez a helyzet.

A napilap nem tud jelentősebb szerepet játszani az udmurt nyelv megújítási folyamatában. Kelmakov szerint azért nem, mert a lap főszerkesztője negatívan viszonyul ehhez a kérdéshez. Az elutasító magatartás tükröződik a neologizmusok használatában, pl. az *элькун* (*elkun*) 'köztársaság' szó csak akkor szerepel az újságban, ha valamely hivatalos elnevezés része, egyébként a *respublika* szót használják (i. m. 127); kerülnek számos neologizmus használatát is, például *кивалтэм* (*kivaltet*) 'kormány', *коньдэм* (*końdet*) 'költségvetés', *азьмурт* (*azmurt*) 'elnök' (i. m. 128). Az újság stílusára jellemző az orosz nyelv hatása (pl. *Агаев профессор* [*Agajev professor*] helyett *профессор Агаев* [*professor Agajev*], számneves szerkezetek oroszos használata: sorzámnév a tőszámnév helyett stb.) (i. h.). A Kelmakov által felsorolt (itt nem részletezett) nyelvtani, stílári, helyesírási hibák miatt a lap nem lehet példakép – nem alkalmas arra, hogy olvasóit tanítsa a kulturált udmurt nyelvhasználatra. Ez végső soron oda vezethet, hogy az igényes olvasó lemond az ilyen nyelvi színvonalú újságról, s mivel tud oroszul is, áttér a jobban megírt, szerkesztett orosz nyelvű sajtó használatára (i. m. 138). Csak remélni lehet, hogy nem ez a cél.

Udmurtiában „az udmurt nyelvű lapok mellett számos orosz nyelvű újság jelenik meg. Ezek száma az utóbbi időben jelentősen megemelkedett. Található köztük reklámújság, hírújság és bulvárlap is, sőt irodalmi folyóirat is. Ezek példányszáma és mennyisége messze meghaladja az udmurt nyelvű sajtótermékekét. Az udmurt nyelvű, írott sajtó mellett rádió- és televízióadásokból lehet tájékozódni a helyi eseményekről. A televízióban az udmurt nyelvű adások műsorideje jelentősen csökkent a korábbiakhoz képest: gyakorlatilag esténkénti 10-15 perces hírcsokorból áll, s a közreadott műsorokból ki nem deríthetően, időnként zenés összeállítások jelentik az udmurt nyelvű televíziózást. A rádió ebből a szempontból erősebb média, bár hasonlóan műsoridő-gondokkal küszködik. Mindhárom tömegkommunikációs eszköz legfőbb jellemzője: kerüli a sarkos fogalmazást, a problémák igazi feltárását. Egyszóval meglehetősen unalmas és érdektelen. Ez annál is sajnálatosabb, mivel az orosz nyelvű médiákkal (sajtótermékek, központi állami és egyéb televíziók, s a három (!) helyi, izsevszki tévétársaság) semmilyen formában nem tud versenyezni. Így az udmurtok is szívesebben nézik a rosszul szinkronizált, oroszul beszélő szappanoperát vagy bárgyú orosz vetélkedő adását, mint az anyanyelvi műsort. Pedig az itteni tévénézési szokások szerint a televízió hazaérkezéstől lefekvésig bekapcsolva áll.” (KOZMÁCS 2005:106)

Létrehozták az Udmurt Rádió- és Tévé-társaságot, hogy a központi támo-

gatások radikális csökkentése miatt kiesett anyanyelvi műsoridőt lehessen pótolni (SZEMJONOV 2005:155).

A 2005. július 2-án Izsevszkben tett látogatásom során a kulturális ügyek miniszterhelyettesétől (Larisa Buranova) kapott tájékoztatás szerint a helyi televíziós programok 20, a rádióműsorok 12%-a udmurt nyelvű. Ez a rádió esetében napi 2,5 órát jelent. 2005. április 1-jétől további 200 órát kaptak udmurt nyelvű adások céljára.

7.3.6. AZ OBI-UGOR NÉPEK

Mind manysi, mind hanti nyelven jelenik meg újság – ezeket e két őslakos nép ingyen kapja meg:

<i>Ханты ясанг</i> (<i>hantj jasang</i> 'Hanti szó') – hanti nyelvű társadalmi-politikai lap	900
<i>Луима сэринос</i> (<i>luima seripos</i> 'Északi fény') – manysi nyelvű nemzeti lap	600
összesen:	1500

(*Szbornyik* 2005:41)

7.3.7. JAMAL-NYENYEC AUTONÓM KÖRZET

A Jamal-Nyenyec Autonóm Körzetben a *Szbornyik* (2005:40–41) szerint az alábbi lapok jelennek meg:

<i>Лув ахт</i> (<i>luv aht</i>) (helyesen <i>Luh avet</i> 'Bálvány hegyfok' ⁸⁹) – hanti nyelvű lap	500
<i>Нярьяна нгэрм</i> (<i>ñarjana ngerm</i> 'Vörös csillag') – nyenyec nyelvű lap	930
<i>Минико</i> (<i>mińiko</i>) – nyenyec nyelvű gyermeklap	500
összesen:	1930

7.3.8. NYENYEC AUTONÓM KÖRZET

1929. október 22-én határozták el, hogy a Nyenyec Autonóm Körzetben megjelenő újság címe nyenyec nyelvű legyen: *Нярьяна Вындер* (*ñarjana vjnder* 'Vörös tundralakó'). A latinbetűs írásra való áttérésig az orosz nyelvű újságban csak szórványosan jelenek meg nyenyec nyelvű feljegyzések, rövid írások. A latin betűs írásra való áttérés után a nyenyec nyelvű cikkek száma

89 A név a Szalehard közelében, az Ob partján lévő szent helyre utal – Csepregi Márta szíves közlése.

nőtt. A lapnak nyenyec nyelvű melléklete is jelent meg (*Nerdeņa, Jasowej*), valamint 1933–1935 között *Jaszovej* címen 'nomád' (a nomadizáló rénpásztoroknak szánt) kiadása. Igyekeztek megszervezni a tundrai tudósítók hálózatát (KOLOVANGINA 2004:303).

Az 1930-as évek második felében azonban megszűnt a nemzeti és a tundrai rovat. A cirill írás újra bevezetésével a nyenyec nyelvű cikkek száma jelentős mértékben csökkent. A lakosság alacsony iskolázottsága miatt nem sikerült kiépíteni a tundrai tudósítók hálózatát (i. h.). A nyenyec nem vált a sajtó, s általában az ügyintézés nyelvévé, mert az egyéb nemzetiségűek, elsősorban a körzetben többséget alkotó oroszoknak – a *korenyizácija* elve alapján – el kellett volna sajátítania a nyenyec nyelvet (i. h.). A nyenyec nyelvű sajtó megteremtésének legfőbb akadálya – a Szovjetunió fejlődési tendenciái mellett – a nyenyec értelmiség hiánya volt, amely képes lett volna hangot adni a nyenyec nép érdekeinek (i. m. 304).

8. A TÖBBSÉG KEGYELEMKENYERÉN? – A DIASZPÓRA

8.1. ÁLTALÁNOS MEGJEGYZÉSEK

Az oroszországi finnugor népek – népenként eltérő mértékben ugyan, de – jelentős számban élnek köztársaságuk határain kívül is. Így a mordvinok mintegy háromnegyed része, a marik fele, az udmurtok és komi-permjákok 30-40%-a él köztársaságának, illetve autonóm körzetének határain kívül (LALLUKKA 2004b:556). Ez a helyzet alapvetően hátrányos, hiszen a nemzeti nyelv és kultúra művelése, az ezeket támogató intézményi háttér kialakítása nehezebb, mint a szülőföldön. Mindazonáltal vannak pozitív példák is.

Így pozitívnak mondható a kép Baskíriában, ahol jelentős számban élnek marik, de rajtuk kívül udmurtok és mordvinok is. Baskíriában több mint 3300 közoktatási intézmény van, közülük több mint 1400 nemzetiségi iskola. A nemzetiségi iskolák számára a pedagógusokat a különböző baskíriai felsőoktatási intézményekben képezik (JARMINGINA – *kézirat*).

A diaszpórában élő kisebbségek nemzeti/etnikai öntudata gyakran erősebb a saját köztársaságban élőkénél. Jarmingina megállapítása szerint a Baskíriai Köztársaságban élő marik és udmurtok egyik jellemző vonása a magas etnikai öntudat. Ők magukat „igazi mariknak”, illetve „igazi udmurtoknak” nevezik. A magasfokú etnikai tudat szemléletes megnyilvánulása, hogy anyanyelvüket és ősi kultúrájukat magasabb arányban őrzik meg, mint az anyaköztársaságban élők (JARMINGINA – *kézirat*, LALLUKKA 2004b:559).

A diaszpórában élők gyakran kritikusan viszonyulnak etnikai szülőföldjükhöz. Ennek lehetnek gazdasági okai. Így a keleti marik viszonyulását a Mari Köztársasághoz meghatározza, hogy kedvezőbb gazdasági körülmények között élnek, mint anyaországi testvéreik (LALLUKKA 2004b:559). Általános tapasztalat, hogy a diaszpóra igényli az anyaköztársaság figyelmét és támogatását. Szükségük van tankönyvekre, szépirodalmi művekre, újságokra és folyóiratokra.

Az anyanyelv és a nemzeti kultúra, de magának a nemzeti kisebbségnek a megőrzése is nagy mértékben függ a gazdasági körülményektől. A fiatalság, amennyiben nem találja meg számítását faluhelyen, beköltözik a városba, az otthon maradók nem vállalják a családalapítás gondját, terjed köztük az ita-

lozás (POZGYEJEV 2003:72). Kedvező gazdasági körülmények között a kisebbségek körében is megfigyelhető a lakosság számának növekedése.

8.2. EGYES FINNUGOR NÉPEK HELYZETE A DIASZPÓRÁBAN

8.2.1. KARJALAIK

A karjalaiak főbb lakóhelyei

	fő				az egész %-ában	
	1970	1979	1989	2002	1970	2002
karjalaiak	141 148	133 182	124 921	93 344	100	100
Karjala	84 168	81 248	78 928	65 651	59,6	70,3
Tver m. ⁹⁰	38 064	30 387	23 169	14 633	27,0	15,7
Murmanszk m.	3 589	3 508	3 505	2 203	2,5	2,4
Szt. Pétervár	2 458	3 194	3 607	2 142	1,7	2,3
Leningrád m.	2 163	2 902	3 371	2 057	1,5	2,2

(FUSPR, 9. alapján)

1959-ben a karjalaiak 49%-a (81 805) élt a köztársaságon kívül

1989-ben 37% (52 001) (BIRIN 2003:218).

Megállapítható, hogy

- jelenleg Karjalán kívül él a karjalaiak 29,7%-a, ennek valamivel több mint a fele Tver megyében; további kb. 7% a köztársaság közelében fekvő városokban és megyékben, a maradék kb. 7% szétszórtan Oroszország 8 különböző régiójában;
- egyértelmű a köztársaság vonzása.

⁹⁰ m. = megye, AK = autonóm körzet

8.2.2. MORDVINOK

A mordvinok főbb lakóhelyei

	fő				Az egész %-ában	
	1970	1979	1989	2002	1970	2002
mordvinok	1 177 492	1 111 075	1 072 939	843 350	100,0	100,0
Mordvin Közt.	364 689	338 898	313 420	283 861	31,0	33,7
Szamara m.	118 117	117 127	116 475	86 000	10,0	10,2
Penza m.	106 485	95 718	86 370	70 739	9,0	8,4
Orenburg m.	92 215	80 611	68 879	52 458	7,8	6,2
Uljanovszk m.	69 644	64 016	61 061	50 229	5,9	6,0
Baskortosztán	40 745	35 900	31 923	26 020	3,5	3,1
Nyizsnyij Novgorod m.	51 628	45 028	36 709	25 022	4,4	3,0
Tatarsztán	30 963	29 905	28 859	23 702	2,6	2,8
Moszkva	17 281	22 274	30 916	23 387	1,5	2,8
Moszkva m.	16 540	21 660	28 328	21 856	1,4	2,6
Cseljabinszk m.	31 915	29 306	27 095	18 138	2,7	2,2
Szaratov m.	23 865	23 344	23 381	16 523	2,0	2,0
Csuvas Közt.	21 041	20 276	18 686	15 993	1,8	1,9
Szverdlovszk m.	17 135	16 164	15 453	9 702	1,5	1,2
Tyumeny m.	3 012	5 507	11 159	9 683	0,3	1,1

- a többi közel 12% Oroszország 21 különböző régiójában él

(FUSPR, 10. alapján)

A mordvinok több mint 67%-a (MÉSZÁROS – MOLNÁR [2005] szerint 72%-a, a fenti táblázat alapján 66,3%-a) a köztársaság határain kívül él (KOCSEVATKINA 2005:110), bár számuk itt is egyre fogy.

Az alábbi adatok az 1989 óta bekövetkezett helyzetet mutatják:

- Szamara megye: több mint 30 000-rel,
- Orenburg megye: több mint 16 000-rel,⁹¹
- Penza megye: kb. 16 000-rel,
- Nyizsegorod megye: több mint 11 000-rel,
- Uljanov megye: kb. 11 000-rel,
- Moszkva és Moszkva megye: 14 000-rel,
- Baskortosztán: 5000-rel,

91 Az orenburgi mordvinok képviselője, Tyingajev szerint 1989-ben Orenburg megyében 86 379 fő tartotta magát mordvinnak (erzának vagy moksának), 2003-ban kb. 53 000 (TYINGAJEV 2005:55-56).

- Tatársztan: kb. 5000-rel
- Csuvasia: 2693-mal csökkent (MOSZIN 2005:21).

*

Baskortosztán területén Andrejevka faluban 1895-ben a helyi pópa (A. F. Jurtov, aki egyszermind az erza olvasókönyv szerzője is volt) háromosztályos egyházi iskolát hozott létre a mordvinoknak. Az iskola 1917-ig működött, ekkor a templommal együtt megsemmisítették.

Az 1942/43-as tanévben 37 mordvin iskola működött, amelyekben erza és moksa nyelven tanítottak.

Az aleskinoi iskolában az 1950-es évek végéig az I-IV. osztályban erza nyelven tanítottak, az V-VII. osztályban az anyanyelv tantárgy volt (MURZABULATOV 2002:343).

1957-ben a mordvin diaszpóra iskoláiban áttértek az orosz nyelvű oktatásra. A tanulóknak minden nyelvi előkészület nélkül valamennyi tárgyat oroszul tanították. Ez egyfelől rossz tanulmányi előmenetelt eredményezett, másfelől viszont azt idézte elő, hogy a tanulók az egymás közti társalgásban is áttértek az orosz nyelvre. Az anyanyelvű oktatás megszűntével számos mordvin falu eloroszosodott (JERMUSKIN 2003:23).

*

A diaszpórában is folyik a mordvin nyelv oktatása (KOCSEVATKINA 2005:110). A diaszpórában 135 iskola van, ahol mordvin gyermekek tanulnak; ebből 95 iskolában a mordvin nyelveket tantárgyként tanulják, 40 iskolában fakultatív órákon vagy szakköri foglalkozásokon (MOSZIN 2005:17). Az iskolák pedagógusaival tartják a kapcsolatot, tananyagokkal, tankönyvekkel látják el őket (KOCSEVATKINA 2005:110). Emellett kulturális együttműködést is tartanak fent velük (KADAKIN 2005a:72), s együttműködési megállapodásokat kötnek az adott régió kormányzatával (KADAKIN 2005b:37).

A diaszpóra nehéz helyzetét az is okozza, hogy a mordvinoknak – ellentétben törökségi népekkel, amelyek például Szamarában, Szaratovban, Togliatiban, Nyizsnyij Novgorodban, Moszkvában tartanak fenn iskolákat – nincs saját iskolájuk (MOSZIN 2005:21).⁹²

92 Pl. Baskíriában a 2003-2004. tanévben a nemzetiségi nyelvű iskolák száma:

- tatár: 455 – 16 080 tanuló
- mari: 120 – 4 308
- csuvas: 32 – 994
- udmurt: 22 – 358
- mordvin egy sincs (MOSZIN 2005:22).

Baskíriában az alábbi – nem baskír – anyanyelvet tanították tantárgyként:

- tatár:	905 iskolában	- 91 142 tanulóknak
- mari:	145	- 6 681
- csuvas:	120	- 7 884
- udmurt:	42	- 2 111
- erza:	13	- 463

(A mordvin tanulószám annak ellenére ilyen alacsony, hogy 48 baskíriai faluban több, mint 26 ezer mordvin él.) (MOSZIN 2005:22)

A baskíriai Oktatási Minisztérium kéziratos tájékoztatása szerint a mordvin (erza) oktatás helyzete az alábbiak szerint alakult:

év	mordvin tanulók száma	mordvin nyelvet tanulók száma (%)	mordvin nyelvet tanító iskolák száma	mordvin nyelvet tanítók száma /felsőfokú végzettségűek száma
1994/95	1172	111 (9,4)	3	1 / 2 (?)
1995/96	2410	112 (5,0)	3	1 / 2 (?)
1996/97	3013	258 (10,5)	7	4 / 3
1997/98	3013	160 (5,3)	8	4 / 3
1998/99	3239	260 (8,1)	10	7 / 2
1999/2000	3285	284 (8,6)	9	7 / 3
2000/01	3053	317 (10,4)	10	10 / 7
2001/02	2944	360 (12,2)	12	11 / 5
2002/03	2621	425 (16,2)	12	12 / 7
2003/04	2378	391 (16,4)	13	14 / 11
2004/05	2216	442 (20,0)	13	14 / 9

(Izucsenyije)

A táblázatból kiderül, hogy csak mordvin nyelvet (és nem nyelven) tanító iskolák vannak (bár nem közlik, melyik mordvin nyelvről van szó, MOSZIN 2005 alapján tudjuk, hogy az erzáról). A csökkenő tanulói létszám mellett lassan növekszik az anyanyelvet tanulók aránya. Biztató az emelkedő pedagóguslétszám.

A baskír Oktatási Minisztérium kéziratos információi szerint

	2003-2004				2004-2005			
	anyanyelven		anyanyelvet		anyanyelven		anyanyelvet	
	iskola	tanuló	iskola	tanuló	iskola	tanuló	iskola	tanuló
tatár	449	14 752 (8,3%)	760	89 072 (49,7%)	450	16 444 (9,9%)	757	82 934 (50,1%)
mari	120	4 233 (23,5%)	96	6 919 (38,3%)	113	3 871 (22,8%)	93	6 117 (35,9%)
udmurt	22	344 (8,95%)	36	2 141 (55,7%)	22	362 (9,86%)	37	1 952 (53,2%)
mordvin	-	-	13	391 (16,4%)	-	-	13	442 (20,0%)

(Izucsenyije)

Orenburg megyében például nincs mordvin nyelvoktatás. Buguruszlánban volt a tanítóképzőben nemzeti filológiai intézet, ebben mordvint is tanítottak, de csak egy évfolyamot bocsátottak ki. Ennek felélesztése segíthet az orenburgi mordvinok problémáján (TYINGAJEV 2005:58). Nyizsegorod megyében lassan nő azon iskolák száma, amelyekben fakultatív alapon lehet mordvinul tanulni (BEZAJEV 2005:59). Brizszinszkij azt javasolja, hogy támogassák a diaszpórában élő mordvinok kérését, hogy anyanyelvüket ne csak fakultatív alapon lehessen tanulni, hanem – ahol többen élnek – tantárgyként (BRIZSINSZKIJ 2005:77).

1989-ben 1000 foglalkoztatott mordvin lakosra 51 felsőfokú végzettségű, 5 – nem teljes felsőfokú, 191 – speciális középfokú, 358 – általános középfokú, 231 – nem teljes középfokú, 137 – alapfokú végzettségű jutott. Ez az érték viszonylag magasnak mondható, de alacsonyabb a baskortosztáni átlagnál (MURZABULATOV 2002:343).

A diaszpórában gyenge a mordvin köztársaságbeli sajtótermékek terjesztése. A *Szjatko* című irodalmi folyóiratra a köztársaságon kívül csak 82 előfizető van, ebből 23 Ufában, 14 Kazanyban; a több tízezres szamarai mordvinság mindössze 12 példányt fizet elő (MARESZJEV 2005:51).

Mordvin újság a diaszpórában is jelenik meg, például Uljanovszk megyében a *Ялгам* (*jalgat* 'Barátok'), Szamara megyében a *Валдо ойме* (*valdo ojme* 'Ragyogó lélek') (i. h.).

A Nyizsegorod megyei mordvinok is adnak ki saját újságot (BEZAJEV 2005:59).

Jermuskin szerint a Mordvin Köztársaság vezetése nem fordít kellő figyelmet a mordvinság kétharmadát kitevő diaszpórára. A köztársaság határain kívül élő mordvinok nem jutnak hozzá a mordvin nyelvű televízióhoz és rádióhoz, nehezen férnek hozzá mordvin nyelvű sajtótermékekhez (JERMUSKIN 2003:26).

8.2.3. MARIK

A marik 51,7%-a él a diaszpórában (KUZNECOVA 2005:40).

A Marij El határain kívül lakó marik létszáma:

Baskíriában:	105 768	105 829
Tatarsztanban:	19 446	18 787
Udmurtiában:	9 543	8 985
Csuvasiában:	3 799	3 542
Kirov megyében:	44 496	38 930
Nyizsegorod megyében:	7 942	7 757
Volgograd megyében:	7 815	
Szverdlov megyében:	31 000	
Perm megyében:	7 000	5 395

Orenburg megyében	1 372
Penza megyében	224
Komi-Permják AK	43
Szamara megyében	3 889
Szaratov megyében	3 983
Uljanov megyében	821
Mordovia	227

(*Szbornyik* 2005:12, illetve 17 – a két adatsor nem teljesen egyezik).

A legnépesebb mari diaszpórák: Baskortosztánban,⁹³ Tatarsztánban, Udmurtiában, valamint Kirov, Nyizsegorod és Perm megyében, továbbá az Uráli föderális körzetben, Szverdlovszk megyében található (PAJDYSEV 2005:144).

A diaszpórában élő marik számának alakulása:

	fő				az egész %-ában	
	1970	1979	1989	2002	1970	2002
marik	581 082	599 637	643 698	604 298	100	100
Mari Közt.	299 179	306 627	324 349	312 178	51,5	51,7
Baskortosztán	109 638	106 793	105 768	105 829	34,8 ⁹⁴	17,5
Kirov m.	51 682	47 910	44 496	38 930	8,9	6,4
Szverdlovszk m.	24 070	26 757	31 297	27 863	4,1	4,6
Tatarsztán	15 643	16 842	19 446	18 787	2,7	3,1
Tyumeny m.	1 683	3 176	9 028	11 023	0,3	1,8
Udmurt Közt.	7 842	8 752	9 543	8 985	1,3	1,5
Nyizsnyij Novgorod m.	8 793	8 027	7 942	7 757	1,5	1,3
Volgográd m.	7 214	7 810	7 815	6 028	1,2	1,0

(*FUSPR*, 9–10. alapján)

A többi mintegy 11% szétszórta él Oroszország 13 különböző régiójában.

A Baskíriában több mint 250 településen élő 105 800 mari a köztársaság lakosságának 2,7%-át teszi ki. Lélekszámuk 1970-ig emelkedést mutatott (1970-ben: 109 600), azóta egy ideig folyamatosan csökkent, majd a Szovjetunió felbomlása utáni migráció hatására emelkedett (1999-ben 114 300 volt) (SAPIJEVA 2004:589–590). A XX. század második felében felerősödtek a urbanizációs folyamatok, 1959–1989 között a városban élő marik száma közel

93 Mintegy 106 ezer mari él Baskíriában, ahova az erőszakos pravoszláv térítés elől menekültek el (a legnagyobb tömegben a XVIII. században).

94 helyesen 18,9% (PyJ)

ötszörösére emelkedve a marik 33,2%-át tette ki. Leginkább a fiatalság költözik a városba, ami az anyanyelv és az eredeti kultúra elvesztésének veszélyével jár. 1959-ben a baskíriai marik 97,7%-a a marit tartotta anyanyelvének, 1970-ben 96,4%-uk, 1989-ben 91,2%-uk, a városlakó marik anyanyelv-vállalási aránya 1959-ben 85,4%, 1970-ben 82%, 1979-ben 79,7% (i. m. 590). Ugyanakkor egy 1999-es, két marik lakta járásra kiterjedő szociológiai felmérés azt mutatja, hogy a baskíriai marik nemzeti öntudata még ép. 84,4%-uk a marit tartja anyanyelvének; 87,2%-uk tökéletesen beszél is; 97,7%-uk szeretné, hogy gyermekeik is tudjanak mariul (i. m. 592).

Az asszimilációs folyamatokat felgyorsítja a marik lakta területeken lévő olaj- és gázmezőkre irányuló nagymértékű bevándorlás, a vegyes házasságok, az ún. perspektívátlan falvak felszámolása (i. h.). Jelentős az olajban gazdag Tyumeny megye elszívó hatása.

Oroszország 7 régiójának több mint 250 iskolájában (SVECOVA – ISALIN 2005:183) tanítják a mari nyelvet mintegy 14 tanulónak (SUTOV 2003:21). Az ottani pedagógusoknak rendszeres szakmai továbbképzéseket szerveznek (SVECOVA – ISALIN 2005:183).

A baskíriai Oktatási Minisztérium kéziratos információi szerint a mari nyelven, illetve nyelvet tanulók adatai a következőképpen alakultak:

év	mari tanulók száma	mari nyelven tanulók (%)	mari nyelvet tanulók	mari nyelven oktató iskolák	mari nyelvet oktató iskolák	mari nyelvet tanító pedagógusok, ebből % = felsőokt. végzettségűek
1993/94	19 584	5182 (26,5)	5705 (29,1)	95	75	123 (75,65)
1994/95	19 458	5145 (26,4)	5624 (28,8)	64	110	129 (72,9)
1995/96	20 032	5647 (28,2)	5638 (28,1)	83	95	132 (78,0)
1996/97	20 953	5487 (26,2)	6023 (28,5)	126	67	142 (83,0)
1997/98	20 904	5512 (26,4)	6386 (30,5)	126	70	153 (81,0)
1998/99	21 178	5337 (25,2)	6998 (32,5)	123	76	156 (82,3)
1999/2000	21 178	5337 (25,2)	7010 (33,1)	125	78	160 (78,8)
2000/01	20 726	4997 (24,1)	6905 (33,3)	124	81	162 (80,2)
2001/02	20 104	4885 (24,3)	7523 (37,4)	124	89	170 (78,2)
2002/03	19 224	4598 (23,9)	7213 (37,5)	119	93	166 (83,1)
2003/04	18 052	4233 (23,5)	6919 (38,3)	120	96	170 (78,2)
2004/05	17 002	3871 (33,0) (helyesen: 22,8 – Pyj)	6117 (40,0) (helyesen: 35,9 – Pyj)	113	93	170 (81,8)

(Izucsenyije)

Megállapítható, hogy

– lassan csökkent az anyanyelven tanulók száma és aránya (az utolsó tanévben nőtt),

- lassan nő az anyanyelvet tanulók aránya,
- az összes mari nemzetiségű tanulónak alig több mint a fele tanul mari nyelven vagy nyelvet.

Baskortosztánban a mari pedagógusokat a blagovescsenszki tanítóképzőben, valamint 1993-tól a birszki tanárképző főiskola mari intézetében képezik (SITOVA 2002:379). Az utóbbi másfél évtized megerősödött nemzeti mozgalmának eredményeképpen z utóbbi másfél évtized megerősödött nemzeti mozgalmának eredményeképpen elértéks gázmezőkre irányuló nagymértékű evándorlásalmelérték, hogy 1994–2000 között 29 mari iskolát nyitottak, ezzel 212 iskolában tanítják a mari nyelvet, s az oktatás átlagosan a mari tanulók 63%-ára terjed ki, de egyes járásokban ez az arány meghaladja a 90%-ot is (SAPIJEVA 2004:591).

A kulturális életben is jelentős pozitív változások álltak be, például megkezdte tevékenységét a baskír filharmónia mari tagozata, rendszeresen szerveznek fesztiválokat, kulturális programokat stb.

A kedvező adatok ellenére a mari diaszpóra helyzete nem problémamentes. Ennek okai:

- romlanak a falusi lakosság szociális-gazdasági életfeltételei, csökken a mezőgazdaság állami támogatása,
- alacsony a mari nyelv presztízse,
- erős a szovjet időszakból megörökölt etnikai nihilizmus,
- nem megfelelő a marik kulturális igényeinek kielégítése,
- a Mari Köztársaságban sugárzott rádió- és tévéadások nem foghatók Baskíriában (i. h.).

Katajeva véleménye szerint kicsi a hatékonysága a diaszpóra mari iskoláinak fejlesztésére tett próbálkozásoknak (KATAJEVA 2005:84).

Pozitívabb képet fest az Udmurtiában élő marik helyzetéről Radygin, az Udmurtiában élő marik nemzeti-kulturális autonómiájának vezetője (RADYGIN 2001). 1996-ban hozták létre az Udmurtiában élő marik társadalmi szervezetét, hogy javítsanak a mari nyelv és kultúra helyzetén, ti. akkor alig tanították az iskolákban a mari nyelvet, a marik 1/5-e nem a marit tartotta anyanyelvének, a vegyes házasságok 9/10-ében nem hangzott fel a mari nyelv, alig maradt mari tanító és egyéb értelmiségi. Azóta viszont – s ebben pozitív szerepe van az udmurt kormány megfelelő határozatának is – a marik lakta falvak iskoláiban tanítják a mari nyelvet, nyelvi versenyeket szerveznek az iskolások számára, kulturális rendezvényeket tartanak (RADYGIN 2001:11). Radygin kívánatosnak tartaná a nemzeti-kulturális autonómia létrehozását (i. m. 12).

Szverdlovszk megye négy járásában élnek marik, arányuk a járások népességében 2,3%-tól 14,8%-ig terjed (JEVDOKIMOVA 2005:54).

A XX. században a krasznoufimszki tanítóképző nemzetiségi intézetében képezték mari pedagógusokat, az iskolákban tanították a mari nyelvet, ma már azonban nem.

Korábban a joskar-olai Sketan színház évente vendégszerepelt a marik lakta falvakban. Kaphatók voltak mari sajtótermékek. Mára azonban egyre nagyobb fokú az izolálódás az anyaországtól (i. m. 55).

A mari társalgási nyelv funkciói szűkülnek. A mari nyelvet egyre inkább csak otthoni nyelvként használják.

Ma már a fiatalság nem a Mari Köztársaságba megy tanulni vagy élni, hanem a jobb megélhetést biztosító városokba, s ezáltal elveszíti kulturális kötelekeit.

Rossz a falun élő mari lakosság anyagi helyzete; ennek következménye az apátia, az alkoholizálás, a nemzeti hagyományokról való lemondás (i. h.).

8.2.4. KOMIK

A komik fő lakóhelyei

	fő				az egész %-ában	
	1970	1979	1989	2002	1970	2002
komik	315 347	320 078	336 309	293 406	100	100
Komi Közt.	276 178	280 798	291 542	256 464	87,6	87,4
Tyumeny m.	10 606	10 728	10 912	10 555	3,4	3,6
Arhangelszk m.	7 159	7 056	7 256	5 745	2,3	2,0
ezen belül Nyenyec AK	5 359	5 160	5 124	4 510	1,7	1,5

A többi 5,5% szétszórtan Oroszország 7 különböző régiójában (*FUSPR*, 9).

8.2.5. UDMURTOK

Az udmurtok fő lakóhelyei

	fő				az egész százalékában	
	1970	1979	1989	2002	1970	2002
udmurtok	678 393	685 718	714 833	636 906	100	100
Udmurt Közt.	484 168	479 702	496 522	460 584	71,4	72,3
Perm m.	30 552	32 311	32 756	26 272	4,5	4,1
Tatarsztán	34 533	25 330	24 796	24 207	5,1	3,8
Baskortosztán	27 918	25 906	23 696	22 625	4,1	3,6
Kirov m.	22 705	22 187	22 955	17 952	3,3	2,8
Szverdlovszk m.	19 867	21 506	23 610	17 903	2,9	2,8
Tyumeny m.	2 970	4 176	7 076	6 310	0,4	1,0

A többi, mintegy 10% Oroszország 13 különböző régiójában szétszóródva él (*FUSPR*, 11).

Az udmurtoknak egyharmada (250 ezer fő) (pontosabban: 27,7% – PyJ) él az Udmurt Köztársaság határain kívül, ebből mintegy 107 ezer a Volga-Káma-régióban (POZGYEJEV 2003).

Az Udmurt Köztársaság határain kívül 110 udmurt iskola van (SZUVOROVA 2005:164), ebből Baskortosztánban 58, Tatarsztánban 45, Marij Elben 3, Kirov megyében és Perm megyében 2-2 (SZUVOROVA 2005 – kézirat). (Sutov 2003-ban még csak 11-et említ: SUTOV 2003:19); Tatarsztán, Baskortosztán és Marij El udmurt pedagóguskollektívái őrzik és fejlesztik az udmurt nyelvet (SZUVOROVA 2005:164).

Tarakanov 1998-ban még arról számolt be, hogy Baskortosztánban, Tatarsztánban és Marij Elben összesen 83 iskolában folyik az udmurt nyelv tanítása, Kirov megyében pedig egyáltalán nem tanítják az udmurtot. Perm megyében 29 ezres udmurt lakosság mellett csak két iskolában tanítanak udmurt nyelvet (TARAKANOV 1998).

Egy 2002-ben megjelent tanulmány szerint Baskortosztán 50 iskolájában tanítják az udmurt nyelvet, de nincsenek udmurt iskolák vagy legalább osztályok a járási központokban, a nagyobb városokról nem is beszélve. Az udmurt nyelv oktatásához kevés a szakember, az udmurt pedagógus (HRISZTO-LJUBOVA-MINNIJAHMETOVA 2002:409).

A baskíriai Oktatási Minisztérium kéziratoss információi szerint az udmurt nyelven vagy nyelvet tanulók helyzete az alábbiak szerint alakult:

év	udmurt tanuló száma	udmurt nyelven tanulók (%)	udmurt nyelvet tanulók (%)	udmurt nyelven tanító iskolák	udmurt nyelvet tanító iskolák	udmurt nyelvet tanító pedagógusok, ebből % = felsőokt. végzettségűek
1993/94	4 607	408 (8,8)	1919 (41,6)	23	23	38 (55,3)
1994/95	3 794	852 (22,4)	2015 (53,1)	22	26	28 (75,0)
1995/96	4 233	877 (20,7)	1872 (44,2)	22	27	23 (78,3)
1996/97	4 446	901 (20,3)	2064 (46,4)	35	21	35 (50,4)
1997/98	4 628	870 (18,8)	1806 (39,0)	35	18	32 (34,4)
1998/99	4 531	590 (13,0)	2190 (48,3)	29	26	33 (36,3)
1999/2000	4 572	512 (11,2)	2267 (49,6)	28	27	40 (55,0)
2000/01	4 377	407 (9,3)	2326 (53,1)	26	32	47 (66,0)
2001/02	4 338	351 (8,0)	2320 (53,5)	22	35	45 (64,4)
2002/03	3 839	368 (9,6)	2178 (56,7)	22	35	51 (64,7)
2003/04	3 843	344 (8,95)	2141 (55,7)	22	36	46 (60,9)
2004/05	3 671	362 (9,86)	1952 (53,2)	22	37	50 (60,9)

(Izucsenyije)

Megállapítható, hogy

- lassan nő az udmurt nyelven/nyelvet oktató iskolák száma,
- csökken a tanulók száma (de az arány nagyjából változatlan, összesítve a tanulók közel kétharmada tanulja valamilyen formában az udmurt nyelvet; az udmurt nyelven tanulók aránya ezen belül nem éri el a 10%-ot),
- a pedagógusok létszáma lassan nő, iskolai végzettségük - enyhe ingadozásokkal, de - emelkedő tendenciát mutat.

Egy etnográfiai kutatás keretében 2003-ban megvizsgálták a Mari Köztársaságban és Tatársztanban élő udmurtok helyzetét (POZGYEJEV 2003).

Az egyébként jó körülményeket biztosító Tatársztanban elsősorban vallási okokból, de az udmurtok zárközottsága miatt is kevés a tatár-udmurt vegyes házasság, ami egyszersmind az udmurt nyelv jobb megőrzését teszi lehetővé. A Tatársztanban élő udmurtok udmurtabbnak tartják magukat Udmurtiában élő testvéreiknél, mert az anyanyelv megőrzésének igénye erősebb, mint Udmurtiában (POZGYEJEV 2003:76).

9.

ÚJJÁÉLESZTÉS A KLINIKAI HALÁLBÓL – A NYELVI TERVEZÉS

9.1. ÁLTALÁNOS MEGJEGYZÉSEK

9.1.1. NYELVPOLITIKA

A nyelvpolitika Európában a Helsinki Egyezmény aláírása után indult fejlődésnek. Maga az okmány alig foglalkozik a kisebbségekkel, a nyelvpolitikával pedig egyáltalán nem, de ajánlásokat tesz idegen nyelvek s kultúrák tanítására (SZÉPE 1997).

A nyelvpolitika szoros kapcsolatban van az identitáspolitikával, annak minden szintjével: az individuális, a csoportos, a helyi, a regionális, a nemzeti és a transznacionális szintjével (WODAK 2003:125). A nyelvpolitika tükrözi a társadalom erőviszonyait, átvíve azokat a nyelvi társadalomra (RANNUT et al. 2003:196).

A nyelvpolitikának általában az alábbi négy alapideológiáját különböztetik meg (COBARRUBIAS 1983):

- a *nyelvi asszimiláció*, amikor egy domináns nyelv javára kiszorítják a kisebb nyelveket (ez történik Oroszországban – PyJ);
- a *nyelvi pluralizmus*, amikor egy országban egymás mellett több hivatalos nyelvet használnak (lásd Svájc: francia, német, olasz; Kanada: angol, francia; Finnország: finn, svéd stb.; elméletileg azonban a nem-orosz tagköztársaságokban is, ahol van nyelvi törvény – PyJ);
- a *vernakularizáció*, amikor egy ország számos kisebbségi vagy törzsi nyelve közül egyet kiemelve azt államnyelvként kezelik, s fejlesztik arra a szintre, hogy megfeleljen az államnyelvvél szemben támasztott követelményeknek (erre lásd több afrikai ország példáját);
- az *internacionalizmus*, amikor egy soknyelvű országban egy semleges világnyelvet választanak hivatalos nyelvként (megőrizve a helyi nyelvek regionális szerepét, lásd India).

Az államnak vagy helyi szervezeteinek a nyelvpolitikát illetően LEONTIEV szerint három funkciójuk van:

- végrehajtó funkció: azaz az etnosz döntéseinek a szuverenitás elvén belüli megvalósítása,
- szabályozó funkció: az államnyelvvé nyilvánítás joga,
- ösztönző funkció: az államnyelv jogainak érvényesítéséhez nyújtott támogatás (LEONTIEV 1994:66).

Például az oktatáspolitikának az alábbiakat kell biztosítania:

- az oktatás nyelvének megválasztását,
 - a nem anyanyelv oktatását, és
 - az anyanyelv oktatását (i. m. 63).
- Az anyanyelven történő oktatás megvalósulását

- elősegíti:

- tankönyvek és oktatási segédletek kiadása,
- tanárképzés az adott nyelven,

- befolyásolja:

- van-e írásbeliség az adott nyelven,
- az adott nyelven tanulni akaró diákok száma,
- a tankönyvek és a tanárok száma,
- tudományos irodalom megléte, a terminológia kidolgozottsága (i. m. 67-68).

A nyelvpolitikában kulcsfogalom a *választás* és a *szabályozás*.

A *választás* a hivatalos nyelv(ek) kiválasztására vonatkozik (azaz egy vagy több hivatalos nyelv kiválasztása; nyelvi változatok [nyelvjárás, szociolekt] kiválasztása hivatalos nyelvi funkciók ellátására).

A *szabályozás* egyenlő a nyelvhasználat szabályozásával. Ennek lehetséges területei:

- a nyelvhasználat szabályozása a hivatali szférában: állami, regionális és lokális törvényhozás, adminisztráció, igazságszolgáltatás;
- a nyelvhasználat szabályozása az állami intézményekben, beleértve az iskolákat is;
- a nyelvhasználat szabályozása - nem okvetlenül állami - közintézményekben, pl. tömegközlekedés, egyházi intézmények, hírközlés (tömegtájékoztatás);
- a nyelvhasználat szabályozása a nemzetközi érintkezésben mind az állam, mind az állampolgárok számára;
- esetleg a magánszférára kiterjedő szabályozás (kereskedelem, idegenforgalom) (SZÉPE 1994 alapján SZÉPE 1997).

A nyelvpolitika hiánya a csak az alapvető áramlat érdekeit követő többségi kormányzat kialakulásához vezethet, s ez a többi csoportot marginalizálja (előidézve az oktatási rendszerben való előrehaladás lehetetlenségét, a bűnözés növekedését, a munkanélküliséget, a xenofóbia erősödését, a biztonság csökkenését az egész társadalomban) (RANNUT et al. 2003:198).

9.1.2. NYELVI TERVEZÉS

„A **nyelvi tervezés** olyan módszeres tevékenység, amely létező nyelveket fejleszt és szabályoz, vagy új közös regionális, nemzeti vagy világnyelveket teremtet” (TAULI 1998:56). „A nyelvtervezés és a nyelvpolitika egyik legnehe-

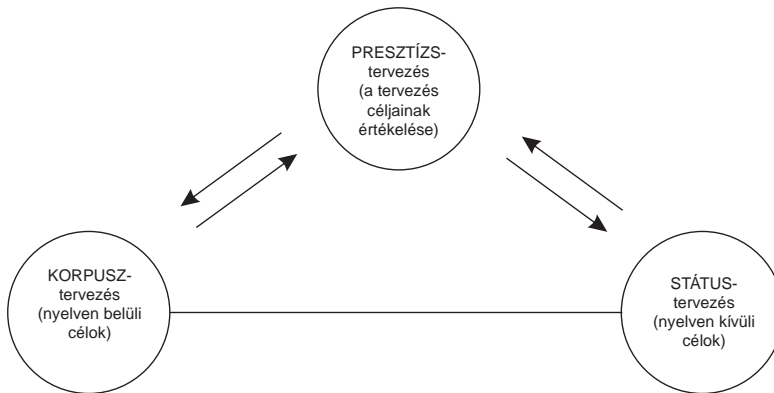
zebb feladata az, hogy a politikai vagy kulturális szféra számára mind ez idáig nem létező egységes nyelvet teremtsen” (i. m.63).

WARDAUGH szerint a nyelvi tervezés „szándékos beavatkozási kísérlet egy nyelvbe” (WARDAUGH 1995:312). Ennek két formáját említi:

- *státusztervezés* (pl. politika döntés egy nyelv státuszáról),
- *körpusztervezés* (ez „egy nyelv ... fejlesztésére, általános standardizálására irányul, azaz el akarja látni azokkal az eszközökkel, amelyek segítségével minden funkciót betölthet a társadalomban”) (WARDAUGH i. h.).⁹⁵

Cseresnyési ehhez a nyelvelsajátítás-tervezést, azaz az adott nyelvváltozat elsajátítását lehetővé tevő feltételek megteremtését, módosítását teszi hozzá (CSERESNYÉSI 2004:165).

A nyelvi tervezés funkcionális hatókörei közötti alapvető viszonyokat Haarmann az alábbi módon ábrázolja:

(HAARMANN 1998:69)

95 A témához kapcsolódóan néhány vélemény:

a nyelvi tervezés válfajai Neustupny (1970) szerint:

- kód kiválasztás = a hatóságok hivatalos államigazgatási döntése
- a kiválasztott kód stabilizálása = kodifikáció (szótárak, nyelvtanok, helyesírási és kiejtési segédkönyvek útján)
- a kiválasztott kód új funkciói miatt a lehetőségek számának gyors kibővítése = kidolgozás (nómenklatúrák, teauruszok révén)
- egy változatnak a másiktól való differenciálása = (nyelv)művelés

Haugen (1966) szerint:

- kodifikáció
- kidolgozás
- kivitelezés

Ferguson (1968) szerint:

- döntéshozatal/kivitelezés
- kodifikáció
- kidolgozás (grafizáció – fontkészletek, kurziválási módok stb.) (FISHMAN 1998:31–32)

A korpusztervezés szempontjából fontos Taulinak az *eszményi* nyelvről adott meghatározása:

- „a kommunikáció eszközének kell lennie, hordoznia kell minden fontos információt és jelentésárnyalatot”,
- „gazdaságosnak, azaz minél egyszerűbbnek kell lennie a beszélő és a hallgató számára”,
- „esztétikus alakkal kell rendelkeznie”,
- „rugalmasnak kell lennie, vagyis alkalmasnak az új igények kielégítésére, például egy új jelentés kifejezésére” (TAULI 1998:58).

A *státusztervezést* illetően: az oroszországi finnugor köztársaságok elfogadták a maguk nyelvtörvényét, amelyik – elvileg – biztosítja a tituláris nemzet nyelvének a köztársaság határain belül az államnyelvi jogokat, azonban – mint fentebb láttuk – e törvények érvényesülése meglehetősen korlátozott. Mindaddig nem léptek életbe a különböző (oroszországi) köztársaságok nyelvtörvényével kapcsolatos jogi standardok, s ez az orosz nyelv folyamatos expanzióját segíti elő (RANNUT et al. 2003:198).

Ezt a folyamatot erősíti, hogy a *duma* tervezi a köztársaságok nyelvhasználatát korlátozó törvény elfogadását, ami nyílt és hivatalos oroszosítási politikát jelent (KAUPPALA 2003:16). Nyilvánvaló példája ennek a gyakorlatnak, hogy a 2004-ben elfogadott karjalai nyelvtörvény nem léphetett életbe, mert nem tértek át a cirill írásmódra (lásd fentebb).

9.1.3. NYELVI IMPERIALIZMUS

A kisebbségekre közvetlenül vagy közvetett módon rákényszerített nyelv felfogható nyelvi imperializmusként, ami együtt jár gazdasági és politikai dominanciával. Az angol nyelv világszerte megfigyelhető előretörése magával hoz egyféle kulturális arroganciát, nyelvi imperializmust (KETTEMANN 2003:154). A kisebbségvédelmi és nyelvpolitikai szakirodalomban az egyre erősebb dominanciájú nyelveket *killer language*-nek (gyilkos nyelv) nevezik (vö. például SKUTNABB-KANGAS 2000:46). Elsősorban az angolra vonatkoztatják, de hasonló tapasztalatok figyelhetők meg az orosz nyelv és az oroszországi kisebbségi nyelvek (és kultúrák) viszonyában is.⁹⁶

96 A *Vecsernij Szaranszk c.* orosz nyelvű újságban jelent meg az orosz főszerkesztő írása 1995. augusztus 14-én arról, hogy a mordvinoknak nincs szükségük a mordvin kultúrára, a mordvin népzeneének és művészetnek nincsenek eredményei, nincs mordvin irodalom, s az oroszok nem akarnak mordvinból fordított műveket olvasni.

Ezzel szemben az igazság az, hogy a *Torama* népzenei együttes az orosz folklórfesztiválon első díjat nyert és számos nyugat-európai országban lépett fel; K. Abramov mordvin író műveit fél millió példányban adták ki (a mordvinok összlétszáma akkor kb. egy millió körül volt), A. Pudín drámaíró műveit Olaszországban, Svédországban, Finnországban és Nagy-Britanniában játsszák.

Fentebb (1.4. pont) már esett szó arról, hogy a Szovjetunió nyelvpolitikája a XX. század elején arra irányult, hogy minden nemzetiség szabadon használhassa anyanyelvét és anyanyelvén sajátíthassa el a világ kultúrájának értékeit. 1921-ben az Orosz Kommunista Párt (bolsevik) X. kongresszusán fogadták el azt a nemzetiségi politikát, amely szerint a bíróságokon, a közigazgatásban, a gazdasági szervezetekben, a színházi életben stb. át kell térni a kisebbségek nyelvére.

A nyelvi kérdés valójában propagandisztikus célokat szolgált (akárcsak Ilminszkij idejében – lásd fentebb). Karakulov idéz egy korabeli dokumentumot: „A votják nyelvet feltétlenül használni kell a votjakok közti agitáció és propaganda céljából, amit, természetesen, könnyebb megvalósítani az anyanyelven, amelyet a lakosság jobban ért, de természetesen nem szabad arra törekedni, hogy a votjakot államnyelvvé váljon, s a votjakok sem válhatnak nagy államnemzetté.” (KARAKULOV 2004:99)

Haarmann arra mutat rá, hogy „(a Szovjetunióban) a nyelvi tervezés a tekintetben ellentmondásos, hogy az oroszoknak mint a »szocialista öntudat« integráló szerepét betöltő nyelvnek a támogatása kevés alkalmat hagy a nem orosz nyelvek őszinte pártfogására, melyet az etnopolitikai demokratizálás leninista elvei megkívánnak” (HAARMANN 1998:84). Ehhez annyit lehet hozzátenni, hogy ma nem a szocialista öntudat, hanem az oroszországi közös tudat és az oroszok vélt „felsőbbrendűsége” az integráló tényező. Ezt támasztja alá számos, az őslakosság nyelvére és kultúrájára tett lebecsülő megjegyzés, nyilatkozat, gyakran politikusok, tudományos kutatók részéről is.

9.1.4. AZ OROSZORSZÁGI IDENTITÁS

Az identitás kérdéséről fentebb már esett szó. Az oroszországi népek esetében azonban természetes, hogy kettős identitásuk alakul ki: a saját nemzeti – mari, komi, udmurt stb. – identitás, s emellett a tágabb hazával, Oroszországgal való azonosulás érzése is. A kettő harmóniáját kell megteremteni. Ha a nemzeti identitás válik egyedülivé, könnyen sovinizmusba fordulhat, ha az oroszországi tudat, akkor pedig a nemzeti hovatartozás képviselője – s ezzel a nyelv, kultúra – kerül veszélybe, s felgyorsul az asszimiláció.⁹⁷ Egészséges oroszországi identitás csak akkor jöhet létre, ha az állam polgárai ebben a megtalálják saját nyelvüket és kultúrájukat. Jakuncsev idézi a neves történész

Ugyanebben az újságban, 1995. szeptember 7-én a mordvin állami jelképeket gúnyolták ki – ez is a lélektani hadviselés egyik megnyilvánulása.

A kevésbé képzett orosz lakosság sovinizta gondolkodású (ABRAMOV 1997:28).

97 Nem éppen szívdertítő élmény, amikor a finnugor népek dalkedvelő képviselői például a konferenciák szabadidős programja során saját dalaik helyett csupa orosz nótát, slágert énekelnek.

és filozófus, L. Gumiljov gondolatát: a nép normális létezése szempontjából fontos, hogy a nép megőrizhesse jogát arra, hogy önmaga legyen (JAKUNCSEV 2005:84).

Az előbb említett veszélyek elkerülése érdekében ennek meg kell teremteni a feltételeit.

Hasonlóra gondolhatott Luzgin is, amikor kijelentette: Oroszország egyik legfontosabb feladata, hogy elérje a társadalmi egyetértést. Ez egy soknemzetiségű államban azt jelenti, hogy minden nép számára biztosítani kell az „etnikai komfortot”, a toleranciaelv alapján (LUZGIN 2005:67). A kedvező légkör kialakítását segíthetik az olyan javaslatok, mint Brizsinszkijé, aki javasolta, hogy mordvin földön hozzák létre a mordvin kultúra központját, s vele párhuzamosan a mordvinföldi orosz kulturális központot is (BRIZSINSZKIJ 2005:77–78).

A Mari Tudományos Kutató Intézet 2002-es és 2005-ös felmérése egyebek között az interetnikus viszonyokra is kitér:

	2005	2002
Van-e jelentősége az ön számára a beszédpartner nemzetiségének?		
1) nincs	91,03%	
2) szívesebben érintkezem saját nemzetiségem képviselőjével	7,14%	-
3) szívesebben érintkezem más nemzetiségű emberekkel	0,43%	
4) nem tudok válaszolni	1,41%	
Van-e a más nemzetiségűekkel szemben valamilyen negatív érzése?		
1) nincs	89,30%	
2) van	6,59%	-
3) nem tudok válaszolni	4,00%	
4) nincs válasz	0,11%	
Milyennek látja a köztársaságban élő különböző nemzetiségek egymás közti kapcsolatát?		
1) jó	35,89%	
2) kielégítő	51,78%	
3) nem kielégítő	4,11%	-
4) nem tudok válaszolni	8,11%	
5) nincs válasz	0,11%	
Tapasztalta-e nemzeti méltóságának megsértését a köztársaságban?		
munkahelyen, oktatásban		
1) igen	3,46%	2,72%
2) igen, néha	7,89%	6,31%
3) nem	88,65%	90,53%
a köztársaság vagy a járások vezető szervei részéről		
1) igen	1,95%	2,29%
2) igen, néha	5,19%	5,22%
3) nem	92,86%	92,06%

	2005	2002
Tapasztalta-e nemzeti méltóságának megsértését a köztársaságban?		
a szolgáltatások terén (üzlet, kórház, közlekedés, közétkeztetés stb.)		
1) igen	3,03%	3,92%
2) igen, néha	10,92%	10,45%
3) nem	86,05%	84,98%
közterületen (utca, park, színház stb.)		
1) igen	4,54%	4,90%
2) igen, néha	13,62%	11,53%
3) nem	81,84%	82,92%

(Szbornyik 2005:44-45)

Megváltozott-e az utóbbi években az orosz nyelvű lakosság viszonya a mari nyelvhez és kultúrához?	2005	2002
1) jó irányban változott	22,70%	-
2) rossz irányban változott	8,32%	
3) nem változott	38,49%	
4) nem tudok válaszolni	30,27%	
5) nincs válasz	0,22%	

(Szbornyik 2005:47-48)

A 2003. évi udmurtiai szociológia vizsgálat kitért arra is, hogy a megkérdezettek melyik állam vagy államalakulat polgárainak érzik magukat.

Melyik állam, államalakulat állampolgárának érzi magát leginkább?

	összesen (%)	oroszok (%)	udmurtok (%)	tatórok (%)
Szovjetunió	11,8	13,0	7,7	7,9
Oroszország	43,4	50,3	25,1	46,0
Udmurtia	13,4	9,8	25,1	7,9
Oroszország és Udmurtia - egyenlő mértékben	30,3	26,0	42,1	34,9

(Szociológia - udmurt 2003)

A 2000. évi felméréshez⁹⁸ képest az udmurt állampolgárságot választók aránya radikálisan csökkent: 52%-ról 13,4%-ra. A csak orosz állampolgárságot megjelölők aránya nem változott. A táblázatból kiolvasható, hogy a nem tituláris nemzetiségek (orosz, tatár) elsősorban orosz állampolgárnak tartják magukat, míg az udmurtok leginkább egyszerre orosz és udmurt állampolgárok. Ez az integrációs folyamatok eredménye.

9.2. A FINNUGOR NYELVEK FEJLESZTÉSÉNEK KÉRDÉSEI

A nyelvfejlesztés jogi kerete elvben megvan: a nagyobb lélekszámú finnugor népek – amelyek saját tagköztársaságban élnek – rendelkeznek nyelvi törvénnyel (*lásd fentebb*). A nyelvfejlesztésnek több mozgatórugója s számos feltétele van. Ezek némelyikében bonyolult, gyakran érzelmet leküzdő elvi döntéseket kell hozni.

9.2.1. EGY NÉP – EGY NYELV?

A nyelvfejlesztés legfontosabb kérdése annak eldöntése, hány nyelve legyen egy-egy finnugor népnek.⁹⁹ Karjalában három karjalai irodalmi nyelvet tartanak számon, s mindháromat tanítják az adott nyelvjárási terület iskoláiban (Karjalában, illetve a tveri kormányzóságban) (ÖISPUU 2002:35).¹⁰⁰ Ezeknek, valamint a komi és a komi-permják, a mezei és a hegyi mari, az erza és a moksa nyelv megkülönböztetése véleményem szerint mesterséges, s nyelvészeti nem vagy csak nehezen indokolható. A megkülönböztetésnek lehetnek ugyan történelmi, etnikai s részben talán nyelvi alapjai is, a nemzet, a nemzeti nyelv és a nemzeti kultúra megőrzése érdekében, a *divide et impera* elv kivédése miatt törekedni kell az *egy nemzet – egy nyelv* állapot megterem-

98 Ennek adatai nem állnak rendelkezésemre, a következtetést a 2003. évi felmérés kommentárjából merítettem.

99 Tauli figyelmeztet arra, hogy „Mivel a létrehozandó új köznyelvnek a lehető legmegfelelőbbnek kell lennie, fontos, hogy nyelvészeti megfontoláson, és ne nyelven kívüli, politikai tényezőkön vagy a véletlenül alapuljon. A legfontosabb problémák a következők: 1) a **SzNY (=sztenderd nyelv) alapját képező nyelvváltozat vagy nyelvváltozatok kiválasztása** (kiemelés tőlem – PyJ); 2) a SzNy-i normák felállítása; 3) a megfelelő változások megtervezése, vagyis hogy a nyelvet az új társadalom és kultúra alkalmas eszközévé tegyék, ezáltal az megfeleljen az új társadalmi és kulturális igényeknek; 4) megfelelő helyesírás létrehozása.” (Tauli 1998:57)

100 Az 1990-as évek első felében felmerült a kérdés, hány karjalai irodalmi nyelvre van szükség, s ha egy, akkor az melyik nyelvjárás alapján legyen (ÖISPUU 2002:36). Erről a kérdésről az *Oma mua* újság lapjain folyt vita (i. m. 37).

tésére (PUSZTAY 2003b). Az egységes irodalmi nyelv képes arra, hogy etnikai csoport(ok)ból nemzetet teremtsen. Ezt a nézetet vallják a külföldi szakemberek szinte kivétel nélkül – s mellettük néhány, az érintett nyelveket anyanyelveként beszélő kutató is –, a helyenként jelentősnek mondható nyelvjárási különbségek megléte ellenére is (például az egységes karjalai nyelv kialakítása mellett BUBRIH 1937, KERT 2004, ŌISPUU 2004, ZAJCEVA 2005b, – de el-lene például NIEMINEN 2004; a komi és a komi-permják kettősség megszüntetése mellett DOBÓ 1995, 1997; RÉDEI 1997; RIESE 1995; az egységes mari nyelv mellett BERCZKI 1995; IVANOV 1981, 1986, 1989, 1996, 2000a, 2005; KOKLA 1995; KUZNETSOVA 1996, 1997; KUZNECOVA 2002; POPOV 2002; PUSZTAY 2002; az egységes mordvin nyelv érdekében BUTILOV 2001; GHENO 1995; KERESZTES 1991, 1995; MÉSZÁROS 1993; PUSZTAY 2002, 2004a, 2004b; ZAICZ 1990, 1995; ZAICZ – BUTILOV 2004; az egységes osztják nyelv mellett RÉDEI 1995). A nemzeti irodalmi nyelv megteremtése fontos szervező erő (KAUPPALA 2004:254).

9.2.1.1. A karjalai helyzet

A karjalai azon nyelvek közé tartozik, amelyeknek a peresztrojka előtt nem volt írásbeliségük, amelyeket nem tanították az iskolákban (ZAJKOV 2005:57).

1989-ben az Orosz Tudományos Akadémia Karjalai Tudományos Központja Nyelvi, irodalmi és történettudományi intézetének szervezésében zajlott egy konferencia, amelynek különböző karjalaiak lakta területeket képviselő résztvevői kifejezték aggodalmukat a karjalai nyelv és a karjalai kultúra helyzetével kapcsolatban. A konferencián határozatot fogadtak el a karjalai írásbeliség megteremtéséről, amelynek alapja a latin ábécé lesz (i. m. 58).

A tankönyveket tulajdonképpen karjalai nyelven és a livvik nyelvjárásban kell megírni. Ennek megfelelően az Olonyeci és a Prjajzinszki járásban már 15 éve tanítják a livvik nyelvjárást, Karjala többi részén a tulajdonképpeni karjalai nyelvet. Az egyetemen mindkét karjalai nyelven folyik szakemberképzés. A tveri karjalaiak viszont saját tankönyveket adtak ki (i. h.).

Természetesen fölmerült az egységes karjalai nyelv megalkotásának kérdése is. (Még az 1930-as években Bubrih vetette fel az egységes karjalai nyelv megteremtésének szükségességét, mintaképpen egységes karjalai nyelvtant is írt [BUBRIH 1937, ZAJCEVA 2005b:83; ŌISPUU 2004:49; KERT 2004].) Az egységes karjalai nyelv előnye az volna, hogy

- egyesíthetné a karjalai nyelvjárásokat, s ebből kifejlődhetne az egységes karjalai irodalmi nyelv (ZAJCEVA 2005a:59, ZAJKOV 2005:58),
- segítené az államnyelvvé válást,
- megszűnnének a gazdasági kifogások a két karjalai nyelvváltozat fenntartásának költségeit illetően (ZAJKOV i. h.).

Az egységes karjalai nyelv kérdését külön szekcióban vitatták meg Joen-

suuban egy konferencián (2002. augusztus 5–9.). A vitában részt vevő finn, karjalai és tveri karjalai szakemberek véleménye eltért egymástól.

Zajkov véleménye szerint nem szabad elszietni az amúgy aktuális kérdés megoldását, mert jóvátehetetlen károk keletkezhetnek, mivel túl erős a kapcsolat a nyelvjárás és a karjalai írásbeliség között, s annak elszakítása rossz hatással volna a karjalaiak anyanyelvhez való viszonyára (i. h.). A karjalai tapasztalat azt mutatja, hogy a nyelvjárások és az irodalmi nyelv az adott fejlődési szakaszban még szemben állnak egymással, sőt, a nyelvjárások egymással is szemben állnak. Az új irodalmi nyelveket a beszélők még nem fogadják le teljesen (ZAJCEVA 2005a:59).

Ha „mesterséges” karjalai nyelvet tanítanának, féltő, hogy elfordulnak az anyanyelvtől. Ez annál is inkább reális veszély, mivel vannak olyan vélemények, hogy a karjalai nyelvnek nincs perspektívája (ZAJKOV 2005:58). A kérdés megoldását hátráltatja, hogy túl kevés idő telt még el a karjalai öntudat kialakulása óta (i. h.). Az egységes karjalai irodalmi nyelvet a művészek is szorgalmazzák (VOLKOV 2004:76; SZEMJONOV P. 2004:97).

Nieminen a karjalai nyelv hivatalossá tételének egyik akadályát abban látja, hogy több karjalai nyelv van. Nem ért egyet azzal a törekvéssel, amely egységes karjalai nyelv kialakítására irányul. Véleménye szerint ez mesterséges nyelv, senkinek nem anyanyelve, mindenkinek idegen. Úgy véli, hogy a kérdést területi alapon kell megoldani: az legyen a helyi ’hivatalos’ nyelv, amelyik nyelvváltozatot/nyelvet a lakosság beszél (a tulajdonképpeni karjalait, a livvik változatot; a vepszét, a finnt) (NIEMINEN 2004:112).

Nieminen Karjalára a kétnyelvűség finn megoldását javasolja. Finnországban ha egy településen legalább 6% svéd él, vagy nagyvárosban legalább 3500 svéd nyelvű lakos, akkor a települést hivatalosan kétnyelvűnek nyilvánítják. Ez azt jelenti, hogy a településen a hivatalnokoknak mindkét nyelvet tudniuk kell, az iskolákban mindkét nyelven kell oktatni. Karjalában ennek a megoldásnak puhább változatát lehetne alkalmazni: ahol legalább 6% karjalai, vepsze vagy finn nyelvű a lakosság, azt a települést kétnyelvűvé kell nyilvánítani. Azonban nem kell megkövetelni, hogy valamennyi hivatalnok tudja a másik (karjalai stb.) nyelvet, hanem csupán azt kell biztosítani, hogy legyen kellő számú, a karjalai stb. nyelvet ismerő hivatalnok ahhoz, hogy a lakosság anyanyelvén intézhesse ügyeit (i. h.)

9.2.1.2. *A vepsze helyzet*

A vepsze nyelvnek három nyelvjárása van, de köztük a különbségek nem akkorák, mint a karjalai esetében. Elvben elfogadták az egységes vepsze írott nyelv gondolatát, s ez a vepsze nyelvjárások szintézise lehetne. Az elmúlt évtizedben létrehozták a vepsze írásbeliséget.

Az idős nemzedék, amelyik nyelvjárást beszél, nem fogadja el az új normát.

A szülők segítségével nélkül viszont a gyermekek is nehezen tanulják meg az írott vepsze nyelvet (ZAJCEVA 2005b:83).

Egyféle megoldási javaslatként lásd Nieminen véleményét az előző pontban.

9.2.1.3. A mordvin helyzet

Az erza és a moksa közötti hasonlóság több mint 80% (ZAJCZ 1990:79). Az erza és a moksa a külföldi szakemberek szerint egy nyelv két nyelvjárása, s a kettő alapján létre kell hozni az egységes mordvin irodalmi nyelvet. Ehhez a javaslatához maguk a mordvinok felemásan viszonyulnak: vannak, akik nem fogadják el (lásd erről MÉSZÁROS 1993:103), de például a mordvin nép III. kongresszusán (1999. október 7–8.) a résztvevők többsége kiállt az egységes etnosz kialakítása mellett (POPOV 1999:6), ennek pedig az egységes nyelv a feltétele. A IV. kongresszuson (2004. november 22–25.) azonban még mindig voltak hangok az egységes mordvin nyelv ellen, például Brizsinszkij szerint egyik mordvin közösség sem fog lemondani az anyanyelvéről, s nem fogja választani a mordvin eszperantót (BRIZSINSZKIJ 2005:77).

Moksin szerint az egymás szomszédságában élő erzák és moksák kölcsönösen megértik egymást, kisebb nehézségekkel azok szembesülnek, akik egymástól távoli területeken élnek (MOKSIN 2004:564).

A két irodalmi nyelvről 1925-ben döntöttek, majd az egységes irodalmi nyelv kérdése 1938-ig többször volt napirenden, ám az egységes mordvin nyelvet nem sikerült bevezetni (BUTILOV 2001:165). Ugyanakkor – mint Moksin írja – a mordvin egység szükségességét is felismerték a mordvin értelmiség első képviselői (MOKSIN 2004:564, 2005a:95). Az 1920-as években javasolták, hogy a mordvin név helyett használják a két nép nevének összevonásából alkotott *mokserzjat*, illetve *erzjamoksot* elnevezést. A nemzeti sajtóban néha ma is felbukkan a *mordvat* 'mordvinok' elnevezés is (i. m. 96.). Az erza Rjabov és a moksa Peterburgszkij az 1930-as években az erza és a moksa nyelv egyesítését szorgalmazta (ABRAMOV 1997:26).¹⁰¹

Keresztes szerint még nem késő egymáshoz közelíteni a két nyelvi változatot annak érdekében, hogy kialakuljon az egységes irodalmi nyelv s ezáltal a mordvin nemzet (KERESZTES 1991:82–83). A mordvin Poljakov szintén a két nyelv kölcsönhatásában és egymás kölcsönös gazdagításában látja a nyelvek fejlődési lehetőségét (POLJAKOV 2003b:30).

Egy szociológiai vizsgálat során Mordóvia több járásában több mint négyezer embert kérdeztek meg az etnikai tudatról. A megkérdezettek abszolút többsége büszke a mordvin népnévre, s elítéli az erzák azon értelmiségi kép-

101 Az értelmiségnek azt a rétegét, amely a latin betűs írást és a két mordvin nyelv egyesítését szorgalmazta, az 1930-as évek közepétől üldözték, burzsoá nacionalistának bélyegezve őket (ABRAMOV 1997:26).

viselőit, akik ketté akarják hasítani – erzára és moksára – a mordvin népet (MOKSIN 2005a:96, MOKSIN 2005b:20). A mordvin nép harmadik kongresszusa (1999. október 7–8.) 225:20 arányban megerősítette a mordvin nép egységét, s tiltakozott két önálló népre – moksára és erzára – darabolása ellen (MOKSIN 2005c:532).

Butilov szerint is egységes a mordvinok nemzeti tudata, tehát egységes nyelvre van szükség. Az egységes nyelv a mordvin nemzet megmentésének egyetlen módja (BUTILOV 2001:165).

A 2002-es népszámlálás adatai szerint 844 528 mordvin él Oroszországban. Ebből erzának vallotta magát 84 449, moksának 49 916. Mordóvián belül: moksa-mordvinnak vallotta magát 45 980, csak moksának 1426 (összesen 47 406); erza-mordvinnak 73 802, erzának 5161 (összesen 78 963). A két mordvin etnosz megkülönböztetése káros, mivel etnikai asszimilációra kárhoztatja a mordvinságot, s ennek egyes erza-mordvin funkcionáriusok az okai (MOKSIN 2005a:96).

A mordvinok ellenkezése nyelvi szempontból is kevésbé érthető, mivel a moksa és az erza kis mértékű, 20%-os eltérést mutat mind az alaktanban, mind a szókészletben. Moszin szerint az eltérés mindössze 15% (MOSZIN 2000:18). Ezért tudományosan megalapozatlan a nyelvi kettéválasztás, s akadályozza az egységes nemzeti tudat kialakítását (GHENO 1995, KERESZTES 1995, ZAICZ 1995).¹⁰²

Jevszjev, a mordvin (de tulajdonképpen erza) nyelvten (JEVSZJEV 1928) szerzője megállapítja, hogy az erza és a moksa idióma között van ugyan különbség, de ezek nem lényeges eltérések, s főként az egymás közelében élő erzák és moksák megértik egymást. Elméletileg lehetségesnek tartotta az egységes irodalmi nyelv megteremtését, de erre – a szakmai munkán kívül – mindkét mordvin népcsoportot fel kell készíteni (idézi MOKSHIN 2002:17). Az 1920–30-as években vita folyt arról, hogy egységes nyelvként, illetve etnoszként kell-e kezelni az erzát és a moksát, illetve az erzákat és a moksákat (ezért a korábban már említett javaslat a mordvin név helyett a *mokserzjat* elnevezés használatára, ami a mordvin egységet lett volna hivatott kifejezni), végül is azonban a politika a kettéosztás mellett döntött (i. m. 17). (Így van ma a Mordvin Köztársaságnak három hivatalos nyelve: az orosz mellett az erza és a moksa). Mindazonáltal ma már több tudós, politikus, közéleti személyiség érti, hogy ez a megoldás a mordvin nemzet kialakulásának akadályozójává vált, az erzák és a moksák dezintegrációja felerősíthet szeparatista tendenciá-

102 A Finnugor Népek IV. Világkongresszusán (Tallinn, 2004) tartott plenáris előadásomban én is – ahogy már korábbi konferenciaelőadásaimban is – az *egy nyelv – egy nemzet* elv megvalósítása mellett törtem lándzsát. Az előadást követően az erzák egyes képviselői kifejezték egyet nem értésüket, mondván, az egységes nyelv az erza etnosz megszüntetését hozza magával.

kat, amelyeknek a következményei – elsősorban a mordvinság szempontjából – beláthatatlanok (i. m. 18). Moxsin véleménye szerint a megoldás az egységes nemzet megteremtése, amelynek a szubetnikus szinten két megjelenési formája van (i. m. 19).

Az egységes irodalmi nyelvi létrehozását Moszin is szorgalmazza (MOSZIN 2000). Az egységes irodalmi nyelv az államiság, az egység szimbóluma (i. m. 17).

Az egységes irodalmi nyelv megalkotásának nincs jelentős nyelvi akadály. A szóképzésben a két mordvin nyelv szókincsének elemeit szinonimákként kell használni. Javasolja a kölcsönös kölcsönzéseket a két mordvin nyelvből: például a M *туця* (*tuća*) 'felhő' < orosz *туча* (*tuča*) helyettesítendő a közmordvin *пель* (*pel*) / *пяль* (*p'al*) szóval, E *шуба* (*šuba*) 'bunda' < orosz *шуба* helyettesítendő a M *ор* (*or*) szóval stb. (i. h.). Az alaktant illetően eleinte meg kell engedni a két nyelv alakjainak párhuzamos használatát, például E *кудосо* (*kudoso*) és M *кудса* (*kudsa*) 'házban' (i. m. 18).

A gyerekeknek kölcsönösen kell tanítani mindkét nyelvet; így tudatosulhat bennük, hogy a két nyelv közti azonosságok 85%-ot tesznek ki (i. h.).¹⁰³

Butilov kész programot dolgozott ki az egységes mordvin nyelv megteremtése céljából. Úgy látja, hogy az egységes irodalmi nyelv létrehozásának akadály a nyelvben rejlik, hanem abban, hogy

- általános a mordvin–orosz (azaz egyirányú) kétnyelvűség,
- a mordvin nyelv a közoktatási rendszerben elégtelen mértékben van jelen,
- a mordvin nyelvnek még nem rögzült a státusza a társadalomban,
- a mordvin nyelvnek alacsony a presztízse (BUTILOV 2001:166).

Az egységes irodalmi nyelv kialakításához nyelvi reformra van szükség (i. h.). Az egységes nyelvet megállapodás alapján lehet létrehozni. Ehhez erősíteni kell a mordvinok nemzeti öntudatát. Be kell vezetni a teljes körű képzést mordvin nyelven az óvodától az egyetemig (i. m. 167).

A legsürgősebb feladat: mordvin nyelvű terminológia megalkotása a politika, a gazdaság és a tudomány területén. Ennek érdekében létre kell hozni a terminológiai-helyesírási bizottságot (i. m. 168).

9.2.1.4. A mari helyzet

A mari nyelvnek két irodalmi változata van: a mezei és a hegyi; a két változat párhuzamos egymás mellett élése végső soron a mari nép további asszimilációjához és fokozatos eltűnéséhez vezethet.

103 Ugyanakkor – abból kiindulva, hogy két mordvin nyelv van – megkülönböztetik egymástól az erza és a moksa irodalmat (GORBUNOV 2000:368).

Az egységes irodalmi nyelv kialakítását illetően két irányzat áll szemben egymással:

- a mezei mari legyen az irodalmi nyelv,
- a két nyelvi változathoz alakítsák ki az egységes irodalmi nyelvet. Az utóbbi időben erősödik az a nézet, hogy csak a mezei nyelvi változatot tekintésük egységes mari nyelvnek; ez viszont a két etnikai csoport ellentétét erősíti fel (KUZNETSOVA 2005:121).

I. G. Ivanov talán az egyetlen Mariföldön tevékenykedő mari nyelvész, aki síkra száll az egységes mari irodalmi nyelv mint nemzetteremtő tényező létrehozása mellett, egyzersmind Vasziljevnek az 1920-30-as években megfogalmazott álláspontját követi, mely szerint az egységes irodalmi nyelv alapját a mezei nyelvjárásnak kell képeznie, de be kell építeni a hegyi mari nyelvi változat néhány grammatikai és szókészleti sajátosságát (hasonlóképpen vélekedik KOKLA 1981; KOKLA 1995; BERECZKI 1995; KUZNECOVA 1996; KUZNETSOVA 2005:121-122).¹⁰⁴

*

Az 1920-as években meghatározták az egységes mari irodalmi nyelv megteremtésének módját, megalkották az egységes irodalmi nyelv támogatását szolgáló normatív-jogi dokumentumokat (IVANOV V. 2005:229). A kérdést különböző párt- és állami fórumokon többször tárgyalták (i. m. 247). A XII. (Mari) megyei pártkonferencia végül a mari irodalmi nyelv két formáját (mezei és hegyi) ismerte el (i. m. 248). A háttérben a hegyi mari értelmiség egyes képviselőinek akciói álltak, akik szabotálták az együttműködést, ezért 1929-ben az egységes mari irodalmi nyelv megalkotását idő előttinek nyilvánították.

1953-ban újabb próbálkozás történt: a II. nyelvészeti konferenciát az egységes mari nyelv kérdésének szentelték. A konferencián elhatározták a két nyelv közelítését (IVANOV I. 2001b:432). Az 1953-as nyelvi konferencia után eredménytelenül próbálkoztak a mezei és a hegyi nyelvi változat közelítésével (KUZNETSOVA 2005:123).

Az 1980-as évek végére megcsillant a remény, hogy elérhető az egységes irodalmi nyelv: a mezei mari nyelv egyre inkább átvette a nemzeti nyelv funkcióit.

104 Hasonló helyzet állt elő a 19. század Finnországában, amikor meg kellett teremteni az egységes finn irodalmi nyelvet két egymástól jelentősen különböző nyelvi változat – a nyugati és a keleti finn – ötvöztetésével. A kérdés nemzetalkotó jelentőségét felismerte Elias Lönnrot, a *Kalevala* megalkotója, szótárak összeállítója, számos szakterület terminológiájának kidolgozója, a finn nyelv egyik legeredményesebb fejlesztője, aki ebben a szellemben fejtette ki tevékenységét (lásd az utóbbi évek magyar nyelvű szakirodalmából PUSZTAY 2001).

L. P. Vaszikova azonban a peresztrojka idején akadályokat gördített az egységesítés útjába, s elérte, hogy a két nyelvi változat egységesítése olyan távol került, mint amennyire az 1920-as években volt (IVANOV I. 2001:432–433).

*

Kuznyecova (1996, 1997) az egységes irodalmi nyelvnek a Vasziljev által 1926-ban javasolt módon (ti. a mezei nyelvjárás alapján, de a hegyi nyelvjárás lexikai és grammatikai elemeivel gazdagítva) történő megteremtését sürgeti, ugyanakkor azonban megpróbál eloszlatni néhány tévhitet a két nyelvi változat közti különbségek mértékét illetően.

A mezei és a hegyi mari szótár *a*, *k*, és *š* betűvel kezdődő szavainak összehasonlításából kiderül, hogy a két nyelvi változat elég távol áll egymástól:

- *a*: összesen 659 szó, ebből orosz jövevényszó 386, mari szó 273,
 - ebből közös 14,
 - *a* ~ *ä* alternációs megfelelés 55,
 - a hegyi nyelvjárásban nincs meg 199,
 - más jelentésben van meg 10,
 - a hegyiben van 226 szó, amelyek hiányzanak a mezeiben;
- *k*: összesen 1994 szó, ebből orosz jövevényszó 606, mari 1388,
 - ebből közös 226,
 - kisebb fonetikai–morfológiai eltérésekkel közös 118,
 - magánhangzó-alternációval közös 391,
 - a hegyiben nincs meg 621,
 - más jelentésben megvan 13,
 - a hegyiben van 257 szó, ami hiányzik a mezeiben.

(KUZNECOVA 1996:236–237).

A két nyelvi változat kölcsönös gazdagítása hozzásegít az egységes irodalmi nyelv kialakításához. A hegyi mari nyelv gazdagíthatja az egységes irodalmi nyelv szókészletét, például *шам* (*šam*) 'tudat', *вешкид* (*weskid*) 'külföld', a mezei mari pedig a hegyi marit gazdagíthatja, például *азан* (*azap*) 'baj', *анык* (*anâk*) 'gazdaság', *мым* (*mut*) 'szó', *почеламым* (*počelamut*) 'vers' (IVANOV I. 2001:437).

A két nyelvi változat között a nyelvtanban jelentéktelen az eltérés. Lehetséges grammatikai elemek átvétele is, így a hegyi mari nyelvből áttemelhető a múlt idő többes szám 3. személyű alakja (*tolewe* 'jöttek'), az imperfektum tagadó alakja (*toldelam* 'nem jöttem'), a felszólító mód tsz. 2. személyű alakja (*tolda* 'gyertek'), a többes szám jele (*-wlä*) – ezek többségét a mezei mari nyelvjárások amúgy is használják (i. m. 436).

A nyelvfejlésnek fontos szempontja, hogy elszakadjon az orosz nyelvi mintától. A múlt század 30-as éveinek végétől kezdődően hosszú ideig érvényesült az oroszosítás a nyelvben (a helyesírás közelítése az oroszhoz, a nyelvészeti terminológia gyakorlatilag orosz lett, a mari grammatikát – főként a mondattant – orosz mintára építették fel, eloroszosodott a szókincs). A vita – például a helyesírás szabályozása kapcsán – ma is folyik a russzifikátorok és a tulajdonképpen mari nyelvészeti iskola képviselői között (KUZNYECOVA 2005b:118).

9.2.2. AZ OROSZORSZÁGI FINNUGOR NYELVEK FEJLETTSÉGI SZINTJE

Az oroszországi uráli nyelvek jelenlegi állapotukban nem felelnek meg az államnyelvvel szemben támasztott követelményeknek. Ezért van szükség a *korpusztervezésre*.

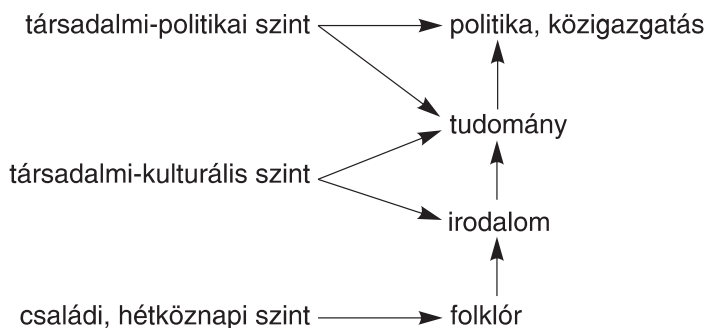
A nagyobb lélekszámú és legalább autonóm körzettel rendelkező uráli népek esetében a nyelv alkalmas arra, hogy szépirodalom, sajtó jelenjen meg rajta, hogy iskolai oktatás nyelve (vagy legalább tárgya) legyen, ám mindazokon a területeken, ahol különleges szókincsrre van szükség, a beszélők automatikusan áttérnek az orosz nyelv használatára. Saarinen (is) megállapítja, hogy nem alakult ki szakszókincs például az üzleti élet, a technológia területén (s a hiányterületeket lehetne még sorolni), márpedig egy nyelv akkor marad fenn, ha az emberi kommunikáció minden területén használható (SAARINEN 2000:63). Ezért elengedhetetlen, hogy meginduljon, illetve tovább folytatódjon a szakszókincs, a terminológia megalakítása, hogy a nyelv alkalmas legyen az élet minden területén a kívánt funkciók ellátására. A nyelvhasználat korlátozása (pl. csak a folklórra, kultúrára) a legtöbb esetben visszafordíthatatlan – negatív – folyamatokat indít el a nyelv szakmai kommunikációra való alkalmasságát illetően. (GALINSKI – UNESCO 2004).

Hasonló gondolatot fogalmaz meg Balázs Géza is, amikor kijelenti, hogy a nyelv elnyomásának első fázisa a szaknyelv megszüntetése. Amennyiben egy nyelvben nem lehet használni a terminológiát, az károsan hat az egész nyelv rendszerére (BALÁZS 2003 [2004]). Az oroszországi finnugor nyelvekben viszont számos szakterületen a szakszókincset még nem is sikerült kifejleszteni.

Az államnyelvnek legalább az alábbi három szinten kell funkcionálnia:

- a családi-hétköznapi használatban, illetve az ezzel szorosan összefüggő folklórbán,
- az (uráli népek esetében többnyire a folklórból kifejlődő) szépirodalomban és az ehhez közelálló szövegfajtákban (pl. esszé), amelyek egyszerűen és összekötő kapocsként is szolgálnak a következő szinthez,

- a közigazgatás, a politika, a tudomány területén, ahol elsősorban speciális terminológiára van szükség (PUSZTAY 1997b):

(PUSZTAY 2002:246)

Látni fogjuk, hogy valamennyi oroszországi uráli nyelvnek a legfelső szinten vannak komoly hiányosságai. Ezek a hiányosságok azonban megszüntethetők, elég, ha csak az észet, a finn és a magyar nyelv tudatos fejlesztésére gondolunk, a nyelvújítástól napjainkig.

A terminológia megalkotása azonban az éremnek csupán az egyik oldala. A szakkifejezésnek be kell ágyazódnia a nyelv rendszerébe, egyszersmind az aktív és a passzív alkalmazók ismeretébe.

Az udmurt és a karjalai nyelvvel kapcsolatban is végeztek az új – elsősorban irodalomtudományi – terminológia elfogadottságáról két felmérést.

Az udmurt vizsgálatba bölcsész végzettségűeket vontak be. A 230 megkérdezett közül az első felmérés során (ez 1998-ban vagy közvetlenül azt megelőzően lehetett) 180-an (78%) negatívan nyilatkoztak az új udmurt terminológiáról. Tanulságosak a vélemények:

- „nem értem az új szót”,
- „nagyon rossz a kifejezés, folyvást félrevisz, elveszítem az érdeklődést az olvasás iránt”,
- „a terminus spontán alkotás, nincs hozzá értelmezés”.

A második felmérés során már 133-an (57,8%) pozitívan nyilatkoztak (ZAJCEVA T. 2004:88). A nyelvfejlesztés, a terminológia-alkotás egyik gyermekbetegségére, a terminusok szinonim használatára mutat rá az udmurt irodalomtudományi terminológia tapasztalatai alapján T. Zajceva. Példák:

- 'epilógus': *йылпумъян (jilpumatjan), йылпумъян кыл (jilpumatjan kil), ватсан (vatsan), беркыл (berkil), сьörкыл (sörkil), ватсаса веран (vatsasa veran)*;
- 'költészet, poétika': *гожтослэн чеберкылез (gožtoslen čeberkilez), кыл-чеберлык (kilčeberlik), кылтӱрлык (kiltürlik), чеберман амал (čebertan amal), кылбуръет (kilburjet)*;

- 'szubtextus': *ватэм малпан (vatem malpan), текст вискын веран (ekst viskijn veran), возматымтэ малпан (voźmatymte malpan), текст сьöp (ekst šör), текст вужер (ekst vužer)* stb. (ZAJCEVA T. 2004:88).

A karjalai nyelvben az utóbbi időben több terület (iskolai, társadalmi-politikai, nyelvészeti) terminológiája is kialakult vagy vita alatt van. Az alapvető tendencia: a karjalai nyelv alapján hozzák létre a terminológiát. Az 1990-es évek elején azonban még bőségesen vettek át az oroszból és a finnől is. Két szociolingvisztikai vizsgálat során – 1992–93-ben és 1998–2001-ben – azt vizsgálták, mennyire értik az új terminológiát a lakosság különböző rétegei (korosztályok, iskolai végzettség szerint), illetve a párhuzamos formák (orosz illetve finn kölcsönzések) közül melyiket használják (KOVALEVA 2002:114).

1992–93-ban 192 főt kérdeztek meg, koruk 9–79 év között mozgott, egyaránt voltak köztük falusi és városi lakosok (i. m. 115).

Az értelmezendő szavakat az *Oma mua* című napilapból vették:

muuttolinnut 'költöző madarak' (< finn),

lebopäivü 'szünnnap' (finn mintára képzett, karjalai elemeket tartalmazó összetett szó),

piälinnu 'főváros' (új alkotás, de a komponensek léteznek a karjalaiban),

mielikohtu 'kedvelt hely/táj' (új alkotás, de ismert karjalai komponensek),

rahvahanlugu 'lakosság létszáma' (a finn *väkiluku* mintájára alkotott szóösszetétel, ismert karjalai szavakból,

lugumiärü 'mennyiség, (lét)szám' (finn tükörfordítás),

sobimus 'szerződés' (< finn, de a karjalaiban is van *sobie* ige 'rendbe hoz, elsimít'),

mustopačas 'emlékmű' (a finn *muistopatsas* mintájára alkotott szó saját elemekből),

ilmasto 'éghajlat' (< finn, de a karjalaiban is megvan az *ilmu* 'időjárás' szó),

tiedokeskus 'tudományos/kutató központ' (finn mintára [*tietokeskus*] alkotott szóösszetétel, az első elem megvan a karjalaiban, a második: finn jövevényszó) (i. m. 116).

A 9-10 éveseknek érthető volt a *muuttolinnut*, *lebopäivü*, *piälinnu*, *mustopačas*, *ilmasto*, a többi szó ismeretlen volt számukra (i. h.). Az egyetemi hallgatók minden szót ismertek, csak a *sobimus* okozott nehézséget, néhányan 'egyetértés'-nek fordították (a karjalai *sobie* ige hatása) (i. m. 117). Az idősebb korosztály esetében, amelyik az iskolában nem tanult karjalai nyelvet, nehézségek merültek föl, például legtöbbször nem értették a *muuttolinnut* szót, csak kevesen értelmezték helyesen a *lebopäivü* szót, többféle értelmezést kapott a *mielikohtu*, nagy problémát jelentett a *rahvahanlugu* – a legtöbbször nem értették (i. h.). A *lugumiärü* szót a legtöbbször nem értették meg, a *sobimus* szót többen 'barátság'-nak, 'együttműködés'-nek fordították; a *mustopačas* szót többnyire értették, de többen javasolták, hogy helyette – az orosz eredetű –

pamätniekku szót kell használni. A legnagyobb nehézséget a *tiedokeskus* okozta, alig egy-két ember tudta lefordítani (i. m. 118).

Egy másik feladat volt, hogy válasszanak két azonos jelentésű, de különböző eredetű szó között, pl.

piälizmies – *johtai* (vö. fi. *johtaja*) 'vezető'
gaziettu (< orosz) – *lehti* (< finn) 'újság'
rajon(u) (< orosz) – *piiri* (< finn) 'járás'
penziel (< orosz) – *eläkeh* (vö. finn *eläke*) 'nyugdij'
urokku (< orosz) – *oppitunti* (< finn) '(iskolai) óra'
očenku (< orosz) – *arvosana* (< finn) 'érdemjegy' (i. h.).

Az iskolások választása: *johtai* (többség), *gaziettu* (túlnyomó többség), *rajon(u)* (többség), mindenki: *urokku*, *penziel*, *očenku* (i. m. 119).

Az egyetemi hallgatók, akik az egyetemen karjalaiul tanulnak, eredményei:

piälizmies (60%) – *johtai* (40%)
lehti (65%) – *gaziettu* (35%)
rajon(u) (40%) – *piiri* (60%)
penziel, *urokku* (többség)
očenku (33%) – *arvosana* (66%) (i. h.).

Az idősebb korosztály:

piälizmies (85%),
gaziettu (80%),
rajonu (80%),
penziel (100%),
urokku (100%),
očenku (85%) (i. h.)

A második, 1998–2001 közötti felmérésben 150 főt kérdeztek meg. Az egyik feladatban néhány karjalai új szót kellett oroszra fordítani, a másikban orosz szavakat karjalaira.

A karjalaira fordítandó szavak: *район (rajon)* 'járás', *решение (rešeńie)* 'határozat', *пенсионный фонд (penšionnij fond)* 'nyugdijigazgatóság', *депутат (dėputat)* 'országgyűlési képviselő', *парта (parta)* 'iskolai pad', *учебник (učebńik)*, 'tankönyv', *правительство (pravi elstvo)* 'kormány (politika)', *республика (respublika)* 'köztársaság', *линейка (lïnejka)* 'vonalzó', *физкультура (fizkultura)* 'testnevelés', *значение (značeńie)* 'jelentés', *переводчик (pėrevodčik)* 'tolmács, fordító', *организация (organizacija)* 'szervezet', *союз (sojuz)* 'szövetség', *член организации (člen organizacii)* 'szervezet tagja', *выборы (vjbory)* 'választások', *мэр (mer)* 'polgármester', *двойка (dvojka)* 'kettes (pl. osztályzat)', *закон (zakon)* 'törvény' (i. m. 123). A szavakat többnyire finn

vagy orosz eredetű szavakkal fordították le, egy-egy szóra több fordítást is megadtak (i. h.).

*

Néhány példa a finnugor nyelvek állapotára:

1) *A karjalai nyelv*

Az 1920-as években a karjalai nyelvet alkalmatlannak találták a társadalmi fejlődés új szakaszának ábrázolására, így az elsősorban a falusi lakosság hétköznapjának nyelvéné vált. A legújabb időkben azonban felmerült a nyelv fejlesztésének igénye a tudomány, a technika, a politika és a városi élet területén is.

2) *A mordvin nyelv(ek)*

Saarinen egy 4000 szavas erza és moksa szövegben vizsgálta az orosz szavak arányát. Az erzában 23,6%-ot, a moksában 18,6%-ot talált. A Comrie & Smith-féle, 205 elemű alapszókincsnek megfelelő szókészlet az erza megfelelőségében az orosz szavak aránya 7,8% (azaz 16 szó), a moksában 9,2% (azaz 19 szó) (SAARINEN 1995).

3) *A mari nyelv*

I. G. Ivanov nyelvész professzornak a *Marij Ušem* alakuló kongresszusán (1990 május) mari nyelven elmondott beszédét elemezve az alábbi eredményt kaptuk:

- a 2183 szavas előadásban 122 orosz szóelőfordulás van (5,6%);
- a 122 adat 61 szó között oszlik meg, ezeknek nagy része egyszeri előfordulás (*poezij*- 'költészet', *telegramm* 'távirat' stb.);
- háromszor vagy többször 14 orosz szó összesen 64 esetben fordul elő, a szavak egy része nemzetközi kultúrászó - 38 előfordulással (ezeket félkövéren jelöltem):

<i>школ-</i> [<i>škol-</i>] 'iskola'	10
<i>проблема</i> [<i>problema-</i>] 'probléma'	9
<i>культура-</i> [<i>kultur-</i>] 'kultúra'	6
<i>учреждений-</i> [<i>učreždenij-</i>] 'intézmény'	5
<i>условий-</i> [<i>uslovij-</i>] 'feltétel'	4
<i>предмет</i> [<i>predmet</i>] '(tan)tárgy'	4
<i>статус-</i> [<i>status</i>] 'státusz'	4
<i>государственный</i> [<i>gosudarstvennij</i>] 'állami'	4

<i>литератур-</i> [<i>li eratur-</i>] 'irodalom'	3
<i>совет-</i> [<i>sovjet-</i>] 'szovjet, tanács'	3
<i>интеллектуций-</i> [<i>intelligencij-</i>] 'értelmiség'	3
<i>республик-</i> [<i>respublik-</i>] 'köztársaság'	3
<i>права-</i> [<i>prava-</i>] 'jog'	3
<i>двуязычий-</i> [<i>dvujazičij-</i>] 'kétnyelvűség'	3

Ebben az esszészerű szövegben az orosz jövevényszavak száma meglepően alacsony.

Ugyanakkor a *Marij Ušem* szabályzatának szövegében, ami politikai szakszargonban megírt szöveg, hemzsegnék az orosz szavak, kifejezések. Csak a preambulumot idézem (dőlt betűvel az orosz elemek):

„Марий Ушем” – демократический общественный движениий (организаций), тудо социальный иктөрлык, национальный отнoшений гармонизироватлышаш, верч айдемый могай наций гыч, могай социальный ужаш улмыжым, могай партыйыште шогымыжым да могай религийлан ұшанымыжым шотыш налде, тудын праважым ереак да кеч-куштат шуктышаш верч шога, ленинский национальный политикым, социалистический обществом¹⁰⁵ пужен ыштшме да уемдыме программым поддерживатла. „Марий Ушем” прогресс, гуманизм, тынышлык да йырым-йырысе пүртүсым аралыме лүмеш пашам ышта. Марий АССР-ысе пүтынъ калыкын, тыгак тудын деч өрджыштö илыше марий-влакын интересыштым да праваштым шке пашаштыженегызлан налеш.

(„Marij Ušem” – demokratičeskij obščestvennâj dviženij (organizacij), tудо socialnâj iktörlâk, nacionalnâj otnošenijâm гармонизироватлышаš, verč ajdemâm mogaj nacij gâč, mogaj socialnâj užaš ulmâžêm, mogaj partijâšte šogêmâžêm da mogaj religijlan ұшанêmâžêm šotâš nalde, tudân pravažêm ereak da keč-kuštат šuktâšaš verč šoga, leninskij nacionalnâj politikâm, socialističeskij obščestvâm pužen âštêmе da uemdâme programmâm podderživatla. „Marij Ušem” progress, gumanizm, tânâslâk da jârêm-jârêse pürtü-sâm aralême lümeš pašam âšta. Marij ASSR-êse pütân' kalâkân, tâgak tudân deč ördžâštö ilêse marij-vlakân interesâštâm da pravaštâm ške pašâštâženegâzlan naleš.)

'A Marij Ušem (Mari Szövetség) demokratikus társadalmi mozgalom (szervezet), amely fellép a szociális igazságosságért, a nemzeti viszonyok harmonizálásáért, az emberi jogok feltétlen betartá-

105 A lenini nemzetiségi politikára és a szocialista társadalomra való hivatkozást az alapszabály megírásának időpontja (1990) teszi érthetővé: ekkor még állt a Szovjetunió.

sáért, függetlenül a nemzeti, szociális, párt- és vallási hovatartozástól, s aktívan támogatja a lenini nemzetiségi politikát, a szocialista társadalom megújítását. A Marij Usem a haladás, a humanizmus, a béke és a környezetvédelem nevében tevékenykedik, működésének alapjául a Mari ASZSZK egész lakosságának, valamint a köztársaság határain kívül élő marik érdekeit és jogait teszi meg.’ (PUSZTAY 1991:544-545)

Mintegy kontrollként vizsgáltam meg Sibatrova (2002) mari kutatónak a *Марий Эл (Marij El)* című újság 2002. január 12-i számában közölt konferenciabeszámolóját, amelyben a Berzsényi Dániel Főiskola Uralisztikai Tanszéke 2001-ben befejezett OTKA-projektjének (BEKE Ödön: Mari [csere-misz] nyelvjárási szótár) zárókonferenciájáról tudósított. Az 1086 szavas szövegben 124 orosz szóelőfordulás található (11,4%), ez 66 szó, illetve kifejezés között oszlik meg. A leggyakrabban, legalább háromszor használt 13 szó összesen 61-szer szerepel a szövegben (ebből 9 nemzetközi kultúrszó, előfordulásuk száma 40):

<i>книга</i> [<i>kńiga</i>] ’könyv’	9
<i>конференций-</i> [<i>konferencij-</i>] ’konferencia’	8
<i>диалект</i> [<i>dǎialekt</i>] ’nyelvjárás’	7
<i>наука</i> [<i>nauka</i>] ’tudomány’	5
<i>кафедр-</i> [<i>kafedr-</i>] ’tanszék’	4
<i>том</i> [<i>tom</i>] ’kötet’	4
<i>академик</i> [<i>akademik</i>] ’akadémikus’	4
<i>финноугроведений-</i> [<i>finnougrovedenij-</i>] ’finnugrisztika’	4
<i>финноугровед</i> [<i>finnougroved</i>] ’finnugrista’	4
<i>материал</i> [<i>ma erial</i>] ’anyag’	3
<i>финн-угор-</i> [<i>finn-ugor-</i>] ’finnugor’	3
<i>доклад</i> [<i>doklad</i>] ’előadás’	3
<i>поэм-</i> [<i>poem-</i>] ’poéma’	3

(A szóválasztás természetesen szorosan összefügg a tartalommal.)

(PUSZTAY 2002:247)

Sirkka Saarinen az *Ончыко* [*ončjko*] irodalmi-kulturális folyóirat alapján vizsgálta az orosz jövevényszavak arányát. Elemzése szerint egy 4000 szavas szövegben az orosz szavak aránya 14,2%. A Comrie & Smith-féle 205 elemű alapszókinccs alapján a mari nyelvben 1,4%-ban fordulnak elő orosz szavak: *да* [*da*] ’igen’, *фрукт* [*frukt*] ’gyümölcs’, *охотыш кошташ* [*ohotjś koštaś*] ’vadászni (tkp. vadászatra menni)’ (SAARINEN 1995).

A 2000-ben Joskar-Olában a mari mint államnyelv fejlődésének aktuális

problémáiról megrendezett konferencián kidolgozták és elfogadták a Mari Köztársaság nyelveiről szóló törvény megvalósítását szolgáló, 2000–2005-re szóló programot. A program négy feladatkört tartalmaz:

- a mari nyelv funkcióinak kiszélesítése (terminológiai, helyesírási és egyéb szótárak összeállítása, számítógépes programok kidolgozása mari nyelven),
- a mari nyelvű iskolai oktatás bevezetése (2005-től kísérletképpen megindulhat valamennyi tantárgy mari nyelvű oktatása),
- a mari nyelven folyó tudományos munka és könyvkiadás támogatása (pl. a mari nyelv tudományos nyelvtanának elkészítése, stilisztikai és kiejtési segédeszközök összeállítása és kiadása),
- a mari nyelv használatának kiszélesítése a tömegkommunikációs eszközökben (KUZNECOVA 2002:226–227).

E nagyívű program aktualitását jelzi, hogy az egyes szakterületek elsajátításához nélkülözhetetlen szakirodalom 90%-a orosz nyelvű (JANALOV 2001:25).

4) *A komi nyelv*

A Permi Szent István korából fennmaradt szövegek a XIV–XV. századi komi nyelv magas fejlettségi szintjéről árulkodnak. Az ebből a korszakból ránk maradt korpuszokban mindössze nyolc orosz jövevényszó fordul elő (5 jelentéssel bíró szó és 3 kötőszó) – ez 0,74%-a fennmaradt szavaknak (CIPANOV 2002:66). A szövegek számos neologizmust tartalmaznak vallási és egyházi fogalmakra. A Szent István-i szövegekre jellemző a nyelvi purizmus, ami a jelen nyelvfejlesztésére is pozitív hatással lehet.

Egy 4000 szavas mai komi szövegben az orosz szavak aránya már 23,4% volt (SAARINEN 1995). Az utóbbi években purista törekvések figyelhetők meg az irodalomban és a folyóiratokban. Például G. Juskov *Biva* ('Tűzkő') című történelmi regényében gyakorlatilag nincs sem orosz jövevényszó, sem nemzetközi kultúrszó, valamennyi személy- és helynév komi nyelvű. (CIPANOV 2002:75).

5) *Az udmurt nyelv*

Az udmurt nyelv még nem tölti be az államnyelvi funkciókat. Ennek okai Tarakanov (1998) szerint:

- az ügyiratkezelés minden intézményben csak oroszul folyik,
- nincs nemzeti iskola,
- az udmurt nyelv csak tantárgy, de az iskolák túlnyomó részében még csak nem is tanítják.

Tarakanov szerint az udmurt köznyelv egyfajta makarónnyelvvé változott. Megállapítását olyan példákkal szemlélteti, amelyekben feleslegesen

használt orosz tövekhez udmurt végződéseket tesznek, pl. a *кенешыны* (*keńeşini*) 'megállapodni' helyett gyakran *договорычкыны-т* (*dogovoričkini*) mondanak stb. (TARAKANOV 1998, 2004:224). Ez annak következménye, hogy az 1960–80-as években elsősorban orosz jövevényszavak révén bővült a szókincs, mivel abban az időben nem fordítottak különösebb figyelmet az udmurt nyelv állapotára (TARAKANOV 2004:244).

Tarakanov az udmurt nyelv állapotára vonatkozóan bemutat két rövid szövegrészletet: az Udmurt ASZSZK alkotmányának (1980) első három mondatát, illetve egy udmurt nyelvű napilap egy cikkének két mondatát 1975-ből.

1) Az alkotmány első három mondata 30 (helyesen: 29 – PyJ) szót tartalmaz, ebből csak 10 (helyesen: 11) az udmurt szó (ezeket dőlt betűvel jelöltem):

Удмурт Автономной Советской Социалистической Республика луэ Советской Социалистической государство. Со пыре Российской Советской Социалистической Республикалэн составаз. СССР-лэсь но РСФСР-лэсь правооссэс вератэк, Удмурт АССР солэн веденияз сётэм ужпумъёсты ачиз быдэсья.

(*udmurt avtonomnoj sovetskoj socialis•ičeskoj respublika lue sovetskoj socialis•ičeskoj gosudarstvo. so pyre rossijskoj sovetskoj socialis•ičeskoj respublikalen sostavaz. sssr-leś no rsfsr-leś pravoosses veratek, udmurt assr solen vedeńijaz šotem užpumjostj ačiz bidesja*)

'Az Udmurt Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság Szovjet Szocialista Köztársaság. Az Oroszországi Szovjet Szocialista Köztársaságok állományába tartozik. A Szovjetunió és az Orosz Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság jogain kívül az Udmurt ASZSZK az annak hatáskörében kiadott feladatokat maga hajtja végre.'

2) A *Советской Удмуртия* című udmurt nyelvű napilap 1975. június 4-i számának egyik írásából idézett két mondatban 50 (helyesen: 48 – PyJ) szó van, ebből 10 (helyesen: 8 – PyJ) udmurt, 40 orosz:

Москва дорысь Калининград городысь (1) Калинин нимо культура (2) дворецын (3) 2 июне (4) ортчиз РСФСР-ысь Верховной (5) Советэ (6) быръёнъёсья Московской (7) областысь Калининградской (8) избирательной округысь бырийсьёслэн предвыборной (9) собранизы (10). Промышленной предприятияосысь (11), научно-исследовательской институтъёсысь коллективъёслэн (12) представительёссы (13) лыктйзы РСФСР-ысь Верховной (14) Советэ (15) та округъя депутатэ (16) кандидатэнызы (17), КПСС-лэн ЦК-езлэн членэныз (18), СССР-ысь

Иностранной (19) *ужъёся* министрен Андрей Андреевич Громькоен *пумыськыны*.

(moskva *dorjś* kalińingrad gorodjś kalińin *nimo* kultura dvorecjin 2 iju-
ne *ortčiz* rfsr-jś verhovnoj sovete *birjonjosja* moskovskoj oblasjś kalińin-
gradskoj izbira•elnoj okrugjś *birjśjoslen* predvjbornoj sobrańizj. promiř-
lennoj predprijaiosjś, naučno-issledova•elskoj ins•itutjosiś kollek•ivjoslen
predstavi•eljosiś *ljik izj* rfsr-jś verhovnoj sovete ta okrugja deputate kan-
didatenjiz, kps-len ck-jezlen členeniz, sssr-jś inostrannoju *uřjosja* mińist-
ren andrej andrejevič gromiřkoen *pumiřkijni*)

'A Moszkva mellett Kalinyingrád városában a Kalinyin nevét vi-
selő kultúrpalotában június 2-án zajlott a Moszkvai Terület Kali-
nyingrádi választóközrete választóinak előválasztási gyűlése az
RSZFSZR Legfelső Tanácsába való képviselőválasztásra. Az ipari
üzemek, az építkezések, a tudományos-kutatóintézetek képviselői
találkoztak A. A. Gromikóval, az RSZFSZR Legfelső Tanácsa ezen
választási körzetének képviselőjelöltjével, a KPSZSZ Központi Bi-
zottsága tagjával, az SZSZSZR külügyminiszterével.'

Tarakanov szerint az orosz szavak számát felére lehetne csökkenteni. Ja-
vaslatok a fenti szövegben elhelyezett számok szerint: (1) *карысь* (*kariś*)
'város', (2) *лulчеберетъя* (*lulčeberetja*) 'kultúra', (3) *юртын* (*jurtijn*) 'palota',
(4) *инвожое* (*invožoe*) 'június', (5) *выли* (*vili*) 'legfelső', (6) *кенеше* (*keņeše*)
'tanács', (7) *Москва* (*moskva*) (itt mint jelző), (8) *Калининград* (*kalińingrad*)
(itt mint jelző), (9) *азыло* (*ažlo*), (10) *чаклам отчамзы* (*čaklam ötčamzi*),
(11) *промышленность* (*promiřlenpos*) 'ipar', *лэсьтйськон удысьёсысь*
(*leś iřkon udjśjosjś*), (12) *ужасьёлэн* (*uřařjoslen*), (13) *Чектэм* (*čektēm*),
(14) *выли* (*vili*), (15) *кенеше* (*keņeše*), (16)-(17) *бырғёно муртэн* (*birjono*
turten), (18) *ужасен* (*uřařen*), (19) *Мукет кунгёсын ужангя* (*ministren*)
(*muket kunjosjn uřanja mińistren*) 'külügyminiszter' (TARAKANOV 1998).

Kelmakov a 2002-ben kiadott udmurt helyesírási szótárt bírálva idézi – a
tartalom pontatlansága miatt – az alábbi mondatot, amely szintén árukkodó a
nyelv állapotára nézve (az orosz szavakat álló félkövérrel jelöltem):

„**Запятой** пуктйське ... **сложноподчинённой предложе-
нийн придаточной предложениез** висъяку ... **гине... но, ке
но, ке, шуыса, озыи ке но союзъес но союзной** кылъёс бере”
(KELMAKOV 2004:124).

(**zapjatoj** puk•iške ... **složnopodčionnoj predloženiijn pridatočnoj
predloženiez** visjaku ... **gine... no, ke no, ke, šuiša, oži ke no sojujzjos no
sojujnoj** kijjos bere).

'Vesszőt ... az alárendelő mondatban a mellékmondatot elválasztó ... *giñe... no, ke no, ke, šuiša, ožj ke no* (egyszerű és összetett) kötőszavak után kell kitenni.'

Saarinen fentebb már többször említett elemzése alapján kiderül, hogy egy 4000 szavas udmurt szövegben az orosz szavak aránya 11,7% volt (SAARINEN 1995).

Kozmács István megállapítása szerint az udmurt nyelvű sajtó, szépirodalom és tévéműsorok szükségtelenül tele vannak orosz kifejezésekkel, szerkezetekkel. Az oroszból fordított *Советская Удмуртия* [*sovjetskaja udmurtija*] című hetilapban egy hónapon belül az orosz lexémák aránya 28,6% – 21% – 26,7% – 30% volt (KOZMÁCS 1993:67).

A nyelvtörvény megvalósítása érdekében létrehozták a helyesírási és terminológiai bizottságot (TARAKANOV 1998). A bizottság feladatai:

- a terminológiaalkotás, a toponímia és a helyesírás szabályozása,
- politikai, gazdasági és egyéb terminusok lefordítása udmurtra, illetve azok megalkotása abból a célból, hogy fokozatosan bevezessék őket a társadalmi nyelvhasználatba,
- a szótári új szóalkotások folyamatos rögzítése,
- a helyesírási szabályok ellenőrzése (KOZMÁCS *mscr.*).

Izsevszkben 1998-ban kiadták a köztársasági terminológiai-helyesírási bizottság első bulletinjét, amely tartalmazza a bizottság munkáját szabályozó dokumentumokat, valamint a bizottság első eredményeit magukban foglaló írásokat (i. m.).

A bizottság terminológiai javaslatait – ezeket ld. a 9.2.5.6. pontban – a közvélemény nem fogadta egyértelmű lelkesedéssel, főképpen az idősebb nemzedék viszonyul negatívan az új szóalkotásokhoz. Ennek okai sokrétűek:

- a lakosság nincs előkészítve az új kifejezésekre, csak a rádióban és a televízióban találkozik velük; magyarázat, értelmezés híján nem érti őket;
- az új társadalmi rendszer új fogalmai is újak, nehéz megszokni őket, s ez a jelenségek nyelvi megformálására is igaz. (Hasonló véleményre jutott Zajceva T. [2004] is az irodalomtudományi terminusok elfogadottságával kapcsolatban – ld. fentebb.)

6) *A manysi nyelv*

Az egységes manysi irodalmi nyelv létrehozásának akadályai a nyelvjárási széttöredezethez. Ebből fakad, hogy nincs egységes helyesírás; az írók, költők a saját nyelvjárást használják (SAJNACHOVA 1997:148).

A helyzet diktálja a teendőket:

- szabályozni kell az oktatást az obi-ugor nyelveken,
- támogatni kell a tankönyvek írását,

- meg kell oldani a helyesírással kapcsolatos problémákat,
- aktivizálni kell az egységes irodalmi nyelv kidolgozásának folyamatát (i. m. 149).

Kérdés, hogy a csekély lélekszámú lakosságot milyen mértékben érdekli az irodalmi nyelv, valamint hogy a hajszálvékony értelmiség réteg képes lesz-e elvégezni a jelzett feladatokat, s ha igen, kinek.

9.2.3. A NYELV LÉLEKTANI STÁTUSZA

A nyelvfejlés szakmai megvalósítása mellett változtatni kell a nyelvek lélektani státuszán is. Az imázsteremtés a státusztervezés lényeges eleme: ez megteremti a nyelvtervezés kedvező pszichológiai hátterét (RANNUT et al. 2003:215). Erre különösen olyan nyelvek esetében van erre szükség, amelyek valamilyen oknál fogva alacsony értékrendűek. A nyelv szociális elfogadottságának megváltoztatása érdekében emelni kell a nyelv presztízsét. A különböző finnugor népeknél szerzett tapasztalatok alapján azt látjuk, nagy munkát kell végezni annak érdekében, hogy az anyanyelv iránti szeretetet elérjék és megszüntessék a nemzeti nihilizmust (KUDRJAVCEVA – SABYKOV 2002:12), főképpen az ifjúság körében (POPOV 1999:6). Az anyanyelvét egymás között és a nyilvánosság előtt is tudatosan felvállaló értelmiség és az anyanyelvükön felszólaló politikusok sokat tehetnek a nyelv presztízsének megteremtéséért. Ha a nyelv használata egyre több területről kiszorul, előbb-utóbb teljesen meg fog szűnni. Ezt máris tapasztaljuk mind a fiatalság, mind a humán értelmiség és a politikusok körében.

Például az udmurt értelmiségiek jelentős része nem használja anyanyelvét, gyermekeik nem beszélnek votjákul – ez főképpen az északi udmurt területekre jellemző (KOZMÁCS 1993:66). Hasonló példák idézhetők a többi finnugor néptől is.

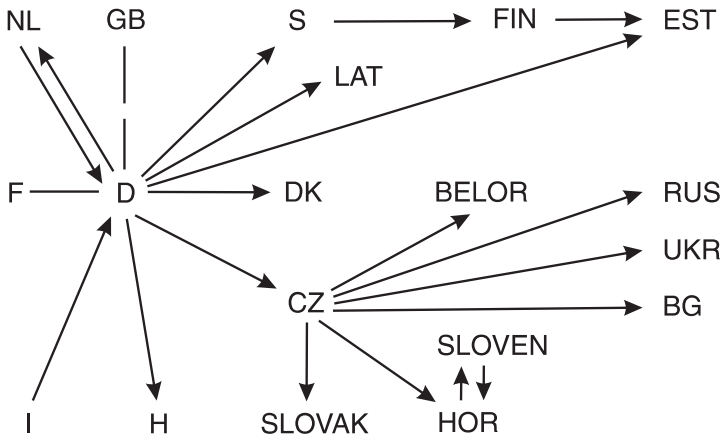
Tarakanov szerint az orosz nyelvű oktatás csorbítja az udmurt nyelv státuszát, az udmurt nyelv elveszítette vonzerejét, a felnövekvő nemzedék elidegenedett tőle. Az eredmény: nem ismerik az anyanyelvet és lenézően viszonyulnak hozzá. Nemzedékek nőttek fel, amelyek nem ismerik népük történelmét, hagyományait, szokásait – a nemzeti tudat deformálódik, s ez asszimilációhoz vezet (TARAKANOV 1998).

Kifejezetten a kis lélekszámú közösségek nyelve esetében fontos a nyelvhez való érzékeny viszony. A fentebb már több ízben említett nemzetközi kutatási program (KAIVAPALU & MUIKKU-WERNER 2000) eredményei – pl. finn és észti egyetemistáknak az anyanyelvhez való viszonya – szerint a kisebb lélekszámú nép érzékenyebben és nagyobb érzellemmel, emocionálisabban viszonyul nyelvéhez. Az észteket jobban aggasztja nyelvük jövője, mint a finneket; az észti diákok nyelvhasználatukat illetően tudatosabbnak ítélték meg önmagukat, mint a finnek (i. m. 102). Saarinen helyesen jegyzi meg, hogy egy nyelv nem maradhat fenn, ha a társadalom nem fogadja el (SAARINEN 2000:63).

9.2.4. A NYELVFEJLESZTÉS SAJÁTOSSÁGAI KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPÁBAN

A nyelvfejllesztést illetően, különös tekintettel a szakszókincs fejlesztésére, Európában két modell figyelhető meg. A kettő közti elválasztó vonal a német nyelvterület nyugati határán húzódik. Ettől nyugatra a szakszókincs fejlesztésekor jelentős mértékben támaszkodnak a latin nyelvre, ettől keletre – a német nyelvet is beleértve – a nyelvfejllesztés anyanyelvi eszközökkel valósul meg (erről részletesebben lásd PUSZTAY 2003a).

A német nyelv szerepét mutatja Thomas ábrája, amelyet két kapcsolattal (német › lett, ill. német › észt) egészítettem ki.

(THOMAS 1991:200)

A német nyelv az általa befolyásolt övezetre kettős hatást fejtett ki: egyfelől példát mutatott arra, hogy a nyelvfejllesztés anyanyelvi eszközökkel megvalósítható, vagyis például a szakszókincs megteremtésekor nem kell okvetlenül idegen szavakat alkalmazni, másfelől a német szakszavak gyakorlati mintát adtak a terminusok megalkotásához: az övezet számos nyelvében ezek ún. tükkörfordításával gyarapították a szakszókincset. Néhány példa:

- (német) **Augen/blick** ~ szem/pillantás ~ (észt) *silma/pilk* ~ (finn) *silmän/räpäys* ~ (lett) *acu/mirklis*;
- (német) **Bewegungs/freiheit** ~ mozgás/szabadság ~ (észt) *liikumis/vabadus* ~ (finn) *liikkumis/vapaus* ~ (lett) *kustības brīvība*;
- (német) **Bier/bauch** ~ sör/has ~ (észt) *ölle/kõht* ~ (finn) *olut/maha* ~ (lett) *alus/vēders* stb. (PUSZTAY 2003:77);
- (német) **Vor/zimmer** ~ elő/szoba ~ (szlovén) *pred/soba* ~ (horvát) *pred/soba*;
- (német) **Ein/druck** ~ be/nyomás ~ (szlovén) *v/tisk* ~ *v/tisek* ~ (horvát) *u/tisak* ~ (cseh) *vý/tisk* stb. (PUSZTAY 2003:74).

Az orosz nyelv Oroszországban játszik/játszhat hasonló – gyakran nagyon fontos közvetítő – szerepet. Az orosz nyelvészeti terminológia jelentős mértékben támaszkodik például a latinra, amennyiben az orosz nyelvű terminus a latin megfelelő tükörfordítása (lásd latin *sub-iectum*: orosz *под-лежащее* [*pod-ležaščeje*] 'alany' tkp. 'alul/alá fekvő'; latin *accusativus*: orosz *винительный* [*падеж*] [*viñi elnij padež*] 'tárgyeset', tkp. 'vádoló'; latin *dativus*: orosz *дательный* [*падеж*] [*da elnij padež*] 'részeshatározó eset', tkp. 'adó'; latin *con-sonans*: orosz *со-гласный* [*so-glasnij*] 'mássalhangzó', tkp. 'együtt hangzó' stb.).

Az orosz nyelv szolgálhat mintául a finnugor nyelvek számára, azaz a terminológiaalkotás egyik módja a tükörfordítások létrehozása lehet. Ez főképpen akkor szerencsés megoldás, ha ezáltal nemzetközi mintát sikerül követni – akár orosz közvetítéssel. Néhány példa a cseremiszi nyelv nyelvészeti terminológiai szótára alapján (IVANOV 2005b):

- *вочмык* (*vočmyk*) 'eset' (i. m. 120) < *возаш* (*vozaš*) 'esni, feküdni'; vö. a német *Fall* (< *fallen* 'esik') a magyar *eset* (< *esik*), az orosz *падеж* (*padež*) (< *падать* [*pada*] 'esik');
- *умылтарыме мутер* (*umâltarâme muter*) 'értelmező szótár' (i. m. 103) < *умылтараш* (*umâltaraš*) 'megmagyarázni, értelmezni' > participium perfectum + *мутер* (*muter*) 'szótár', vö. orosz *толковый словарь* (*tolkovyj slovar'*) 'ua.' < *толковать* (*tolkova*) 'értelmezni';
- *ушеммут дымо кып* (*ušemmut dâmo kâp*) 'kötőszó nélküli kapcsolat' (i. m. 45) < *ушем* (*ušem*) 'szövetség, egyesülés, összekötés' (< *ушаш* [*ušaş*] 'összekötni, egyesíteni') + *мут* (*mut*) 'szó' + *дымо* (*dâmo*) 'fosztóképző, ill. névutó' + *кып* (*kâp*) 'kapcsolat', vö. orosz *бессоюзная связь* (*bessozjuznaja svjaž*) < *без-, бес-* (*bez-, bes-*) 'fosztó prepozíció' + (*sojuznaja*) < (*sojuz* 'kapcsolat, szövetség) + (*svjaž*) 'kapcsolat';
- *пералтыш* (*peraltâš*) 'hangsúly' (i. m. 157) < *пералташ* (*peraltaš*) 'ütni', vö. orosz *ударение* (*udarenie*) 'hangsúly' < *ударить* (*udari*) 'ütni' stb.

9.2.5. NYELVFEJLESZTÉS AZ OROSZORSZÁGI FINNUGOR NÉPEKNÉL

Az 1920–30-as években már erőteljes nyelvfejlesztési munka folyt a finnugor autonóm területeken is. A sztálini politika azonban – nacionalista-soviniszta tevékenységnek, s a kívánatos internacionalizmussal ellenségesnek kikiáltva a nemzeti kisebbségek anyanyelvfejlesztő törekvéseit – leállította a munkálátokat, az értelmiséget a szó szoros értelmében kivégezte. Az akkor elért eredmények, például a különböző szakterületek terminológiai fejlesztései legnagyobb részt megsemmisültek, így az 1990-es években a munkát szinte előlről kellett kezdeni.

Fentebb esett már szó arról, hogy az oroszországi finnugor nyelvek legnagyobb hiányosságai a szakszókincsben lelhetők fel. A törekvéseknek arra kell irányulniuk, hogy kidolgozzák a közigazgatás, a tudományos élet, a gazdaság

anyanyelvi terminológiáját.¹⁰⁶ Ez a szerteágazó tevékenység a szakmai erők összpontosítását igényli. Ezzel szemben nem minden oroszországi finnugor köztársaságban hoztak létre terminológiai központot, amely összefogná, irányítaná a munkát, vagy amennyiben létrehozták, csak formálisan működik. Több esetben egyes szakemberek magánkezdeményezéseinek eredményeként születnek meg terminológiai jegyzékek.

A terminológia létrehozását I. G. Ivanov – összhangban a nemzetközi tapasztalatokkal – az alábbiakkal indokolja:

- 1) a nép anyanyelvű oktatáshoz való alkotmányos jogának megvalósítása,
- 2) az irodalmi nyelvnek a nemzet polifunkcionális kommunikációs eszközzévé tétele,
- 3) tudományos és egyéb ismeretszerzés biztosítása az anyanyelven,
- 4) tudományos ismeretek népszerűsítése a lakosság körében,
- 5) a világ kultúrájához és tudományosságához való kapcsolódás az anyanyelven keresztül,¹⁰⁷ s mindehhez az anyanyelv szóalkotási, szóképzési lehetőségeit kell kiaknázni (IVANOV 2003a:34).

A nyelvfejlesztés fontos feladata az irodalmi nyelv egységesítése, mert – mint azt a moksa nyelv kapcsán Poljakov megállapítja – problémát jelent, hogy a tankönyvek és a folyóiratok nyelvi normái különböznek egymástól (POLJAKOV 2003c:191).

Lewis összefoglalja a nyelvfejlesztés, a terminológiaalkotás során alkalmazott módszereket. Ezek: jelentésbővítés, jelentésszűkítés, szóösszetétel, képzés, rövidítés, fordítás, dialektusok és szubdialektusok elemeinek bevezetése az irodalmi nyelvbe. Fontos forrás az orosz nyelv. Egy 1972-es tanulmány szerint „A SZU-beli nyelvek többségében az új szakszavak 70–80%-a az oroszból ered” (LEWIS 1998:217).¹⁰⁸

Amíg a Szovjetunió nyelvei az oroszból bővítették szókincsüket, a nemzeti nyelvek szókészlete mintegy összemosódott (i. m. 218).

A finnugor nyelvekben hasonló folyamatok játszódnak le az utóbbi időben a nyelvfejlesztésben, a neologizmusok megalkotásában. Új szavak tucatjai jelentek meg, például komi: *оланнас* (*olanpas*) 'törvény', udmurt: *кункрезь* (*kunkrezj*) 'himnusz', *лучеберет* (*lulčeberet*) 'kultúra', mari: *шанче* (*šanče*) 'tudomány', *мушмер* (*tošter*) 'múzeum' (CIPANOV 2005:25).

106 Mati Erelt véleménye szerint a szovjet megszállás évtizedei alatt a terminológia megléte mentette meg az észti nyelvet az eloroszosodástól (ERELT 2000:80). A folyamatos észti nyelvfejlesztést bizonyítja, hogy 1991–2000 között mintegy 160 terminológiai szótár, szójegyzék jelent meg. Legégetőbb a hiány még mindig a társadalomtudományok területén (i. m. 81).

107 Maguk az érintettek, például finn és észti idegennyelv-szakos hallgatók kétharmad arányban voltak azon a véleményen, hogy az anyanyelv segít az idegen nyelv elsajátításában (KAIVAPALU & MUIKKU-WERNER 2000: 98, 100).

108 A tatár szótár 1958. évi kiadása kétszer annyi orosz kölcsönszót tartalmazott, mint az 1929. évi (LEWIS 1998:218).

A szóalkotás néhány módjára hívja fel a figyelmet Tauli, a hagyományos források és módok mellett új módszerek alkalmazására, ilyen például „az idegen szavak módosítása fonémák szabad kombinációjával történő önkényes szóalkotással”, például az angol *bit* < *binary digit*, az észt *selmet* < *selle asemel et* 'valami helyett', az észt *embama* 'átölel' < francia *embrasser* (TAULI 1998:59).

A nyelvfejlésnek az utóbbi évtizedben két eltérő megoldása volt: míg tíz évvel ezelőtt nyelvjárási elemek, illetve a régi írásos emlékek felelevenítése révén emeltek be új szavakat az irodalmi nyelvbe, újabban tudatos szóalkotás folyik, olyan neologizmusokat teremtenek, amelyek sem a régi nyelvemlékekben, sem a nyelvjárásokban nem találhatók. Ilyen például a komi *оланподув* (*olanpoduv*) 'alkotmány' (tkp. 'az élet alapja'), *оланнас* (*olanpas*) 'törvény' (tkp. 'az élet jele'). Az aktivizált és az új szókincs az élet három területét fogja át:

- társadalmi-politikai élet – például udmurt: *азьмурт* (*azmurt*) 'elnök', *элькун* (*elkun*) 'köztársaság'; komi: *юралысьпу* (*juraliŝpu*) 'elnökjelölt', *эрд* (*jord*) 'bírótság',
- tudomány (filológia, társadalomtudományok) – például mari: *ой* (*oj*) 'mondat'; komi: *кыввор* (*kjvvor*) 'szókészlet', *шыкуд* (*ŝikud*) 'fonetika'; udmurt: *нимбер* (*nimber*) 'névutó', *кылтодон* (*kjltodon*) 'nyelvtudomány',
- kultúra, tudomány, művelődés – például udmurt: *тодос* (*todos*) 'tudomány', *бичет* (*bičet*) 'verses kötet'; komi: *шылад* (*ŝilad*) 'zene', *сикасалӧм* (*sikasalȫm*) 'osztályozás, klasszifikáció'; mari: *тӱвӱра* (*tjv̄v̄ra*) 'kultúra', *савыктыш* (*sav̄kt̄ŝ*) '(könyv)kiadó' stb.

Ezen kívül más területek szókincse is megújult (például a Biblia-fordítások), de – mint a mari nyelvben – különböző helyeket kifejező szavak is megjelentek, lásd mari *кочмочер* (*kočmover*) 'étkezde' (tkp. 'az evés helye'), *тӱшкагудо* (*tjŝkagudo*) 'kollégium' (tkp. 'csoport-ház'), *эмлывер* (*eml̄ver*) 'kórház' (tkp. 'gyógyító hely') stb. (CIPANOV 2005:26)

Az oroszországi nyelvekben általános tendenciaként figyelhető meg, hogy a nyelvfejlés a purista irányvonalat követi (HAUZENBERG 2005:166).

A szaknyelv megteremtése és elfogad(tat)ása bonyolult és időigényes munka,¹⁰⁹ amelyben az adott szakterület szakemberei mellett részt vesznek nyelvészek is. A szakmai vita után meg kell teremteni a társadalmi vita feltételeit is. Ehhez a sajtó aktív részvételére, illetve a társadalom lélektani meggyőzésére

109 A szókészlet tervezőinek hatalmas feladatát mutatja: 1) „az 1950-ben létrehozott Indiai Tudományos Szakkifejezések Bizottságának feladata az volt, hogy alkosson 350 000 új hindi szót, amelyből 1963-ra 290 000 már el is készült. Ez csak a természettudományos kifejezéseket érintette, más szakterületeken más bizottságok alkottak új terminusokat.” 2) „Indonéziában 1952–1965 között 328 000 új kifejezést hoztak létre.” (TAULI 1998:58)

Örményországban 1950-ig több mint 18 000 orvosi és 13 000 jogi szakkifejezést hagytak jóvá. Az 1940-es években hozták létre a baskír terminológiai bizottságot – ez készítette el az első normatív szótárt, ebben voltak szociológiai, filozófiai, botanikai, kémiai, fizikai, nyelvészeti és orvosi szakkifejezések is (LEWIS 1998:216).

van szükség. A társadalommal el kell fogadtatni az anyanyelv minden téren való használatának nemzetmegtartó fontosságát. Ezután a terminológia bekerül az iskolai oktatás nyelvébe, megjelenik a különböző tantárgyak anyanyelvű tankönyveiben, s a felnövekvő nemzedékek révén megszilárdul az adott nyelvben.

A sajtó lehetőségeire mutat rá Tyimirbajeva elemzése (2005), aki a mari nyelv társadalmi-szociális terminológiájának sajtóbeli előfordulását elemezte a mari nyelvű sajtó 1993. évi évfolyama alapján. A lexikai neologizmusok között talált

- orosz jövevényszavakat, például *акциѳ* (*akcij*) 'részvény', *индустриализоватлымаш* (*industrializovatlâmaš*) 'iparosítás' (mari nyelvi képzővel) stb.,
- nemzetközi szavakat, például *аукцион* (*aukcion*) 'aukció', *дотациѳ* (*dotacij*) 'dotáció' stb.,
- mari képzett szavakat, például *вуйлык* (*wujlâk*) 'feje, vezetője vminek' (< *wuj* 'fej') (TYIMIRBAJEVA 2005:201),
- mari szóösszetételeket, például *ачалым* (*ačalüm*) 'apai név', *ачамланде* (*ačamlânde*) 'szülőföld' stb. (i. m. 202).

Mari megkérdezettek szerint az új társadalmi-politikai szókincs nehezen kerül aktív használatba (CIPANOV 2005:26). Az új kifejezéseket a középnemzedék és a fiatalság fogadja legszívesebben, az idős nemzedék és a falusi lakosság hajlandó a legkevesbé elfogadni az új szavakat, de például a Komi Köztársaságban néhány újságíró és író is fellépett az új szavak bevezetése ellen (i. m. 27).

Cipanov szerint számos filológus is ellenzi, hogy aktívan beavatkozzanak a nyelv fejlődésébe. Ők úgy gondolják, hogy nem kell javasolni és népszerűsíteni a neologizmusokat, mivel a nyelv majd maga kiválasztja a szükséges és nélkülözhetetlen elemeket (i. m. 28).

A nyelv fejlődéséhez azonban nem csak terminológiára van szükség, hanem – amint azt a karjalai nyelv kapcsán megfogalmazták:

- irodalmi művekre,
- folyóiratokra,
- irodalmi műsorokra a rádióban és a televízióban,
- a Nemzeti Színházban nemzeti nyelvű előadásokra (az első időben más nyelvekről fordított darabokra) (VOLKOV 2004:78),
- irodalmi fordításokra (SZEMJONOV P. 2004:97).

9.2.5.1 A karjalai nyelvű terminológia helyzete

Markianova (2003, 2004) bemutatja azokat az eljárásokat, amelyekkel új szakszókincszet fejlesztenek ki (szóösszetétel, szóképzés, morfológiai-szintaktikai megoldás, kölcsönzés, jelentésbővülés, régi szavak aktiválása).

Szóösszetétel (összetett szó), melynek szerkezetét, illetve eredetét tekintve több típusa van:

- mindkét elem saját nyelvi szó:
 - = a szerkezetben az első tag állhat nominatívuszban (*küzelü/täüte* 'kérdőív'), genitívuszban (*rahvahan/vallittu* 'országgyűlési képviselő'), valamely más esetben (allatívusz: *välläle/piäständü* 'amnesztia') (MARKIANOVA 2003:65);
- saját szó + jövevényyszó: az előbbinél ritkább típus, az idegen elem többnyire orosz jövevényyszó, ritkán finn:
 - = orosz második elem: *jalgu/miäččü* 'labdarúgás', *küzelü/listu* 'kérdőív',
 - = finn második elem: *laihin/merkit* 'idézőjel' (i. m. 66);
- jövevényyszó + saját szó:
 - = az első tag az esetek túlnyomó többségében orosz jövevényyszó: *dengan/sijoitus* 'befektetés, инвестиáció', *zakon/ehto* 'törvénytervezet' (i. m. 66);
- mindkét tag jövevényyszó: erre kevés a példa, a komponensek különböző nyelvekből (orosz, finn) származhatnak:
 - = kultuuru/*keskus* 'kulturális központ', *tavar/merki* 'áruvédjegy' (mindkét elem a finnből) (i. m. 67).

Szóképzés: ezeket Markianova szófajonként és képzőnként mutatja be.

Morfológiai-szintaktikai megoldás

- *participiumból keletkezik főnév vagy melléknév (kirjuttai* 'író', *luadii* 'szerző'); (i. m. 71);
- *infinitívuszból válik főnév (ühtümü* 'szövetség, egyesülés'; *mugavumine* 'asszimiláció') (i. m. 72).

Kölcsönzés

- *nemzetközi szavak az oroszokon keresztül: aspektu* < latin *aspectus*, *astrolougii* < görög *astron* + *logos* 'asztrológia' stb. (i. m. 72);
- finn jövevényyszavak: *ilmoitus* 'hirdetés', *muodo* < *muoto* 'alak, forma', *tevollistamine* < *teollistaminen* 'iparosítás' (i. m. 72);

Jelentésbővülés (saját szavak esetében)

- *tora* 'verekedés' > 'harc', *tiijustelii* 'felderítő' + 'besúgó, spicli' (i. m. 73).

Régi szavak aktiválása

- *järgi* 'ész, értelem', *ehto* 'feltétel', *lama* 'pangás', *süü* 'ok' (i. m. 73).

9.2.5.2. A vepsze nyelvű terminológia kérdései

A vepsze nyelvnek – hasonlóan a Szovjetunió, ill. Oroszország más finnugor nyelveihez – két fejlesztési korszaka volt: az 1930-as és az 1990-es évek.

Az első korszak mintegy öt esztendeje alatt megkezdődött a terminológia-alkotás, amelynek révén a vepsze nyelv az oktatás nyelvává válhatott. Akkor

születtek meg olyan nyelvészeti/nyelvtani terminusok, mint *känd* 'eset', *kändluz* 'ragozás', *vaihišt* 'szókészlet', *vajehnik* 'szótár', *lugu* '(nyelvtani) szám', *openduzknig* 'tankönyv', *än'kulund* 'magánhangzó', *sätkulund* 'más-salhangzó' stb. (ZAITSEVA 2005:155)

A vepsze nyelvfejlés második korszakában a szókészlet fejlesztése jelentős mértékben a nyelvjárások gazdag lehetőségeit kihasználva történik, de nem csekély a rokon finn és észti nyelv hatása sem. Gyakori megoldás a jelentésbővítés, amikor már meglévő szó új, speciális jelentést kap, pl. *polv* 'térdf' + 'nemzedék' (vö. finn *suku-polvi* 'nemzedék'), *käta* 'forgatni' + fordítani (valamely nyelvről valamely nyelvre), *painda* 'nyomni, hatni' + '(könyvet) nyomtatni' (ZAITSEVA 2005:160–161).

1998-ban Karjalában megalapították a terminológiai és helyesírási bizottság vepsze csoportját. Az aktívan működő csoport jóvoltából rövid idő alatt is számos szükséges szakszó született, mint pl. *tärtuz* 'fogalom', *mujumär* 'színárnyalat', *vihanik* 'ellenség', *sebranik* 'barát', *meletada* 'gondolni', *polestada* 'megvédeni', *rindatad* 'összehasonlíteni' stb. 2001-ben kiadták a vepsze iskolai szójegyzéket, valamint vepsze nyelvű nyelvtani terminológiai jegyzéket (ZAITSEVA 2005:161).

Az aktuális feladatok között említhető például a biológiai terminológia megalkotása, mert folyamatban van a vepsze nyelvű természetismereti tankönyvek elkészítése. Az *Ičemoi londuz* 'A szülőföld természetrajza' című tankönyvsorozat első kötete már meg is jelent (BRODSZKIJ 2004:136–137).

A jól kidolgozott finn és észti biológiai terminológia mintául szolgálhat, de figyelembe lehet venni a többi rokon nyelv megoldásait is (i. m. 138).

9.2.5.3. A mordvin nyelvű terminológia kérdései

Erza nyelven már a XVIII. században jelentős terminológiaalkotás ment végbe, állapítja meg Boriszova (2003:226). Abban az időben a Nyizsnyij Novgorod-i papi szemináriumban Damaszkín püspök irányításával keletkeztek erza nyelvű szövegek, amelyek elsősorban vallási, bibliai témájúak voltak, de tartalmaztak szociális és katonai szókinccset is.

A terminusalkotás eljárásai:

- terminológizáció: azaz már meglévő közkeletű szó használata terminusként (*val* 'szó'), vagy a szó megtartja eredeti jelentését, egyúttal azonban felvesz speciális jelentést is (*koj* 'törvény, jog' – általános használatú jelentése 'szokás', *ur* 'kisebb értékű érme' – általános használatú jelentése 'mókus') (i. m. 227–228);
- morfológiai eljárás: szóalkotás képzők/toldalékok segítségével: *pičkavtom* 'gyógyszer' (< *pičkavtom* 'gyógyítani');
- *tükörfordítás*, például *lija mastoroń* 'idegen' (< *lija* 'más, másik, másféle' + *mastoroń* 'földi', vö. orosz *ино-земле* [*ino-zemec*] 'ua.') (i. m. 228).

Megvizsgáltam néhány terminust, használatosak-e manapság is. Általánosságban azt lehet kijelenteni, hogy a XVIII. századi – megítélésem szerint többnyire sikerült szakkifejezéseket – egy-két kivételtől eltekintve – nem használják, helyettük orosz szavakat alkalmaznak. (Az ellenőrzéskor használt szótárak: ERV és MÉSZÁROS – SIRMANKINA 2003.)

XVIII. század	ERV	MÉSZÁROS – SIRMANKINA
<i>межат</i> (<i>mežat</i>) 'határ'	<i>граница</i> (<i>grańica</i>) (< orosz) <i>межа</i> 'mezsgye'	<i>граница</i> (<i>grańica</i>), <i>граница</i> <i>межа</i> 'mezsgye'
<i>пелькс</i> (<i>pelks</i>) 'megye'	<i>область</i> (<i>oblas</i>) (< orosz) <i>пелькс</i> 'rész, részlet, darab, fejezet'	<i>область</i> <i>пелькс</i> 'rész, részlet, darab, fejezet'
<i>содавкс</i> (<i>sodavks</i>) 'címer, zászló' (< <i>содавомс</i> [<i>sodavoms</i>] 'megismerődik')	<i>герб</i> 'címer' (< orosz) <i>знамя</i> 'zászló' (< orosz)	<i>герб</i> 'címer' <i>знамя</i> 'zászló'
<i>инязоро</i> (<i>ińazoro</i>) 'császár'	<i>инязор</i> (<i>ińazor</i>) 'cár'	<i>инязор</i> 'cár, császár, uralkodó, fejedelem'
<i>пря</i> (<i>prá</i>) 'feje vminek'	<i>глава</i> (<i>glava</i>) 'feje vminek' (< orosz) <i>пря</i> 'фей'	<i>глава</i> 'fejezet' <i>пря</i> 'fej, fő, teteje vminek'
<i>кучовкс</i> (<i>kučovks</i>) 'követ' (fn.) (< <i>кучомс</i> [<i>kučovms</i>] 'küldeni')	<i>посол</i> (<i>posol</i>) 'követ' (< orosz) <i>кучовкс</i> 'küldemény, csomag'	<i>посол</i> <i>кучовкс</i> 'küldemény, csomag, hivatkozás, utalás'
<i>пурномкс</i> (<i>purnomks</i>) 'kongresszus' (< <i>пурнамс</i> [<i>purnamcs</i>] 'összehív')	<i>съезд</i> (<i>sjezd</i>) (< orosz)	<i>съезд</i>
<i>кой</i> (<i>кой</i>) 'törvény, jog'	<i>права</i> (<i>prava</i>) 'jog' <i>закон</i> (<i>zakon</i>) 'törvény' <i>кой</i> 'szokás, hagyomány, életmód'	<i>права</i> (<i>prava</i>) 'jog' <i>закон</i> (<i>zakon</i>) 'törvény' <i>кой</i> 'szokás'
<i>ладямо</i> (<i>ladamo</i>) 'szerződés, egyezmény' (< <i>ладямс</i> [<i>ladamcs</i>] 'megegyezik, megállapodik')	<i>договор</i> (<i>dogovor</i>) (< orosz) <i>ладямо</i> 'egyetértés, megegyezés'	<i>договор</i> (<i>dogovor</i>) (< orosz) <i>ладямо</i> 'egyetértés, megegyezés'
<i>ярмак</i> (<i>jarmaк</i>) 'pénz, kincs'	<i>ярмак</i> 'pénz, érme' <i>казна</i> (<i>kazna</i>) 'kincs'	<i>ярмак</i> 'pénz, érme' <i>казна</i> (<i>kazna</i>) 'kincs'
<i>лездамо</i> (<i>lezdamo</i>) 'nyereség, haszon' (< <i>лездамс</i> [<i>lezdamcs</i>] 'segíteni; gyarapítani, hozzátenni')	<i>прибыль</i> 'nyereség, haszon' <i>лездамо</i> 'segítség, emelés, növelés'	<i>лездамо</i> 'segítség'
<i>содамо</i> (<i>sodamo</i>) 'tudomány, művészet' (< [<i>sodamcs</i>] 'tudni')	<i>содамот</i> 'tudás' <i>знания</i> (<i>znańija</i>) 'tudomány' <i>искусства</i> (<i>iskusstva</i>) 'művészet'	<i>содамо</i> 'tudás, ismeret' <i>искусства</i> 'művészet'

XVIII. század	ERV	MÉSZÁROS – SIRMANKINA
<i>питне</i> (<i>pitnie</i>) 'értékelés, osztályzat'	<i>питне</i> 'ár, fizetség' <i>оценка</i> (<i>ocenka</i>) 'értékelés, osztályzat'	<i>питне</i> 'ár, érték, díj'
<i>валдолгавтомо</i> (<i>valdolgavtomo</i>) 'felvilágosodás' (< <i>валдо</i> [<i>valdo</i>] 'fény, világosság')	<i>просвещение</i> (<i>prosvesčenie</i>) 'felvilágosodás' (< orosz)	-
<i>вал</i> (<i>val</i>) 'szó, történet, közmondás'	вал 'szó'	вал 'szó'
<i>пичкавтомо</i> (<i>pičkvavtomo</i>) 'gyógyszer, orvosság' (< <i>пичкавтомс</i> [<i>pičkvavtoms</i>] 'gyógyítani')	<i>лекарства</i> (<i>lekarstva</i>) 'gyógyszer, orvosság' (< orosz)	<i>пичкавтома</i> (<i>pičkvavtoma</i>) 'gyógyítás, (gyógy)kezelés, kúra'

Mint Feoktyisztov megállapítja, már P. Ornatov 1861-es moksa–orosz szó-tárában számos dialektizmus és neologizmus található (ФЕОКТЫИСТОВ 2005:212). 1820-ban adták ki erza nyelven a Bibliát, amelyben számos jól sikerült szóalkotás van, például *ваныця* (*vanjica*) 'megváltó', *икелепелень йовтыця* (*ikelepeleń jovtjica*) 'próféta' stb. (i. m. 213). 1821–27 között erzára fordították és kiadták az Újszövetséget és az apostolok cselekedeteit, ebben is számos jól sikerült szóalkotás található, főként a szakrális terminológia és az absztrakt jelentésű szavak esetében, például *таланов* (*talanov*) 'boldog (egyházi értelemben)', *куля* (*kuľa*) 'kinyilatkoztatás', *парокулямо* (*parokulamo*) 'prédikál' stb. (i. h.). A bibliafordítás csúcsát M. E. Jevszevjev fordításai jelentik (1910). Jevszevjev számos neologizmust alkotott, s váltott ki velük orosz szavakat, például *аламонь кемиця* (*alamoń kemića*) 'kishitű', *апаро ломань* (*aparo lomań*) 'gonosztevő', *масторонь сорнума* (*mastoroń sornuma*) 'föld-rengés', *парт кулят* (*part kuľat*) 'evangélium' (i. m. 214).

Az elméleti és gyakorlati terminológiaalkotási munka az 1920-as években kezdődött meg a mordvin nyelveken (СІГАНКІН 2003:205).

Az 1920–30-as években a mordvin nyelvészetben felmerült az igény a mordvin nyelvek helyesírásának, nyelvtanának kidolgozására. A mordvin nyelvek további fejlődése ugyanakkor nem volt elképzelhető a terminológia megalkotása nélkül, ami nem csak nyelvészeti, hanem gazdasági és politikai kérdés is volt.

Az 1933-as első tudományos-nyelvészeti konferencián hangsúlyozták a terminológia megalkotásának szükségességét, mert a mindennapi életben, a sajtóban számos nyelvi hibát arra vezettek vissza, hogy nincs a mordvin nyelvekben megszilárdult terminológia. A konferencia az alábbi javaslatokat fogadta el:

- meg kell őrizni a nemzetközi terminológiát,
- ki kell dolgozni az erza ésa moksa nyelv egységes terminológiáját.

1934-ben zajlott a második nyelvészeti konferencia, amelynek ajánlásai között újra szerepelt a terminológia megalkotásának szükségessége (ПОЛЖАКОВ 2003a: 106). Fölmerült a terminológiai bizottság felállításának kérdése (i. m. 107).

Az 1933-as konferencia egyik megoldandó feladata a nyelvészeti terminológia kidolgozása volt. 1934-ben adták ki az első erza mondattani tankönyvet a középiskola 6. osztálya számára (RЈABOV 1934). Az első kiadás 6520, a második – 1935-ben – 8000 példányban jelent meg. A tankönyvben nyelvészeti terminológia is van, amelyet Rjabov dolgozott ki, pl. *вал веле* (*val veľe*) 'mondat' (tkp. szó + falu); *вал велень пелькс* (*val veľe pelks*) 'mondatrész' (szó+falu+rész) (SIRMANKINA 2003:130). A második kiadásban Rjabov az összetett mondatot is tárgyalta (*явовикс вал велеть* [*javoviks val veľe*]). Ezekkel a műveivel Rjabov lefektette az erza terminológiaalkotás alapjait (i. m. 131).

A harmadik nyelvi konferencián újra felvetették a nyelvészeti terminológia megalkotásának szükségességét; javaslatok merültek fel fonetikai és morfológiai terminusok létrehozására. Elhatározták, hogy erzául és moksául kell helyettesíteni az olyan orosz szavakat, mint *слог* (*slog*) 'szótag', *корень* (*koreń*) 'tő', *окончание* (*okončanie*) 'végződés', *предложение* (*predloženie*) 'mondat', *звук* (*zvuk*) 'hang', *звонкий согласный* (*zvonkij soglasnij*) 'zöngés mássalhangzó' stb.

A korabeli tankönyvek írói maguk hozták létre a szakterület terminológiáját (POLJAKOV 2003:107).

Buzakova az 1936-ban megjelent, a 8. osztály számára készített – eredetileg orosz nyelvű – fizika tankönyv szintén 1936-ban kiadott erza fordítását elemezte terminológiai szempontból. Elemzése szerint

- csak ritkán fordultak elő orosz jövevényszavak; (ha mégis, ott Buzakova javítási lehetőséget kínál fel);
- orosz elemek a többrészes terminusok esetében fordulnak elő, egy-egy elem orosz, a többi erza, pl. *кувака волнат* (*kuvaka volnat*) 'hosszúhullámok', *звуконть виезэ* (*zvukon vieze*) 'hangerő' stb. (BUZAKOVA 2003:132). (Buzakova megjegyzi, hogy a *звук* [*zvuk*] 'hang' szó helyettesíthető lett volna az erza *гај* 'hang' szóval);
- a tisztán orosz nyelvű terminusok hangalakilag közeledtek az erzához, illetve erza végzódéseket vettek föl (utóbbira példa a *ведень турбинат* [*veďeń turbinat*] 'vízi turbinák' (-t többesjel) (i. m. 133).

Megállapítása szerint a fizikatanár ma is használhatná az akkori erza nyelvű terminusokat (i. m. 134).

Buzakova megvizsgálta a kémia tankönyvet is. Az 500-nál is több szakszó érthető, világos, így ma is használható volna (i. m. 135).

1938-ban konferenciát szerveztek az erza és a moksa nyelv fejlesztéséről, amelyen a nyelvészeti terminológiának ismét nagy figyelmet szenteltek, de hatalmas visszalépés történt: a korábban már bevezetett erza és moksa nyelvű terminusokat felváltották orosz megfelelőikkel, pl.

erza: *вайгялькс* (*vajgjalks*) 'hang' > *звук* (*zvuk*), *тешкс* (*ešks*) 'jel' > *знак* (*znak*), *калгодо дешкс* (*kalgodo ešks*) 'kemény jel' > *твердый знак* (*tvjordij znak*) stb.,

moksa: *кайги звук (kajgi zvuk)* 'zöngés hang' > *звонкай звук (zvonkij zvuk)*, *аф кайги звук (af kajgi zvuk)* 'zöngétlen hang' > *глухой звук (gluhoj zvuk)* stb. (i. h.).

Sirmankina szerint a 278 elfogadott nyelvészeti terminus közül 150 volt orosz eredetű, 107-et az orosz megfelelő tükörfordításaként alakítottak ki, azaz a tisztán anyanyelvi szakkifejezések száma csekély volt (SIRMANKINA 2003:131).

A 20 kiadást megérett erza nyelvtan (KOLJAGYENKOV 1938) orosz nyelvűvel helyettesítette a Rjabov által használt erza nyelvű terminusokat (*подлежащей [podležasčej]* 'alany', *сказуемой [skazujemoj]* 'állítmány', *простой сказуемой [prostoj skazujemoj]* 'egyszerű állítmány' stb.) (i. m. 132).

Az 1938-as konferencia a cirill írás bevezetése és a két mordvin nyelv szétválasztása mellett döntött, valamint a mondattannak orosz mintára való kidolgozását fogadta el (ABRAMOV 1997:27). Egyébként a nagy orosz nyelvész, A. S. Sahmatov is a latin betűs írás bevezetése mellett volt (ABRAMOV 1997:26).

1952-ben tudományos ülészakot rendeztek a mordvin nyelvek kérdéseiről; ezen megerősítették az 1938-ban elfogadott döntéseket.

Ezt követően csak 1993 decemberében rendeztek nyelvészeti konferenciát, amelyen a nyelvészek mellett írók és tanárok is részt vettek. A konferencia megkezdése előtt a nemzeti újságokban közzétették a nyelvészeti terminológiai szójegyzéket (majd 1999-ben könyvben is megjelent), de elkészültek – s azóta is kéziratban vannak – számos szakterület terminológiai szótárai (csillagászat, orvostudomány, néprajz, zoológiai, a botanika egyes területei) (POLJAKOV 2003a:108). A nyelvészeti szakkifejezések között említhető pl. *валслюмакс (valsulmaks)* 'szóösszetétel', *валписьме (valíisme)* 'mondat' stb. (SIRMANKINA 2003:132).

A konferencia nem oldotta meg a mordvin nyelvek terminológiai problémáit; a szótárakat sem adták ki. Ennek okai:

- a szótárakban vannak olyan terminusok, amelyek nem elégitették ki a közoktatás s a felsőoktatás tanárait, az írókat;
- egyes terminusok túl hosszúak, s így nehézkesre sikerültek.

A helyzetből fakadóan a tankönyvekben terminológiai zűrzavar uralkodik (POLJAKOV 2003a:108).

Cigankin arra hívja fel a figyelmet, hogy szinte egyáltalán nincsenek a mordvin nyelvekre vonatkozó elméleti munkák a terminológia-alkotással kapcsolatban (CIGANKIN 2003:205). A Mordvin Köztársaság kutatóközpontjaiban (pl. az egyetemen, a nyelv is történelmi kutatóintézetben, a tanárképző főiskolán), továbbá a nemzeti sajtó szerkesztőségeiben azonban megindult a gyűjtő-, rendszerező és nyomdai előkészítő munka a kétnyelvű terminológiai szótárak létrehozása érdekében.

2002-ben kiadták a botanika terminológiai szótárát (GREBNYEVA-LESANKINA

2002), 1999-ben a nyelvészeti terminológiai szótárt (BUZAKOVA 1999), 2001-ben a szomatikus szakszókincs tankönyvét (КОЦСЕВАТКИН 2001) (i. m. 94).

Moszín (2000, 2003a) a mordvin terminológiaalkotás néhány jellemző vonását mutatja be. A mordvin terminológia alapvető forrása sok évtizeden át az orosz és a nemzetközi elemek átvétele volt (МОСЗИН 2003a:94). A kialakult körülmények minimálisra szűkítették a szóalkotás belső, saját nyelvi lehetőségeit, olyannyira, hogy pl. a nyelvjárási szavak használatát is súlyos hibaként bélyegezték meg. Az utóbbi időben nyílt lehetőség arra, hogy a mordvin kultúra életre keltése és fejlesztése érdekében szélesítsék az anyanyelv funkcióit is.

Visszatértek az irodalmi használatba az orosz helyett korábbi mordvin szavak (szóbeli használatuk megvolt), például E *омбомастор* (*ombomastor*) 'külföld' (az orosz *заграница* [*zagranica*] helyett), *валкс* (*valks*) 'szótár' (az orosz *словарь* [*slovar'*] helyett).

Korai lexikográfiai forrásokból elevenítettek fel szavakat, például *ушмо* (*ušmo*) 'hadsereg', *тординге* (*tordinge*) 'háború' stb.

Nyelvjárási szavakat emeltek be az irodalmi nyelvbe, például *тарго* (*targo*) 'a hét', *гизай* (*gizaj*) 'kovács' stb. (МОСЗИН 2000:13).

Új szavakat alkottak:

- szóképzéssel, például *чачовкс* (*čačovks*) 'ösztön', *улевкс* (*ulevsk*) 'esemény' stb.

- szóösszetétellel, például *якшам/гов* (*jakšam/gov*) 'január' (tkp. fagyos hónap - az *ERV*-ben nincs bent - PyJ), *давол/гов* (*davol/gov*) 'február' (tkp. hóvihar hava) (i. m. 14) (az *ERV*-ben nincs bent - PyJ), *эйзюрков* (*ejžurkov*) 'március' (tkp. jégcsap hava), *чадыков* (*čadikov*) 'április' (tkp. árvíz hava) stb. (МОСЗИН 2003c:266).¹¹⁰

Az idő és tér jelölése: *тарго* (*targo*) 'a hét' (az *ERV*-ben még nincs benn, a MÉSZÁROS-SIRMANKINA 2003 már közli - PyJ), *чинола* (*čipola*) 'sorrend' (az *ERV* régiesként tünteti fel, a MÉSZÁROS-SIRMANKINA 2003 megjegyzés nélkül közli - PyJ), *чилисема* (*čilisema*) 'napkelte', *омбомастор* (*ombomastor*) 'külföld' (tkp. másik föld/ország) (az *ERV* nem közli, a MÉSZÁROS - SIRMANKINA 2003-ban megvan - Pyj) (МОСЗИН 2003c:266) stb.

A terminológiaalkotás során a finnugor nyelvek szolgálhatnak egymásnak mintául. Például a mari nyelvben új szó a *моктеммуро* (*moktemmuuro*) 'himnusz' < *мокташ* (*moktaš*) 'dicsérni, dicsőíteni' + *муро* (*muuro*) 'dal' - ennek analógiájára az erzában meg lehetne alkotni a *шнамоморо* (*šnamomoro*) 'himnusz' szót < *шнамс* (*šnamcs* 'dicsérni, dicsőíteni') + *моро* (*moro*) 'dal' (МОСЗИН 2000:14). Az alábbiakban rövid áttekintést adok az egyes terminológiaigényes területeken folyó munkáról.

110 A helyesírás bizonytalanságát mutatja, hogy ugyanazon személy különböző időben közölt adataiban eltérő helyesírást tapasztalunk: *якшам/гов* (*jakšam/gov*) 'január' (МОСЗИН 2000:13), de *якшам/ков* (*jakšam/kov*) 'január' (МОСЗИН 2003c:266).

1) Nyelvtudomány

Zaicz Gábor előbb egy erza, majd egy egy moksa alapú, de egységes mordvinnak szánt nyelvészeti terminológiai jegyzéket állított össze mordvin szakemberek közreműködésével (SIRMANKINA-ZAICZ 2002, ZAICZ-BUTILOV 2004). Mindkét anyagban szinte „kizárólag csak eredeti mordvin tőszavak, illetőleg képzett és összetett szavak találhatók” (ZAICZ-BUTILOV 2004:141). Az összeállítás általában a mordvin nyelvészeti terminológiai elveit Sirmankinával közösen írt tanulmányában rögzíti (ZAICZ-SIRMANKINA 2001). Eszerint „a mordvin szakszókincsben törekedni kellene az egy- és többemű nyelvészeti terminusoknak az egységes és következetes mordvin szóelemekkel történő megnevezésére” (SIRMANKINA-ZAICZ 2002:141 is). Sirmankina szerint a vitaanyagot nem fogadta egyértelmű támogatás (ZAICZ-BUTILOV 2004:142). A moksa-alapú összeállításban alig van idegen szó (*fonem, morfem, pravila*), ugyanakkor vannak nehéz, több elemű szerkezetek (pl. ’jövevényyszó’ *лия кяльста сявф вал [lija kälsta sävf val]* tkr. ’más nyelvből vett szó’ stb.).

Az iskolai tankönyvekben előforduló nyelvtani terminusok helyzetét tekintve át Sirmankina (2003). A kérdés aktuális, mert most készülnek az új generációs tankönyvek az iskolák számára, a felsőoktatás számára pedig a mondattani oktatási segédletek. 1994-ben adta ki Mordvin Könyvkiadó a 9. osztály számára írt erza nyelvtant (ТҮИHOHOBА-RUZANKIN 1994). A szerzők 28 új terminust alkottak meg, de sok orosz eredetűt is megtartottak; egyeseket párhuzamosan használnak (pl. *предложения [predloženíja] ~ валрисьме [valrišme]* ’mondat’ (szó+láncocska) (SIRMANKINA 2003:132). Ugyanakkor a Sirmankina által iskolai használatra készített terminológiai összeállításban a terminusok egy része orosz mintára született, azok egyik-másik eleme orosz eredetű lexéma vagy teljesen orosz, pl. *дѣјствіаіа образоіа обстоја елства* ’módhatározó’, ennek orosz eredetije: *обстоятельство образа действия* (*obstoja elstvo obraza dѣјstvija*) (ZAICZ-BUTILOV 2004:142).

2001-ben adták ki az erza nyelvi programot (СҮГАHКIN – СҮРАЈКINА 2001). Ebben 315 nyelvészeti terminust vezetnek be, lehetőség szerint erza nyelvűeket. Sirmankina sikeresnek ítéli meg pl. a *невтемань вал (ńev etań val)* ’mutatószó’, *раськень вал (raškeń val)* ’rokon szó’ javaslatokat. A terminusok nagyobb része azonban orosz nyelvű, pl. *деепричастия (dѣјepričas ija)*, *действиань образонь наречия (dѣјstvijań obrazoń nařečija)* vagy legalábbis vegyes, mint pl. *диалектној вал (dialektnoj val)* ’nyelvjárási szó’, *калгодо согласной (kalgodo soglasnoj)* ’kemény mássalhangzó’, *келень стиль (keleń s il)* ’nyelvi stílus’ (SIRMANKINA 2003:133).

Tanulmánya mellékletében Sirmankina felsorolja az erza nyelvtankönyvekben használatos mondattani terminusokat, számuk összesen 109. Ezek rövid elemzése az alábbi képet adja:

- egyszavas terminus 17 (az összetett szavakat is idevéve), ebből 7 erza (pl.

валрисьме [val'rišme] 'mondat', *вачкодъкс [vačkodks]* 'hangsúly', *велямо [ve amo]* 'vonzat', 10 orosz;

- kételemű szókapcsolat 55, ebből tiszta erza 31 (például *вайгелень велямо [vajgeleń ve amo]* 'intonáció', *валрисьмень пелькс [val'rišmeń p'elks]* 'mondatrész'), hibrid 18, tiszta orosz (mordvin végződéssel, például *глаголонь сказуемой [glagoloń skazujejoj]* 'igei állítmány' stb.) 6;
- háromelemű szókapcsolat 27, ebből tiszta erza: 11 (például *аволь виде кортамо [avoľ vide kortamo]* 'függő beszéd'), egy orosz elemmel: 13 (például *целень кандовиця пелькс [čeleń kandov'ca p'elks]* 'célhatározói mellékmondat'), két orosz elemmel: 1 (*аволь глаголонь сказуемой [avoľ glagoloń skazujejoj]* 'nem igei állítmány'), mindhárom elem orosz: 2 (például *составной глаголонь сказуемой [sostavnoj glagoloń skazujejoj]* 'összetett igei állítmány');
- a többi három vagy több elemű.

Maticsák (2001) megvizsgálta a nyelvészeti terminológia előfordulásait különböző mordvin kétnyelvű szótárakban. A terminusok lehetnek:

- orosz jövevényszavak, például *abeššiv, akkuza iv* (MATICSAK 2001:53), *спржаžeńija* 'igeragozás' (i. m. 54) stb. – közülük számításaim szerint 82 db egytagú, 14 kéttagú (például *zvonkoj soglasnoj* 'zöngés mássalhangzó' (i. m. 55));
- hibrid szókapcsolatok (19 db); első tag orosz: például *padežeń pe* 'esetrag' (i. m. 55), második tag orosz: például *kelen osnova* 'alapszav' (i. h.);
- mordvin szó, szóképzés útján (3 db): például *valks* 'szótár' < *val* 'szó' (i. m. 54);
- mordvin szóösszetétel vagy szókapcsolat (14 db), például *sića ška* 'jövő idő' (< *sića* 'jövő' + *ška* 'idő' [i. m. 55]), *valmelgaks* 'névtető' (< *val* 'szó' + *melga* 'mögött' [i. h.]);
- neologizmusok (párhuzamosan használatosak az orosz nyelvű terminusokkal – 17 db), például *dialekt ~ kortavks* 'nyelvjárás' (i. m. 58), *suffiks ~ valoń pe ~ padežeń pe* 'toldalék, szuffixum' stb. (i. h.).

Összességében az állapítható meg, hogy a szótárak anyaga alapján a mordvin nyelvészeti terminológia még erősen orosz alapú. Érdeemes volna viszont megvizsgálni az utóbbi évek nyelvészeti monográfiáit is.

2) Társadalmi-politikai terminológia

A modern mordvin társadalmi-politikai terminológia létrehozásának elveit és gyakorlatát Aljamkin elemzi. Ez a terminológia mindkét mordvin nyelvváltozatban megtalálható. Ezen a területen is két elv érvényesül:

- a saját lexikai lehetőségek kihasználása,
- orosz és nemzetközi kifejezések átvétele (ALJAMKIN 2003a:9).

Példák a saját lexikai lehetőségek kihasználására:

– szóképzés: М *уликс* (*uliks*), Е *улевкс* (*ulevks*) 'esemény' < (М, Е) *улемс* (*ulems*) 'lenni'; М *сафкс* (*safks*), Е *саевкс* (*sajevks*) 'eredmény' < (М, Е) *самс* (*sams*) '(meg)jönni' (i. m. 10);

– összetett szavak, szókapcsolatok;

– neologizmusok, új szóalkotások: *ине кужо* (*iñe kužo*) 'parlament', М *лиянь тевс аф шорявома* (*lijañ evs af šořavoma*), Е *лиянь тевс а чорявома* (*lijañ evs a čovořavoma*) 'benemavatkozás';

– jelentésbővítés: М *кочкай* (*kočkaj*), Е *кочкиця* (*kočkića*) 'gyűjtő' > 'választó'; М *полафты* (*polafti*), Е *полавтыця* (*polavtića*) 'helyettesítő, pótló' > 'helyettes' (i. h.);

– tükörfordítások: (teljes): М *идень куд* (*iđeñ kud*), Е *эйдень кудо* (*ejđeñ kudo*) 'óvoda' (tkp. 'gyerekkert', vö. orosz *детский сад* [*dětskij sad*]); (részleges): М *вооруженнай вийхть* (*vooružonnaj vijh*), Е *вооруженной вийть* (*vooružonnoj vij*) 'fegyveres erők';

– erza és moksa nyelvjárási szavak bevonása (i. m. 11).

A saját nyelvi szavak, neologizmusok nem mindig életképesek, például М *мимапяль* (*mimarpjal*), Е *миемапяль* (*mijemarpjal*) 'áru' szó helyett inkább az orosz eredetű *товар* (*tovar*) szót használják (i. h.).

Sejanova a két mordvin nyelv társadalmi-politikai terminológiájának kialakulását mutatja be, mintegy terminológiatörténeti áttekintést adva a szókincs eme rétegéről (SEJANOVA 2003).

3) Orvostudomány

Az anatómiai terminológia a legkevésbé kutatott területek közé tartozik (КОСЕВАТКИН 2003:40). Az erza szótárakban mindössze 716 lexikai egység található, amelyek testrészekre, az emberi organizmusra vonatkoznak (i. m. 42). Sok kifejezés még nem került be a szótárakba, amelyeket pedig az erza nyelvjárásokban aktívan használnak (ilyen mintegy 200 van), s ezek helyett az erza irodalmi nyelvben orosz jövevényszavakat használnak, pl. *скелет* (*skelet*) 'csontváz' – vö. erza *камраз* (*kamraz*), *печень* (*pečeñ*) 'máj' – vö. erza *максо* (*makso*) stb. (i. m. 43).

Zaicz foglalkozik a gyakorlati kétnyelvű szótárakban fellelhető terminusok alapján a terminusalkotás elméleti és gyakorlati kérdéseivel is, s megállapítja, hogy a sok orosz eredetű, különböző területeken használt terminus helyettesítése mordvin szavakkal nem megoldhatatlan feladat (ZAIČZ 2001:88). Példaként a Mészáros–Širmankina (1999) megoldásaiból idéz, pl.: *пежен пиčкавтица* (*pejeñ pičkav ića*) 'fogorvos' (tkp. 'foggyógyító') (i. m. 89).

4) Egyéb területek

Zaicz Gábor (2001) áttekintést ad néhány mordvin zoológiai és botanisztikai terminológiai munkáról, köztük Grebnyeva florisztikai terminológiai szótá-

ráról (GREBNEYEVA 1997). Maga Grebnyeva egy tanulmányában elemezte is a florisztikai terminológia sajátosságait (GREBNEYEVA 2003).

Kocsevatkina (2003) az esküvői szertartás terminológiáját tekinti át s megállapítja, hogy ehhez a tulajdonképpeni esküvői terminusokon kívül hozzátartozik az ún. semleges szókészlet is, közhasználatú szavak és nyelvjárási szókészlet, más területek terminusai, pl. a katonai, az üzleti és a jogi (45).

Misanyin (2003) a vallási-mitológiai terminológia bemutatásával egyszerűsíti a kérdéskör történetét is ismerteti.

*

A fő gond nem a terminológia megalkotásában van, hanem annak elterjesztésében, megszilárdításában, például *гайт* (*gaj*) 'hang' a *звук* (*zvuk*) helyett, *гайтов* (*gaj ev*) 'zöngés' a *звонкий* (*zvonkij*) helyett, *гайтмеме* (*gajt eme*) 'zöngétlen' a *глухой* (*gluhoj*) helyett, *смысл* (*smysl*) 'jelentés' a *значение* (*značenije*) helyett, *валкс* (*valks*) 'szótár' a *словарь* (*slovar'*) helyett stb. (SIRMANKINA 2003:132).

9.2.5.4. A mari nyelvű terminológia kérdései

A Mari Köztársaságban, illetve jogelődjeiben végzett terminológiaalkotási tevékenységről Ivanov adott legújabbán áttekintést (IVANOV I. 2003a).

Az 1920-as, de főként az 1930-as években már létrehozták számos tudományterület (nyelvtudomány, biológia, matematika, fizika, kémia, orvostudomány, mezőgazdaság), illetve a közigazgatás és a társadalmi-politikai élet szakszókincsét. Ezt főként a tankönyvek, a mari nyelvű publikációk terjesztették, s szinte valamennyi kiadványhoz mellékeltek terminológiai jegyzéket. Az 1930-as évek első felében elkészült több terminológiai szótár kézírata is (pl. fizika, kémia, természetismeret, matematika, nyelvtudomány, irodalomtudomány, agrártudomány, orvostudomány, történettudomány), ezeket azonban az 1937-38-as tragikus események miatt már nem sikerült kiadni, s a kéziratok sem maradtak fenn (IVANOV 2003a: 32). A nyelvfejlés eme első szakaszának jellemzője az anyanyelvre való támaszkodás volt. Ennek eszközei:

- jelentésbővítés: *жап* (*žap*) 'idő' > 'grammatikai idő, tempus', *ой* (*oj*) 'gondolat' > 'mondat', *тӱн* (*tün*) 'tő' > 'szótő',
- szóképzés: *ушаш* (*ušaš*) 'összekötni, egyesíteni' > *ушэм* (*ušem*) 'kötőszó',
- szóösszetétel: *ой-лончыш* (*oj-lončäš*) < 'mondat' + 'elemzés' = 'mondattan', *йылме-лончыш* (*jälme-lončäš*) < 'nyelv' + 'elemzés' = 'nyelvtan',
- orosz tükörfordítás: orosz *глухой звук* (*gluhoj zvuk*) > mari *пич йӱк* (*pič jük*) 'zöngétlen hang', orosz *звонкий звук* (*zvonkij zvuk*) > mari *йон йӱк* (*jon jük*) 'zöngés hang',

- orosz kölcsönzés (főképpen a műszaki és természettudományokban, a filozófiában): *мольэкул* (*moljekul*) 'molekula' (orosz: *молекула*) (IVANOV 1975:134–136; CSIRE 1997:41), de ezen a területen is vannak sikeres saját nyelvi szavak, például *рүдеж* (*rüdež*) 'rádiusz' (tkp. *rüdö* 'központ' > 'központból induló'), *йырьюж* (*jârjuž*) 'atmoszféra' (tkp. 'körül (levő)' + 'levegő'), *руштык* (*ruštâk*) 'alkohol' (< *ruštaš* 'lerészegedni' > 'ami lerészegít'), *ешарвий* (*ješarwij*) 'anód' (tkp. 'összekötő erő'), *оксавундо* (*oksavundo*) 'tőke' (tkp. 'pénz' + 'pénzeszköz, gazdagság'), *шанче* (*šanče*) 'tudomány' (mesterségesen alkotott szó) (IVANOV 2003a:33).

A tárgyalt időszakban megalkotott terminusok javarészt ma is a lexikon részét képezik.

Napjainkban újjáélesztik az 1920–30-as évek neologizmusait, például *лүмлө* (*liümlö*) 'híres, neves' (*лүм* 'név') az orosz *известный* (*izvestnij*) helyett, *мутер* (*muter*) 'szótár' az orosz *словарь* (*slovar'*) helyett stb. Már a neves költő, Kolumb is visszaemelt számos, az 1920-as években alkotott szót az irodalmi nyelvbe, például *муштер* (*tošter*) 'múzeum', *кугыжаныш* (*kugâžanâš*) 'állam' (JANDAKOVA 2005:177). Ez az eljárás azonban még mindig kiváltja sok nyelvész dühét, akik a mari nyelv fejlesztését az orosz jövevényszavak bevonásával akarják megoldani (erről IVANOV I. 2000b:115, ТУИОНОВА 2000:291).

Az anyanyelv eszközeinek felhasználásával leginkább a szóképzés, a szóösszetétel, a tőelvonás, a terminologizáció és a metaforizáció révén alkotnak új szavakat.

A képzők aktivizálásával Valentyin Kolumb az 1960-as évek elején számos szót alkotott, például *йомакле* (*jomakle*) 'mesés' < *йомак* (*jomak*) 'mese', *шоньыш* (*šonâš*) 'gondolat' < *шонаш* (*šonaš*) 'gondolni' stb. (ТУИОНОВА 2000:289) A szóösszetételek közül az alárendelő szóösszetétel korlátlan lehetőségeket biztosít a szóalkotásra, főképp főnevek képzésére. A sajtóban számos új szóösszetétel jelent meg, például *түня/ончалтыш* (*tüñaončaltâš*) 'világnézet', *йүштышкаф* (*jüštâškaš*) 'hűtőszekrény' (i. m. 290). Ritkábban alkalmazzák a tőelvonást, pl. *умыл* (*umâl*) 'fogalom' < *умылаш* (*umâlaš*) 'megérteni' (vö. orosz *понятие* [*poňa ie*] 'fogalom' < *понять* [*poňa*] 'megérteni') (i. h.).

A terminologizáció révén az irodalmi nyelv elemei kerülnek sajátos, szakmai kontextusba. Ezáltal jelentésük specializálódik. Pl. *тыглай мутвундо* (*tâglaj mutwundo*) 'hétköznapi szókincs', *йылме кокласе кыл* (*jâlme koklase kâl*) 'nyelvi kapcsolat' stb. (KAZIRO 2005:78).

A hasonlóságok alapján történő jelentésátvitel, a metaforizáció a terminológiaalkotás fontos eljárása. A mari nyelvből erre hoz példákat A. Kuznyecova (2005):

- anatómia: *вӱр/корно* (*wür/korno*) 'véredény' (tkp. *wür* 'vér' + *korno* 'út') (KUZNYECOVA A. 2005:89),

- állattan: *йошкар чер* (*joškař čer*) 'sertésorbánc' (tkp. 'vörös betegség'), *ик/кӱчан* (*ik/küčan*) 'egypatájú' (*ik* 'egy' + *küč* 'pata' + *-n* 'valamivel ellátottságot kifejező képző') (i. m. 90),
- természeti jelenségek: *вӱд/шинча* (*wüđ/šinča*) 'forrás' (*wüđ* 'víz' + *šinča* 'szem') (i. h.),
- növényvilág: *пий/ӱлме* (*pij/jälme*) 'útifű, útilapu' (*pij* 'kutya' + *jälme* 'nyelv') (i. h.).

Az 1920–30-as években alkottak rövidítés révén is új szavakat, ám ez az eljárás nem vált általánossá. Ilyen például az *экукай* (*ekukaj*) 'strucc' < *эн кугу кайык* (*en kugu kajäk*) (tkp. 'a legnagyobb madár') (ТҮЙНОНОВА 2000:290).

Kolumb tudatosan nyelvjárási szavakat is beemelt az irodalmi nyelvbe, például *кӱзга* (keleti mari nyj.) 'tükör', s ugyanígy elavult szavakat is felélesztett, például *иӱргӱ* 'erdő' (JANDAKOVA 2005:177).

A Mari Köztársaságban jelenleg folyó nyelvfejlesztési, terminológia-alkotási tevékenységet – ellentétben az 1920–30-as évek gyakorlatával – nem koordinálják (IVANOV I. 2003a:38). Létrehozták ugyan a terminológiai-helyesírási bizottságot, de gyakorlatilag nem működik (CIPANOV 2005:28). Vanak központi feladatok, amelyeket a Mari Tudományos Kutatóintézet végez, például itt folyik a mari nyelv értelmező szótárának kiadása, de vannak teljesen egyéni kezdeményezések is, amelyeknek eredményeit – például pénzhány miatt – nehéz közkinccsé tenni. Már 2000 előtt elkészült a politikai, matematikai, néprajzi, nyelvtudományi, anatómiai, biológiai terminológiai szótár, s összeállították a növények, madarak és állatok neveinek szótárát, ezek azonban kiadásra várnak (GALKIN 2000: 49; idézi KUZNECOVA 202:227).

Az újabb terminológia-alkotási gyakorlatra a korábbinál mintha kevésbé volna jellemző az anyanyelvi kifejezéshez való ragaszkodás. Gyakoribbak a vegyes vagy kevert szókapcsolatok, amelyeknek egyik eleme orosz, a másik mari, például *гласный йӱк* [*glasnâj jük*] 'magánhangzó' < orosz *гласный звук* [*glasnij zvuk*] 'ua.' (a mariban a szókapcsolat második elemét (orosz *звук* 'hang' fordították le: *йӱк*) (CSIRE 1997:41).

Kuznyecova (2001) beszámol arról, hogy Vasikova (1994) új hegyi csere-misz szótára számos terminust tartalmaz azzal a céllal, hogy a hegyi csere-misz nyelvváltozatban is kialakítsák a terminológiát. A terminológiaalkotás módjai megegyeznek a nemzetközi gyakorlattal:

- jelentésbővítés, szóképzés (pl. *погынаш* [pogənaš] 'gyülekezni' > *погыныш* [pogənəš] 'gyűjteményes kötet' [KUZNECOVA 2001: 44]; *ямак* [jamak] 'mese' > *ямаксы* [jamaksə] 'mesemondó' [i. m. 45]),
- elavult szavak újjáélesztése (pl. *кычынзаиш* [elavult/ [kəčənzaš] 'tartalmaz, magában foglal' > *кычынзыиш* [kəčənzəš] 'tartalom' [i. m. 45]),
- szóösszetétel, szókapcsolat (pl. *ӱрдӱ* [ərdə] 'központ, középpont' + *хала* [hala] 'város' > *ӱрдӱ хала* 'főváros' [i. m. 45]; *вуй* [vuj/ 'fej' + *лӱм* [ləm] 'név' > *вуйлӱм* 'tartalomjegyzék' [i. m. 46]);

- kölcsönzés;
- tükörfordítás: *ёйшке* [əške] 'maga' + *вуйлатымаи* [vujlatəmaš] 'vezetés' > *ёйшке вуйлатымаи* 'önkormányzat' (< orosz *самоуправление* [samoupravlenije]) (i. m. 46.)
- hibrid tükörfordítás: *кок знакан* (kok znakan) 'kétjegyű' (< *знак* 'jegy, jel' [i. m. 46]), *пелефабрикат* (pelefabrikat) 'félkésztermék' (< *фабрика* 'termék, készítmény' [i. m. 46]).

A szótárban nem következetes a helyesírás, főként a szóösszetételek, szószervezetek esetében. Nem világos, mikor kell a szervezetek elemeit egybeírni és mikor külön (i. m. 49), ld. a példák közül a 'főváros' és a 'tartalomjegyzék' mari megfelelőit.

Álljon itt egy rövid áttekintés a terminológiai területén folyó munkákról.

1) Általános nyelvújítás

I. G. Ivanov az egész mari nyelvújítás egyik központi alakja. 2001-ben jelentette meg új szavakat és kifejezéseket tartalmazó, mintegy 1900 tételes munkáját (IVANOV 2001a). Ivanov az új szavak, kifejezések megalkotásakor a mari nyelvre jellemző szóösszetételt és szóképzést alkalmazza, s merít a nyelvjárások szókincséből. Néhány példa az új szavak szótárából (az egyszerűség kedvéért csak latin betűs átírásban), amelyek egyrészt az eljárást szemléltetik, másrészt jelzik, milyen típusú szavak, fogalmak hiányát kell megszüntetni, illetve mely fogalmak oroszból átvett szavát kell anyanyelvi elemekkel kiváltani:

- wuj/wer* 'elnökség' (tkp. fej + hely)
- wuj/oza* 'vezető' (tkp. fej + gazda)
- wuj/jeŋ* 'vezető, parancsnok' (tkp. fej + ember)
- wuj/lüm* 'főcím, cím, felirat' (tkp. fej + név)

- wikter/wuj* 'kormányfő' (tkp. kormány + fej)
- en/wuj* 'parancsnok' (tkp. leg-, nagyon, igen + fej)
- ola/wuj* 'polgármester' (tkp. város + fej)

- biznes/jeŋ* 'üzletember' (tkp. üzlet + ember)
- lümân/jeŋ* 'nagykövet' (tkp. különleges, speciális + ember)
- mer/jeŋ* 'közéleti személyiség' (tp. társadalmi, közéleti + ember)
- üstel/jeŋ* 'hivatalnok' (tkp. asztal + ember)
- šanč/jeŋ* 'tudós' (tkp. tudomány + ember) stb.

2) Nyelvtudomány

Nyelvtudományi terminológiát először G. G. Karmazin (1926), illetve V. A. Muhin (1927) dolgozott ki. Jelenleg a Mari Állami Egyetem Mari Nyelvi Tanszékén folyik terminológiai-alkotási munka I. G. Ivanov professzor vezetésével.¹¹¹

A nyelvtudományi terminológia fejlődését legutóbb Andrianova és Matrosova tekintette át, s egyúttal beszámolt a folyó munkálatokról (ANDRIANOVA 2003, MATROSOVA 2003). A morfológiához kapcsolódó szakszavak közül érdekes, s az észet esetelnevezésekre emlékeztet az egyik lehetséges mari megoldás: az eset elnevezések alapjául a *мо (то)* 'mi, micsoda' névmás áll, ehhez kapcsolják az adott eset ragját, majd a *-лык (lâk)* képzőt és a *вочмык (vočmâk)* 'eset' szót. Pl. *мо-н-лык вочмык (то-н-lâk vočmâk)* 'birtokos eset' (ahol az *-н [-n]* a birtokos eset ragja), *мо-лан-лык вочмык [то-лан-lâk vočmâk]* 'részeshatározó eset' (ahol a *-лан [-lan]* a részeshatározó eset ragja) stb. (ANDRIANOVA 2003:17).¹¹²

3) Színnevek

A mari nyelvben több mint 300 szó van a különböző színekre és színárnyalatokra. Ezek nagy része nyelvjárási szó. A nyelvi gazdagságot érzékletesen mutatják meg a 'piros, vörös' színt és árnyalatait jelentő szavak:

йошкарге (joškarge) 'piros, vörös'
ал (al) 'piros, vérvörös'
чевер (čewer) 'pirosposzsgás, vörös'
кына (kâna) 'rózsaszínű'
кула (kula) 'halványvörös'
энгеж (eŋgež) 'málnaszínű'
ува (uwa) 'rőt, vörössárga'
куксин (kuksin) 'rubinszínű, sötétvörös'
как (kak) 'bíborvörös'
тарай (taraj) 'bíborvörös'
тулза (tulza) 'tűzpiros'.

Artjushkina javaslata szerint a mari nyelvű szinterminológiát az analóg orosz szótárak bevonásával lehet megalkotni úgy, hogy a színskála orosz megfelelőihez hozzárendelik a mari irodalmi nyelvi vagy nyelvjárási szavakat (ARTJUSHKINA 2003:24).

111 Ivanov mari nyelvészeti terminológiai szótára a Berzsenyi Dániel Főiskola Uralisztikai Tanszékének kiadásában jelent meg 2005-ben (*Словарь лингвистических терминов марийского языка / Марла йылмышанче терминологий мутер*. Vocabularia Terminologia – Szerk. Pusztay János, I, Szombathely 2005).

112 Ivanov terminológiai szótárában végül is egy másik elv érvényesülése mellett döntöttek: az egyes esetek elnevezése mintegy körülírja az eset funkcióját, pl. adesszívusz 'адессив, *ѳмбал вочмык (ümbal vočmâk)*, *ѳмбал надеж (ümbal padež)*' (azaz felszínen levő eset), allatívusz 'аллатив, *ѳмбак вочмык (ümbak vočmâk)*' (azaz felszínre eset) stb.

4) Orvostudomány

Kazakova a betegségneveket elemezte. Ezek többsége mari (лѣмѡ [lĕmġo] 'kelés, furunkulus', кѣлмы/мѣжо [kĕlmĕ/mĕžo] 'malária' [tkp. 'hideg' + 'betegség']) (KAZAKOVA 2005:95–96), de számos csuvas eredetű szó is van köztük (кѡкша [kokša] 'furunkulus') (i. m. 96). Sok az orosz jövevényszó is, ezek egy része változatlan formában van meg a mariban (ангина [angina] 'angina, torokgyulladás', аппендицит [appendicit] 'vakbélgyulladás'), másik részüket hangalakilag adaptálták (инфекциѣ [infekcij] 'fertőzés' – vö. orosz инфекция [infekcija], лихорадке [lihoradke] 'láz, hidegrázás' – vö. orosz лихорадка [lihoradka]) (i. m. 97).

5) Biblia

A Bibliafordításokban gyakran megfigyelhető, hogy a mari megnevezés közelebb áll az eredetihez, mint az orosz. Például az oroszban Гефсимания (gefsimanija) 'Getsemáne' található, míg a mari fordításokban Гетсеман (getseman) stb. Célszerűnek látszik tehát az orosz elnevezések figyelmen kívül hagyása. Ugyanakkor nem egyszerű, de nem is áthidalhatatlanul nehéz a pogány terminológia egyeztetése a kereszténnyel. Az Űr (Isten) mari nyelvi fordítása Кѣгоза (kugoza) 'nagy gazda', ennek megfelelően az Űristen: Кѣгоза Юмо (kugoza jumo) 'nagygazda isten', holott az Űr fordítható volna Кѣзу Юмо-нак (kugu jumo) 'Nagy Isten'-nek is. Mindenesetre a mari mitológia és a keresztény vallás sajátosságainak értelmezése után egységesíteni kell a bibliai terminológiát is (PATRUSHEV 2003).

9.2.5.5. A komi nyelvű terminológia kérdései

A komi nyelv mint írott nyelv a XVIII. században csak a templomokban működött. Ebből az időből fennmaradt az 'Istentisztelet' 1000 szót tartalmazó összefüggő szövege, valamint egy 'Társalgás', amelyben mintegy 200 komi szó és 100 rövidebb kifejezés található. Az 'Istentisztelet' nyelvhasználata közel áll a modern komi nyelvhez (GUDIRJEVA 2005:71).

A XVIII. századra a Permi Szent István által alkotott egyházi terminológia javarészt elveszett, sok kifejezésre már orosz jövevényszavakat alkalmaztak, de megőrződtek olyan kifejezések mint вежа лов (veža lov) 'Szentlélek' (i. m. 72).

Ugyanakkor megjelentek új szavak, amelyeket valószínűleg a XVIII. században vezettek be: пан (pan) 'uralkodó, ?főpap', паналѡм (panalġm) 'uralom', дерт (dert) 'igazság' stb.

Az ópermi nyelvben nincs meg számos olyan orosz nyelvi kölcsönzés, amelyek megtalálhatók a XVIII. századi szövegekben, de lehet, hogy ezek is már korábban bekerültek a komi nyelvbe, például бѡчка (bġčka) 'hordó', нѡра (pġra) 'idő', звер (zver) 'állat' stb. (i. h.).

A XVIII. századi komi nyelv két jeggyel jellemezhető:

- 1) nyelvjárási szavak behatolása az írott nyelvbe (*керыны [kerni]* 'tenni, csinálni', *кеммысьны [kettišni]* 'imádkozni',
- 2) jövevényszavak erős beáramlása, főként egyházi terminológia (*милость [milos]* 'kegyelem', *пророк [prorok]* 'proféta' (i. h.).

Az ilyen nyelvfejlesztési előzmények után az 1920-as években kezdődött meg a terminológia-alkotási tevékenység. Az 1917 után az orosz szakkifejezésekre kidolgozott komi megfeleléseket az 1930-as években azonban újra orosz terminusok váltották föl. Ennek volt a következménye, hogy egy 1953-as orosz-komi terminológiai szótár 5000 szava közül 950 volt komi, a többi orosz (RIESE 1995). Ma már érzékelhető a helyzet javulása.

A komiknál nyelvfejlesztő bizottság dolgozik a komi nyelv modernizálásán. 1998 óta mintegy 2000 új szót alkottak a komi nyelvben (HAUZENBERG 2005:166 – Cipanovra hivatkozva). Néhány példa a nyelvújítási eljárásokra:

- neologizmusok az orosz jövevényszavak helyettesítésére, például *zakon* 'törvény' helyett *olöm indöd* 'élet' + 'irányít', *stolica* 'főváros' helyett *jur/kar* 'fő' + 'város', *radio* 'rádió(készülék)' helyett *gor/kud* 'hang' + 'doboz', *televizor* 'televízió(készülék)' helyett *pertas/kud* 'kép' + 'doboz',
- a Permi Szent István és tanítványai által a XIV. század végén, a XV. század elején alkotott szavak felelevenítése, pl. *uri* 'béke', *poltös* 'lélek' stb.,
- nyelvtani terminusok alkotása pl. jelentésbővítéssel: *loktan kad* 'jövő idő', *ötka lid* 'egyes szám' stb. (ezek már szerepelnek a tankönyvekben, ily módon biztosítva elterjedésüket),
- a sajtónak köszönhetően újra használják a régi komi hónapneveket pl. *töv/šör* 'január' (tkp. télközepe), *kos mu* 'április' (tkp. száraz föld) stb. (PUSZTAY 1997a)

Az 1980-as évek végétől számos szakszótár jelent meg (botanikai szótár 1989, anatómiai szótár 1991, zoonímiai szótár 1993, antonima szótár 1992, homonima szótár 1993) (KOKKONEN 1995).

9.2.5.6. Az udmurt nyelvű terminológia kérdései

A nyelvfejlesztés s ezzel együtt a terminológiaalkotás – akárcsak a többi oroszországi finnugor nyelv esetében – az udmurt nyelvet illetően is az 1920–30-as években indult meg. Ekkor kidolgozták és publikálták a helyesírási szabályokat, 1936-ban megjelent a helyesírási szótár. Különböző társadalmi-politikai és tudományos területeknek is kidolgozták a szakszókincsét (TARAKANOV 1998).

A neves költő, Gerd Kuzebaj a finn mintát javasolta a terminológiaalkotásban. Ő maga is mintegy 300 kifejezést alkotott. Az udmurt értelmiség követte őt, s számos sikertelen terminus keletkezett az udmurt nyelv alapján, például *верос (veros)* 'elbeszélés', *кылбур (kilbur)* 'vers', *кылбурчи (kilburči)* 'költő',

азъветлісь (*azvetliš*) 'vezér', *уждун* (*uzdun*) 'fizetés', *азькыл* (*azkyl*) 'előszó', *инкуазь* (*inkuaz*) 'természet', *азинлык* (*azinlyk*) 'siker' stb. Ezek bekerültek az irodalmi nyelvbe, széles körben használják őket.

Az 1930-as években már elkészült és használatban volt az udmurt nyelvészeti terminológia. Az 1930-as évek derekán azonban – akárcsak a többi finnugor népnél – megkezdődött a nemzeti értelmiség üldözése, az általuk alkotott szavakat nem engedték használni, ilyen volt pl. a *кун* (*kun*) 'állam', a *кенеш* (*keňeš*) 'tanács', a *курбон* (*kurbon*) 'áldozat', az *эксэй* (*eksej*) 'cár'.

A 30-as években kidolgozott szakági terminológia (földrajz, matematika, nyelvészet, irodalomtudomány, biológia) – az udmurt nyelvű oktatás megszűnésével – feledésbe merült (TARAKANOV 1998; 2004:244).

Az 1930-as évektől a peresztrojka korszakáig az udmurt szókincs gazdagítása szinte csak az orosz nyelvi kölcsönzésekkel történt. Csupán az 1980-as évek végén kezdődött meg az udmurt nyelv megtisztítása a felesleges orosz jövevényszavaktól, s ekkor fordultak a nyelvjárások felé (MAKSZIMOV 2004: 185). A középső és a déli nyelvjárásokat, amelyek az irodalmi nyelv alapjául szolgáltak, már kimerítették, ezért a marginális nyelvjárások felé kell fordulni. Makszimov az északi nyelvjárásokban rejlő lehetőségekre hívja fel a figyelmet (i. h.).

Az elmúlt 30 évben az udmurt szókészlet gyarapítása, a terminológiaalkotás érdekében érdemi munka nem folyt. Csak az utóbbi 10 évbe kezdett az értelmiség, írók, újságírók, kutatók, foglalkozni a szóalkotással. Ez az udmurt nyelv fejlesztésének 4. szakasza, a terminológiaalkotás időszaka.

1994-ben készült el az udmurt nyelv és a köztársaság többi nyelve megőrzésének és fejlesztésének programja. A megjelölt feladatok:

- az udmurt és az orosz nyelv egyenjogú használata feltételeinek megteremtése,
- azon beosztások és munkakörök meghatározása, amelyekben a hivatás minősítésének feltétele az államnyelvek ismerete,
- az államnyelvek tanulása az oktatási intézményekben,
- az udmurt nyelv tudományos kutatása,
- a tömegkommunikáció eszközeinek fejlesztése,
- az etnikai diaszpóra nyelvének támogatása,
- könyvkiadás, könyvtárügy, technikai ellátásbiztosítása.

Egyúttal kijelentik, hogy az orosz nyelv az interetnikus kapcsolatok nyelve.

A feladatok megoldása érdekében nemzetközi együttműködésre van szükség (KOZMÁCS *mscr.*). A program szerint 2000-ig ki kell dolgozni az udmurt terminológia szabályozását, össze kell állítani a nyelvészeti, irodalomtudományi, pedagógiai, műszaki-technológiai, filozófiai, földrajzi, biológiai kémiai stb. terminológiát, el kell készíteni az udmurt értelmező szótárt (i. m.).

Az 1990-es évek végétől nagy ütemben jelennek meg új szavak az udmurt nyelvben, amelyek a politika és a tudomány – például az irodalomtudomány

– szókincsét gazdagítják (ZAJCEVA T. 2004:86). A tudományos szókincs jelentős részét nem kutatók, hanem – tudományos munkákat oroszból udmurtra fordító – újságírók alkotják (i. m. 89).

1994-ben megjelent a biológiai terminológiai szótár (SZOKOLOV–TUGANYEV 1994) (i. m.).

A terminológiaalkotás a nemzetközileg bevett gyakorlatot követi. Az új javaslatok között a szóképzéssel alkotottak mellett vannak:

- összetett szavak: pl. *вуз/вым* (*vuz/vijt*) 'adó' (áru+vám), *кун/нус* (*kun/pus*) 'címer' (állam+jel), *кун/крезь* (*kun/krež*) 'himnusz' (állam+dallam), *калык/кусно* (*kaljk/kupso*) 'nemzetközi';
- szókapcsolatok: pl. *му пушкес* (*mu puškes*) 'a föld méhe/mélye'; előfordul hibrid megoldás is, pl. *Вылӱ сӱд* (*vil'i sud*) 'Legfelső **Bíróság**' (a félkövéren szedett elem orosz jövevényszó);
- eredetileg szűk használatú dialektizmusok alkalmazása: pl. *мерас* (*me-ras*) 'hagyaték', *кам* (*kat*) 'törvény';
- (XVIII. századi) archaikus szókincs újraélesztése: például *вар* (*var*) 'rab, szolgál', *мер* (*mer*) 'társadalom', *вым* (*vijt*) 'adó', *эль* (*el*) 'ország';
- az archaikus szókincs alapján összetett szavak, illetve szó szerkezetek alkotása, például *эль/кун* (*el'/kun*) 'köztársaság', *ожгар уж* (*ožgar už*) 'katonai szolgálat' stb.

Tarakanov szerint a passzív szókincs elemei közül a nyelv fejlesztéséhez az ún. elavulófélben lévő vagy már elavult elemek járulhatnak hozzá (TARAKANOV 2004:226). Ezek közül feltétlenül újjá kell éleszteni bizonyos vadon élő állatok és madarak nevét, növényneveket, színelnevezéseket, ruha- és szerszámelnevezéseket (i. m. 228). Az 1990-es években sikerrel elevenítettek fel elavult szavakat vagy hoztak létre belőlük új kifejezéseket (pl. *Кун Кенеш* [*kun keńeš*] 'államtanács', *элькун* [*el'kun*] 'köztársaság', *шоркар* [*šorkar*] 'főváros' stb.) (i. h.).

Tarakanov úgy véli, hogy a XVIII–XIX. századi szótárak és nyelvemlékek, az 1920–30-as években megalkotott terminológiai szótárak a modern nyelvfejlesztés leggazdagabb forrásai lehetnek (i. h.).

A terminológiai-helyesírási bizottság működésének rövid ideje ellenére eredményekről is be lehet számolni:

- föllevenítették a hét napjainak – elfeledett – udmurt nyelvű elnevezéseit, a hónapneveket, a nemzeti ünnepek nevét;
- politikai és tudományos terminusok hoztak létre, gyakran tükörfordítás révén, például *Кун Кенеш* (*kun keńeš*) 'államtanács' az orosz *Государственный Совет* (*gosudarstvennij sovet*) helyett, *шор кар* (*šor kar*) 'főváros' az orosz *столица* (*stolica*) helyett, *эмчи* (*emč*) 'orvos', *вошмӱсӱ* (*voš is*) 'helyettes', *возӛс* (*vožos*) 'gazdaság', *ӛрос* (*joros*) 'járás' stb. (TARAKANOV 1998).

A szókincs bővítésének egy lehetséges forrásának tartja a toponímiát Kirillova (2004).

Geraszimova (Maszlakova) a 2002-ben megjelent udmurt helyesírási szótár (*Удмурт кылын [udmurt kilyn]*) nyelvújítási anyagát elemezve megállapítja, hogy a helyesírási szótár – nem lévén udmurt értelmező szótár – részben betölti annak szerepét, amennyiben hozzásegít az új terminusok szocializációjához (GERASZIMOVA [MASZLAKOVA] 2004:52). A mintegy 400 nyelvújítási szó közt megtalálni különböző területek terminusait, például

- a társadalmi-politikai élet: *азьмурт (ažmurt)* '(állam)elnök', *калык өтчам (kalik ötčam)* 'népgyűlés', *ужуретон (užureton)* 'sztrájk' stb. (i. m. 53),
- törvényhozás: *катралдык (katraldijk)* 'törvényhozás', *кункам (kunkat)* 'alkotmány' (i. h.),
- orvostudomány, anatómia: *вирву (virvu)* 'protoplazma', *вирберган (virbergan)* 'vérkeringés' (i. h.),
- piac, kereskedelem: *ужбергатӱсь (užberga is)* 'vállalkozó', *вuzэскерет (vuzeskeret)* 'vámhivatal' (i. h.),
- szociális viszonyok: *визьужасьёс (vižužasjos)* 'értelmiség', *инлык (inlik)* 'státusz' (i. h.),
- katonaság: *ожчи (ožči)* 'katona, harcos', *анткыл (antkil)* '(katonai) eskü, fogadalom' (i. h.),
- vallás: *вӧсьлык (vöšlik)* 'vallás', *лулусьтон (lulušton)* 'gyónás', *интӧро (intöro)* 'Úristen' (i. h.),
- világmindenség, csillagászat: *унсьӧрулос (inšörulos)* 'világmindenség, kozmosz', *инсьӧрму (inšörmu)* 'égitest', *инвис (invis)* 'horizont', *инпурты (inpurty)* 'mennybolt' (i. h.),
- mindennapi élet: *йӧкана (jökana)* 'hűtőszekrény', *езтыл (eztil)* 'villa-mosság, áram', *киवेश (kives)* 'karkötő' (i. h.),
- nyelvészeti terminusok: *бадӟымкыл (badžimkil)* 'alany', *герзет (gerdzet)* 'kötőszó', *кылазь (kilaz)* 'prefixum' (i. h.),
- kultúra: *крезьсузьет (krežsužet)* 'kompozíció', *лулчеберет (lulčeberet)* 'kultúra' (i. h.),
- állami szimbolika: *кун тодметлык (kun todmetlik)* 'állami szimbólumok', *кункрезь (kunkrež)* 'állami/nemzeti himnusz', *куншет (kunšet)* 'nemzeti lobogó', *кунпус (kunpus)* 'állami címer' (i. h.).

A terminusok kialakításának eszközei:

- szuffixáció: *воз/ет (voz/et)* 'elv', *йӧс/лык (jös/ilk)* 'nemzet',
- szóösszetétel: *му/мыц (mu/tus)* 'térkép', *ӧдыкужым (ödikužim)* 'energia',
- régi szavak felélesztése, nyelvjárási elemek bevonása: *кун (kun)* 'állam', *мен (mer)* 'közösség', *йыркыл (jirkil)* 'állítmány', *каб (kab)* 'alak, forma' (i. m. 54),
- tükörfordítás: *асвалан (asvalan)* 'öntudat', *аскивалтет (askival et)* 'önkormányzat', *асмос асьет (asmos asjet)* 'magántulajdon' (i. m. 55).

Az új szóalkotások – ahogy az irodalomtudományi terminusok használata alapján Zajceva T. megállapítja – fokozatosan beépülnek a nyelvbe, például *чеберлыко* (*čeberlĭko*) ’művészi’, *калык кыло* (*kalĭk kĭlos*) ’népköltészet’, *пушгерзет* (*pušgerdzet*) ’szerkezet, struktúra’, *кылбурет* (*kĭlburet*) ’költészet’ (ZAJCEVA T. 2004:90).

9.2.5.7. A manysi nyelvű terminológia kérdései

Elsősorban az új bibliafordítások alapján tájékozódhatunk arról, milyen eszközökkel történik a nyelv megújításának kísérlete.

2000-ben jelent meg Szent Márk evangéliumának új északi vogul próba-fordítása (a vogul anyanyelvű V. Sz. Ivanova munkája, az *Institut for Bible Translation* kiadásában). Ennek elemzését Keresztes László végezte el (KERESZTES 2004). Ebből kiderül, hogy a manysi nyelv esetében ugyanazokat az eljárásokat alkalmazzák, mint az eddig tárgyalt finnugor nyelvek esetében:

- 1) vogul szavak új jelentésben vagy jelentésárnyalatban (azaz jelentésbővítés – Рү): *лылы* (*lälə*) ’lélegzet, lélek, élet’ > ’Szentlélek’, *Тфрум* (*tōrum*) ’ég, istenség’ > ’Isten’ (KERESZTES 2004:76);
- 2) szóképzés: *Ханисътан хум* (*hańištān xum*) ’Mester, Tanító, Rabbi’ (< *ханисъты* [*hańištə*] ’tanít’ (i. h.);
- 3) önálló szavak agglutinálódása képzőkké (tkp. grammatikalizálódás): *йирхатнэ вәрмаль* (*jirxatne wārmal*) ’áldozat’ (tkp. ’áldozó dolog’) (i. h.);
- 4) kopulatív (összefoglaló, mellérendelő) összetételek: *мā-вум* (*mā-wit*) ’föld + víz’ > ’világ’ (i. h.);
- 5) alkalmi szóösszetételek: *хүн-мā* (*xōn-mā*) ’király + vidék’ > ’királyság’ (i. h.);
- 6) régi szó felelevenítése: *исхор* (*ishor*) ’szellem’ (i. h.).

A (orosz, zürjén, tatár) jövevényszavak helyenkénti megtartása mellett új szóalkotásokra vagy körülírásokra is van példa: *Ёмас Ляххал* (*jomas lāxxal*) ’Evangélium’ (tkp. ’jó hír’), körülírások: *Торум ляххал тотнэ хум* (*torum lāxxal totne xum*) ’próféta’ (tkp. ’az Isten üzenetét hozó férfi’) (i. m. 77).

9.2.5.8. A hanti nyelvű terminológia kérdései

A manysihoz hasonlóan itt is a legújabb bibliafordításokon lehet elemezni a nyelvfejlesztési eljárásokat. Widmer (2004) a suriskári nyelvjárásban megjelent legújabb bibliafordítás eljárásait elemzi (Márk evangéliuma).

A kereszténység fogalmai a korábbi fordítók többnyire (orosz, zürjén) jövevényszavakkal fejezték ki. Az új bibliafordításban is találhatók jövevényszavak, de számos neologizmust is alkottak a fordítók.

- 1) Jelentésbővítés: *Турăм* (*turăm*) 'ég, isten, védőszellem, időjárás, idő, természet, világ, alak' > 'szent, ikon, Isten', a legújabb fordításban egyértelműen 'Isten' (WIDMER 2004:131).
- 2) A foglalkozásneveket többnyire melléknévi igenév + '**ember**', 'emberek' szókapcsolattal fejezik ki, pl. *мўвăн рунимты хоям* (*mŭwăŋ rupittə xojat*) 'magvető' (tkp. 'a földön dolgozó ember') (i. h.).
- 3) Grammatikalizáció: *Турăм Хона улты веп* (*turăm xona ultə wer*) 'Isten országa' (tkp. 'Isten uralkodóvá levésének vagy levő dolga' (i. m. 133).

10. EUTHANÁZIA VAGY... – A FINNUGOR NÉPEK JÖVŐJÉNEK FELTÉTELEI

A jövőt és a feladatokat illetően az uráli népeket két csoportra kell osztani:

- a nagyobb lélekszámúakra, ezek a ma még köztársaságban élők, bizonyos nyelvi-kulturális-gazdasági autonómiával s a társadalmi fejlődéshez szükséges kellő számú értelmiségi réteggel rendelkezők, amelyeknek még van túlélési esélyük,
- a kis lélekszámúakra, ezek az autonóm körzetekben élők vagy a csupán valamelyes helyi autonómiával rendelkezők; amely népek kritikusan kis lélekszámuk miatt nehezen fogják túlélni az egységesítő politika következményeit; esetükben azért nehéz a nyelvet és a kultúrát megőrizni, mert nincs kellő számú és súlyú nemzeti értelmiségük, nincs, aki fejlesztené a nyelvet, ébren tartaná az öntudatot; nincs, kinek fejleszteni nyelvet; ebben az esetben marad az értékek gyűjtése, mentése s az asszimilációs folyamat lassítása.

Kétségtelen, hogy az etni(ci)tás, a kisebbségek megmaradását akadályozzák a homogenizáló tendenciák, legújabban a globális kultúra és globális gazdaság és a globális információs hálózat (RANNUT et al. 2003:61).

A negatív tendenciák ellenére nem reménytelen az oroszországi finnugor népek jövője. Ez azonban csak akkor több mint egy megalapozatlanul optimista kijelentés, ha

- a föderális és a helyi politika a nemzetközi jogi normák szellemében bánnik az őslakossággal,
- leállítják a föderáció megkezdett szerkezeti átalakítását, s biztosítják az őslakosság területiális jogait,
- mind föderális, mind helyi szinten visszaállítják a nemzetiségi minisztériumot,
- az érintett népek felhagynak nihilista, depresszív, önromboló magatartásukkal és nyelvük, kultúrájuk, s így népük megmentése, revitalizációja érdekében egészséges öntudatot alakítanak ki (lásd a szomszédságukban élő tatárok, csuvasok, baskírok példáját);¹¹³

113 Jellemző, hogy például a Komi Köztársaságban a legkevésbé a tatárok s más iszlám vallású kisebbségek asszimilálódnak (ROZSKIN, *kézirat*). A tatárok és a csuvasok nagyobb százlékban használják anyanyelvüket, mint például a marik (POPOV 2002:20).

- a finnugor népek nemzetközi példákat követve (lásd például Írország, Wales) szinte az alapokról újrászervezik az anyanyelvi oktatást az általános iskolától az egyetemig, az anyanyelvű sajtót, az anyanyelvű közigazgatást, az anyanyelvű tudományos életet.

10.1. NEMZETKÖZI NORMÁKNAK MEGFELELŐ ÚJ POLITIKAI MAGATARTÁS

Egyetértve Lallukkával (2004, *kézirat*) és más szakemberekkel javasoljuk a finnugor népek és kultúrájuk valamint nyelvük megőrzése érdekében támogató – kisebbségvédelmi – intézkedések kidolgozását. Ezekhez a programokhoz föderális törvényekre, azok végrehajtási utasítására, s leginkább kedvező politikai légkörre van szükség. Az adott törvényi kereteken belül az egyes kisebbségi területeken kell a konkrét terveket kidolgozni. Ezeknek át kell fogniuk az oktatást – az iskola előtti kortól a felsőoktatásig –, a kultúra minden ágát, a tömegtájékoztatót, a kétnyelvűség feltételeinek és gyakorlatának megteremtését, az ügyintézés nyelvi szabályozását és gyakorlatát, a hagyományos életformához kapcsolódó feltételek biztosítását.

A finnugor népek értelmiségi képviselői különböző fórumokon maguk is meghatározzák a feladatokat, ajánlásokat fogalmaznak meg kormányuk számára. Ezek a feladatok minden nép esetében szinte azonosak. Például Moszin a mordvin nép IV. kongresszusán a következő teendőket fogalmazta meg:

- az etnokulturális igények kielégítése,
- a nyelvi jogok biztosítása,
- a nyelv megőrzése és fejlesztése,
- a nemzeti iskola rendszerének tökéletesítése,
- a nyelv funkcióinak kiszélesítése (az erza és a moksa legyen az oktatás, a tudomány, a konferenciák és fórumok, a hivatalos rendezvények, ügyintézés nyelve),
- át kell térni az egyoldalú kétnyelvűségről (azaz a mordvinok kétnyelvűségéről) a kétoldalú kétnyelvűsége (vagyis az oroszok is legyenek kétnyelvűek) – a minisztériumokban, hivatalokban használni kell a mordvin nyelveket,
- a kormány mellett anyanyelvi szolgálatot kell létrehozni (MOSZIN 2005:24).
- létre kell hozni egy helyesírási-terminológiai bizottságot,
- ki kell alakítani a terminológiát a különböző tudományágak, a technika és a képzés területén,
- speciális állami programot kell kidolgozni (*Mordvin nyelvek és a mordvinok etnokultúrája Oroszország régióiban*) (i. m. 25).

*

A 2001-ben elfogadott bécsi manifesztum (*Wiener Manifest zur europäischen Sprachpolitik*) megállapításai és javaslati kitűnően alkalmazhatók – politikai akarat megléte esetén – az oroszországi kisebbségekkel kapcsolatban is. Idézek néhány *alapelvet* oly módon, hogy az ’európai’ jelzőt ’oroszországi’-ra, az ’angol nyelv’-et ’orosz nyelv’-re, az ’Európai Unió’-t ’Orosz Föderáció’-ra cseréltem:

- „Egy **oroszországi** egyesülés projektje csak az **oroszországi** többnyelvűség megőrzésével és támogatásával sikerülhet. Egyfelől nem lehet a demokratikus jogokat idegennyelv-tudáshoz kötni, másfelől az együttélés feltétele a kölcsönös megértés.”
- „Nincs ellentmondás egy lingua franca (többnyire az **orosz**) használata némely munkaterületen és egy más területeken érvényesülő eleven többnyelvűség között...”
- „**Oroszország** számos kulturális vívmánya szorosan kötődik a specifikus nyelvekhez és a szellemtörténeti hagyományokhoz. Az ezekről a nyelvekről és teljesítményükről való lemondás **Oroszország** kulturális sokoldalúságának súlyos korlátozását és elszegényedését jelentené...”
- „A soknyelvűség biztosítása egyfelől az iskolák, felsőoktatási intézmények és a továbbképzés feladata, másfelől a kormányok felelőssége... Fontos elem emellett a meglévő nyelvi gazdagság megőrzése és kihasználása, aminek révén a kisebbségi nyelvek és a bevándorlók nyelvei az általános képzési rendszerbe erőteljesebben integrálódnak.”

Az alapelvek után következzen néhány ajánlás a bécsi manifesztumból:

- „Biztosítani kell valamennyi állampolgárnak a jogot a saját nemzeti és kisebbségi nyelvének elsajátításához és gyakorlásához.”
- „Felszólítjuk az **Orosz Föderációt**, hogy a soknyelvűséget a saját gyakorlatában hitelesebben valósítsa meg
 - a munkanyelvek kánonjának kiszélesítésével...,
 - a nemzeti és a szakmaspecifikus terminológiai állománynak a bekapcsolásával, ide értve a magánszektor is...”
- „A tudományokban biztosítani kell, hogy a sok tudományágban lingua francaként használt **orosz** mellett a mindenkori nemzeti nyelv mint a tudomány nyelve fennmaradjon és tovább fejlődjön. Legalább a humán tudományokban ez alapvető feltétele a tudományterületek és azok sajátos tudáshozama megtartásának. Ez azt jelenti, hogy
 - támogatni kell disszertációk és habilitációk nemzeti nyelvű megírását,
 - a tudományos eredményeket nem olyan minősítési standardokhoz kell igazítani, amelyek a lingua francat részesítik előnyben, ellenkezőleg, díjazni kell a többnyelvű publikációs tevékenységet (főként az ún. nemzeti tudományokban, mint például a történettudomány vagy a nyelvtudomány).”
- „Értelmes tudományos többnyelvűség feltételezi azt a képességet, hogy a

soknyelvű kommunikációs helyzetekben nyelvileg adekvát módon lehet szerepelni.”

*

Ennek az elvárásnak a megvalósulását némely finnugor tagköztársaságban nemcsak a föderációs politika egységesítő lépései akadályozzák, hanem – az attól nyilván nem független – helyi kisebbségellenes törekvések is. Helytálló Popovnak a megállapítása, mely szerint újra megjelentek olyan politikai erők, amelyek folytatják az anyanyelvtől és az ősi kultúrától – az ő példájában a mari nyelvtől és kultúrától – való elidegenítést (POPOV 2002:20). A Marij Elben az utóbbi években végbement, jelentős nemzetközi visszhangot kiváltó események ezt példázzák.

Kétségtől a legrosszabb a helyzet a Mari Köztársaságban. Az 1917 júniusától folyamatosan létező Összmari Szövetség 2002. február 5-én levélben fordult Putyin orosz elnökhöz, hogy orvosolja a marik panaszait, illetve felhívják az orosz elnök figyelmét arra, hogy a Marij El elnöke aláassa az ország tekintélyét (célzás a külföldi tudósításokra) és nemzeti biztonságát. A levélben a tituláris nemzet helyzetében bekövetkezett változásokat bizonyító adatokat sorolnak fel:

- a kedvezőtlen politikai körülmények miatt csökkent a mari nyelven tanulók száma,
- a középfokú oktatási intézményekben bevezették az önkéntességet a mari nyelv tanulásában (ez a köztársaság alkotmánya szerint jogsértő),
- megszüntették az Oktatási Minisztériumban a nemzeti ügyekkel foglalkozó osztályt,
- megszüntették a mari nyelvi helyesírási és a terminológiai bizottság működését,
- csökkent a mari nyelvű könyvek száma (1998-ban 17, 2001-ben 3),
- 14 járásból csak négyben van mari nyelvű újság (1936-ban 14 mari nyelvű járási lap jelent meg 67 ezer példányban, ma a példányszám 28 ezer),
- az ellenzéki véleményeknek helyet adó lapokat csak a köztársaság határain kívül lehet kinyomtatni stb. (PUSZTAY 2003c:806-807)

10.2. ETNIKAI NIHILIZMUS HELYETT ETNIKAI/NEMZETI ÖNTUDAT

Az oroszországi uráli népek nemzeti öntudatának alacsony foka, etnikai nihilizmusa a rájuk nehezedő folyamatos erkölcsi-pszichológiai nyomással (SANDUKOV 1993:41), az erősebb jogának érvényesülésével, e népek történelmé-

nek meghamisításával, a hagyományos kultúra (hit, szokások) kipellengérezésével, az orosz nemzet hatásával magyarázható (RASIN 1993:124, KULIKOV 2004:623).

Az udmurtokra – a nemzeti nihilizmus mellett – a szociális passzivitás a jellemző. A nagyvállalkozásokban nem vesznek részt, a közép- és kisvállalkozásokban is csak egy-egy képviselőjük. A politikában is aránytalanul kevés az udmurt, az Udmurt Köztársaság Államtanácsában 11%, a kormányban 8% (KULIKOV 2005:551). Az érték lényegesen alacsonyabb, mint az udmurtok aránya a köztársaságban (31%).

A Mari Köztársaságban az 1993-as választások után a helyi parlamentben 43% volt a mari nemzetiségűek aránya, ám ez a következő választásokon 30, majd 25%-ra (SHAROV 2002), illetve 21,2%-ra¹¹⁴ csökkent s az utóbbi értékek lényegesen alacsonyabbak, mint a marik aránya a köztársaságban (43,3%).

A Komi Köztársaság 29 fős parlamentjében 4 komi nemzetiségű van, valamint egy fő, aki komi faluban született, de a nemzetiségét illetően nincs adat.¹¹⁵ Az érték alacsonyabb (13,8% ill. 17,2%), mint a komik aránya a köztársaságban (25,2%).

Mordóviában a kormány 37 tagjából 15, a parlament 48 tagjából 10 a mordvin nemzetiségű.¹¹⁶ Eszerint a kormányban a mordvinok aránya (40,5%) valamivel meghaladja a mordvinok lakosságon belüli arányát (különböző források alapján 31,9 ill. 32,5%), a parlamentben viszont jócskán alulmúlja (20,8%).

Mint Moszin megállapítja, az erzak és a moksák mentalitása jelentősen különbözik a rokon és a törökségi népekétől: a mordvinokra a renyheség, valamint a nyelv és a kultúra iránti közöny a jellemző (MOSZIN 2005:22). Ez a megállapítás szinte valamennyi finnugor népre jellemző. Ezért sürgeti Ivanov, hogy mindenek előtt meg kell változtatni a nyelvhez, a kultúrához való nihilista viszonyulást (IVANOV I. 2005:54).

Az orenburgi mordvin diaszpóra egyik képviselője, Tyingajev szerint vissza kell állítani a nép történelmi emlékezetét. Azt írja: „olyan agymosáson mentünk keresztül, hogy már mi is elhittük, hogy másodrendűek vagyunk”... „emlékezzünk arra, hogy a nagyorosz etnosz finnugor szubsztrátumon alakult ki”, „maga Oroszország finnugor és törökségi népek területén alakult meg” (TYINGAJEV 2005:56). Ugyanakkor Kuznyecova szerint helytelen a mari népet – s gondolom, *mutatis mutandis* a többi finnugor népet is, – alacsony fokú nemzeti tudattal vádolni, ehelyett társadalmi-politikai passzivitásról¹¹⁷

114 A 2006. évi Európa Tanácsi jelentés az oroszországi finnugor népek helyzetéről.

115 A 2006. évi Európa Tanácsi jelentés az oroszországi finnugor népek helyzetéről.

116 A 2006. évi Európa Tanácsi jelentés az oroszországi finnugor népek helyzetéről.

117 Mari megye (*oblaszty*) ügyésze egy 1923-ban írt feljegyzésében említi, hogy a mari lakosság többsége írástudatlan és rosszul ismeri az orosz nyelvet. A **hangulat apolitikus**. A szovjet hatalom minden intézkedését **passzívan** fogadja a lakosság (IVANOV V. 2005:232) (kiemelés tőlem – Pyj).

kell beszélni, melynek gyökerei a pogányságba nyúlnak vissza. Az idegen kultúra erőszakos terjesztése (például russzifikáció, europaizáció) megsérti a világgal, a természettel kialakított ősi harmóniát (KUZNETSOVA 2005:119), s ez lehet a konfliktusok forrása.¹¹⁸

Az oroszországi finnugor népeknek volna mire büszkének lenniük. A legújabb kutatások szerint az észak-eurázsiai térség kelet-európai és nyugat-szibériai területeinek a mai finnugor és szamojéd népek ősei az őslakói, azaz egy-két tízezer esztendő múlttal, tehát nyelvvel és kultúrával rendelkeznek. Ők adták nevet a térség folyóinak, tavainak. Ők teremtették meg a térség meghatározó anyagi és szellemi kultúráját. Az utóbbi évszázadokban sikeresen alkalmazkodtak – nem feladva ősi nyelvüket és hagyományaikat – a modernebb korok követelményeihez. A permi írásbeliség a magyar után a legrégebb írásbeliség. A finnugor népek számos nemzetközileg is ismert művészt, író, kutatót és sportolót adtak a világnak.

A nihilista szemlélet megváltoztatása érdekében nemzeti stratégiát kell kidolgozni, aminek elsődleges ideológiai tartalma – ahogy Lauri Honko fogalmaz – a „nemzeti túlélés stratégiája” (HONKO 2000).

- 118 Mindenesetre legalábbis nagyfokú passzivitásra utal, hogy például a Mari Köztársaság lakói – köztük marik is – mennyire tájékozatlanok a különböző mari társadalmi szervezetek létét illetően, amint azt a Mari Tudományos Kutató Intézet 2005 áprilisában végzett kutatása mutatja:

Tud-e az alábbi nemzeti szervezetek létezéséről:	
<i>Összmari Tanács (Mari Kanas)</i>	
1) igen	10,16%
2) nem	68,76%
3) hallottam róla	15,03%
4) nem tudok válaszolni	6,05%
<i>Marij Usem interregionális társadalmi szervezet</i>	
1) igen	38,70%
2) nem	31,89%
3) hallottam róla	26,70%
4) nem tudok válaszolni	2,70%
<i>Mari Nemzeti Kongresszus</i>	
1) igen	13,19%
2) nem	59,46%
3) hallottam róla	20,76%
4) nem tudok válaszolni	6,59%
<i>Tugan tel tatár társadalmi mozgalom</i>	
1) igen	11,03%
2) nem	67,46%
3) hallottam róla	13,95%
4) nem tudok válaszolni	7,57%

(Szbornyik 2005:45–46)

10.3. AZ ANYANYELV MINDENEKELŐTT

Míg a XVIII–XIX. században és a XX. század elején a kérdés az volt, hogy az udmurtokat meg kell tanítani oroszul, a XX. század végén, a XXI. század elején már az, hogy az udmurt nyelvet meg kell őrizni, védeni és fejleszteni kell (VASZILJEVA G. 2005:28). Ez a megállapítás igaz a többi oroszországi finnugor nyelvre is.

A nyelvek fennmaradásának feltétele a funkciók bővítése. Moszin szerint az alábbi területeken kell alkalmazni és/vagy bevezetni a finnugor nyelveket:

- hétköznapi élet,
- szociális-politikai élet,
- hivatalos kapcsolattartás,
- az oktatás (óvoda, közoktatás, felsőoktatás),
- tudomány,
- kultúra,
- tömegtájékoztatás,
- interetnikus kapcsolatok,
- nemzetközi kapcsolatok.

Ez azt jelenti, hogy

- meg kell valósítani a kölcsönös – finnugor–orosz – kétnyelvűséget,
- a finnugor lakosságnak is át kell térnie minden élethelyzetben az anyanyelv használatára,
- biztosítani kell a finnugor nyelvek használatát a tömegtájékoztatásban, valamint a tankönyvkiadásban, a természettudományi, műszaki és egyéb tudományos művek kiadásában (MOSZIN 2003b:14–15).

Fentebb volt már szó az anyanyelv és a nemzet kapcsolatáról, az anyanyelvnek a nemzet fennmaradásában játszott szerepéről. Nem közömbös, hogyan vélekednek a nyelv fennmaradásáról maguk az érintettek és az uralkodó nemzet tagjai. Tanulságos a Komi Köztársaságban végzett szociológiai felmérés erre vonatkozó kérdéssora.

A komi nyelv fejlődésének perspektívája a Komi Köztársaságban

egyenrangú lesz az oroszsal	17% szerint,
helyzete marad, mint eddig volt	68% szerint,
fokozatosan eltűnik	14% szerint.

Korosztályok szerint – az oroszsal egyenrangú lesz

18–34 év közöttiek	13,9%-a szerint,
35–54 év közöttiek	16,3%-a szerint,
55 év feletti	19%-a szerint.

Lakóhely szerint – az oroszal egyenrangú lesz

falusiak	21,7%-a szerint,
városiak	15,8%-a szerint.

Lakóhely szerint – a komi nyelv eltűnik

falusiak	4,4%-a szerint,
városiak	15,8%-a szerint.

Csak a komik szerint

az oroszal egyenrangú lesz:	26,9%
eltűnik:	11,5%

Csak az oroszok szerint

az oroszal egyenrangú lesz:	12,1%
eltűnik:	13,8%

(KONJUHOV et al. 2005:106).

*

Az udmurt nyelv és kultúra válaszüton van, írja Kraszilnyikov. El is tűnhet a globalizálódó világ információs óceánjában, de – ha felnőtt egy új nemzedék, amelyik továbbviszi a nyelvet és a kultúrát, az állam támogatásával – meg is maradhat. Bár vannak kedvező jelek (nyelvtörvény, saját rádió- és tévétársaság létrehozása, udmurt nyelvű elektronikus állami honlap stb.) (KRASZILNYIKOV 2005:115), az udmurt nyelv és kultúra helyzete nem egyértelműen pozitív. Ma a legfontosabb feladat az udmurt nyelv megőrzése és fejlesztése (VASZILJEVA G. 2005:28).

10.3.1. AZ ANYANYELVHASZNÁLAT KEDVEZŐ POLITIKAI ÉS LÉLEKTANI FELTÉTELEINEK MEGTEREMTÉSE

10.3.1.1. Az anyanyelv státuszának erősítése, ismeretének növelése

Érvényt kell szerezni az alkotmány és a nyelvtörvények betűjének és szellemének. Biztosítani kell az anyanyelv használatát az élet minden területén.

Az Orosz Föderációnak még nincs egységes szemlélete a nemzeti kérdés megoldását illetően. Luzgin két lehetséges szemléletet említ a sok közül:

„Egység a sokszínűségben” (Единство в многообразии) és „Sokszínűség az egységben” (Многообразие в единстве) (LUZGIN 2005:71). A lényeg azonban nem a – még oly hangzatos – lózungszerű meghatározásokban rejlik. A siker érdekében meg kell változtatni az oroszországi centralizációs politikát, az állami egynyelvűségre való törekvést, forrásokat kell biztosítani az anyanyelv hosszú távú megtartását biztosító programok számára. Az egyes finnugor köztársaságok nyelvtörvényének megvalósítását elősegítő intézkedéseket kell hozni, ami által rendeltetésszerűen működhet a finnugor nyelvű sajtó, könyvkiadás, elektronikus tömegtájékoztatás, színház. El kell érni, hogy – az 1920-as évekhez hasonlóan – az állami apparátus munkatársai érdekeltek legyenek az adott kisebbségi nyelv használatában. Például Baskortosztánban a különböző területeken dolgozó, baskír nyelvet beszélő munkatársak 25%-os fizetéskiegészítést kapnak, Tatarsztanban szintén támogatják a tatár nyelv használatát (MOSZIN 2005:24). Elengedhetetlen ehhez a nemzeti érzelmű értelmiség kinevelése, majd hatékony tevékenységének lehetővé tétele.

Mivel az anyanyelvtudás a finnugor népek körében nem teljes mértékű, szorgalmazni kell az anyanyelv minél magasabb szintű elsajátítását. Erre vonatkozóan számos kedvező nemzetközi tapasztalat van, amelyek közül pl. a nyelvi fürdőt (nyelvi immerziót) sikeresen próbálták ki pl. Karjalában. Ivanov ugyanezt szorgalmazza a mari származású, de a nyelvet nem vagy nem kellőképpen beszélő gyermekek esetében is (IVANOV I. 2005:54). Az ilyen programokat valamennyi finnugor nép körében be kell vezetni. Ehhez meg kell írni a szükséges módszertani és egyéb szakkönyveket. Ki kell használni az információs technológiákat a (komi) nyelv hatékony tanulása/tanítása érdekében (KOZULINA 2003:257).

Az oroszországi finnugor nyelvek helyzetének kedvező megváltoztatását sürgetik az olyan tények, mint

- a finnugor népek kisebbségi helyzete a saját köztársaság területén belül,
- az asszimilációs folyamatok következtében lecsökkent (bár az utóbbi években növekedni látszó) anyanyelvismeret és anyanyelv-választási arány.

A nemzeti politika egyik legfontosabb feladata éppen ezért a nyelvi szféra tökéletesítése (LUZGIN 2005:69). Azonban minden finnugor nyelv kapcsán minden létező fórumon is megállapították, hogy e nyelvek még nem működnek kielégítően. Poljakov egész jegyzéket állított össze – mordvin vonatkozásban – a megvalósítandó feladatokról a nyelv funkcióinak fejlesztése és kiterjesztése érdekében:

- létre kell hozni a mordvin iskolát; a mordvin gyermekeknek az óvodában meg kell tanulniuk anyanyelvüket,
- a mordvin nyelveket tényleges államnyelvekké kell változtatni; a nyelveknek be kell hatolniuk különböző területekre, ahol azután használni is kell őket,

- tömegtájékoztató eszközök szerepét hangsúlyozva javasolja, hogy javítani kell az újságok nyelvezetét; több tévé- és rádióadásra van szükség; ki kell dolgozni a nyelv normarendszerét,
- folytatni kell normatív kétnyelvű szótárak kiadását, értelmező szótárakat kell kiadni, tudományos nyelvtanokat, tankönyveket a köz- és felsőoktatás számára; meg kell alkotni a terminológiát (POLJAKOV 2005a:73); szabályozni kell a helyesírást,
- meg kell oldani a falu helyzetét – munkahely hiányában ugyanis elvándorol a fiatalság (i. m. 74).

Szaveljeva szerint első lépésként helyre kell állítani a nemzeti iskola rendszert, biztosítani működési feltételeit (pénzügyi támogatás, tankönyvek, szakemberképzés, a pedagóguspálya vonzóvá tétele), valamint össze kell állítani azoknak az állami hivataloknak a jegyzékét, amelyekben megkövetelik mindkét államnyelv ismeretét (SAVELJEVA 2002:90).

Egy udmurtiai szociológiai felmérés szerint a lakosság valamivel több mint egyharmada támogatná, hogy meg kell határozni azokat az állami tisztségeket, amelyekben kötelező volna mindkét államnyelv ismerete (a felmérés e pontjában a megkérdezettek nemzeti hovatartozását nem részletezték):

helyeslem (%)	nem helyeslem (%)	nincs véleményem
37,2	29,5	33,3

(Szociológia – udmurt 2003)

Helyesli – nemzetiségek szerinti bontásban:

oroszek (%)	udmurtok (%)	tatarok (%)
30,1	60,2	22,2

(Szociológia – udmurt 2003)

Cipanov felhívja a figyelmet arra, hogy a jövő szempontjából fontos a nemzeti káderek kinevelése és alkalmazása. Ám komoly gátló tényező a városokban tapasztalható lakáshiány, ami alig teszi lehetővé, hogy a faluról származó értelmiségiek gyökeret verhessenek a városokban (CIPANOV 2003:39).

Hasonló gondolatot fogalmaz meg Pesztova is: a közép- és felsőoktatás modernizálása – új nemzeti felsőoktatásra van szükség, amely a fiatalságot nemzeti öntudatra neveli (PESZTOVA 2005:600). Az új oktatásnak szocializációs, adaptációs feladatokat is el kell látnia – ki kell nevelni a nemzeti elitet a jövő ipari és innovatív folyamataira számára (i. m. 601).

10.3.1.2. Lélektani meggyőzés az anyanyelv hasznáról – a szülők hozzáállása

Meghatározó a szülők hozzáállása. A szülők negatív viszonyulása az anyanyelvhez megfosztja a gyermeket a motivációtól és negatívan befolyásolja tanulmányi eredményét (VENTO 2002:114; RANNUT et al. 2003:72). Szinte valamennyi finnugor nép körében megfigyelhető, hogy a szülők különböző okokra hivatkozva – például a gyermek karrierje – nem tanítják és nem is taníttatják meg gyermekeikkel őseik nyelvét (a mordvinokat illetően lásd KOČEVATKINA 2005:111, ALESKINA 2003:102, a marikra vonatkozóan IVANOV I. 2005:57–58). Egyes iskolai vezetők és szülők szerint nincs szükség az anyanyelvű képzésre, illetve azok oktatására (ALJAMKIN 2003b:189).

Az 1950–70-es években születettek nemzedéke fellép az ellen, hogy gyermekeik komi nyelven tanuljanak (az ő gyermekkorukban volt a legerősebb az asszimiláció) (KOZULINA 2003:255). Ezért hatalmas munkát kell végezni a negatív etnikai sztereotípiák leküzdése érdekében (i. m. 256).

Ha a szülők lemondanak a (karjalai) nyelv otthoni használatáról, a gyermekek anyanyelve óhatatlanul a többség és az iskola nyelve lesz, állapítja meg Vento (2004:31).

Az anyanyelv sorsa a kétnyelvűség alakulásától függ. 1989-es adat szerint Mordóviában az oroszok 3%-a tudott moksául, 4,2%-a erzául, míg a mordvinok 80,4%-a szabadon beszélt oroszul. Az egyoldalú kétnyelvűség veszélye, hogy fennáll a nyelvcsere lehetősége (SCSEMEROVA 2000:328).

A gyermekekkel születésüktől kezdve anyanyelven kell beszélni. A kétnyelvű családban következetesen ki-ki a saját anyanyelvén beszéljen a gyermekkel (i. m. 329).

Változtatni kell a vegyes házasságokban a nyelvhez, a kultúrához való viszonyon. Például a nős/férjezett marik 10%-a vegyes házasságban él, a másik fél többnyire orosz, s ezekben a házasságokban a gyermek már nem mari (KATAJEVA 2005:86). Hasonló a vélemény a mordvinokat illetően is (ALESKINA 2003:102). A kétnyelvű családokban törekedni kell arra, hogy a gyermekek mindkét szülő nyelvét megtanulják. A jelenlegi tapasztalat azt mutatja, hogy csak a finnugor nyelvű lakosság kétnyelvű, az oroszok gyakorlatilag egynyelvűek.

Udalova szerint a mononacionális házasságok jelentősége az (északi) etnoszok megőrzésében van, a vegyes házasságok viszont az (északi) etnoszok fejlődését, adaptációs készségét segítik elő (UDALOVA 2004:558). Az adaptáció végeredménye viszont az etnikai jelleg teljes feladása lesz.

Felvilágosító tevékenységet kell folytatni a szülők között, hogy az anyanyelvű iskola – az orosz nyelvűvel szemben – nem jelent hátrányt gyermekeik előmenetele szempontjából (az érveket lásd a 4.4.1. pontban).

10.3.1.3. A kölcsönös kétnyelvűség megteremtése a finnugor népek lakta területeken

A kisebbségek szinte kivétel nélkül két- vagy többnyelvűek, ami az orosz többségről csak kivételes esetekben állítható (ld. fentebb). A nyelvi konfliktusok elkerülésének egyik leghatásosabb eszköze: állami szinten kell meghirdetni a két- vagy többnyelvűség programját Oroszország, annak köztársaságai, megyéi lakossága számára (KUDRJAVCEVA-SABYKOV 2002:45).

A tagköztársaságokon belüli általános kétnyelvűség sürgetik valamilyen köztársaság szakemberei. Kocsevatkina a harmonikus kétoldalú kétnyelvűség elérésének szükségességéről beszél (KOCSEVATKINA 2005:111), Kadakin szerint is a harmonikus kétnyelvűség a megoldás (KADAKIN 2005a:70). Szuvorova szerint meg kell valósítani a kétoldalú kétnyelvű képzést az iskolákban (SZUVOROVA 2005:165).

A soknyelvűség elősegítése érdekében a mordvinoknál programot hirdettek meg, amelynek jelszava: a soknyelvűség az integráció és a fejlődés kulcsa (KADAKIN 2005a:72). Aktívabban kell alakítani az elemi iskolában a kétoldalú kétnyelvűséget; kiegyensúlyozott óraszámokat kell kialakítani az orosz és a nemzeti (nem orosz) irodalom és népköltészet tantervében, s ehhez biztosítani kell az oktatási-módszertani és az anyagi-technikai feltételeket a nemzeti iskolák számára.

Úgy tűnik, a közeg sem egyértelműen kedvezőtlen, amint azt a mari diákság és felnőtt lakosság körében végzett felmérés mutatja. Eszerint az orosz nyelvű diákok érdeklődése – az életkor és az iskolai végzettség növekedésével – nő a mari nyelv iránt. Az orosz tanulók 5,7%-a tartotta szükségesnek a mari nyelv kötelező oktatását minden iskolában, a közép- és felsőfokú diákok esetében ez a szám 13,4%, a felnőtt lakosság még lojálisabb (KUDRJAVCEVA-SABYKOV 2002:44). Ez az eredmény csak hangsúlyozza, mekkora a felelősségük a szülőknek, a pedagógusoknak, az állami tisztségviselőknek és politikusoknak.

Az alábbi táblázat azt mutatja meg, változott-e az orosz nyelvű népesség viszonya a mari nyelvhez és kultúrához:

	orosz		mari		tatár	
	1994 (%)	2001 (%)	1994 (%)	2001 (%)	1994 (%)	2001 (%)
javult	18,4	22,3	27,8	27,3	19,8	26,2
romlott	4,2	4,2	2,2	12,4	2,3	9,2
nem változott	33,9	49,2	25,6	34,5	10,5	27,7

(KUDRJAVCEVA-SABYKOV 2002:30)

Azaz az oroszok szerint a helyzet javult vagy nem változott, a marik szerint romlott vagy nem változott.

- A kétnyelvűség bevezetésének a Mari Köztársaságban jó alapjai vannak:
- 1994-ben az orosz lakosság 3,4%-a tudott mari nyelven írni, olvasni, beszélni (vagy ezek közül valamelyiket, ha nehezen is), 2001-ben 9,9%,¹¹⁹
 - 1994-ben ezen kívül 8,6% értett, de nem beszélt mari nyelven, 2001-ben 10,1%,
 - fél viszont az orosz lakosság többsége (60,8%), amelyik nem is akarja elsajátítani a mari nyelvet (ebben partnerek a tatárok is - 50,7%, s a marik egy része - 18,4%) (KUDRJAVCEVA-SABYKOV 2002:45)

10.3.2. A NEMZETI ISKOLA INTÉZMÉNYÉNEK HELYREÁLLÍTÁSA

Az anyanyelv művelése, ápolása a családban kezdődik, s az iskolában folytatódik. Hatékonyságát a megfelelő iskolarendszer tudja garantálni, olyan iskolarendszer, amelyik nem mossa össze az anyanyelven oktató, az anyanyelvet oktató és az anyanyelvi fakultatív foglalkoztatást nyújtó iskolákat. Az iskola szerepének jelentőségét fokozza az a tény, hogy a szülők nemzedéke nem mindig tudja vagy vállalja - eredeti - anyanyelvét, s így nem is adja tovább gyermekeinek.

Vissza kell állítani a nemzeti iskola intézményét, ahogy azt a Mari Köztársaság esetében Ivanov (IVANOV I. 2005a), a mordvinok esetében Poljakov (POLJAKOV 2005a) is sürgeti.

Fentebb már esett szó a nemzeti iskola lényegéről, itt csak a lényeges pontokat ismétlem meg. „Az oroszországi népek nemzeti felemelkedésének állami programkoncepciójában” három feladatot írtak elő a nemzeti iskola számára:

- 1) a nemzeti kultúrák translációja és a nemzeti öntudat kialakítása az új nemzedékekben; figyelembe véve, hogy: minden gyermeknek joga van bizonyos szintig az anyanyelvén és a saját nemzeti kultúra alapján tanulni;
- 2) a soknemzetiségű államban harmonizálni kell az interetnikus viszonyokat;
- 3) biztosítani kell a nemzetközi szintű képzést, a civilizáció fejlődésének modern szintű elérését (KATAJEVA 2005:76-77).

Vasziljeva az udmurt oktatásra vonatkoztatva foglalja össze a nemzeti iskola most már konkretizált feladatait, ám meghatározásai az oroszországi viszonyok között általános érvényűek is lehetnek. Eszerint a nemzeti iskola jellemzői, feladatai:

- a személyiség szocializációja a modern társadalomban,
- az anyanyelv (adott esetben az udmurt) jó ismerete,

119 A szövegben 9,6% van, a táblázat adatai 9,9%-ot adnak ki.

- toleráns ember kinevelése,
- az életkornak megfelelő orosz nyelvtudás,
- jó tanulmányi eredmény a többi tantárgyban,
- egy harmadik nyelv (lehetőleg külföldi) elsajátítása,
- a környezet ökológiájának, földrajzának tanulmányozása,
- az udmurt nép hagyományainak, kultúrájának és történelmének ismerete (VASZILJEVA G. 2005:29).

A nemzeti képzés koncepciója a kétnyelvűség elsajátításának gondolatán alapul, de az udmurt gyermekek udmurt nyelvre vagy udmurt nyelven való tanítása is feladata (i. m. 30), ennek módszereit kutatják. Cél tehát a kétnyelvűség elsajátításának megújítása és fejlesztése (i. m. 29).

Az iskola hatékony működését a szükséges feltételek megteremtésével (anyanyelven tanítani tudó pedagógusok, megfelelő szintű, anyanyelven megírt tankönyvek) biztosíthatják. Az oktatás segít az új fogalmak anyanyelvi kifejezéseinek elterjesztésében, s így a gyakorlatba ülteti át a terminológiaalkotás eredményeit.

10.3.3. A SAJTÓ SZEREPE

Az anyanyelv megőrzésében és fejlesztésében a sajtónak rendkívül fontos szerepe és felelőssége van. Ennek a felelősségvállalásnak alapvető feltétele, hogy a sajtó egyáltalán létezzen s a szabad sajtó létezhesen. Ezzel szemben – mint azt az utóbbi évek mariföldi eseményeiből is láthatjuk –, a szabad, a kormányt bíráló sajtó egyre nehezebb helyzetbe kerül. Nem rózsás azonban a nem ellenzéki sajtó helyzete sem. Fentebb esett róla szó, hogy a napilapok példányszáma csökken, a járási újságok megszűnése általános jelenség, a finnugor nyelvű rádió- és tévéadások idejét radikálisan csökkentették (a mari helyzetre nézve lásd IVANOV I. 2005:63). Az anyanyelvű sajtónak fel kell vállalnia az anyanyelv fejlesztési eredményeinek terjesztését, sőt, a maga területén az anyanyelv szókincsének gyarapítását is. Az erre vonatkozó tapasztalatok – lásd fentebb Kelmakov elemzését az udmurt nyelvű sajtóról – nem rózsások, de – mint a sajtóról szóló fejezetben (7.3.) olvashattuk – vannak pozitív példák is.

10.3.4. NYELVFEJLESZTÉS

Minden finnugor tagköztársaságban – ahol még nincs – létre kell hozni a nyelvfejlesztő vagy terminológiai bizottságot, és biztosítani kell működésük erkölcsi, szakmai és pénzügyi feltételeit. Megengedhetetlen, hogy az anyanyelv ügye csupán néhány lelkes és elhivatott szakember magánügye legyen. A szakembereknek – nyelvészeknek s a különböző tudományterületek művelőinek – össze kell fogniuk a nyelv fejlesztése érdekében.

A tennivalók:

- Ki kell dolgozni a terminológiaalkotás szempontjait, ehhez megvannak már a kitűnő helyi tapasztalatok is.
- Ki kell jelölni azokat a területeket, amelyeken elengedhetetlenül szükség van speciális szókincsre, s meg kell kezdeni az eddig végzett munka összegzését, illetve meg kell kezdeni új munkálatokat.
- Meg kell tervezni a terminológia meghonosításához szükséges szakmai és társadalmi vitákat.
- Meg kell szervezni, hogy a sajtó működjön közre az új terminológia terjesztésében.
- Biztosítani kell az anyanyelvű sajtó nyelvi minőségének ellenőrzését.
- Meg kell tervezni és meg kell valósítani az új generációs iskolai tankönyvek megírását, amelyekbe szervesen beépülnek az egyes szakterületek terminusai.

A hatalmas munkához igénybe lehet venni külföldi segítséget. Elsősorban a három önálló finnugor állam közreműködésére lehet számítani.¹²⁰

10.3.5. VONZÓ NYELVI PROGRAMOKAT A GYERMEKEKNEK

Az anyanyelv megmentését a legifjabb korosztállyal kell kezdeni. Az iskolai oktatás, a nyelvi „fürdő”, a táborok mellett ki kell használni a számítógép, az internet, a mobiltelefon lehetőségeit. Korábban, a nyelvek jövőjéről szólva említettem, hogy szakemberek szerint azoknak a nyelveknek van nagyobb esélyük a fennmaradásra, amelyekre lefordítják a Microsoft, a mobiltelefonok programjait, menüjét.

Pasanen karjalai példák alapján javasolja, hogy az óvodásoknak szervezzenek ún. nyelvi fészkeket. Ebben a programban a gyermekek gyorsan eljutnak a nyelv megértéséig, bár az aktív nyelvhasználatban vannak nehézségek (PASANEN 2004:119).

Az internetet, a multimédiát tervezik bekapcsolni a finnugor népek orosz nyelvre való oktatásába (lásd a mordvinoknak a marikkal kialakított közös programját: „A soknyelvűség a fejlődés és az integráció kulcsa”) (KADAKIN 2005a:72). Miért ne lehetne hasonló programokat kialakítani az anyanyelvi oktatás érdekében?

A fiatalok megnyerését elősegíti az esztrádzene, a pop és egyéb zene megszólalása az anyanyelven. Erre már vannak kedvező példák szinte valemennyi népnél (a marikra és a mordvinokra vonatkozóan saját tapasztalattal is ren-

120 Itt – ismételten és a segítségnyújtás szándékával – említem a Berzsényi Dániel Főiskola Uralisztikai Tanszékének idevágó kutatási, tudományszervezési és kiadói programját, amelynek keretében például terminológiai szótárakat adunk ki, konferenciákat szervezünk egyebek között terminológiai kérdésekről.

delkezem, a mordvin helyzetről Moszin [2005:76] ír). Ugyanakkor Jermuskin arról számol be, hogy a Mordvin Színház színészei saját kezdeményezésre ingyen szinkronizáltak erza nyelvre rajzfilmeket. Ezeket nagy szeretettel nézték a gyerekek, mégis levették őket a mordvin televízió műsoráról (JERMUSKIN 2003:26–27).

10.4. AZ ISKOLÁZOTTSÁGI SZINT JAVÍTÁSA

A felsőoktatás számai az oroszországi finnugor népek körében nem mondhatók kedvezőnek. Egy 1989-es adat szerint a 100 000 főre eső felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma:

komik	133
mordvinok	188
marik	166
udmurtok	155
hantik és mansjik	113
karjalaiak	106
komi-permjákok	83

(MARKOV 2003:7)

Összehasonlításként lásd

burjátok	354
abházok	327
kalmükök	304
<i>oroszok</i>	<i>190</i>

(i. h.)

Tehát a finnugor népek nem érik el a nem túl magas orosz átlagot sem, míg más őslakos népek esetében az arány az orosz átlagnak több mint másfélszerese. Van tehát min javítani, de ehhez fel kell ismerni a felsőoktatás szerepét, fontosságát.

A Mari Köztársaságban a 15 év feletti, valamilyen iskolai végzettséggel rendelkező lakosság száma 539 100; ebből:

- 225 500 (41,8%) mari
- 263 000 (48,7%) orosz
- 31 200 (5,8%) tatár
- 6 100 (1,1%) csuvas,

a felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma:

marik 24 100 (4%)

oroszok 52 300 (8,7%)

tatórok 4 500 (0,8%)

csuvasok 1 300 (0,2%) (*Szbornyik* 2005:15).

Azaz a lakosság arányához viszonyítva a tatárok és csuvasok a „helyükön” vannak, az oroszok között valamivel a lakosságarány fölött, a marik esetében valamivel a lakosságarány alatt van a felsőfokú végzettség.

A *FUSPR* fontos statisztikai összeállításokat tartalmaz az oroszországi finnugor és szamojéd népekről. Az alábbiakban az iskolai végzettség mutatóit a *FUSPR* alapján tekintjük át.

Karjalaiak (1000 főre)

	Iskolai végzettséggel rendelkezők							Iskolai végzettséggel nem rendelkezők
	szakmai				általános			
	felső-fokú	nem teljes felsőfokú	középfokú szakképzés	általános iskola	közép-iskola	általános iskola	elemi iskola	
köztársasági összes	137	22	278	175	149	147	77	8
férfi	118	21	252	223	155	157	63	4
nő	153	23	301	136	143	139	88	11
karjalaiak összesen	104	17	256	211	122	150	127	13
férfi	81	15	222	282	135	157	100	6
nő	122	19	281	157	113	144	147	17
városi	164	27	299	158	154	130	54	5
férfi	145	26	277	201	159	139	42	2
nő	180	28	317	123	150	123	64	7
karjalai városi	146	25	295	188	132	127	81	6
férfi	122	23	270	249	144	132	58	2
nő	162	27	312	145	124	124	97	9
falusi	56	8	216	229	130	197	146	17
férfi	42	7	176	288	144	208	124	10
nő	68	8	252	176	118	188	165	24
karjalai falusi	53	8	208	240	110	177	183	20
férfi	36	7	169	320	124	186	147	11
nő	68	8	241	174	97	170	213	28

(*FUSPR*, 16–17.)

1) A felsőfokú végzettséggel rendelkező karjalaiak aránya alacsonyabb, mint a köztársasági átlag.

- 2) A felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében több a nő, mint a férfi.
- 3) A városi lakosság iskolai végzettsége magasabb, mint a falusié.
- 4) A szakmai általános iskolát végzettek körében a karjalaiak átlaga magasabb, mint a köztársasági átlag.
- 5) A csak elemi iskolát végzettek körében a karjalaiak átlaga magasabb, mint a köztársasági átlag.
- 6) Az iskolázatlanok körében a karjalaiak átlaga magasabb, mint a köztársasági átlag.

Mordvinok (1000 főre számolva)

	Iskolai végzettséggel rendelkezők							Iskolai végzettséggel nem rendelkezők
	szakmai				általános			
	felsőfokú	nem teljes felsőfokú	középfokú szakképzés	általános iskola	középiskola	általános iskola	elemi iskola	
összlakosság	145	25	238	146	203	126	92	21
férfi	130	25	225	195	222	129	64	6
nő	157	26	248	106	187	124	115	33
mordvinok össz.	126	22	222	159	202	125	112	32
férfi	120	22	210	225	220	124	72	7
nő	132	22	232	105	186	125	145	52
városi	187	34	263	141	205	107	47	9
férfi	169	34	251	176	216	110	34	3
nő	201	35	272	114	197	104	56	14
mordvinok városi	177	36	257	156	218	98	46	12
férfi	170	35	243	196	226	98	30	3
nő	183	36	268	124	212	98	59	20
falusi	83	12	200	154	198	154	160	39
férfi	75	12	189	222	229	155	108	10
nő	90	12	210	94	171	154	206	63
mordvinok falusi	86	11	195	162	188	146	165	47
férfi	79	11	185	248	216	145	105	11
nő	91	11	203	90	165	147	215	77

(FUSPR, 48–49.)

- 1) A mordvin felsőfokú végzettségűek száma az 1989-es értékhez képest (100 ezer főre 188) csökkent.
- 2) A mordvin felsőfokú végzettségűek átlaga alacsonyabb, mint a köztársasági átlag.
- 3) A nők között az iskolai végzettség legtöbb fajtájában magasabb átlagok figyelhetők meg, mint a férfiaknál, ugyanakkor a nők körében magasabb az iskolázatlanok száma, mint a férfiak között.

- 4) A mordvinok aránya a szakmai általános iskolát végzettek körében magasabb, mint a köztársasági átlag.
- 5) A csak elemi iskolai végzettségűek aránya a mordvinok körében magasabb, mint a köztársasági átlag.
- 6) Az iskolázatlanok száma a mordvinok körében magasabb, mint a köztársasági átlag.

Marik (1000 főre)

	Iskolai végzettséggel rendelkezők							Iskolai végzettséggel nem rendelkezők
	szakmai				általános			
	felsőfokú	nem teljes felsőfokú	középfokú szakképzés	általános iskola	középsiskola	általános iskola	elemi iskola	
összlakosság	142	22	256	169	163	147	85	12
férfi	131	20	239	217	173	152	59	5
nő	151	23	271	129	155	142	107	18
marik össz.	95	15	237	217	163	162	97	13
férfi	88	13	222	277	173	163	59	5
nő	100	16	250	169	154	161	129	20
városi	179	29	285	144	169	125	56	7
férfi	171	27	268	179	174	132	41	2
nő	187	30	299	116	164	120	68	10
marik városi	133	26	293	194	183	124	43	5
férfi	136	23	275	225	184	130	26	1
nő	175	37	410	228	244¹²¹	160²⁷	74	11
falusi	75	9	205	214	152	186	138	21
férfi	64	8	192	281	170	186	90	9
nő	84	10	216	154	136	186	182	32
marik falusi	68	7	198	234	148	189	136	19
férfi	58	6	187	310	166	184	81	7
nő	77	8	207	167	133	193	185	29

(FUSPR, 43-44.)

- 1) A falusi lakosság átlagos iskolai végzettsége alacsonyabb, mint a városié.
- 2) A felsőfokú végzettségűek között a marik aránya lényegesen alacsonyabb, mint a köztársasági átlag.
- 3) A felsőfokú végzettségűek között a nők aránya magasabb, mint a férfiaké.
- 4) A középfokú szakképzést végzett városi lakosság körében magasabb a marik számának értéke, mint a köztársasági átlag.

121 A cella adatai számtanilag nem lehetnek igazak, de nem állnak rendelkezésemre a pontosítást lehetővé tevő számok.

- 5) Az általános iskolát végzettek körében a marik átlaga magasabb, mint a köztársasági átlag.
- 6) Az iskolázatlanok körében nincs lényeges eltérés a marik és a köztársasági átlag között.

Komik (1000 főre)

	Iskolai végzettséggel rendelkezők							Iskolai végzettséggel nem rendelkezők
	szakmai				általános			
	felsőfokú	nem teljes felsőfokú	középfokú szakképzés	általános iskola	középiskola	általános iskola	elemi iskola	
összalakosság	122	23	314	161	155	154	58	8
férfi	108	22	286	199	164	164	47	5
nő	135	24	339	126	148	145	68	10
komik össz.	101	17	288	179	130	185	89	12
férfi	81	15	242	233	141	206	76	6
nő	116	19	322	137	121	169	99	16
városi	142	28	339	143	164	131	41	5
férfi	129	27	319	173	169	140	32	4
nő	153	28	357	117	158	125	49	7
komik városi	149	26	353	139	141	134	50	7
férfi	134	26	329	172	148	148	39	4
nő	159	27	369	117	137	125	58	9
falusi	60	10	234	215	131	223	112	15
férfi	44	8	190	272	149	237	92	8
nő	76	12	278	159	113	210	130	22
komik falusi	56	9	227	215	119	232	125	17
férfi	38	6	173	282	135	252	105	8
nő	72	11	274	158	105	215	142	24

(FUSPR, 31)

- 1) A teljes felsőfokú végzettségűek között több a nő, mint a férfi.
- 2) A komi teljes felsőfokú végzettségű lakosság nem éri el a köztársasági átlagot.
- 3) A városi lakosság körében a teljes felsőfokú végzettséggel rendelkező komik száma magasabb, mint a megfelelő köztársasági átlag, ennek megfelelően a falusi lakosság körében a komik aránya alacsonyabb.
- 4) A középfokú szakképzés végzettségűek köztársasági átlaga magasabb, mint a komiké.
- 5) A városiakok esetében a komik átlaga magasabb, mint a köztársasági átlag, ennek megfelelően a falusi lakosság körében alacsonyabb.
- 6) Az általános iskolákban végzettek között a komik aránya magasabb, mint a köztársasági átlag.

- 7) A férfiak aránya magasabb, mint a nőké.
- 8) A falusiak aránya magasabb, mint a városiaké.
- 9) A csak elemi iskolát végzettek aránya a komik körében magasabb, mint a köztársasági átlag,
- 10) a városi lakosság körében alacsonyabb, mint falun,
- 11) a nők körében magasabb, mint a férfiak közt,
- 12) az iskolázatlanok körében a köztársasági átlag magasabb, mint a komiké,
- 13) a városlakók körében alacsonyabb, mint falun,
- 14) a nők körében magasabb, mint a férfiak között.

Komi-permjákok (1000 főre)

	Iskolai végzettséggel rendelkezők							Iskolai végzettséggel nem rendelkezők
	szakmai				általános			
	felsőfokú	nem teljes felsőfokú	középfokú szakképzés	általános iskola	középsiskola	általános iskola	elemi iskola	
összlakosság	60	9	255	217	100	199	140	20
városi	106	16	332	155	118	181	81	11
falusi	43	7	226	240	93	205	162	24
komi-permjákok össz.	55	8	253	230	88	182	160	24
városi	97	15	338	166	105	166	98	14
falusi	41	6	224	252	82	187	182	27

(FUSPR, 35)

- 1) Az összlakosság és a komi-permjákok átlagértékei között nincsenek nagy eltérések, mivel a lakosság nagyobb részét a komi-permjákok teszik ki, s az ő értékeik erősen befolyásolják az AK átlagértékeit.
- 2) A felsőfokú végzettségűek között a komi-permjákok értékei alacsonyabbak, mint az AK átlaga.
- 3) Az iskolázatlanok között a komi-permjákok átlaga magasabb, mint az AK átlaga.
- 4) A városiak között magasabb a felsőfokú végzettségűek és alacsonyabb az iskolázatlanok aránya, mint falun.
- 5) A komi-permjákok között magasabb az elemi iskolai végzettségűek aránya, mint az AK átlaga.

Udmurtok (1000 főre)

	Iskolai végzettséggel rendelkezők							Iskolai végzettséggel nem rendelkezők
	szakmai				általános			
	felsőfokú	nem teljes felsőfokú	középfokú szakképzés	általános iskola	középiskola	általános iskola	elemi iskola	
összlakosság	136	22	250	150	209	146	75	10
férfi	125	21	215	191	232	154	55	5
nő	146	23	279	116	189	139	92	14
udmurtok összesen	90	14	228	176	217	160	101	13
férfi	80	13	183	225	261	165	67	6
nő	98	16	264	137	182	156	128	19
városi	162	27	270	138	211	129	54	6
férfi	155	26	242	173	224	134	40	3
nő	168	28	292	110	201	124	66	9
udmurtok városi	111	21	262	172	228	134	64	7
férfi	105	19	230	210	254	135	41	3
nő	115	22	286	144	209	133	80	10
falusi	73	10	201	178	203	188	127	30
férfi	60	9	151	232	249	198	91	10
nő	86	11	246	129	162	179	160	28
udmurtok falusi	71	9	198	179	208	182	134	19
férfi	59	8	144	236	267	188	89	9
nő	82	10	243	131	158	177	172	27

(FUSPR, 54)

- 1) A felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében az udmurtok összesített aránya, valamint a városi lakosság körében lényegesen alacsonyabb, mint a köztársasági átlag.
- 2) A felsőfokú végzettséggel rendelkező falusiak aránya alacsonyabb, mint a városban élőké.
- 3) A magasabb iskolai végzettségűek körében, valamint az iskolázatlanok között a nők aránya magasabb, mint a férfiaké.
- 4) Az udmurtok átlaga a köztársasági átlagnál magasabb a szakmai általános iskolai, valamint az általános és elemi iskolai végzettségűek körében.
- 5) Az iskolázatlan lakosság körében az udmurtok átlaga magasabb, mint a köztársasági átlag.

Hantik és manysik (1000 főre számítva)
(Hanti-Manysi AK - Jugra)

	Iskolai végzettséggel rendelkezők							Iskolai végzettséggel nem rendelkezők
	szakmai				általános			
	felső-fokú	nem teljes felsőfokú	középfokú szakképzés	általános iskola	közép-iskola	általános iskola	elemi iskola	
összlakosság	159	36	338	124	199	106	27	2
városi	166	37	341	122	198	101	23	2
falusi	89	21 ¹²²	306	148 ¹²²	203	158	66 ¹²²	7 ¹²²
hantik össz.	65	20	212	88	188	265	141	19
városi	118	36	282	91	203	182	70	12
falusi	25	8	162	85	178	324	192	23
manysik össz.	76	18	243	111	200	253	87	10
városi	117	28	277	104	53	195	57	5
falusi	35	9	208	118	186²⁸	312	117	15

(FUSPR, 59)

- 1) A városi lakosság iskolai végzettségi szintje lényegesen magasabb, mint a falusié.
- 2) A falusi lakosság körében az általános és az elemi iskolai végzettségűek száma magasabb, mint városon.
- 3) A hantik és a manysik körében csak az általános és elemi végzettségűek, valamint az iskolázatlanok száma magasabb, mint az AK átlaga.

Nyenyec (1000 főre számítva)
(Jamal-Nyenyec AK)

	Iskolai végzettséggel rendelkezők							Iskolai végzettséggel nem rendelkezők
	szakmai				általános			
	felső-fokú	nem teljes felsőfokú	középfokú szakképzés	általános iskola	közép-iskola	általános iskola	elemi iskola	
összlakosság	168	35	352	115	178	105	26	6
városi	182	37	363	117	177	91	15	1
falusi	93	22	291	103	186	182 ¹²³	84 ¹²³	30 ¹²³
nyenyec összes	19	7	113	48	181	338	207	83
városi	71	18	223	93	254	247	77	14
falusi	10	5¹²³	94	39¹²³	168¹²³	354¹²³	230¹²³	96

(FUSPR, 71)

122 A cella adatai számtanilag jelentős hibát tartalmaznak.

123 A cella adatai számtanilag jelentős hibát tartalmaznak, ezért nehéz következtetéseket levonni.

- 1) A nyenyeczek csak az alacsonyabb iskolai végzettségűek körében rendelkeznek magasabb átlagértékkel, mint az AK.
- 2) A falusi lakosság csak az alacsonyabb iskolai végzettségűek körében mutat magasabb értékeket, mint a városi.
- 3) Az iskolázatlanok között a nyenyeczek értékei jelentősen magasabbak, mint az AK értékei.
- 4) Az iskolázatlanok között jelentősen több a falusi, mint a városi.

Az Orosz Föderáció 5 régiójában élő nyenyeczek összesített értékei

	Iskolai végzettséggel rendelkezők							Iskolai végzettséggel nem rendelkezők
	szakmai				általános			
	felső-fokú	nem teljes felsőfokú	középfokú szakképzés	általános iskola	középiskola	általános iskola	elemi iskola	
nyenyec összes	27	7	134	65	169	339	187	70
városi	86	17	232	106	217	224	65	52
falusi	13¹²⁴	5¹²⁴	112¹²⁴	55¹²⁴	158	365¹²⁴	215¹²⁴	74¹²⁴

(FUSPR, 71)

- 1) A nyenyeczek értékei meghaladják a Jamal-Nyenyec AK-ban élő nyenyeczekét.
- 2) A nyenyeczek értékei nem érik el még a hantik és a manysik alacsony értékeit sem.

Összefoglaló táblázat/1

Az uráli népek felsőfokú végzettséggel rendelkező lakossága (1000 főre számítva)

karjalai	mordvin	mari	komi	komi-permják	udmurt	hanti	manysi	nyenyec
104	126	95	101	55	90	65	76	27

Összefoglaló táblázat/2

Az uráli népek iskolázatlan lakossága (1000 főre számítva)

karjalai	mordvin	mari	komi	komi-permják	udmurt	hanti	manysi	nyenyec
13	32	13	12	24	13	19	10	70

124 A cella adatai számtanilag jelentős hibát tartalmaznak, ezért nehéz következtetéseket levonni.

10.5. A (FIATAL) ÉRTELMISÉG SZEREPE

Az értelmiség alakítja ki a társadalom működésének meghatározó formáit. Hiánya vagy passzivitása kedvezőtlenül befolyásolja a nemzetformáló folyamatokat. Helyesen állapítja meg Poljakov, hogy a holnap magától a néptől is függ – megőrzi-e nyelvét, sok tekintetben az értelmiségtől s a politikusoktól – hogyan viszonyulnak a nyelvhez (POLJAKOV 2005a:74). Az értelmiségnek, a politikusoknak példát kell mutatniuk az anyanyelvhasználatot illetően.

Az oroszországi uráli népek körében viszont azt tapasztaljuk, hogy – kivételektől eltekintve – az értelmiség nem áll ki anyanyelve mellett, saját magatartásával nem mutat példát. Amíg az értelmiség magatartásában nem következik be változás, a helyzetben nem várható lényeges javulás. A különböző politikai, társadalmi fórumokon az oroszországi uráli népek képviselői, értelmiségiei, politikusai közül szinte senki nem használja a mindennapi gyakorlatban anyanyelvét, alig néhányan gondoskodtak arról, hogy gyermekeik elsajátítsák őseik nyelvét. Az ilyen hozzáállásnak köszönhető, hogy a már többször idézett – igaz, csak a Marij El-re vonatkozó, de nyilván más köztársaságokra is többé-kevésbé érvényesnek tekinthető – elemzés szerint a különböző szintű (köz- és felsőoktatási) szakképző intézményekben tanuló mari diákok 74,7%-a az oroszot használja a társaival való kommunikációban, csak 15,5%-uk használja eredeti anyanyelvét.

Szinte minden népnél azt tapasztaljuk, hogy a fiatalság passzív a nyelvet és a kultúrát illetően (például a mordvinokról lásd MOSZIN 2005:23).

A kisebbségi származású politikusok sokat tehetnek anyanyelvük presztízsének emeléséért. Ha felszólalásaikban nem automatikusan az orosz nyelvet választják, ha nem csak a kötelező 'Jó napot!' hangzik el a kisebbségi nyelven, az jó hatással volna a nyelvi közösségnek az anyanyelvhez való viszonyára. Ebből a szempontból is nagyon tanulságos az udmurtok körében végzett, már korábban is többször említett szociológiai felmérés, melynek egyik kérdése „*Kell-e Udmurtia elnökének tudnia mindkét államnyelvet?*”

	összesen – 2000 (%)	összesen – 2003 (%)	oroszok (%)	udmurtok (%)	tatórok (%)
igen	29	51,5	44,5	72,2	41,3
távlatosan igen	–	17,0	18,6	12,7	19,0
nem	7	4,6	5,5	1,5	4,8
nem fontos	54	24,0	28,2	12,4	28,6
nem tudom	10	2,8	3,2	1,2	6,3

(Szociológia – udmurt 2003, VORONCOV 2004:595)

Érdeemes az *igen* és a *távlatosan igen* válaszok sorára figyelni: egyfelől 2003-ra 2000-rel szemben jelentős a pozitív változás, másfelől az oroszoknak is több mint a fele várja el az elnök kétnyelvűségét (miközben az oroszok udmurt nyelvtudása alacsony).

Figyelemre méltó az ehhez közeli kérdés: „*Milyen nemzetiségű legyen Udmurtia elnöke?*”

	összesen 2000 (%)	összesen 2003 (%)	oroszok (%)	udmurtok (%)	tatárok (%)
orosz	14	11,2	14,4	5,0	7,9
udmurt	14	15,4	8,2	34,4	9,5
tatár	0	0,2	0,2	0,0	1,6
a nemzetiségnek nincs jelentősége	70	73,1	77,2	60,6	81,0

(*Szociológia – udmurt 2003*, VORONCOV 2004:594)

*

Vannak azonban kellemes, s a jövő szempontjából sokat ígérő élményeim is.

Finnugor egyetemi városokban járva nagy meglepéssel tapasztaltam, hogy a finnugor nyelvű színházi előadások közönsége jórészt fiatalokból verbuválódik, akik értik és igénylik az anyanyelvű színházat.

A finnugor köztársaságok fiatalsága között egyre népszerűbb az anyanyelven megszólaló disco-, rap- és egyéb zene. Nem egyszer tapasztalni, hogy az adott finnugor nyelvet nem ismerő orosz együttesek adják elő a finnugor nyelveken megszólaló zeneszámokat. Mindez egyfelől az anyanyelv továbbélésének egyik módja, másfelől viszont az interetnikus kapcsolatok javulását elősegítő mozzanat.

A – például mari – költők megzenésített versei az értelmiség körében nemcsak ismertek, hanem népszerűségnek is örvendenek, ahogy azt egy-egy irodalmi rendezvényen átélhettem.

Kialakulóban van az az ifjú értelmiségi réteg, amelyik tudatában van annak, hogy miért fontos az anyanyelv. Felmérések azt mutatják, hogy a fiatalok egyre kevésbé tudják szüleik finnugor nyelvét, az ifjú értelmiség egy rétege viszont még jól ismeri, s akarja is ismerni az anyanyelvét. Ez részben az a fiatalosság, amelyik – a Szovjetunió szétesése után – lehetőséget kapott külföldi tanulmányokra, s amelyik azt követően visszatért hazájába.

Ivanov is megállapít pozitív változásokat: az utóbbi időben mintha nőne az ifjúság érdeklődése ősei nyelve és kultúrája iránt, de a kedvező folyamat kibontakozását gátolja a társadalmi környezet (IVANOV I. 2005:52).

Kraszilnyikov úgy látja, hogy a nyelvet hordozóknak és az etnikai kultú-

ra használóinak új nemzedéke a társadalom hatalmi struktúráinak segítségével, az állam erőfeszítései révén megteszi azokat a reális lépéseket, amelyekkel a saját kultúra adaptálható lesz az információs társadalom realitáihoz. Udmurtiában ennek érdekében ígéretes lépéseket tettek már, például

- elfogadták az államnyelvekről szóló törvényt,
- létezik az „Elektronikus Udmurtia” köztársasági célprogram,
- vannak udmurt nyelvű website-ok,
- megalapították „Az én Udmurtiám” tévé- és rádiótársaságot, amely lényeges javulást kell, hogy hozzon az udmurt nyelvű tévé- és rádióműsorokban, s azok vételi lehetőségeinek kiszélesítésében (KRASZILNYIKOV 2005:115).

Támogatni kell az ifjúságnak az anyanyelv és ősei kultúrája iránti érdeklődését és igényét, engedni kell, hogy az új szemléletű ifjú nemzedék megfelelő szellemi, politikai pozíciókat tölthessen be, s akkor talán lesz ereje és lehetősége arra, hogy megváltoztassa a kedvezőtlen folyamatokat.

10.6. A DEMOGRÁFIAI HELYZET JAVÍTÁSA

Kétségtelenül gond a rendkívül kedvezőtlen demográfiai helyzet. Ez nem csupán oroszországi jelenség. A közelmúlt magyar példája viszont azt mutatja, hogy a kedvezőtlen tendencia lelassítható, ha megteremtik a családalapítás kedvező lélektani és anyagi feltételeit.

Abramov hasonló megállapításra jut a mordvinok létszámának elemzésekor: a kedvező szociális és gazdasági körülmények kedvezően hatnak a demográfiai helyzetre (ABRAMOV – *kézirat*).

A helyzeten a politika és – természeti okokból fakadóan – a fiatalság képes változtatni. A jelenleg kétségtelenül kedvezőtlen korosztályi piramist az öntudatos fiatalság – ha van perspektívája – képes lesz a talpáról a csúcsára állítani.

10.7. A FALVAK ÁLLAPOTÁNAK SÜRGŐS JAVÍTÁSA

A finnugor népek zöme falun élt, illetve sok nép esetében ma is falun él. A finnugor nyelvek és kultúrák sorsa tehát a falu jövőjétől függ. Ahogy Nieminen – Karjalára vonatkoztatva – fogalmaz, meg kell akadályozni, hogy a finnugorok lakta vidék holt kultúrák szabadtéri múzeumává váljon (NIEMINEN 2004:113).

A falusi és városi lakosság aránya a karjalaiak között

	1970		1979		1989		2002	
	fő	%	fő	%	fő	%	Fő	%
összesen	84 168	100,0	81 248	100,0	78 928	100,0	65 651	100,0
városi	37 596	44,7	44 708	55,0	48 764	61,8	35 689	54,4
falusi	46 572	55,3	36,540	45,0	30 164	38,2	29 962	45,6

(FUSPR, 14)

Tendencia: betelepülés a városokba

Karjala összlakosságának mobilitása 6,2%, a karjalaiaké 9,7%.

A falusi és a városi lakosság aránya a mordvinok között

	1970		1979		1989		2002	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
összesen	364 689	100,0	338 898	100,0	313 420	100,0	283 861	100,0
városi	62 690	17,2	89 453	26,4	119 676	38,2	124 740	43,9
falusi	301 999	82,8	249,445	73,6	193 744	61,8	159 121	56,1

(FUSPR, 47)

Tendencia: betelepülés a városokba

Mordóvia összlakosságának mobilitása 23,6%, a mordvinoké 26,7%.

A falusi és a városi lakosság aránya a marik között

	1970		1979		1989		2002	
	fő	%	fő	%	fő	%	Fő	%
összesen	299 179	100,0	306 627	100,0	324 349	100,0	312 178	100,0
városi	43 776	14,6	81 004	26,4	119 472	36,8	124 575	39,9
falusi	255 403	85,4	225 623	73,6	204 877	63,2	187 603	60,1

(FUSPR, 38)

Tendencia: betelepülés a városokba

A Marij El összlakosságának mobilitása 22,2%, a mariké 25,3%.

A falusi és a városi lakosság aránya a komik között

	1970		1979		1989		2002	
	fő	%	Fő	%	fő	%	fő	%
összesen	276 178	100,0	280 798	100,0	291 542	100,0	256 464	100,0
városi	91 346	33,1	117 166	41,7	136 412	46,8	118 541	46,2
falusi	184 832	66,9	163 632	58,3	155 130	53,2	137 923	53,8

(FUSPR, 30)

Tendencia: betelepülés a városokba

A Komi Köztársaság összlakosságának mobilitása zéró, a komiké 13,1%.

A falusi és a városi lakosság aránya a komi-permjákok között

	1970		1979		1989		2002	
	fő	%	Fő	%	fő	%	fő	%
összesen	123 624	100,0	105 574	100,0	95 415	100,0	80 327	100,0
városi	17 440	14,1	20 217	19,1	24 311	25,5	19 841	24,7
falusi	106 181	85,9	85 357	80,9	71 104	74,5	60 486	75,3

(FUSPR, 34)

Tendencia: betelepülés a városokba

A Komi-Permják AK összlakosságának mobilitása 7,4%, a komi-permjákoké 10,6%.

A falusi és a városi lakosság aránya az udmurtok között

	1970		1979		1989		2002	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
összesen	484 168	100,0	479 702	100,0	496 522	100,0	460 584	100,0
városi	135 847	28,1	180 983	37,7	221 865	44,7	204 266	44,3
falusi	348 321	71,9	298 719	62,3	274 657	55,3	256 318	55,7

(FUSPR, 52)

Tendencia: betelepülés a városokba

Udmurtia összlakosságának mobilitása 12,7%, az udmurtoké 16,2%.

A falusi és a városi lakosság aránya a hantik között

	1970		1979		1989		2002	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
összesen	12 222	100,0	11 219	100,0	11 892	100,0	17 128	100,0
városi	1 802	14,7	2 303	20,5	3 741	31,5	6 798	39,7
falusi	10 420	85,3	8 916	79,5	8 151	68,5	10 330	60,3

(FUSPR, 57)

Tendencia: betelepülés a városokba.

A Hanti-Manysi AK-Jugra összlakosságának mobilitása 28%, a hantiké 25%.

A falusi és a városi lakosság aránya a manysik között

	1970		1979		1989		2002	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
összesen	6 684	100,0	6 156	100,0	6 562	100,0	9 894	100,0
városi	1 445	21,6	1 835	29,8	2 688	41,0	4 865	49,2
falusi	5 239	78,4	4 321	70,2	3 874	59,0	5 029	50,8

(FUSPR, 57)

Tendencia: betelepülés a városokba

A Hanti-Manysi AK-Jugra összlakosságának mobilitása 28%, a manysiké 27,6%.

A falusi és a városi lakosság aránya a nyenyeczek között

(az Orosz Föderáció 5 szubjektumának összesített adatai alapján)

	1979		1989		2002	
	fő	%	fő	%	fő	%
összesen	27 832	100,0	32 061	100,0	39 813	100,0
városi	3 231	11,6	4 394	13,7	6 781	17,0
falusi	24 601	88,4	27 667	86,3	33 032	83,0

(FUSPR, 69)

Tendencia: lassú betelepülés a városokba, a mobilitás 3,3%.

Csupán az obi-ugorok között lassúbb a városba település tendenciája, mint amit az adott közigazgatási terület átlagértéke mutat.

Több köztársaságban tett falulátogatásaim alkalmával tapasztalhattam, hogy a falu népe összehasonlíthatatlanul rosszabb infrastrukturális és ökológiai körülmények között kénytelen élni, mint a városi lakosság. Nincs szilárd út, megszűnnek az iskolák, nincs kulturált időtöltési, szórakozási lehetőség. Az egyre csökkenő számú fiatalság nem talál magának helyben megélhetési lehetőséget – a mezőgazdaság elsorvadt, állami támogatások nincsenek. Perspektívátlan az élet, ezért a fiatalok a városok felé veszik útjukat. Ám képzettségük nem megfelelő szintje, s még ki tudja milyen okok miatt ott sem találnak munkát, s vagy a városban maradván, vagy perspektívátlan falujukba visszatérve züllebenek el, s velük együtt eltűnik a nyelv és a kultúra is.

Az északi területek agrárgazdálkodása nem versenyképes a vadpiaci feltételek között. A falusi lakosság elszegényedik, ami végső soron kihat a falu szellemi életére, színvonalára is. A falusiak – anyagiak híján – képtelenek gyermekeiket magasabb iskolákba küldeni (LIJUROV 2004:601). Az udmurt származású diákok aránya a felsőoktatásban az 1980-as években elérte a 33%-ot, az 1990-es évek végén már csak 14% volt (KULIKOV 2004:626), s a tandíjat kérő, magas presztízsű egyetemekre, illetve szakokra gyakorlatilag nem is jelentkeznek (KULIKOV 2005:551).

Az udmurt mezőgazdaság termelése jó egy évtized alatt a felére csökkent. A Komi Köztársaságban a szarvasmarha-állomány az 1989. évi 175 ezerről 1998-ra 91 300-ra, a 127 ezer darabos sertésállomány 29 800-ra zsugorodott. A hús- és tejtermelés a felére, a megművelt terület nagysága 103 ezer hektárról 85 300 hektárra csökkent. A helyzet a Komi-Permják Autonóm Körzetben még rosszabb (i. h.).

A falusi finnugorság körében története folyamán először, megjelent a munkanélküliség. Sok paraszt kényszerből önellátóvá vált, gyakran évekig nem kapnak fizetést (i. h.). Ráadásul az orosz földkódex nem csupán a megélhetési forrásától fosztja meg a finnugor népeket, hanem a történeti hazájuktól is. A parasztság előbb-utóbb kénytelen lesz elhagyni szülőföldjét, s a szétszórtság a finnugor népek gyors asszimilációjához, illetve kihalásához vezet, jósolja Kulikov (2004:625).

A mordvinokra vonatkoztatva Moszin hasonló megállapításra jut: a támogatások ellenére aggasztó a falu helyzete. A fiatalok elköltöznek a munkahely hiánya miatt, a falusi lakosság elöregedik, a születések száma nullához közelel. A városba költözők viszont hamarosan felhagynak a mordvin nyelv használatával (MOSZIN 2005:15–16).

A falu helyzetének sürgős javítását indokolja az alábbi, a marikra vonatkozó megélhetési adatsor is. Eszerint a Mari Köztársaságban élők jövedelemforrása:

	1989	2002
munkaviszonyból él (a háztáji gazdaság kivételével):	382 100 (51%)	306 000 (42%)

ebből

mari	129 700 (42,4%)
orosz	146 800 (48%)
tatár	18 000 (6%)
csuvas	3 600 (1,2%)

16) jövedelemforrás (háztáji gazdaság) 181 300

ebből

mari	112 900 (62,3%)
orosz	56 900 (31,4%)
tatár	8 700 (4,8%)
csuvas	1 600 (0,9%)

(*Szbornyik* 2005:15-16).

Figyelemre méltó, hogy a marik jelentős része, a lakosságárányt messze meghaladóan kényszerül a háztáji gazdaságból megélni.

A komi falu is nehéz helyzetben van gazdaságilag. A mezőgazdaságban az átlagkereset a köztársasági átlag 42,3%-át tette ki 2003-ban (SZKOROBOGATOVA 2005:6). A munkanélküliség falun 2,5-szer magasabb, mint városon (i. m. 8). A demográfiai és az egészségügyi helyzetet egy korábbi fejezetben már bemutattam. Szkorobogatova joggal állapítja meg, hogy a falu a válságtényezők jelentős hatása alatt áll. A falu sikeres fejlődése állami segítséget igényel (erre a Komi Köztársaság kormánya konszolidáló programot dolgozott ki) (i. m. 7).

Sok, oroszok lakta faluban is hasonló a helyzet, ám az orosz és a nem-orosz települések között a lényeges különbség az, hogy utóbbiak a kisebbségi nyelvek és kultúrák táplálói, míg az orosz nyelvet és kultúrát megtartja a város is. A kilátástalan jövőjű nemzetiségi falvakban a lakossággal együtt egy-egy nép nyelve és kultúrája is eltűnik, s valószínűleg annál is gyorsabb ütemben, mint amit egy korábbi fejezetben mechanikus extrapolációval feltételeztem.

Még ezen a problémakörön belül is külön kérdés az északi népek helyzete. Ajánlások hangoznak el arról, hogy az északi őslakosság hagyományos gazdaságát hatékony kapcsolatba kell hozni az autonóm körzetek népgazdasági rendszerével. Nem szabad hagyni, hogy ez az élelmiszertermelő szektor humanitárius segítség kunyerálójává váljon, hanem legyen egyenrangú gazdasági partner (R)JANSZKIJ – MIHAJLOVSKIJ 2004:436).

A falu helyzetének javításához nélkülözhetetlen lépések:

- a falusi iskolák megőrzése (PESZTOVA 2005:600),
- az infrastrukturális fejlesztés,
- az egészségügyi helyzet javítása.

Nem lehet nem feltenni a kérdéseket:

- Ha egész Oroszország falvainak helyzetére jellemző az, amit a finnugor népek falvairól tudunk, akkor a falu elsorvasztása vajon a politika célja?
- Ha a helyzet csak az őslakosság területére jellemző, akkor annak felszámolása a cél?
- Vagy mindössze politikai szűklátókörűségről van szó?

11.

NEMZETKÖZI EGYÜTTMŰKÖDÉSSSEL MEGVALÓSÍTHATÓ NEMZETI PROGRAM

A finnugor népek 2004. évi tallinni világkongresszusán az észti, a finn és a magyar köztársasági elnök megállapodott arról, hogy a három EU-tagállam finnugor ország közös programot dolgoz ki az oroszországi finnugor népek megsegítésére.¹²⁵

Juhan Parts észti miniszterelnök a világkongresszus záró plenáris ülésen hangsúlyozta, hogy az önálló államiságú finnugor népek kötelessége az oroszországi finnugor népek érdekeinek védelme (PARTS 2004:71). A szakmai támogatás mellett a három finnugor EU-tagállam legfontosabb kötelessége – véleményem szerint is – a nemzetközi kisebbségi jogok betartásának nemzetközi keretekben megvalósuló folyamatos ellenőrzése.

Észtország kormánya 2004 augusztusában fogadta el a rokon népek támogatását célzó, a 2005–2009-es időszakra szóló új programot. Ennek célja a nemzeti értelmiség fejlődésének támogatása, a kulturális örökség megőrzésének, a tudomány nemzeti nyelven való működésének elősegítése, az anyanyelvű tömegtájékoztatási eszközök munkájának támogatása, finnugor nemzetiségű diákok észtországi tanulmányainak lehetővé tétele (PARTS 2004:74–75).

Valószínűleg a tallinni megállapodás folyamányaként kezdődtek meg Magyarországon a Külügyminisztérium kezdeményezésére a szakmai megbeszélések.¹²⁶ Ebből a célból dolgoztam ki az alábbi javaslatcsomagot, amelyet a három finnugor nyelvű EU-tagállam összehangolt programjaként, az EU támogatásával látok végrehajthatónak, s amelyek középpontjában a nyelv és a kultúra – s így a nép – megőrzésének, a nemzeti öntudat erősítésének, az öntudatos nemzeti értelmiség kinevelésének kérdése áll.

Jelenleg is számos támogató program létezik, ám ezek gyakran *ad hoc* jellegűek. Az ily módon felhasznált pénzek – további forrásokkal kiegészítve – az

125 Szemjonov, az udmurt parlament elnöke is a finnugor népek nemzetközi összefogásában lát lehetőséget a problémák megoldására (SZEMJONOV 2005:156).

126 E tárgyalások nemzetközi háttere is kedvező, ti. 2005-ben az EP is foglalkozott az oroszországi finnugor népek, köztük kiemelten a marik helyzetével. Az ET 2006-ban tárgyalja meg az oroszországi finnugor népek helyzetéről készített jelentést (rapportőr: Katrin Saks észti képviselő; szakértő: Pusztay János).

eddigieknél is nagyobb hatást fejthetnek ki. Az igazi haszon tehát egy jól átgondolt, a támogatandó területek összességét átfogó javaslatcsomag megvalósításából származhat.

A pénzügyi feltételek megteremtése, illetve a támogatások kezelése érdekében célszerű az általam javasolt három terület – oktatás (ezen belül mind felsőoktatás, mind közoktatás), kutatás és kultúra – számára egy-egy nemzetközi alapítványt létrehozni.

11.1. OKTATÁS

11.1.1. FELSŐOKTATÁS

A felsőoktatás a nemzet kialakulásának, illetve fennmaradásának legfontosabb szellemi feltételét biztosítja.¹²⁷ A felsőoktatás feladata a nemzeti értelmiség, a jövő politikusainak képzése. Az értelmiségen belül a pedagógusok meghatározó szerepet játszanak. Törekedni kell arra, hogy minden iskolai tárgyban legyenek finnugor anyanyelvükön oktatni képes tanárok. Működésük feltételeinek megteremtése a politika feladata. A nemzeti szellemben ki-nevelt politikusok megtalálják a lehetőségeket e keretek kialakításához.

A három önálló finnugor állam jelenleg ösztöndíjakat biztosít az oroszországi finnugor népek fiataljainak. A jelen gyakorlat esetleges megtartása mellett célszerűnek látom inkább a helyben folyó képzése támogatását.

- a) Közös munkában a nemzetközi szintre emelve újra kell szervezni a nemzeti és a társadalomtudományi tárgyak (közgazdaság, jog, nemzetközi jog, kisebbségtudományi kérdések) programját.
- b) Tömbösítve magas szintű előadásokat kell szervezni vendégprofesszorokkal.
- c) Közösén kell kialakítani – nemzetközileg elfogadható – doktori programokat, s azokat külföldi szakemberek bevonásával kell végrehajtani. A doktorandusoknak nemzetközi nyári egyetemeket kell szervezni.

127 A kérdés még az önálló államisággal rendelkező kis lélekszámú népek esetében is fontos. Mati Erelt a *Nemzeti nyelv a globalizálódó felsőoktatásban* című konferencián (Tartu, 1999) az észti nyelvű felsőoktatás szükségességéről beszélt (ERELT 2000). Nemzeti nyelvű felsőoktatás és kutatás nélkül az anyanyelv konyhanyelvvé változik, holott az anyanyelvet az 1920-as években művelt nyelvvé (a kultúra nyelvévé) fejlesztették. A tudomány és a felsőoktatás nyelve a kultúrnyelv legfontosabb alrendszerei közé tartozik (i. m. 78). Ha ezek megszűnnek, megszűnnek egyéb alrendszerei is (például sajtónyelv, szépirodalom nyelve), végül már családi körben sem használják az észtet. Ez a folyamat nagyon gyorsan végbemeget, ahogy ez a 19. században az ír nyelvvel meg is történt (i. m. 79). Az oktatás minősége is igényli az anyanyelvű felsőoktatást (i. h.), s ezt követeli meg a tudáshoz való hozzáférés demokratikus alapelve is (i. m. 80).

- d) Magyar/finn/észti lektort/vendégtanárt kell küldeni minden finnugor tagköztársaság egyetemére.
- e) Közös tananyagokat kidolgozni, tankönyveket összeállítani.
- f) Fordító- és tolmácsolásokat kell szervezni minden létező finnugor nyelvi viszonylatban.

E program egy része (például a doktori iskolák) megvalósítható egy virtuális „finnugor” egyetemi hálózat révén – az internet lehetőségeinek felhasználásával. (Ennek a rendszernek az előkészítő megbeszélései elkezdődtek.)

11.1.2. A KÖZOKTATÁS

- a) Szakmai és módszertani segítség nyújtása modern – anyanyelvű – tankönyvek összeállításához. Tanártoábbképzés a helyszínen és a támogató országokban.
- b) A nemzeti tárgyak tanárainak toábbképzése észti, finn és magyar szakemberek bevonásával a helyszínen, illetve a támogató országokban.
- c) Anyagi támogatás a tankönyvek előállításához.
- d) A – főként falun működő – nemzeti iskolák infrastrukturális feltételeinek javítása.

A cél megvalósítását fogja szolgálni a Szombathelyen 2006-ban megalapítandó intézet, a Collegium Fenno-Ugricum, amely főként két területen, a nyelvoktatásban és a nyelvfejlésztésben kíván segítséget nyújtani, a tervek szerint jelentős nemzetközi szakembergárda bevonásával.

11.2. KUTATÁS

A kutatás a leginkább nemzetközi tevékenység. Erre rá kell döbenteni nyelvokonaink kutatóit. A nemzetközi kutatási programokban való részvétel nélkülözhetetlen feltétele a magas szintű idegennyelvtudás, amelynek megszerzéséhez szintén segítséget kell nyújtani.

A kutatási együttműködés lehetséges területei:

- közös kutatási projektek (például szociológiai, kisebbségtudományi, nyelvpolitikai témákban),
- közös – nyelvészeti, néprajzi, szociológiai – expedíciók az oroszországi finnugor és szamojéd népekhez,
- közös – szakmai és kutatásmódszertani – konferenciák, kerekasztal-megbeszélések szervezése, (ehhez anyagi eszközök biztosítása az oroszországi

128 Az eredetileg tervezett elnevezés (*A finnugor nyelvek európai intézete*) helyett javasolta Szíj Enikő.

- finnugor kutatók nemzetközi konferenciákon való részvételének támogatásához),
-közös kiadványok stb.

11.3. KULTÚRA

A programnak ez az eleme kettős célt szolgál:

- egymás jobb megismerése,
- a finnugor népek megismertetése a világgal.

Ehhez:

- fenn kell tartani az eddigi nyelvi, kulturális táborokat, nyári egyetemeket,
- fenn kell tartani a fesztiválok jelenlegi rendszerét,
- össze kell állítani valamennyi oroszországi finnugor nép szépirodalmából a legfontosabb művek jegyzékét (5-10 kötet népenként) s a műveket – eredetiből, nem orosz közvetítéssel – valamennyi oroszországi finnugor nyelvre, illetve néhány világnyelvre (angol, német, francia, valamint orosz), továbbá észtre, finnre és magyarra le kell fordítani (ehhez műfordítókat kell képezni – lásd fentebb),
- valamennyi finnugor népről/országról azonos séma szerint tudományos-népszerűsítő kézikönyveket kell összeállítani, ezeket valamennyi finnugor nyelven, valamint angolul, németül, franciául és oroszul ki kell adni (monográfiatémák: az adott nép irodalma, történelme, /nép/művésze, kislexikon); mindehhez már vannak minták és előmunkálatok: a *Minoritates mundi* sorozat, Szombathely (eddig a szölkupokról és az ud-murtokról, további kötetek előkészületben), a szintén Szombathelyen most induló *Közép-Európa Könyvtár* című, az EU új tagállamait bemutató sorozat.
- támogatni kell az eposzalkotó törekvéseket,¹²⁹ szem előtt tartva az eposznak nemzetformáló hatását (lásd Finnország, Észtország példáját – PUSZTAY 2001); amint erről 2004 szeptemberében Hanti-Manszijszkban a finnugor írókongresszuson is szó esett. Az eposz segít felhívni a figyelmet az adott népre, egyszersmind pozitív hatást vált ki, amellyel szembe lehet szegülni a nihilizmussal.

Néhány, a finnugor népek konzultatív bizottsága oktatási szekciójának javaslatai közül (Joskar-Ola, 2001 október):

- a világirodalom gyöngyszemeit le kell fordítani az anyanyelvre (a műfor-

129 A finn Kalevala és az észti Kalevipoeg mellett mára már több mordvin eposz (*Szijaszar*, *Masztorava*), egy cseremis eposz (*Jugorno*) s számos eposzi kezdeményezés (komi, ud-murt) vált ismertté.

dításoknak az anyanyelv fejlesztésében játszott szerepét hangsúlyozza a karjalai bibliafordító Dubinyina is [DUBINYINA 2004:99]),

- az idegen nyelvű filmeket szinkronizálni kell az anyanyelvre (lásd KUDRJAVCEVA-SABYKOV 2002:16 is),
- bővíteni kell az anyanyelvű tévé- és rádióműsorok műsoridejét és szélesíteni a sugárzás hatókörét (az írott sajtó iránt kisebb az érdeklődés, míg az anyanyelvű tévé- és rádióműsorokat nagyobb érdeklődéssel figyelik – lásd fentebb a komi felmérést).

Mindehhez természetesen pénz kell, ám még inkább a megfelelő politikai akarat, s leginkább az érintett népek pozitív hozzáállása.

ZÁRSZÓ HELYETT

A lenni vagy nem lenni kérdésére nem adható egységes válasz. A nagyobb lélekszámú finnugor népek – a jelenleginél kedvezőbb politikai és gazdasági helyzetben, a népek öntudatának megerősödése esetén – még hosszú évszázadokon át fennmaradhatnak. Semmilyen segítség nem használ azonban azoknak a népeknek, amelyeknek megtört az etnikai identitása, kicsi a lélekszáma, és amelyeknél alacsony az anyanyelvismeret, illetve -használat mértéke (JANHUNEN 1991:119).

IRODALOM

- ABRAMOV, V. K. (1997): *The state status of the Mordovian (Moksha-Erzya) language int he first half of the nineties*. – In: *Die sprachliche Situation bei den uralischen Völkern*. Specimina Sibirica XII. 24–29.
- ABRAMOV (2004): АБРАМОВ В. К.: *Демографическая и социальная динамика мордовского народа в XX веке*. – In: *Мордва*. Szaranszk, 169–171.
- ABRAMOV (*kézirat*): АБРАМОВ, В. К.: *Численность мордовского народа в 20 веке* (megjelenés előtt)
- Alfavitnie* = Алфавитные перечни национальностей и языков для кодирования ответов на вопрос 7 (Ваша национальная принадлежность) и вопрос 9 (Вдаление языками) форм К и Д в переписных листах Всероссийской переписи населения 2002 года
- ALESKINA (2003) – АЛЕШКИНА Р. А.: *Состояние преподавания эрзянского языка в школах Чамзинского района*. – In: *Проблемы и перспективы развития восточных финно-угорских языков*. Szaranszk, 101–104.
- ALJAMKIN (2003a): АЛЯМКИН, Н. С.: *Пути обогащения общественно-политической терминологии мордовских языков*. – In: *Вопросы терминологии в финно-угорских языках Российской Федерации / Terminology issues in the Finno-Ugric languages of the Russian Federation*. Terminologia et Corpora II, Szombathely, 9–13.
- ALJAMKIN (2003b): АЛЯМКИН Н. С.: *Проблемы преподавания родного языка (на примере школ Старошайговского района Республики Мордовия)*. – In: *Проблемы и перспективы развития восточных финно-угорских языков*. Szaranszk, 186–189.
- ALSTON B. L. (1969): *Education and the state in Tsarist Russia*. Stanford University Press
- ANDRIANOVA (2003): АНДРИАНОВА, Е. М.: *Терминология по морфологии в современном марийском языке*. – In: *Вопросы терминологии в финно-угорских языках Российской Федерации // Terminology issues in the Finno-Ugric languages of the Russian Federation*. Terminologia et Corpora II, Szombathely, 14–19.
- ANTONOVA (2003): АНТОНОВА, Н.: *Статус языков Карелии необходим*. – Финно-угорский вестник (30), 2003/3, Joskar-Ola, 8–12.
- Argumenty i fakty* (2004.06.09.)
- ARTJUSHKINA (2003): АРТЮШКИНА, З. С.: *Терминология цветового обозначения в марийском литературном языке*. – In: *Вопросы терминологии в финно-угорских языках Российской Федерации // Terminology issues in the Finno-Ugric languages of the Russian Federation*. Terminologia et Corpora II, Szombathely, 20–26.
- BALÁZS, Géza (2003 [2004]): *Euro Terminology and the Hungarian Language (Professional language communication and language strategy work)*. – In: *European profiles of language policy*. Terminologia et Corpora I, Szombathely, 18–29.
- BANNIKOVA (2002): БАННИКОВА, Т.: *Тернистый путь закона о языках*. – Финно-угорский вестник (24), 2002/1, Joskar-Ola, 21–23.

- BARANOVA, N. A. (2005): БАРАНОВА Н. А.: *Научно-исследовательская работа на практических занятиях мордовского языка и литературы и во внеурочное время в Zubovo-Polyanskом Педагогическом Колледже Республики Мордовия*. – In: *Языковая ситуация и языковая политика в финно-угорских республиках Волго-Камского региона // Die sprachliche Situation und Sprachpolitik in den finnisch-ugrischen Republiken der Volga- Kama-Region*. (Materialien einer internationalen Konferenz, Szombathely, 27.-28. Mai 2004) Specimina Sibirica XXII, Savariae (Szombathely), 13–27.
- BERECZKI, Gábor (1995): *Die aktuellen Fragen der tscheremissischen Spracherneuerung*. – In: ZAICZ, Gábor (ed.): *Zur Frage der uralischen Schriftsprachen*. Linguistica, Series A, Studia et Dissertationes 17, Budapest, 63–69.
- BEZAJEV (2005): БЕЗАЕВ М. И.: (kongresszusi kozzászólás) – In: *Национальное самосознание мордовского (мокшанского и эрзянского) народа: настоящее и будущее*. Материалы докладов съезда мордовского (мокшанского и эрзянского) народа 22–25 ноября 2004 года. Szaranszk, 59–62.
- BIRIN (2003): БИРИН В. Н.: *Тенденции демографического развития*. – In: *Прибалтийско-финские народы России*. Moszkva, 212–219.
- BIRIN-1: БИРИН, В. Н.: *Основные тенденции демографического развития карелов* (megjelentetés előtt)
- BIRIN-2: БИРИН, В. Н.: *Этнодемографическая ситуация в Карелии* (megjelentetés előtt)
- BORISZOVA (2003): БОРИСОВА О. Г.: *Терминообразование в языке эрзянских рукописных источников XVIII. в.* – In: *Проблемы и перспективы развития восточных финно-угорских языков*. Szaranszk, 226–229.
- BRIZSINSZKIJ (2005): БРЬЖИНСКИЙ А. И.: *Традиционная культура мордвы и ее развитие на современном этапе*. – In: *Национальное самосознание мордовского (мокшанского и эрзянского) народа: настоящее и будущее*. Материалы докладов съезда мордовского (мокшанского и эрзянского) народа 22–25 ноября 2004 года. Szaranszk, 75–78.
- BRODSZKIJ (2004): БРОДСКИЙ И.: *Вепскоязычная биологическая бинарная номенклатура: возможности и перспективы*. – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепского и финского языков в Республике Карелия*. (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk 2004, 135–138.
- BUBRIN (1937): БУБРИХ Д. В.: *Грамматика карельского языка*. Petrozavodszk
- BULATOVA et al. (1997): БУЛАТОВА Н. А.–ВАХТИН Н. В.–НАСИЛОВ Д. М.: *Языки малочисленных народов Севера*. – In: НАСИЛОВ Д. М.: *Проблемы сохранения развития языков*. Sankt-Peterburg, 1997, 6–27.
- BUTILOV (2001): БУЫЛОВ Николай: *К вопросу общемордовского языка*. Congressus Novus Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars IV, Tartu, 165–170.
- BUZAKOVA (1999): БУЗАКОВА Р. Н.: *Эрзянь кельень терминэнь валкске*. Саранск
- BUZAKOVA (2003): БУЗАКОВА Р. Н.: *О возможности использования мордовских терминов на уроках физики и химии*. – In: *Проблемы и перспективы развития восточных финно-угорских языков*. Szaranszk, 130–135.
- SIGANKIN (2003): ЦЫГАНКИН Д. В.: *Лингвистические проблемы мокшанской и эрзянской терминологии*. – In: *Проблемы и перспективы развития восточных финно-угорских языков*. Szaranszk, 205–207.
- SIGANKIN–SIPKAJKINA (2001): ЦЫГАНКИН Д. В.–ЦЫПКАЙКИНА В. П.: *Эрзянь кельень прогаммат -5-11 класснэнь*. Szaranszk
- SIPANOV (2002): ЦЫПАНОВ, Евгений: *Коми язык: путь к государственному*. Финно-угроведение, 2002/1, Joskar-Ola, 61–80.
- SIPANOV (2003): ЦЫПАНОВ, Е. А.: *Государственный ли коми язык с точки зрения его функционирования?* – In: *Проблемы и перспективы развития восточных финно-угорских языков*. Szaranszk, 31–40.

- CIPANOV (2005): ЦЫПАНОВ Е. А.: *Лексическое обновление в коми, удмуртском и марийском языках: общее и особенное.* – In: *История, современное состояние, перспективы развития языков и культур финно-угорских народов.* Sziktiivkar, 25–30.
- СИРКАЙКИНА (2003): ЦЫПКАЙКИНА В. П.: *О состоянии преподавания эрзянского языка в школах Большеигнатовского района.* – In: *Проблемы и перспективы развития восточных финно-угорских языков.* Szaranszk, 183–186.
- COBARRUBIAS, J. (1983): *Ethical Issues in Status Planning.* – In: COBARRUBIAS, J. and FISHMAN, J. A. (eds.): *Progress in Language Planning: International Perspectives.* The Hague: Mouton Publishers
- CSERESNYÉSI László (2004): *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája.* Tinta könyvkiadó, Budapest
- CSIRE, Márta (1997): *Die linguistischen Termini in den finnougriischen Sprachen.* – In: PUSZTAY, János (Hrg.) (1997), 31–45.
- CSUZAJEV (2004): ЧУЗАЕВ Р. И.: *К вопросу о сущности и предпосылках коренизации в СССР (по материалам Марийской автономной области).* – In: *Формирование, историческое взаимодействие и культурные связи финно-угорских народов.* Joskar-Ola, 283–288.
- DE CILLIA, Rudolf-KRUMM, Hans-Jürgen-WODAK, Ruth (Hrg.) (2003): *Die Kosten der Mehrsprachigkeit. Globalisierung und sprachliche Vielfalt // The Cost of Multilingualism. Globalisation and Linguistic Diversity.* Wien
- DOBÓ, Attila (1995): *Язык коми как унифицированный литературный язык.* – In: ZAICZ, Gábor (1995) (ed.), 99–103.
- DOBÓ, Attila (1996): *Towards a Transition from Cyrillic to Latin and Keyboard Script in Komi and Udmurt.* – In: TERTS István (szerk.): *Nyelv, nyelvész, társadalom II.* Pécs, 32–34.
- DOBÓ, Attila (1997): *Das Komi – als einheitliche Literatursprache.* – In: PUSZTAY, János (Hrg.) (1997), 47–50.
- Doc. 8126 – *Endangered Uralic Minority Cultures.* Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Doc.8126 (2 June 1998), 5.
- DUBINYINA (2004): ДУБИНИНА З. Т.: *Перевод иноязычной литературы как принцип обогащения языка и культуры карелов.* – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, веппского и финского языков в Республике Карелия.* (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk 2004, 99–100.
- EASTMAN, Carol M. (1984): *Language, Ethnic Identity and Change.* – In: EDWARDS, John (ed.): *Linguistic Minorities. Policies and Pluralism.* London: Academic Press, 259–276.
- ERELT, Mati (2000): *Eestikeelse kõrghariduse vajalikkusest.* Emakeele Seltsi Aastaraamat 44–45, Tartu, 77–82.
- ERV – *Эрзянь – рузнь валкс // Эрзянско-русский словарь.* Moskva, 1993
- FARUTYIN (2004): ФАРУТИН А. Я.: *Национальные вопросы в газете «Карелия».* – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, веппского и финского языков в Республике Карелия.* (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 2004, 161–162.
- FEJES, László (2000): *Küzyü udmurt külün cilekjagozhtet gozhtüünü kule?* (kézirat)
- ФЕОКТИСЗТОВ (2005): ФЕОКТИСТОВ А. П.: *Типология письменной формы восточных финно-угорских языков, в особенности мордовских.* – In: *История, современное состояние, перспективы развития языков и культур финно-угорских народов.* Sziktiivkar, 210–215.
- FERGUSON, Charles A. (1968): *Language Development.* – In: J. A. FISHMAN, C. A. FERGUSON, J. DAS GUPTA (eds.): *Language Problems of Developing Nations.* Wiley, New York, 27–36.
- FERGUSON, Ch. A. (1975): *A diglossia.* – In: PAP Mária-SZÉPE György (szerk.): *Társadalom és nyelv.* Budapest, 291–317.

- FISHMAN, J. A. (1971): *Sociolinguistics: A Brief Introduction*. Rowley, Mass.: Newbury House
- FISHMAN, J. A. (1991): *Reversing Language Shift. Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Multilingual Matters, 76. Clevedon, Philadelphia, Adelaide: Multilingual Matters, 88–109.
- FISHMAN, Joshua A. (1998): *Nyelvi modernizáció és nyelvi tervezés a nemzeti modernizáció és tervezés más típusaival összehasonlítva*. – In: TOLCSVAI NAGY Gábor (szerk.): *Nyelvi tervezés*. Universitas Kiadó, Budapest, 31–50. (eredeti: FISHMAN, Joshua A.: *Language modernization and planning in comparison with other types of national modernization and planning*. – In: FISHMAN, J. A. (ed.): *Advances in language planning*. Mouton, The Haag, 1974, 79–102.)
- FOMIN (2003): ФОМИН, Э.: *Значение преподавания национального языка в системе высшего образования*. – Финно-угорский вестник (29), 2003/2, Joskar-Ola, 28–30.
- FOMIN (2004): ФОМИН Н. Н.: *Роль газеты Kodima в становлении литературного вепсского языка*. – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепсского и финского языков в Республике Карелия*. (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 2004, 155–156.
- FUSPR – *Finno-Ugric and Samoyed Peoples of Russia*. (Editorial board: V. P. MARKOV, V. Ya. SKVOZNIKOV, A. K.KONYUKHOV) Sziktivkar, 2005
- GABOV (2005): ГАБОВ П. В.: *Современный этап национально-языковой политики в Республике Коми*. – In: *История, современное состояние, перспективы развития языков и культур финно-угорских народов*. Sziktivkar, 562–564.
- GALINSKI, Christian (2004) – előterjesztés az UNESCO számára (kézirat)
- GALKIN (2000): ГАЛКИН, И. С.: *Марийское языкознание сегодня*. – In: *История и культура марийского народа: прошлое и настоящее*. Материалы научно-практической конференции посвященной 110-летию со дня рождения В. А. Мухина. Joskar-Ola, 48–50.
- GERASZIMOVA (MASZLAKOVA) (2004): ГЕРАСИМОВА (МАСЛАКОВА) С. В.: *Отражение неологизмов 90-х гг. в удмуртском орфографическом словаре 2002 г. издания*. – In: *Формирование и развитие литературных языков народов Поволжья*. Izsevszk, 50–55.
- GHENO, Danilo (1995): “Mordwinisch” oder “Mokschanisch und Erzanisch”? – In: ZAICZ, Gábor (1995) (ed.), 57–61.
- GORBUNOV (2000): ГОРБУНОВ Г. И.: *К проблеме единства мордовской литературы*. – In: *Финно-угристика на пороге III тысячелетия*. Szaranszk, 2000, 368–369.
- GREBNEYEVA (1997): ГРЕБНЕВА, А. М.: *Флористическая лексика мордовских языков*. Szaranszk, 1997, 88 p.
- GREBNEYEVA (2003): ГРЕБНЕВА, А. М.: *Особенности мордовской флористической лексики*. – In: *Вопросы терминологии в финно-угорских языках Российской Федерации / Terminology issues in the Finno-Ugric languages of the Russian Federation*. Terminologia et Corpora II, Szombathely, 27–30.
- GREBNEYEVA-LESANKINA (2002): ГРЕБНЕВА А. М.–ЛЕШАНКИНА В. В.: *Русско-эрзянский ботанический словарь (названия сосудистых)*. Szaranszk, 2002.
- GRIGORJEV (2004): ГРИГОРЬЕВ А. С.: *Проблемы изучения и преподавания национальных языков в Республике Карелия*. – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепсского и финского языков в Республике Карелия*. (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 2004, 47–48.
- GUDIRJEVA (2005): ГУДЫРЕВА Т. А.: *Неологизмы коми языка XVIII века*. – In: *История, современное состояние, перспективы развития языков и культур финно-угорских народов*. Sziktivkar, 71–72.
- ГУЯСКСОВ (2004): ДЬЯЧКОВ М. В.: *Проблема выбора алфавита и современность*. – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепсского и фин-*

- ского языков в Республике Карелия. (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 52–55.
- HAARMANN, Harald (1998): *Nyelvi tervezés egy általános nyelvelmélet fényében: módszertani kísérlet*. – In: TOLCSVAI NAGY Gábor (szerk.): *Nyelvi tervezés*. Universitas Kiadó, Budapest, 67–86. (eredeti: HAARMANN, Harald (1990): *Language planning in the light of a general theory of language: a methodological framework*. – International Journal of the Sociology of Language, 1990, 103–126.)
- HALMESVIRTA, Anssi (2001): *A finn nagyhercegség (1809–1890)*. – In: HALMESVIRTA, Anssi (szerk.): *Finnország története*. Debrecen, 144–180.
- HARAMZIN (2004): ХАРАМЗИН Т. Г.: *Культурное пространство территорий традиционного природопользования коренных малочисленных народов Севера*. – In: *Сохранение традиционной культуры коренных малочисленных народов Севера и проблема устойчивого развития*. Moszkva, 437–443.
- HARITONOVA (2003): ХАРИТОНОВА А. М.: *Состояние преподавания эрзянского языка в школах Ардатовского района*. – In: *Проблемы и перспективы развития восточных финно-угорских языков*. Szaranszk, 178–183.
- HASZNULIN (2004): ХАСНУЛИН В. И.: *Медико-демографические аспекты сохранения северных народов*. – In: *Сохранение традиционной культуры коренных малочисленных народов Севера и проблема устойчивого развития*. Moszkva, 138–145.
- HAUGEN, Einar (1966): *Linguistics and Language Planning*. – In: BRIGHT W. M. (ed.): *Sociolinguistics*. Mouton, The Haag, 50–71.
- HAUZENBERG (2005): ХАУЗЕНБЕРГ Ану-Резт: *Иноязычное влияние – богатство или опасность для развития языка*. – Congressus Decimus Internationalis Fenno-Ugristarum, Pars II, Joskar-Ola, 166–167.
- HELIMSKI, E. (1995): *Nganasan as a literary language – and further reflexions on literary languages*. – In: ZAICZ, Gábor (1995) (ed.), 149–153.
- ХОНКО (2000): ХОНКО, Лаури: *Стратегия этнического выживания: финно-угры в России*. Финно-угорский вестник, 2000/1 (17), Joskar-Ola
- HRISZTOJUBOVA-MINNIJANMETOVA (2002): А. ХРИСТОЛЮБОВА–Т. МИННИЯХМЕТОВА: *Удмурты*. – In: *Народы Башкортостана*. Ufa, 385–412.
- ILJIN (1999): ИЛБИН И. Е.: *Межнациональные отношения в Чувашии: этносоциальные проблемы переходного периода*. – In: *Проблемы национального в развитии чувашского народа*. Csebokszari
- ISOHOOKANA-ASUNMAA, Tytti (1998): *Veszélyeztetett uráli kisebbségi kultúrák. / Endangered Uralic Minority Cultures*. – In: *Endangered Minority Cultures in Europe / Veszélyeztetett kisebbségi kultúrák Európában*. Előterjesztés az Európa Tanács számára. – Európa Tanács Információs és Dokumentációs Központ. Budapest, 2002.
- ISZANBAJEV (2004): ИСАНБАЕВ С. Н.: *Межнациональные отношения и некоторые вопросы национально-государственного строительства в республике Марий Эл на рубеже XX–XXI вв.* – In: *Формирование, историческое взаимодействие и культурные связи финно-угорских народов*. Joskar-Ola, 321–327.
- ISZANBAJEV (2005): ИСАНБАЕВ С. Н.: *Горные мари и проблемы языковой политики в конце XX. в.* – In: *Игнатъевские чтения. Образование и духовная культура горных мари*. Joskar-Ola, 84–88.
- IVANOV A. (2004): ИВАНОВ А. А.: *Основные проблемы сельской демографии доколхозной деревни Марийской Автономной Области*. – In: *Формирование, историческое взаимодействие и культурные связи финно-угорских народов*. Joskar-Ola, 278–280.
- IVANOV I. (1975): ИВАНОВ, И. Г.: *История марийского литературного языка*. Joskar-Ola
- IVANOV I. (1981): ИВАНОВ И. Г.: *К проблеме возникновения и формирования марийского литературного языка*. Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum, Pars III, Turku, 163–168.

- IVANOV I. (1986): ИВАНОВ И. Г.: *К проблеме роли сознательного вмешательства в языковые процессы в период формирования литературных норм*. Марийская филология. Межвузовский сборник научных трудов. Йошкар-Ола, 33–44.
- IVANOV I. (1989): ИВАНОВ И. Г.: *Актуальные проблемы современного марийского литературного языка*. Вопросы Марийского Языкознания. Актуальные проблемы литературного языка. Йошкар-Ола, 24–35.
- IVANOV I. (1996): ИВАНОВ И. Г.: *Некоторые проблемы формирования и функционирования марийского литературного языка*. – Тезисы докладов международной научной конференции «Структура и развитие волжско-финских языков». Йошкар-Ола, 34–36.
- IVANOV I. (2000a): ИВАНОВ И. Г.: *Кызытсе жапыште марий йылмым илышыш пуртым нерген*. – Проблемы развития марийского языка как государственного. Йошкар-Ола, 9–18.
- IVANOV I. (2000b): ИВАНОВ И. Г.: *Марийский литературный язык на рубеже XX и XXI веков (проблемы и перспективы)*. – In: *Финно-угристика на пороге III тысячелетия*. Szaranszk, 2000, 114–116.
- IVANOV I. (2001a): ИВАНОВ, И. Г.: *Мутвундынам пойдарена. Умутвлак мутер*. Joskar-Ola
- IVANOV I. (2001b): *К проблеме языковой ситуации марийского народа на современном этапе его развития*. Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars V, Tartu, 432–438.
- IVANOV I. (2003a): ИВАНОВ, И. Г.: *К проблеме формирования терминологической системы марийского языка*. – In: *Вопросы терминологии в финно-угорских языках Российской Федерации // Terminology issues in the Finno-Ugric languages of the Russian Federation*. Terminologia et Corpora II, Szombathely 2003, 31–39.
- IVANOV I. (2003b): ИВАНОВ И. Г.: *Функционирование марийского языка на современном этапе и его проблемы*. – In: *Проблемы и перспективы развития восточных финно-угорских языков*. Szaranszk, 194–199.
- IVANOV I. (2005a): ИВАНОВ, И. Г.: *Языковые проблемы марийского народа в начале третьего тысячелетия* – In: *Языковая ситуация и языковая политика в финно-угорских республиках Волго-Камского региона // Die sprachliche Situation und Sprachpolitik in den finnisch-ugrischen Republiken der Volga- Kama-Region*. (Materialien einer internationalen Konferenz, Szombathely, 27.–28. Mai 2004), Specimina Sibirica XXII, Szombathely, 51–66.
- IVANOV I. (2005b): ИВАНОВ И. Г.: *Словарь лингвистических терминов марийского языка – Марла йылмышанче терминологий мутер*. – Vocabularia Terminologi® 1, Szombathely
- IVANOV V. (2005): ИВАНОВ В. А.: *Милиция в Марийском крае в 1917–1941 гг.: проблемы организации и деятельности*. Moszkva
- Izucsenyije – Изучение родных языков в школах Республики Башкортостан*. Baskiria Oktatási Minisztériumának kéziratosa anyaga, Ufa, 2004
- JAKUNCSEV (2005): ЯКУНЧЕВ М. А.: *Концепция формирования ценностей здоровья и здорового образа жизни у школьников в условиях национального региона*. – In: *Национальное самосознание мордовского (мокшанского и эрзянского) народа: настоящее и будущее*. Материалы докладов съезда мордовского (мокшанского и эрзянского) народа 22–25 ноября 2004 года. Szaranszk, 82–92.
- JALTAJEV (2004): ЯЛТАЕВ И. Ф.: *Проблема коренизации органов власти национальными кадрами в МАО (Марийской Автономной Области) в 1930-е годы*. – In: *Формирование, историческое взаимодействие и культурные связи финно-угорских народов*. Joskar-Ola, 280–283.
- JANALOV (2001): ЯНАЛОВ, В. Г.: *Осуществима ли мечта о расцвете марийского языка в XXI. веке*. Финно-угорский вестник. Информационный бюллетень, 1 (20). Joskar-Ola, 22–26.

- JANALOV lásd YANALOV alatt is.
- JANDAKOVA (2005): ЯНДАКОВА, Елена: *Роль Валентина Колумба в обогащении лексики марийского литературного языка*. – Congressus Decimus Internationalis Fenno-Ugristarum, Pars II, Joskar-Ola, 177.
- JANHUNEN, Juha (1991): *Ethnic death and survival in the Soviet North*. – Journal de la Société Fenno-Ougrienne 83, Helsinki, 111–122.
- JARMINGINA: ЯРМИНГИНА Л.: *Этническая ситуация в Республике Башкортостан* (megjelenés előtt).
- JEREMEJEV (2004): ЕРЕМЕЕВ А. В.: *ГТРК «Карелия»*. – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, веппского и финского языков в Республике Карелия*. (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 2004, 158–160.
- JERMUSKIN (2003): ЕРМУШКИН, Г. И.: *К проблеме изучения и функционирования мордовских языков за пределами Республики Мордовия*. – In: *Проблемы и перспективы развития восточных финно-угорских языков*. Szaranszk, 22–28.
- JEVDOKIMOVA (2005): ЕВДОКИМОВА Людмила: *Функционирование марийского языка в Свердловской области*. – Congressus Decimus Internationalis Fenno-Ugristarum, Pars II, Joskar-Ola, 54–55.
- JEVSZEJJEV (1928): ЕВСЕВЬЕВ, М. Е.: *Основы мордовской грамматики*. Казань
- КАБАЈЕВА (2003): КАБАЕВА Н. Ф.: *Преподавание мордовских языков на нефилологических факультетах МГУ им. Н. П. Огарева*. – In: *Проблемы и перспективы развития восточных финно-угорских языков*. Szaranszk, 163–165.
- КАДАКИН (2005a): КАДАКИН, В. В.: *Национальная школа Мордовии – состояние, проблемы, перспективы развития*. – In: *Языковая ситуация и языковая политика в финно-угорских республиках Волго-Камского региона // Die sprachliche Situation und Sprachpolitik in den finnisch-ugrischen Republiken der Volga-Kama-Region*. (Materialien einer internationalen Konferenz, Szombathely, 27.–28. Mai 2004), Szombathely, 67–75.
- КАДАКИН (2005b): КАДАКИН, В. В.: *Вопросы национального образования: состояние, проблемы, перспективы*. – In: *Национальное самосознание мордовского (мокшанского и эрзянского) народа: настоящее и будущее*. Материалы докладов съезда мордовского (мокшанского и эрзянского) народа 22–25 ноября 2004 года. Szaranszk, 33–39.
- KAIVAPALU & MUIKKU-WERNER (2000): KAIVAPALU, Annkatrin–MUIKKU-WERNER, Pirkko: *Soome ja eesti (üli)õpilaste arvamus emakeelest*. Emakeele Seltsi Aastaraamat 44–45, Tartu, 83–106.
- KARAKULOV (2004): КАРАКУЛОВ Б. И.: *Этапы развития удмуртского литературного языка*. – In: *Формирование и развитие литературных языков народов Поволжья*. Izsevszk, 95–113.
- КАТАЈЕВА (2005): КАТАЕВА, Р.: *Особенности развития национальной школы в Республике Марий Эл. Опыт, проблемы, перспективы*. – In: *Языковая ситуация и языковая политика в финно-угорских республиках Волго-Камского региона // Die sprachliche Situation und Sprachpolitik in den finnisch-ugrischen Republiken der Volga-Kama-Region*. (Materialien einer internationalen Konferenz, Szombathely, 27.–28. Mai 2004), Szombathely, 76–94.
- KAUPPALA, Pekka (2003): *Venäjän kansallisten alueitten tulevaisuus aluelaajennushankkeessa*. – Alkukoti, Nro 5, Helsinki, 13–16.
- KAUPPALA (2004): КАУППАЛА, Пекка: *Социализм на Европейском Севере: сходство и различие со скандинавским путем развития Финляндии (на примере Карелии и Коми, 1921–1941 гг.)* – In: *Формирование, историческое взаимодействие и культурные связи финно-угорских народов*. Joskar-Ola, 251–255.

- KAZAKOVA (2005): КАЗАКОВА Э. И.: *Названия болезней как часть собственно марийской лексики*. – In: *История, современное состояние, перспективы развития языков и культур финно-угорских народов*. Sziktivkar, 95–97.
- KAZIRO (2005): КАЗЫРО Г.: *Проблема терминологизации общелитературного слова (на материале марийского языка)*. – Congressus Decimus Internationalis Fenno-Ugritarum, Pars II, Joskar-Ola, 77–78.
- KELMAKOV, Valej (2002): *Udmurtien nykytilanteesta*. – In: Marja LAPPALAINEN (toim.) (2002), 49–58.
- KELMAKOV (2004): КЕЛЬМАКОВ В. К.: *Газета «Удмурт дунне» и некоторые нормы удмуртского литературного языка*. – In: *Формирование и развитие литературных языков народов Поволжья*. Izsevszk, 122–139.
- KERESZTES (1991): КЕРЕСТЕШ, Л.: *Исследования венгерских ученых о мордовских языках. Современные проблемы мордовских языков*. Szaranszk
- KERESZTES, László (1995): *On the question of the Mordvinian literary language*. – In: ZAICZ, Gábor (1995) (ed.), 47–55.
- KERESZTES László (2004): *Nyelvújítási törekvések és módszerek a Márk evangélium új vogul fordításában*. – Folia Uralica Debreceniensia 11, 73–86.
- KERT (2004): КЕРТ Г. М.: *К созданию литературного карельского языка («Грамматика» Д. В. Бубриха)*. – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепского и финского языков в Республике Карелия*. (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 2004, 55–58.
- KETTEMANN, Bernhard (2003): *For the globalisation of multilingualism*. – In: DE CILLIA, Rudolf-KRUMM, Hans-Jürgen-WODAK, Ruth (Hrg.) (2003), 153–155.
- KIRILLOVA (2004): КИРИЛЛОВА Л. Е.: *Географические термины в удмуртской топонимии как источник обогащения лексики удмуртского литературного языка*. – In: *Формирование и развитие литературных языков народов Поволжья*. Izsevszk, 139–150.
- KIRSTINÄ, L. (1997): *Suomalaisen kulttuurin ydintä*. Virke 3/97, 4–5.
- KIRZAJEVA (2000): КИРЖАЕВА В. П.: *Начальное образование инородцев во второй половине XIX века: эволюция взглядов Н. И. Ильминского*. – In: *Финно-угристика на пороге III тысячелетия*. Szaranszk, 2000, 154–158.
- KLEJEROVA (2004a): КЛЕЕРОВА, Татьяна: *Функционирование родных языков и реализация Рамочной конвенции о защите национальных меньшинств и Европейской хартии о региональных языках и языках национальных меньшинств*. – Финно-угорский вестник 3 (34), 2004, Joskar-Ola, 48–54.
- KLEJEROVA (2004b): КЛЕЕРОВА Т. С.: *Мы сохраним родные языки*. – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепского и финского языков в Республике Карелия*. (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 2004, 6–11.
- KLEMENTYEV (2004): КЛЕМЕНТЬЕВ Е. И.: *Современная языковая ситуация и национальная школа*. – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепского и финского языков в Республике Карелия*. (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 2004, 15–21.
- KLUMPP, Gerson und KNÜPPEL, Michael (Hrg.) (2003): *Die ural-altaischen Völker. Identität im Wandel zwischen Tradition und Moderne*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 63, Wiesbaden
- KOCSEVATKIN (2001): КОЧЕВАТКИН А. М.: *Соматическая лексика эрзянского языка*. Саранск
- KOCSEVATKIN (2003): КОЧЕВАТКИН, А. М.: *Анатомическая терминология эрзянского языка*. – In: *Вопросы терминологии в финно-угорских языках Российской Феде-*

- рации // *Terminology issues in the Finno-Ugric languages of the Russian Federation*. Terminologia et Corpora II, Szombathely, 40–44.
- KOCSEVATKINA (2003): КОЧЕВАТКИНА, А. П.: Терминология мордовского свадебного обряда в этнолингвистическом аспекте. – In: *Вопросы терминологии в финно-угорских языках Российской Федерации // Terminology issues in the Finno-Ugric languages of the Russian Federation*. Terminologia et Corpora II, Szombathely, 45–49.
- KOCSEVATKINA (2005): КОЧЕВАТКИНА А. П.: Преподавание родных (мокшанского и эрзянского) языков в школах Республики Мордовия и мордовской диаспоры. – In: *Языковая ситуация и языковая политика в финно-угорских республиках Волго-Камского региона // Die sprachliche Situation und Sprachpolitik in den finnisch-ugrischen Republiken der Volga- Kama-Region*. (Materialien einer internationalen Konferenz, Szombathely, 27.–28. Mai 2004), Szombathely, 109–113.
- KOKKONEN, Paula (1995): *A new era in the Komi vocabulary*. – In: ZAICZ, Gábor (1995) (ed.), 105–112.
- KOKLA, Paul (1981): *Zum Problem einer einheitlichen Schriftsprache*. Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum, Pars III, Turku, 189–191.
- KOKLA, Paul (1995): *Über die Möglichkeit einer einheitlichen marischen Schriftsprache*. – In: ZAICZ, Gábor (1995) (ed.), 71–78.
- KOLJAGYENKOV (1938): КОЛЯДЕНКОВ М. Н.: Эрзянь кельень грамматика. Szaranszk
- KOLOMAINEN I. (2004): КОЛОМАЙНЕН И. А.: Роль финноязычной газеты в сохранении и развитии национальной культуры. – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепского и финского языков в Республике Карелия*. (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 2004, 148–149.
- KOLOMAINEN R. (2004): КОЛОМАЙНЕН Р. П.: Роль журнала Carelia в развитии и сохранении национальной литературной традиции. – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепского и финского языков в Республике Карелия*. (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 2004, 153–154.
- KOLOVANGINA (2004): КОЛОВАНГИНА М. М.: К вопросу о национальном характере газет народов Крайнего Севера (на материалах прессы Ненецкого национального округа в 30-е годы XX в.). – In: *Формирование, историческое взаимодействие и культурные связи финно-угорских народов*. Joskar-Ola, 302–304.
- KOMLÓSSY, József von (2004): Й. Фон Комлосси: Образование на родном языке как основной элемент прав человека. – Финно-угорский вестник 3 (34), 2004, Joskar-Ola, 46–47.
- KONDRATYEVA (2004): КОНДРАТЬЕВА С. Ф.: Этнокультурное воспитание – основа возрождения и сохранения языков и культуры коренных народов. – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепского и финского языков в Республике Карелия*. (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 2004, 114–116.
- KONJUKHOV, A. (1993): *Historic consciousness of Komi people (a sociological approach)*. – In: PUSZTAY (1993), 53–63.
- KONJUHOV et al (2005): КОНЮХОВ А. К.–КУЗИВАНОВА О. Ю.–МАРКОВ В. П.–ЦЫПАНОВ Е. А.: Современная этнолингвистическая ситуация в Республике Коми (по результатам социологического исследования). – In: *Языковая ситуация и языковая политика в финно-угорских республиках Волго-Камского региона // Die sprachliche Situation und Sprachpolitik in den finnisch-ugrischen Republiken der Volga- Kama-Region*. (Materialien einer internationalen Konferenz, Szombathely, 27.–28. Mai 2004), Szombathely, 102–108. (уганез: КОНЮHOV (2005): КОНЮХОВ А. К.: Современная

- этнолингвистическая ситуация в Республике Коми (по результатам социологического исследования). – In: *История, современное состояние, перспективы развития языков и культур финно-угорских народов*. Sziktiivkar, 560–562.)
- KONSTANTINOVA (2005): КОНСТАНТИНОВА, В. В.: *Теоретико-методические аспекты преподавания марийского (государственного) языка*. – In: *Языковая ситуация и языковая политика в финно-угорских республиках Волго-Камского региона // Die sprachliche Situation und Sprachpolitik in den finnisch-ugrischen Republiken der Volga-Kama-Region*. (Materialien einer internationalen Konferenz, Szombathely, 27.–28. Mai 2004), Szombathely, 95–101.
- KONYSIN (2004): КОНЫШИН, А. Е.: *История коми-пермяцкого народа 1917–1940 гг.* Кудымкар
- KORSAKOVA (2004): КОРШАКОВА М. С.: *Сохранение, возрождение и развитие традиционного искусства в Карелии*. – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепского и финского языков в Республике Карелия*. (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 2004, 101–104.
- KOVALEVA (2002): КОВАЛЕВА, С. В.: *Некоторые итоги социолнгвистического исследования по формированию новой лексики в карельском языке*. – In: *Бубриховские чтения. Проблемы прибалтийско-финской филологии и культуры*. Петрозаводск, 113–124.
- KOZLOV (2004): КОЗЛОВ В. И.: *Динамика численности мордвы*. – In: *Мордва*. Szaranszk, 157–168.
- KOZMÁCS, István (1993): *Votyak Dialects, Literary Language – Votyak Vernacular*. – In: PUSZTAY, János (Hrg.) (1993), 65–69.
- KOZMÁCS István (2005): *Az udmurtok*. – In: PUSZTAY János (szerk.): *A Volga-Káma-vidék finnugor népei*. Az Uralisztikai Tanszék Kiadványai 11. Szombathely, 73–109.
- KOZMÁCS (mscr.) – Kozmács István közlése
- KOZULINA (2003): КОЗУЛИНА С. Г.: *Проблемы и перспективы развития коми языка как государственного языка Республики Коми*. – In: *Проблемы и перспективы развития восточных финно-угорских языков*. Szaranszk, 253–257.
- KRASILNIKOV, Aleksej (1995): *The transition to Latin script: a project of Udmurt cultural revitalisation*. – In: ZAICZ, Gábor (1995) (ed.), 85–88.
- KRASILNIKOV, Aleksej (2002): *Kansallispoliittinen tilanne Udmurtiassa 1990-luvun puolivälissä* – In: Marja LAPPALAINEN (toim.) (2002), 97–104.
- KRASZILNYIKOV (2005): КРАСИЛЬНИКОВ, А. Г.: *Удмуртский язык в глобализирующемся мире. (Тезисы)* – In: *Языковая ситуация и языковая политика в финно-угорских республиках Волго-Камского региона // Die sprachliche Situation und Sprachpolitik in den finnisch-ugrischen Republiken der Volga-Kama-Region*. (Materialien einer internationalen Konferenz, Szombathely, 27.–28. Mai 2004), Szombathely, 114–116.
- KRAUSS, Michael (1992): *The world's languages in crisis*. Language 68:1, 4–10.
- KRAUSS, Michael (1998): *The Scope of the Language Endangerment Crisis and Recent Response to It*. – In: MATSUMURA, Kazuto (ed.): *Studies in Endangered Languages*. ICHEL Linguistic Studies Vol.1, Hituzi Syobo, Tokyo, 101–113.
- KREINDLER, Isabelle (1977): *A Neglected Source of Lenin's Nationality Policy*. – Slavic Review vol. 36/1–3:86–100.
- KRJAJSKOV (2004): КРЯЖКОВ В. А.: *Правовой статус коренных малочисленных народов Севера России (особенности регулирования и проблемы)*. – In: *Сохранение традиционной культуры коренных малочисленных народов Севера и проблема устойчивого развития*. Moszkva, 47–50.
- KUDRJAŦSEVA-SABUKOV (2002): КУДРЯВЦЕВА, Р. А. – ШАБЫКОВ, В. И.: *Республика Марий Эл: языковая ситуация и языковая политика в сфере образования*. Русский язык в

- формировании межэтнической солидарности (Региональные аспекты языковой ситуации в России и ближнем зарубежье) – Москва, Издательство Российского университета дружбы народов, 48
- KULIKOV (1993): КУЛИКОВ К. И.: *Национально-государственное строительство восточно-финских народов в 1917–1937 гг.* Izsevszk
- KULIKOV (1997): КУЛИКОВ К. И.: *Дело “СОФИН”.* Izsevszk
- KULIKOV (2004): КУЛИКОВ К. И.: *Глобализация и проблемы жизнеобеспечения народов России.* – In: *Формирование, историческое взаимодействие и культурные связи финно-угорских народов.* Joskar-Ola, 620–628.
- KULIKOV (2005): КУЛИКОВ К. И.: *Современная этнополитическая ситуация в Удмуртии.* – In: *История, современное состояние, перспективы развития языков и культур финно-угорских народов.* Sziktivkar, 549–552.
- KUPER-PUSZTAY (1993): КУПЕР, Шимон–ПУСТАЙ, Янош: *Селькупский разговорник (Нарымский диалект).* – Specimina Sibirica VII, Szombathely, 78
- KURILO (2004): КУРИЛО И. С.: *Роль детского журнала Kipinä в развитии и изучения национальных языков.* – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепского и финского языков в Республике Карелия.* (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 156–158.
- KURS, Otto (2004): *Kasahhi keel taas ladinatähestikuline.* Keel ja Kirjandus, 2004/2, 140–141.
- KURSEVA (2004): КУРШЕВА Г. А.: *Реформы в области образования во второй половине 1950-х – середине 1960-х годов (на материалах Мордовии).* – In: *Формирование, историческое взаимодействие и культурные связи финно-угорских народов.* Joskar-Ola, 345–351.
- KUTASZOVA (2004): КУТАСОВА В. Е.: *Исследования историков казанского императорского университета о финно-уграх Поволжья и Приуралья.* – In: *Формирование, историческое взаимодействие и культурные связи финно-угорских народов.* Joskar-Ola, 241–246.
- KUZBOZSEVA (2005): КУЗЬБОЖЕВА М. В.: *Выступление.* – In: *История, современное состояние, перспективы развития языков и культур финно-угорских народов.* Sziktivkar, 539–541.
- KUZNETSOV, Nikolaj (2005): *A komik.* – In: PUSZTAY János (szerk.): *A Volga–Káma-vidék finn-ugor népei.* Az Uralisztikai Tanszék Kiadványai 11, Szombathely, 55–72.
- KUZNECOVA (Kuznetsova), Margarita (1996): *Wiesentscheremissisch und Bergtscheremissisch – zwei Dialekte oder zwei Sprachen?* – In: *Laponica et Uralica.* Studia Uralica Upsaliensia 26, Uppsala, 231–240.
- KUZNECOVA, Margarita (1997): *Zum Problem der Schriftsprachen im Tscheremissischen.* – In: PUSZTAY (Hrg.) (1997), 95–102.
- KUZNECOVA, Margarita (2001): *Zu den Problemen der Ausarbeitung der Terminologie im Tscheremissischen (aufgrund des bergtscheremissischen orthographischen Wörterbuches)* – In: *Zur Frage der Terminologiebildung in den uralischen Sprachen.* Specimina Sibirica XVIII, Szombathely, 33–49.
- KUZNECOVA, Margarita (2002): *A mari nyelv mai helyzete.* – In: GADÁNYI Károly & PUSZTAY János (szerk.): *Közép-Európa: egység és sokszínűség.* A Nyelvek Európai Éve 2001 zárókonferenciájának előadásai. Szombathely, 221–231.
- KUZNYECOVA (2005a)–KUZNYECOVA, Margarita: *A marik.* – In: *A Volga–Káma- vidék finn-ugor népei.* Az Uralisztikai Tanszék Kiadványai 11, Szombathely, 39–54.
- KUZNYECOVA (2005b): КУЗНЕЦОВА, М.: *Размышления о перспективах марийского языка.* – In: *Языковая ситуация и языковая политика в финно-угорских республиках Волго-Камского региона // Die sprachliche Situation und Sprachpolitik in den finnisch-ugrischen Republiken der Volga–Kama-Region.* (Materialien einer internationalen Konferenz, Szombathely, 27.–28. Mai 2004), Szombathely, 117–127.

- KUZNYECOVA A. (2005): КУЗНЕЦОВА Алевтина: *Метафоризация как один из способов образования терминов марийского литературного языка*. – Congressus Decimus Internationalis Fenno-Ugristarum, Pars II, Joskar-Ola, 89–90.
- LALLUKKA, Seppo (1993): *East Finnic Population Trends since 1959*. – In: PUSZTAY (1993), 83–93.
- LALLUKKA (1997a): ЛАЛЛУККА С.: *Восточно-финские народы России. Анализ этнодемографических процессов*. Szent-Pétervár
- LALLUKKA, Seppo (1997b): *National-Russian linguistic Patterns in Komi-Permiak age and residential groups, 1970-89*. – In: PUSZTAY (Hrg.) (1997), 103–119.
- LALLUKKA, Seppo (2001): ЛАЛЛУККА, Сеппо: *Дискуссия о паспортной реформе в России подходит к концу*. Финно-угорский вестник, 2001/2, Joskar-Ola, 13–15.
- LALLUKKA, Seppo (2002a): ЛАЛЛУККА, Сеппо: *Ассимиляционные процессы среди финно-угорских народов России во второй половине XX века*. – In: *Археология и этнография Марийского края*, вып. 26. Joskar-Ola, 34–44.
- LALLUKKA, Seppo (2002b): *Yksi vai kaksi Komin kansaa?* – In: Marja LAPPALAINEN (toim.) (2002), 64–69.
- LALLUKKA (2004a): ЛАЛЛУККА, Сеппо: *Динамика изменения численности финно-угорских народов России после 1959 г.* – Финно-угорский вестник (35), 2004/4, Joskar-Ola, 5–21.
- LALLUKKA (2004b): ЛАЛЛУККА, Сеппо: *Финно-угорская дисперсия и региональная диаспоризация на примере восточных марийцев*. – In: *Формирование, историческое взаимодействие и культурные связи финно-угорских народов*. Joskar-Ola, 555–559.
- LALLUKKA, Seppo (kézirat –2004): ЛАЛЛУККА, Сеппо: *Динамика изменения численности финно-угорских народов России после 1959 года // Population trends of Finno-Ugric peoples in Russia since 1959*. – Előadás a Finnugor Népek IV. Világkongresszusán, Tallinn, 2004, augusztus 16–19.
- LAPPALAINEN, Marja (toim.) (2002): *Sukukansapäivien satoa. Kirjoituksia ja puheenvuoroja suomalais-ugrilaisuudesta*. Castrenianumin toimitteita 57, Helsinki
- LARSSON, Lars-Gunnar (2003): *Eigene Kulturgeschichte und finnisch-ugrisches Bewußtsein* – In: KLUMPP, Gerson und KNÜPPEL, Michael (Hrg.) (2003), 47–59.
- LAUNDRY & ALLARD (eds.) (1994): *Ethnolinguistic Vitality*. – International Journal of the Sociology of Language. Mouton de Gruyter, Berlin, New York
- LEHTONEN, J. (1997): *'Mera än ord' – nordiska språk och kulturen i den europeiska dialogen*. Nordiska Ministerrådet
- LEONTIEV, A. A. (1994): *Linguistic human rights and educational policy in Russia*. – In: PHILLIPSON-RANNUT-SKUTNABB-KANGAS (eds.): *Linguistic Human Rights. Overcoming Linguistic Discrimination*. – Contribution to the Sociology of Language 67. Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 63–70.
- LEWIS, Glyn (1998): *A nyelvi tervezés kivitelezése a Szovjetunióban*. – In: TOLCSVAI NAGY Gábor (szerk.): *Nyelvi tervezés*. Universitas Kiadó, Budapest, 209–223. (eredeti: Glyn LEWIS (1983): *Implementation of Language Planning in the Soviet Union*. – In: J. COBARRUBIAS, J. A. FISHMAN (eds.): *Progress in Language Planning*. Mouton, 309–325.)
- LIVVAKU, U. (1999): *Heitlus eesti keele pärast II*. Keel ja Kirjandus 6/1999, 386–394.
- LIJUROV (2004): ЛЬЮРОВ А. А.: *Неправительственные организации и проблемы экологии на Севере России (на примере деятельности Съезда коми народа в 1990-е годы)*. – In: *Формирование, историческое взаимодействие и культурные связи финно-угорских народов*. Joskar-Ola, 597–603.
- LOMSIN (2003) – ЛОМШИН М. И.: *Проблемы современного образования студентов в национальных группах высшей школы*. – In: *Проблемы и перспективы развития восточных финно-угорских языков*. Szaranszk, 114–127.

- LUZGIN (2005): ЛУЗГИН А. С.: *Мордовский народ: национальные проблемы в условиях поиска общественного согласия в России.* – In: *Национальное самосознание мордовского (мокшанского и эрзянского) народа: настоящее и будущее.* Материалы докладов съезда мордовского (мокшанского и эрзянского) народа 22–25 ноября 2004 года. Szaranszk, 67–71.
- MAKSZIMOV (2004): МАКСИМОВ С. А.: *Возможности и пути обогащения литературного языка лексикой маргинальных диалектов (на примере удмуртского языка).* – In: *Формирование и развитие литературных языков народов Поволжья.* Izsevszk, 184–192.
- MAKSZIMOV–RÍCSKOVA (2003): МАКСИМОВ В. Н.–РЫЧКОВА Д. М.: *Изучение марийского языка в школах (на примере Сернурского района республики Марий Эл)* – In: *Проблемы и перспективы развития восточных финно-угорских языков.* Szaranszk, 127–129.
- MAKSZIMOVA–SZAVINA (2004): МАКСИМОВА, Л. В.–САВИНА, Н. В.: *Информационно-аналитический материал о деятельности национальных образовательных учреждений Ханты-Мансийского автономного округа – Югра за 2003–2004 учебный год. (kézirat)*
- MAICEV (2003): МАЛЬЦЕВ, Г.: *Ситуация остается непростой.* – Финно-угорский вестник (30), 2003/3, Joskar-Ola, 21.
- MARESZJEV (2005): МАРЕСЬЕВ В. В.: *Печать и книгоиздание как важные факторы формирования национального самосознания.* – In: *Национальное самосознание мордовского (мокшанского и эрзянского) народа: настоящее и будущее.* Материалы докладов съезда мордовского (мокшанского и эрзянского) народа 22–25 ноября 2004 года. Szaranszk, 47–52.
- MARKIANOVA (2003): МАРКИАНОВА, Л.: *Пути развития лексической системы карельского языка.* – In: *Вопросы терминологии в финно-угорских языках Российской Федерации // Terminology issues in the Finno-Ugric languages of the Russian Federation.* Terminologia et Corpora II, Szombathely, 63–74.
- MARKIANOVA, L. F. (2004): *Karjalan kielen sanaston kehittämisestä ja täyvändämises tånäpäi.* – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепского и финского языков в Республике Карелия.* (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 2004, 24–27.
- MARKOV, Valeri (2003): *Source of vital force of the Finno-Ugric peoples – in strengthening of the brotherhood ties.* – Finno-Ugric bulletin (28), 2003/1, Joskar-Ola, 5–12.
- MARKOV–FAUZER: МАРКОВ В. П., ФАУЗЕР В. В.: *Этнические особенности воспроизводства населения Республики Коми: статистико-социологический анализ (megjelenés előtt)*
- MATICSÁK, Sándor (2001): *Linguistic terms in Erzya-Mordvin dictionaries.* – In: *Zur Frage der Terminologiebildung in den uralischen Sprachen.* Specimina Sibirica XVIII, Szombathely, 51–58.
- MATROSOVA (2003): МАТРОСОВА, Л. С.: *Терминология по синтаксису в современном марийском языке.* – In: *Вопросы терминологии в финно-угорских языках Российской Федерации // Terminology issues in the Finno-Ugric languages of the Russian Federation.* Terminologia et Corpora II, Szombathely 2003, 75–83.
- MERI, Lennart (2001): *Väikerükide roll Euroopa kultuurruumis.* – In: MERI, Lennart: *Riigitured.* Tartu, 238–241.
- MERKUSKIN (2005): МЕРКУШКИН Н. И.: *Выступление.* – In: *Национальное самосознание мордовского (мокшанского и эрзянского) народа: настоящее и будущее.* Материалы докладов съезда мордовского (мокшанского и эрзянского) народа 22–25 ноября 2004 года. Szaranszk 2005, 3–9.

- MÉSZÁROS, Edit (1993): *The chances of the survival of the Mordvin language and culture and the first congress of the Mordvin people*. – In: PUSZTAY (1993), 99–104.
- MÉSZÁROS Edit–MOLNÁR Judit (2005): *A mordvinok*. – In: PUSZTAY János (2005) (szerk.): *A Volga–Káma-vidék finnugor népei*. Az Uralisztikai Tanszék Kiadványai 11, Szombathely, 9–38.
- MÉSZÁROS Edit–ŠIRMANKINA, Raisza (1999): *Erza-mordvin-magyar szótár*. Szeged
- MÉSZÁROS Edit–ŠIRMANKINA, Raisza (2003²): *Erza-mordvin-magyar szótár*. Lexica Sava-riensia, Szombathely
- МИНАЙЛОВ (2005): МИХАЙЛОВ В. А.: *Исторический опыт и перспективы федерализма в многонациональной России*. – In: *История, современное состояние, перспективы развития языков и культур финно-угорских народов*. Szikativkar, 541–547.
- МИНАЙЛОВ–МАСНУЕВ (2004): МИХАЙЛОВ В. А.–МАЦНЕВ А. А.: *Регион и формирование федеративных отношений в России*. – In: *Формирование, историческое взаимодействие и культурные связи финно-угорских народов*. Joskar-Ola, 9–15.
- MISANYIN (2003): МИШАНИН, Ю. А.: *Мордовская религиозно-мифологическая терминология на страницах периодики России XIX века*. – In: *Вопросы терминологии в финно-угорских языках Российской Федерации // Terminology issues in the Finno-Ugric languages of the Russian Federation*. Terminologia et Corpora II, Szombathely, 84–93.
- MISANYIN (2005): МИШАНИН Ю. А.: *Национальные СМИ и книгоиздание: проблемы и тенденции развития*. – In: *Национальное самосознание мордовского (моксианского и эрзянского) народа: настоящее и будущее*. Материалы докладов съезда мордовского (моксианского и эрзянского) народа 22–25 ноября 2004 года. Szaranszk, 79–81.
- МОКШИН, Nicolai (2002): *Mordovian national idea in past, present and future*. – Finno-Ugric bulletin (27), 2002/4, Joskar-Ola, 13–19.
- МОКСИН (2004): МОКШИН Н. Ф.: *Мордовская национальная идея в прошлом, настоящем, будущем*. – In: *Формирование, историческое взаимодействие и культурные связи финно-угорских народов*. Joskar-Ola, 559–566.
- МОКСИН (2005a): МОКШИН Н. Ф.: *Этническое самосознание и демографическая ситуация у мордвы*. – In: *Национальное самосознание мордовского (моксианского и эрзянского) народа: настоящее и будущее*. Материалы докладов съезда мордовского (моксианского и эрзянского) народа 22–25 ноября 2004 года. Szaranszk, 93–98.
- МОКСИН (2005b): МОКШИН Н. Ф.: *Этническое развитие мордвы на современном этапе*. – In: *История, современное состояние, перспективы развития языков и культур финно-угорских народов*. Szikativkar, 17–22.
- МОКСИН (2005c): МОКШИН Н. Ф.: *Мордовская государственность в условиях российских реформ 1990-х годов*. – In: *История, современное состояние, перспективы развития языков и культур финно-угорских народов*. Szikativkar, 530–532.
- MOSZIN (2000): МОСИН М. В.: *Мордовские (моксианский и эрзянский) литературные языки: состояние, проблемы и перспективы развития*. – In: *Финно-угристика на пороге III тысячелетия*. Szaranszk, 2000, 11–19.
- MOSZIN (2001): МОСИН М.: *Проблемы развития и функционирования мордовских языков*. – Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars V, Tartu, 394–397.
- MOSZIN (2003a): МОСИН, М. В.: *Об одном из источников формирования мордовской терминосистемы*. – In: *Вопросы терминологии в финно-угорских языках Российской Федерации // Terminology issues in the Finno-Ugric languages of the Russian Federation*. Terminologia et Corpora II, Szombathely, 94–98.
- MOSZIN (2003b): МОСИН, М. В.: *Положение языков восточных финно-угорских народов: история и современность*. – In: *Проблемы и перспективы развития восточных финно-угорских языков*. Szaranszk, 8–15.

- MOSZIN (2003c): МОСИН М. В.: *Диалектизмы – неиссякаемый источник лексического состава эрзянского языка.* – In: *Проблемы и перспективы развития восточных финно-угорских языков.* Szaranszk, 266–269.
- MOSZIN (2005): МОСИН М. В.: *Национальное самосознание мордовского (мокшанского и эрзянского) народа: настоящее и будущее.* – In: *Национальное самосознание мордовского (мокшанского и эрзянского) народа: настоящее и будущее.* Материалы докладов съезда мордовского (мокшанского и эрзянского) народа 22–25 ноября 2004 года. Szaranszk, 10–28.
- MOSZKWINA (2004): МОСКВИНА Л. П.: *Подготовка национальных кадров из мари в системе просвещения России на рубеже XIX–XX вв.* – In: *Формирование, историческое взаимодействие и культурные связи финно-угорских народов.* Joskar-Ola, 236–238.
- MOTORINA (2005): МОТОРИНА Л. А.: *Современные проблемы языковой педагогики в Республике Коми.* – In: *История, современное состояние, перспективы развития языков и культур финно-угорских народов.* Sziktivkar, 595–596.
- MULLONEN (2002): МУЛЛОНЕН, М. И.: *Десять лет преподавания вепского языка в Петрозаводском государственном университете.* – In: *Бубриховские чтения. Проблемы прибалтийско-финской филологии и культуры.* Петрозаводск, 18–25.
- MURZABULATOV (2002): МУРЗАБУЛАТОВ М.: *Мордва.* – In: *Народы Башкортостана.* Ufa, 319–346.
- NEČAK LÜK, Albina (2003): *Global language of science from a national language perspective.* – In: DE CILLIA, Rudolf-KRUMM, Hans-Jürgen-WODAK, Ruth (Hrg.) (2003), 156–158.
- NEMVALTS, P. (1999): *Piget oma kui võõras.* Keel ja Kirjandus 9/1999, 756–764.
- NEUSTUPNY, J. V. (1970): *Basic Types of Treatment of Language Problems.* Linguistic Communications 1, 77–100.
- NIEMINEN, M. (2004): *Karjalan, vepsän ja suomen kielen aseman kehittäminen Karjalassa.* – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепского и финского языков в Республике Карелия.* (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 2004, 111–113.
- NIKOLAeva (1995): Николаева, И.: *Обско-угорские народы и литературный язык: личное мнение.* – In: ZAICZ, Gábor (1995) (ed.), 123–127.
- NUOLIJÄRVI, P. (1997): *Suiniuro.* Virittäjä 2/1997, 169.
- НУКИТИНА (kézirat): НИКИТИНА, Г. А.: *Культура демографического поведения удмуртов в прошлом.* (megjelenés előtt)
- ÕISPUU (2002): ЁЙСПУУ, Я.: *Возрождение южно-эстонского (вырусского) и карельских литературных языков: общие и отличительные черты.* – In: *Бубриховские чтения. Проблемы прибалтийско-финской филологии и культуры.* Петрозаводск, 34–42.
- ÕISPUU (2004): ЁЙСПУУ Я.: *Прибалтийско-финское языкознание и обучение прибалтийско-финским языкам. Взгляд из Эстонии.* – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепского и финского языков в Республике Карелия.* (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 2004, 48–50.
- PAJ DYSEV (2005): ПАЙДЫШЕВ Е. В.: *Законотворческая деятельность Государственного Собрания Республики Марий Эл и реализация государственной национальной политики.* – In: *Языковая ситуация и языковая политика в финно-угорских республиках Волго-Камского региона // Die sprachliche Situation und Sprachpolitik in den finnisch-ugrischen Republiken der Volga-Kama-Region.* (Materialien einer internationalen Konferenz, Szombathely, 27.–28. Mai 2004), Szombathely, 140–147.
- PAKRIEV (1998): ПАКРИЕВ С. Г.: *Депрессия как феномен социальной дисфункции у удмуртов.* – In: *Образ жизни и здоровье населения.* Сб. материалов II-го Международного медицинского конгресса. Ижевск

- PARTS, Juhan (2004): *Нам понятна тревога родственных народов*. (Речь при закрытии Всемирного конгресса финно-угорских народов). – Финно-угорский вестник 3 (34), Йошкар-Ола, 70–76.
- PASANEN (2004): ПАСАНЕН А.: *Возможности использования языкового гнезда для возрождения карельского языка*. – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепского и финского языков в Республике Карелия*. (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 2004, 118–119.
- PATRUSHEV (2003): ПАТРУШЕВ, В.: *О библейской терминологии на марийском языке*. – In: *Вопросы терминологии в финно-угорских языках Российской Федерации // Terminology issues in the Finno-Ugric languages of the Russian Federation*. Terminologia et Corpora II, Szombathely 2003, 99–105.
- PESZTOVA (2005): ПЕСТОВА Г. А.: *Роль системы высшего образования в модернизации Республики Коми*. – In: *История, современное состояние, перспективы развития языков и культур финно-угорских народов*. Sziktivkar, 600–602.
- PISZTYINA (2004): ПЫСТИНА Е. А.: *Карельский язык в школе*. – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепского и финского языков в Республике Карелия*. (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 2004, 116–118.
- PJESSIKOVA-SOPOTSCHINA, A. S. (1993): *Die gesellschaftliche Bewegung der Surguter Hanti*. – In: PUSZTAY (1993), 115–120.
- POJAKOV (2000): ПОЛЯКОВ О. Е.: *Мордовские (мокшанский и эрзянский) языки в роли государственных языков*. – In: *Финно-угристика на пороге III тысячелетия*. Szaranszk, 2000, 242–244.
- POJAKOV (2001): ПОЛЯКОВ Осип: *Мордовские языки – государственные миноритарные языки*. – Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum, Pars VI, Tartu, 59–60.
- POJAKOV (2003a): ПОЛЯКОВ, О. Е.: *О становлении языковой терминологии в мордовских языках*. – In: *Вопросы терминологии в финно-угорских языках Российской Федерации // Terminology issues in the Finno-Ugric languages of the Russian Federation*. Terminologia et Corpora II, Szombathely, 106–110.
- POJAKOV (2003b): ПОЛЯКОВ, О. Е.: *О путях расширения функций мордовских (мокшанского и эрзянского) языков*. – In: *Проблемы и перспективы развития восточных финно-угорских языков*. Szaranszk, 28–31.
- POJAKOV (2003c): ПОЛЯКОВ О. Е.: *Мокшанский язык в школах Хубово-Полянского района*. – In: *Проблемы и перспективы развития восточных финно-угорских языков*. Szaranszk, 189–191.
- POJAKOV (2005): ПОЛЯКОВ О. Е.: *Языки в Республике Мордовия: особенности употребления и пути расширения функционирования*. – In: *Национальное самосознание мордовского (мокшанского и эрзянского) народа: настоящее и будущее*. Материалы докладов съезда мордовского (мокшанского и эрзянского) народа 22–25 ноября 2004 года. Szaranszk, 72–74.
- РОРОВ (1999): ПОПОВ, Н. С.: *Мордва должна быть единым этносом...* – Финно-угорский вестник (15), Joskar-Ola, 1999/3, 6–7.
- РОРОВ (2002): ПОПОВ, Н.: *Родной язык и судьба народа*. – Финно-угорский вестник (24), 2002/1, Joskar-Ola, 18–20.
- РОРОВ V. (2000): ПОПОВ В. А.: *Методика преподавания мордовского языка в национальной школе*. – In: *Финно-угристика на пороге III тысячелетия*. Szaranszk, 2000, 245–248.
- РОРОВ-ГАВОВ (2005): ПОПОВ А. А.–ГАВОВ П. В.: *Этапы развития коми национальной школы в XX веке*. – In: *История, современное состояние, перспективы развития языков и культур финно-угорских народов*. Sziktivkar, 523–525.

- POPOV-SZMETANYIN-NYESZTYEROVA (2005): ПОПОВ А. А.–СМЕТАНИН А. Ф.–НЕСТЕРОВА Н. А.: *Об особенностях этнической мобилизации в финно-угорских регионах Российской Федерации (на примере Республики Коми)*. – In: *История, современное состояние, перспективы развития языков и культур финно-угорских народов*. Sziktiivkar, 552–554.
- POSEY, Darrell (1999): *Introduction: Culture and nature – the inextricable link*. – In: POSEY, Darrell (ed.): *Cultural and Spiritual Values of Biodiversity. A Complementary Contribution to the Global Biodiversity Assessment*. New York: UNEP (United Nations Environmental Programme) & Leiden: Intermediate Technologies (Leiden University), 3–18.
- ПОТАРОВ (2000): ПОТАПОВ П. Ф.: *Печать и родной язык*. – In: *Финно-угристика на пороге III тысячелетия*. Szaranszk, 2000, 249–251.
- ROZGYEJEV, Igor (2003): ПОЗДЕЕВ, Игорь: *Современное состояние удмуртской диаспоры в республиках Марий Эл и Татарстан (по материалам этнографической экспедиции 2003 года)*. Финно-угроведение, 2003/2, Joskar-Ola, 70–78.
- ПУЛКИН (2002): ПУЛЬКИН М. В.: *Карельский язык в деятельности органов государственной власти и крестьянского самоуправления в XVIII–начале XX века*. – In: *Бубриховские чтения. Проблемы прибалтийско-финской филологии и культуры*. Петрозаводск, 285–301.
- ПУЛКИН (2003): ПУЛЬКИН, Максим: *Русификация в XIX–начале XX. в. в Карелии*. Финно-угроведение, 2003/1, Joskar-Ola, 36–45.
- PUSZTAY János (1991): *Nyelvi-kulturális megújulás a mariknál*. – In: *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest, 543–545.
- PUSZTAY János (1993): *A narimi szölkupoknál*. – Néprajzi Hírek XXII, 1993/1-2, 1996 (!), 75–78.
- PUSZTAY, János (Hrg.) (1993): *Die Wege der finnisch-ugrischen Völker zur politischen, kulturellen und sprachlichen Autonomie*. – Materialien eines Internationalen Symposions. Specimina Sibirica VIII, Savariae (Szombathely)
- PUSZTAY János (1994): *A szölkupok*. – Savaria University Press, Minoritates mundi, Szombathely, 194
- PUSZTAY János (1996) = PUSZTAY 1993
- PUSZTAY János (1997a): *Nyelvi helyzet, nyelvi tervezés a kis uráli népek körében*. – In: *A paleoszibériai nyelvek kutatásának jelentősége az uráli nyelvészet számára * Nyelvi helyzet, nyelvi tervezés a kis uráli népek körében*. Habilitationes Savarienses 2, Szombathely, 31–67.
- PUSZTAY, János (1997b): *Die sprachliche Situation bei den samojedischen Völkern*. – In: PUSZTAY (Hrg.) (1997), 121–125.
- PUSZTAY, János (Hrg.) (1997): *Die sprachliche Situation bei den uralischen Völkern*. Specimina Sibirica XII, Szombathely
- PUSZTAY János (2001): *A Kalevala – egy eposz és a nyelv. (A kultúra és az identitás kérdései)* – In: *A Kalevala végleges szövege 150 éves. (A Magyar Tudományos Akadémián 1999. szeptember 14-én rendezett jubileumi ülés előadásai)*. Specimina Fennica IX, Szombathely, 2001, 55–62.
- PUSZTAY János (2002): *Nyelvi tervezés a kis finnugor (uráli) népeknél*. – In: GADÁNYI Károly & PUSZTAY János (szerk.): *Közép-Európa: egység és sokszínűség*. A Nyelvek Európai Éve 2001 zárókonferenciájának előadásai. Szombathely, 246–251.
- PUSZTAY János (2003a): *Közép-Európa: nyelvi konvergenciátáj*. – Dissertationes Savarienses 30, Szombathely, 2003, 137
- PUSZTAY (2003b): ПУСТАИ, Янош: *Основные задачи развития финно-угорских языков малочисленных народов*. – In: *Вопросы терминологии в финно-угорских языках Российской Федерации // Terminology issues in the Finno-Ugric languages of the Russian Federation*. Terminologia et Corpora II, Szombathely 2003, 111–120.

- PUSZTAY János (2003c): *Mariföldön*. – *Életünk* 2003/9, Szombathely, 797–810.
- PUSZTAY János (2003d): *Szibériai napló*. – *Életünk* 2003/3, Szombathely, 219–238.
- PUSZTAY, János (2004a): ПУСТАЙ, Янош: *Молодёжь – залог будущего*. – Финно-угорский вестник 3 (34), Joskar-Ola, 2004, 29–45.
- PUSZTAY, János (2004b): *Soomi-ugri rahvastel on veel lootust*. – *Diplomaatia*, Nr. 12. September 2004, Tallinn, 2–5.
- PUSZTAY János (2004c): *Mordvin földön*. – *Életünk*, 2004/3, Szombathely, 226–246.
- PYÖLI (2001): PYÖLI, Raija: *Kielen revitalisaatio Karjalassa – toiveuntako?* – *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum, Pars VI*, Tartu, 65–70.
- RADYGIN (2001): РАДЫГИН, А. И.: *Марийцы в Удмуртии: есть понимание и поддержка*. – Финно-угорский вестник (23), Joskar-Ola, 2001/4, 11–12.
- RANNUT, Mart (2003): *Postmodern Trends in Current Language Development*. – In: METS-LANG, Helle & RANNUT, Mart (eds.): *Languages in development*. München: Lincom Europa, 19–30.
- RANNUT et al. (2003): RANNUT, Mart–RANNUT, Ülle–VERSCHIK, Anna (2004?): *Keel – võim – ühiskond*. Tallinn
- RASIN, A. (1993): *Der ethnische Nihilismus der Udmurten: das Wesen, die Gründe, die Wege des Kampfes*. – In: PUSZTAY (1993), 121–126.
- Raszpregyelenyie*: Распределение население России по владению языками (по данным микропереписи населения 1994 г.). Moskva, 1995
- RAZBIVNAJA (2004): РАЗБИВНАЯ Г. А.: *Проблемы формирования и развития национально-региональной системы образования*. – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепского и финского языков в Республике Карелия*. (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 2004, 11–14.
- RÉDEI, Károly (1995): *Задачи и возможности хантыйского и мансийского литературных языков*. – In: ZAICZ, Gábor (1995) (ed.), 113–122.
- RÉDEI, Károly (1997): *Die sprachliche Situation und die Probleme der Schriftsprache bei den Syrjänen*. – In: PUSZTAY (Hrg.) (1997), 127–135.
- REMSUJEVA (2004): РЕМШУЕВА Р. П.: *Роль карелоязычных газет в возрождении и сохранении родных языков*. – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепского и финского языков в Республике Карелия*. (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 150–151.
- RISKOV (2005): РЫЧКОВ В. В.: *Современный федерализм: практический опыт и перспективы (на материалах Коми-Пермяцкого Автономного Округа)*. – In: *История, современное состояние, перспективы развития языков и культур финно-угорских народов*. Szikivkar, 554–557.
- RIESE, Timothy (1995): *Die syrjänische Literatursprache: Entwicklungsweg und Zukunftsperspektiven*. – In: ZAICZ, Gábor (1995) (ed.), 89–98.
- RJABOV (1934): РЯБОВ А. П.: *Эрзянь кельнь грамматика*. Szaranszk
- RJANSZKIJ–MIHAJLOVSKIJ (2004): РЯНСКИЙ Ф. Н.–МИХАЙЛОВСКИЙ В. А.: *Коренные народы в контексте устойчивого развития Азиатского Севера*. – In: *Сохранение традиционной культуры коренных малочисленных народов Севера и проблема устойчивого развития*. Moskva, 426–437.
- ROZSKIN (kézirat): РОЖКИН, Е. Н.: *Развитие этнических процессов в Республике Коми на примере межэтнической брачности и этнической самоидентификации*. (megjelentés előtt)
- ROZSKIN–KOZULINA (2005): РОЖКИН Е. Н.–КОЗУЛИНА С. Г.: *Функционирование коми языка как государственного в Республике Коми*. – In: *Языковая ситуация и языковая политика в финно-угорских республиках Волго-Камского региона // Die sprachliche Situation und Sprachpolitik in den finnisch-ugrischen Republiken der Volga-*

- Kama-Region*. (Materialien einer internationalen Konferenz, Szombathely, 27.-28. Mai 2004), Szombathely, 148-151.
- SAARINEN, Sirkka (1995): *On the present state of the Mari lexicon*. – In: ZAICZ, Gábor (1995) (ed.), 79-84.
- SAARINEN, Sirkka (2000): *Language and culture of the Uralic peoples*. – *Finno-Ugrian Bulletin* (18), Joskar-Ola, 2000/2, 63-64.
- SAARINEN, Sirkka (2003): *Sprachgesetze und Neologismen bei den wolgaischen und permischen Völkern*. – In: KLUMPP, Gerson und KNÜPPEL, Michael (Hrg.) (2003), 91-97.
- SABAJEV (2005): ШАБАЕВ Ю. П.: *К вопросу о «новом национализме» финно-угров России*. – In: *История, современное состояние, перспективы развития языков и культур финно-угорских народов*. Sziktivkar, 566-569.
- SAJNACHOVA, A. (1997): *Über das Schaffen einer einheitlichen Mansi Schriftsprache*. – In: *Die sprachliche Situation bei den uralischen Völkern*. Specimina Sibirica XII, Szombathely, 147-149.
- SALÁNKI Zuzsa (2004): *Nemzedékek nyelvésajátítása a mai udmurt nyelvközösségben*. – In: *Permie, finnek, magyarok*. Írások Szij Enikő 60. születésnapjára. Urálistikai Tanulmányok 14, Budapest, 342-346.
- SALONIEMI, Marjo-Riitta – SALONIEMI, Antti – JAATINEN, Toimi (2005): *Vepsänmaan tulevaisuus – eksotiikkaa ja elämymatkailua?* – In: SARESSALO, Lassi (ed.): *Vepsä. Maa, kansa, kulttuuri*. Tampere – Helsinki, 242-247.
- SANUKOV, Xenofont (1993): *Ethnic-Cultural Revival Problems of Russia's Finno-Ugric Peoples*. – In: *Die Wege der finnisch-ugrischen Völker zur politischen, kulturellen und sprachlichen Autonomie* (Materialien eines internationalen Symposions 15.-17. Oktober 1992 in Szombathely). Specimina Sibirica VIII, Savariae (Szombathely), 133-143.
- SARIJEVA (2004): ШАПИЕВА Н. Н.: *Проблемы и перспективы развития марийской диаспоры в Республике Башкортостан*. – In: *Формирование, историческое взаимодействие и культурные связи финно-угорских народов*. Joskar-Ola, 589-592.
- SAROV (2005): ШАРОВ В. Д.: *Этнодемографическая характеристика*. – In: *Марийцы*. Joskar-Ola, 64-72.
- SARESSALO, Lassi (2005): *Vepsäläisestä kulttuurista, totta ja tarua*. – In: SARESSALO, Lassi (ed.): *Vepsä. Maa, kansa, kulttuuri*. Tampere – Helsinki, 11-24.
- SAVELJEVA, Eleonora (2002): *Venäjän suomalais-ugrialaisten kansojen kielilainsäädännöstä ja kansallista kouluista*. – In: Marja LAPPALAINEN (toim.) (2002), 86-96.
- SCSEMEROVA (2000): ЩЕМЕРОВА Н. Н.: *О проблеме эрзянско-русского детского билингвизма*. – In: *Финно-угристика на пороге III тысячелетия*. Szaranszk, 2000, 328-330.
- SEJANOVA (2003): ШЕЯНОВА, Т. М.: *Из истории формирования общественно-политической терминологии мордовских (эрзянского и мокшанского) языков*. – In: *Вопросы терминологии в финно-угорских языках Российской Федерации // Terminology issues in the Finno-Ugric languages of the Russian Federation*. Terminologia et Corpora II, Szombathely, 121-129.
- SEVCSSENKO (2005): ШЕВЧЕНКО, Людмила: *Принципы создания учебно-методических комплексов по карельскому языку для начальной школы*. – *Congressus Decimus Internationalis Fenno-Ugristarum, Pars II*, Joskar-Ola, 174-175.
- SHAROV Vladimir (2002): *Compromise and Innovation Help Mari El Address Ethnic and Local Government Issues*. – In: TISHKOV, V.-FILIPPOVA, Je.: *Local Government and Minority Empowerment in the CIS*. Open Society Institute
- SIPŐCZ, Katalin (1993): *Die wogulische Erde und das wogulische Volk*. – In: PUSZTAY (1993), 145-149.
- SIRMANKINA (2003): ШИРМАНКИНА, Р. С.: *Лингвистическая терминология в школьных учебниках эрзянского языка*. – In: *Вопросы терминологии в финно-угорских языках*

- Российской Федерации // Terminology issues in the Finno-Ugric languages of the Russian Federation. Terminologia et Corpora II, Szombathely, 130–137.*
- SIRMANKINA, Raisza-ZAICZ Gábor (2002): *(Erza-)Mordvin nyelvészeti terminusok. Folia Uralica Debreceniensia 9, Debrecen, 131–144.*
- SITOVA (2002): ШИТОВА, С.: *Марийцы*. – In: *Народы Башкортостана*. Ufa, 347–384.
- SKALINA (2001): ШКАЛИНА, Г. Е.: *Современный марийский язык: проблемы и возможности*. – Финно-угорский вестник (23), 2001/4, Joskar-Ola, 13–19.
- SKUTNABB-KANGAS, Tove (1998): *Oktatásügy és nyelv. Regio, 1998/3, 3–35.*
- SKUTNABB-KANGAS, Tove (2000): *Linguistic genocide in education – or worldwide diversity and human rights?* Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. Mahwah, New Jersey, London
- SKUTNABB-KANGAS, Tove (2004 – kézirat): *Finno-Ugric Peoples in a Global Context: human rights of speakers of endangered languages*. – Plenáris előadás a Finnugor Népek IV. Világkongresszusán, Tallinn, 2004. augusztus 16.
- SKUTNABB-KANGAS-PHILLIPSON (1994): *Linguistic human rights, past and present*. – In: SKUTNABB-KANGAS, Tove-PHILLIPSON, Robert (eds.): *Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 71–110.
- STRALLER (2004): ШТРАЛЛЕР О. Ф.: *Национально-культурная автономия в системе федеративных отношений*. – In: *Формирование, историческое взаимодействие и культурные связи финно-угорских народов*. Joskar-Ola, 628–629.
- STRALLER (2005): ШТРАЛЛЕР О. Ф.: *Актуальные проблемы развития национально-культурных автономий в современных условиях (на примере Немецкой НКА)*. – In: *История, современное состояние, перспективы развития языков и культур финно-угорских народов*. Szikativkar, 588–589.
- STROGALTŠIKOVA, Z. (2005a): *Päätytykö vepsäläisten historiallinen taivas?* – In: SARESSALO, Lassi (ed.): *Vepsä. Maa, kansa, kulttuuri*. Tampere – Helsinki, 211–235.
- STROGALTŠIKOVA, Z. (2005b): *Vepsän kieli muutosten kynnyksellä*. – In: SARESSALO, Lassi (ed.): *Vepsä. Maa, kansa, kulttuuri*. Tampere – Helsinki, 171–180.
- STROGALTŠIKOVA – lásd SZTROGALSČIKOVA alatt is
- SUDEGOV (2005): ШУДЕГОВ В. Е.: *Закон «О государственном языке Российской Федерации»*. – In: *Языковая ситуация и языковая политика в финно-угорских республиках Волго-Камского региона // Die sprachliche Situation und Sprachpolitik in den finnisch-ugrischen Republiken der Volga- Kama-Region*. (Materialien einer internationalen Konferenz, Szombathely, 27.–28. Mai 2004), Szombathely, 187–190.
- SUTOV (2003): ШУТОВ А. Ф.: *Изучение восточных финно-угорских языков в системе образования Российской Федерации*. – In: *Проблемы и перспективы развития восточных финно-угорских языков*. Szaranszk, 16–21.
- SVECOVA-ISALIN (2005): ШВЕЦОВА, Г. Н.–ИШАЛИН, А. С.: *Опыт работы Республики Марий Эл по реализации регионального (национально-регионального) компонента образования*. – In: *Языковая ситуация и языковая политика в финно-угорских республиках Волго-Камского региона // Die sprachliche Situation und Sprachpolitik in den finnisch-ugrischen Republiken der Volga- Kama-Region*. (Materialien einer internationalen Konferenz, Szombathely, 27.–28. Mai 2004), Szombathely, 179–186.
- Szbornyik 2005: Сборник материалов об этнической ситуации в Республике Марий Эл и социально-культурном положении марийского народа*. – Joskar-Ola
- SZEDOVA (2003): СЕДОВА П. Е.: *Лексические новообразования в мокшанском литературном языке*. – In: *Проблемы и перспективы развития восточных финно-угорских языков*. Szaranszk, 298–300.
- SZEMAKOVA (2004): СЕМАКОВА И. Б.: *Из наблюдений за современным этапом развития культуры карелов, вепсов и финнов Республики Карелия*. – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепского и финского языков в*

- Республике Карелия. (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 2004, 106-109.
- SZEMJONOV (2005): СЕМЕНОВ, Н. И.: – In: *Языковая ситуация и языковая политика в финно-угорских республиках Волго-Камского региона // Die sprachliche Situation und Sprachpolitik in den finnisch-ugrischen Republiken der Volga- Kama-Region.* (Materialien einer internationalen Konferenz, Szombathely, 27.-28. Mai 2004), Szombathely, 152-158.
- SZEMJONOV P. (2004): СЕМЕНОВ П. М.: *О путях формирования и развития литературы на карельском языке.* – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепского и финского языков в Республике Карелия.* (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 2004, 97.
- SZÉPE, György (1994): *Central and Eastern European language policies in transition (with special reference to Hungary).* – In: *Eastern Europe. Migration, Language Rights & Education.* Current Issues in Language and Society, vol. 1, no. 1. 41-61.
- SZÉPE, György (1997): *Language policy and language rights.* – In: PUSZTAY (Hrg.) (1997), 7-24.
- SZETYIN (1990) – Мокшень правда, 1990. december 25.
- SZIBATROVA (2002): СИБАТРОВА, С.: *Венгрийиште – у марий мутер.* – In: *Марий Эл, Joskar-Ola, 2002. január 12. 5. l.*
- SZIJDUSKINA (2004): СИЛЬДУШКИНА Н. Е.: *Депрессивность марийской национальности: психоанализ.* – In: *Формирование, историческое взаимодействие и культурные связи финно-угорских народов.* Joskar-Ola, 351-354.
- SZINYICKAJA (2004): СИНИЦКАЯ Н. А.: *Ливвиковский диалект на страницах газеты Ота муа.* – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепского и финского языков в Республике Карелия.* (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 2004, 152-153.
- SZKOROBOGATOVA (2005): СКОРОБОГАТОВА В. И.: *Коми народ: ответ на вызовы современности.* – In: *История, современное состояние, перспективы развития языков и культур финно-угорских народов.* Sziktiivkar, 5-10.
- SZMETANYIN et al. (2004): СМЕТАНИН А. Ф.–НАПАЛКОВ А. Д.–ЖЕРЕБЦОВ И. Л.: *Коми народ и Республика Коми в федеративной России.* – In: *Формирование, историческое взаимодействие и культурные связи финно-угорских народов.* Joskar-Ola, 636-638.
- SZMIRNOVA (2005a): СМИРНОВА С. К.: *Языковая политика и права меньшинств: между-народный и российский опыт регулирования.* – In: *Языковая ситуация и языковая политика в финно-угорских республиках Волго-Камского региона // Die sprachliche Situation und Sprachpolitik in den finnisch-ugrischen Republiken der Volga- Kama-Region.* (Materialien einer internationalen Konferenz, Szombathely, 27.-28. Mai 2004), Szombathely, 159-162.
- SZMIRNOVA (2005b): СМИРНОВА С. К.: *Перспективы развития федерализма в условиях трансформирующейся России.* – In: *История, современное состояние, перспективы развития языков и культур финно-угорских народов.* Sziktiivkar, 547-548.
- Szociológia – Udmurt 2003 = *Национальные отношения в Удмуртской Республике –2003.* (az Udmurt Köztársaság Oktatási Minisztériumától kapott kézirat)
- SZOKOLOV-TUGANYEV (1994): СОКОЛОВ С. В.–ТУТАНЕВ В. В.: *Биологической нимкыль-ёсын кылбугор – Словарь биологических терминов.* Izsevszk
- SZTOLJAROVA (2004): СТОЛЯРОВА Г. Р.: *Феномен межэтнического взаимодействия: опыт постсоветского Татарстана.* Казань
- SZTRELKOV et al. (kézirat): СТРЕЛКОВ, Н. С.–ЕЖОВА, Н. Н.–КИРЬЯНОВ, Н. А.: *Соответствия и расхождения в демографическом состоянии основных этнических групп населения Удмуртской Республики в историческом аспекте (megjelenés előtt)*

- SZTROGALSCSIKOVA (2004a): З. И. СТРОГАЛЬЩИКОВА: *Всероссийская перепись 2002 года: проблемы и некоторые итоги.* – Финно-угорский вестник 3 (34), 2004, Йошкар-Ола, 55–66.
- SZTROGALSCSIKOVA (2004b): STROGALŠTŠIKOVA, Zinaida: *Vepsäläisten, karjalaisten ja suomalaisten kieliloista Karjalassa.* – In: *Sukukansaohjelma 1994–2004. Suomi Venäjän uralilaiskieliä tukemassa.* Helsinki
- SZTROGALSCSIKOVA (2004c): СТРОГАЛЬЩИКОВА З. И.: *Проблемы становления национального образования карелов и вепсов на современном этапе.* – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепского и финского языков в Республике Карелия.* (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 2004, 41–47.
- SZTROGALSCSIKOVA (kézirat): З. И. СТРОГАЛЬЩИКОВА: *Вепсы: этнодемографические процессы (прошлое и настоящее)* (megjelenés előtt)
- SZTROGALSCSIKOVA – lásd STROGALŠTŠIKOVA alatt is
- SZTYERANOVA (2004): СТЕПАНОВА Л. А.: *Государственный ансамбль песни и танца «Кантеле» как носитель коренной национальной культуры. Пути и этапы его развития.* – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепского и финского языков в Республике Карелия.* (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 2004, 79–86.
- SZUVOROVA (2005): СУВОРОВА, З. В.: *Проблемы и перспективы развития национального образования в Удмуртской Республике.* – In: *Языковая ситуация и языковая политика в финно-угорских республиках Волго-Камского региона // Die sprachliche Situation und Sprachpolitik in den finnisch-ugrischen Republiken der Volga- Kama-Region.* (Materialien einer internationalen Konferenz, Szombathely, 27.–28. Mai 2004), Szombathely, 163–166.
- SZUVOROVA (2005 – kézirat): a 2005. július 2-3-án az Udmurt Köztársaságban tett látogatásom során kapott kézirat anyag
- TARAKANOV (1998): ТАРАКАНОВ, И. В.: *Возникновение, развитие удмуртского литературного языка и пути обогащения его лексики в современную эпоху.* – In: *Республиканская термино-орфографическая комиссия по удмуртскому языку.* Izsevszk
- TARAKANOV (2001): ТАРАКАНОВ Иван: *История удмуртской графики.* – Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum, Pars VI, Tartu, 297–301.
- TARAKANOV (2004): ТАРАКАНОВ И. В.: *Архаизмы как источник обогащения словарного состава удмуртского литературного языка.* – In: *Формирование и развитие литературных языков народов Поволжья.* Izsevszk, 223–238.
- TAULI, Valter (1998): *A nyelvi tervezés elmélete.* – In: TOLCSVAI NAGY Gábor (szerk.): *Nyelvi tervezés.* Universitas Kiadó, Budapest, 51–66. (a cikk eredetije: TAULI, Valter: *The Theory of Language Planning.* – In: J. A. FISHMAN (ed.): *Advances in Language Planning.* Mouton, The Haag, 1974, 49–67.)
- THOMAS, George (1991): *Linguistic purism.* London
- TIKK, Ü. (1999): *Ferdinand Eisen* 85. Õpetajate Leht 41, Tallinn, 14.
- TUBYLOV (2002): ТУБЫЛОВ, В.: *Недальновидная политика.* – Финно-угорский вестник (24), 2002/1, Joskar-Ola, 9–11.
- TULUZ (2001): ТУЛУЗ Ева: *Николай Иванович Ильминский и финно-угорские народы.* – Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum, Pars VI, Tartu, 309–314.
- TYHONOVA–RUZANKIN (1994): ТИХОНОВА Т. М.–РУЗАНКИН Г. И.: *Эрзянь кель. Синтаксис.* Szaranszk
- TYHONOVA (2000): ТИХОНОВА Л. Н.: *К проблеме обогащения лексики современного марийского литературного языка за счет собственных словообразовательных средств языка.* – In: *Финно-угристика на пороге III тысячелетия.* Szaranszk, 2000, 289–291.

- TYIMIRBAJEVA (2005): ТИМИРБАЕВА Г. И.: *Лексические новообразования в марийской общественно-политической газете «Чолман» Республики Башкортостан.* – In: *История, современное состояние, перспективы развития языков и культур финно-угорских народов.* Sziktiivkar, 201–202.
- TYINGAJEV (2005): ТИНГАЕВ В. Ф.: *Проблемы возрождения эрзян и мокшан Оренбуржья.* – In: *Национальное самосознание мордовского (мокшанского и эрзянского) народа: настоящее и будущее.* Материалы докладов съезда мордовского (мокшанского и эрзянского) народа 22–25 ноября 2004 года. Szaranszk, 55–58.
- UDALOVA (2004): УДАЛОВА И. В.: *Метисация северных этносов.* – In: *Сохранение традиционной культуры коренных малочисленных народов Севера и проблема устойчивого развития.* Moskva, 552–560.
- Удмурт кылын: Удмурт кылын шонер гожъяськонъя кыллюкам.* (Az udmurt nyelv helyesírási szótára) Izsevszk, 2002
- UNESCO (2003a): *Education in a multilingual world.* – UNESCO Education Position Paper. Paris: UNESCO
- UNESCO (2003b): *Language Vitality and Endangerment.* UNESCO Intangible Cultural Heritage Unit's Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages. Approved 31 March 2003 by the Participants of the at International Expert Meeting on UNESCO Programme Safeguarding of Endangered Languages, UNESCO, Paris-Fontenoy, 10–12 March 2003
- URASZKINA (2005): УРАСЬКИНА Н. И.: *Научно-методическое обеспечение национального образования в Удмуртской Республике.* – In: *Языковая ситуация и языковая политика в финно-угорских республиках Волго-Камского региона // Die sprachliche Situation und Sprachpolitik in den finnisch-ugrischen Republiken der Volga-Kama-Region.* (Materialien einer internationalen Konferenz, Szombathely, 27.–28. Mai 2004), Szombathely, 167–170.
- USZOVA (2005): УСОВА Н. П.: *Динамика развития СМИ на удмуртском языке в постсоветский период.* – In: *История, современное состояние, перспективы развития языков и культур финно-угорских народов.* Sziktiivkar, 586–589.
- De VARNES, Fernand (1996): *Language, Minorities and Human Rights.* The Hague, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers, 1996
- VASSE-VÁSZOLYI, E. G. (1996): *Orthodox Christianity and Russian Colonialism: The Komi Experience in an International Perspective* (Plenary Address). – In: *Христианизация Коми края и ее роль в развитии государственности и культуры.* Sziktiivkar
- VASZIKOVA (1994): ВАСИКОВА, Л.: *Кырык марла орфографы лымдер.* Joskar-Ola
- VASZILJEVA G. (2005): ВАСИЛЬЕВА, Г. Н.: *Проблемы двуязычия в процессе обучения в Удмуртской Республике.* – In: *Языковая ситуация и языковая политика в финно-угорских республиках Волго-Камского региона // Die sprachliche Situation und Sprachpolitik in den finnisch-ugrischen Republiken der Volga-Kama-Region.* (Materialien einer internationalen Konferenz, Szombathely, 27.–28. Mai 2004), Szombathely, 28–34.
- VASZILJEVA O. (2004): ВАСИЛЬЕВА О. И.: *Становление национального книжного дела в Удмуртии.* – In: *Формирование, историческое взаимодействие и культурные связи финно-угорских народов.* Joskar-Ola, 327–330.
- VAVULINSZKAJA (2002): ВАВУЛИНСКАЯ Л. И.: *Проблемы национальной школы в Карелии во второй половине 1940-1960-х годов.* – In: *Бубриховские чтения. Проблемы прибалтийско-финской филологии и культуры.* Петрозаводск, 271–278.
- VELLA, Jurij (2004): *Fehér kiáltások.* Versek – Ford. Pusztay János. Minoritates mundi – Literatura, Szombathely
- VENTO, Urpo (2002): *Käytännön sukukanssahojelmaa.* – In: Marja LAPPALAINEN (toim.) (2002), 111–116.
- VENTO, U. (2004): *Karjalan, Vepsän ja Suomen rinnakkaiselon mahdollisuudet.* – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепсского и финского*

- языков в Республике Карелия. (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 2004, 28–31.
- VLASZOVA (2004): ВЛАСОВА О. Б.: *Национальный творческий коллектив: современное состояние и пути развития*. – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепского и финского языков в Республике Карелия*. (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 2004, 104–106.
- VOLKOV (2004): ВОЛКОВ А. Л.: *О современном этапе развития карельского литературного языка*. – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепского и финского языков в Республике Карелия*. (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 2004, 76–79.
- VORONCOV (2004): ВОРОНЦОВ В. С.: *Динамика межнациональных отношений в Удмуртии (по данным социологических опросов)*. – In: *Формирование, историческое взаимодействие и культурные связи финно-угорских народов*. Joskar-Ola, 592–597.
- VOSZTRIKOV (2004): ВОСТРИКОВ В. Г.: *Коренизация в МАО (Марийской автономной области) в 20–30-е годы XX в.* – In: *Формирование, историческое взаимодействие и культурные связи финно-угорских народов*. Joskar-Ola, 288–291.
- WARDAUGH, R. (1995): *Szociolingvisztika*. Budapest
- WIDMER, Anna (2003): *Meister der Integration in der Agonie: die Ob-Ugrier* – In: Gerson KLUMPP und Michael KNÜPPEL (Hrg.): *Die ural-altaischen Völker. Identität im Wandel zwischen Tradition und Moderne*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 63, 117–134.
- WIDMER Anna (2004): „Menjetek el az egész világra, és hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek!” *Az új suriskári osztják bibliafordításról*. – Folia Uralica Debreceniensia 11, 127–139.
- WINTER, W. (1993): *Some Conditions for the Survival of Small Languages*. – In: *Language Conflict and Language Planning*. Mouton de Gruyter, Berlin, 299–314.
- WODAK, Ruth (2003): *Auf der Suche nach europäischen Identitäten: Homogene und/oder multiple sprachliche Identitäten?* – In: DE CILLIA, Rudolf-KRUMM, Hans-Jürgen-WODAK, Ruth (Hrg.) (2003): 125–134.
- WURM, Stephen A. (1998): *Methods of Language Maintenance and Revival, with Selected Cases of Language Endangerment in the World*. – In: MATSUMURA, Kazuto (ed.): *Studies in Endangered Languages*. ICHÉL Linguistic Studies Vol.1, Hituzi Syobo, Tokyo, 191–211.
- YANALOV, Vasili (2002): *Problems of national press and freedom of speech in the Finno-Ugrian regions of the Russian Federation*. – Finno-Ugrian Bulletin (25), 2002/2, Yoshkar-Ola, 11–16.
- YANALOV, lásd JANALOV alatt is
- ZAICZ (1990): ЗАИЦ, Г.: *Об истории элизии спирантов в мордовском языке*. Материалы VI Международного конгресса финно-угроведов. Т. 2. Moszkva
- ZAICZ (1995): Заиц, Г.: *Сколько языков нужно эрзе и мокше?* – In: ZAICZ, Gábor (1995) (ed.), 41–46.
- ZAICZ, Gábor (1995) (ed.): *Zur Frage der uralischen Schriftsprachen*. Linguistica, Series A, Studia et Dissertationes 17, Budapest
- ZAICZ, Gábor (2001): *Einige Grundfragen der mordwinischen Terminologieforschung*. – In: *Zur Frage der Terminologiebildung in den uralischen Sprachen*. Specimina Sibirica XVIII, Szombathely, 79–90.
- ZAICZ, Gábor–BUTILOV, Mikol (2004): *A mordvin nyelvészeti terminológia kérdései*. Folia Uralica Debreceniensia 11, Debrecen, 141–154.
- ZAICZ–SIRMANKINA (2001): ЗАИЦ Г.–ШИРМАНКИНА Р.: *Основные образования мордовской лингвистической терминологии*. – In: *Congressus Internationalis Finno-Ugritarum 9/6*, Tartu, 431–437.

- ZAITSEVA, Nina (2005): *Vepsän kielestä ja murteista*. – In: SARESSALO, Lassi (ed.): *Vepsä. Maa, kansa, kulttuuri*. Tampere – Helsinki, 152–162.
- ZAJCEVA (2005a): ЗАЙЦЕВА Н.: *Новописьменные языки, диалекты, литературы*. – Congressus Decimus Internationalis Fenno-Ugristarum, Pars II, Joskar-Ola, 59–60.
- ZAJCEVA (2005b): ЗАЙЦЕВА Н. Г.: *Диалект и новописьменные языки: противостояние или взаимодействие (на материале прибалтийско-финских языков Карелии)*. – In: *История, современное состояние, перспективы развития языков и культур финно-угорских народов*. Sziktivkar, 82–84.
- ZAJCEVA T. (2004): ЗАЙЦЕВА, Т. И.: *К проблеме функционирования новых терминов в удмуртском литературоведении*. – In: *Формирование и развитие литературных языков народов Поволжья*. Izsevszk, 85–90.
- ZAJKOV (2002): ЗАЙКОВ, П. М.: *О преподавании карельского языка в Петрозаводском государственном университете*. – In: *Бубриховские чтения. Проблемы прибалтийско-финской филологии и культуры*. Петрозаводск, 12–17.
- ZAJKOV (2005): ЗАЙКОВ П.: *К вопросу о едином карельском языке*. – Congressus Decimus Internationalis Fenno-Ugristarum, Pars II, Joskar-Ola, 57–58.
- ZARUBALOVA (2004): ЗАРУБАЛОВА М. Н.: *Проблемы работы редакции вещания на национальных языках*. – In: *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепского и финского языков в Республике Карелия*. (Материалы научно-практической конференции 31 октября 2002 года.) Petrozavodszk, 2004, 160–161.
- ZORIN (2002): ЗОРИН В. Ю.: *Российская Федерация: проблемы формирования этнокультурной политики*. Русский мир, Moskva

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	7
1. A KISEBBSÉGI KÉRDÉS FOLKLORIZÁLÁSA: A POLITIKAI/KÖZIGAZGATÁSI KERETRENDSZER ÉS ANNAK TERVEZETT ÁTALAKÍTÁSA	9
1.1. A TITULÁRIS URÁLI NÉPEK RÉSZESEDÉSE A RÓLUK ELNEVEZETT TERÜLETEK LAKOSSÁGÁN BELÜL	10
1.1.1. Karjala	10
1.1.2. Mordóvia	11
1.1.3. Marij El	11
1.1.4. Komi Köztársaság	12
1.1.5. Komi-permják Autonóm Körzet	13
1.1.6. Udmurtia	14
1.1.7. Hanti-Manysi Autonóm Körzet – Jugra	14
1.1.8. Nyenyecék	15
1.2. A KÖZIGAZGATÁSI RENDSZER ÁTALAKÍTÁSA	15
1.2.1. A komi-permják helyzet	17
1.2.2. További szándékok	20
1.3. A NEMZETISÉGI KÉRDÉS FOLKLORIZÁLÁSA	21
1.4. VALÓBAN NINCS ÉS NEM IS VOLT OROSZOSÍTÁS?	26
1.4.1. A lenini nemzetiségi politika	26
1.4.2. A mari föderalisták ügye	30
1.4.3. A SzOFIN-ügy	31
1.4.4. Oroszosítási folyamatok az egyes finnugor népeknél	35
1.4.4.1. <i>Karjala</i>	35
1.4.4.2. <i>Mordóvia</i>	36
1.4.4.3. <i>Marij El</i>	37
1.4.4.4. <i>Komi Köztársaság</i>	37
1.4.4.5. <i>Udmurtia</i>	38
1.4.5. A korenyizácija	38
2. ÚTON A MEGSEMISÜLÉS FELÉ: A DEMOGRÁFIAI HELYZET	43
2.1. ÁLTALÁNOS HELYZETKÉP	43
2.2. EGYES FINNUGOR NÉPEK HELYZETE	48
2.2.1. Karjala	48
2.2.1.1. <i>Karjalaiak</i>	48
2.2.1.2. <i>Vepszék</i>	49
2.2.2. Mordóvia	50

2.2.3. Marij El	51
2.2.4. Komi Köztársaság	52
2.2.5. Udmurtia	53
2.2.6. Obi-ugorok	53
3. ETNIKAI KÖRNYEZETSZENNYEZÉS: AZ ÖKOLÓGIAI HELYZET HATÁSA	55
3.1. MORDÓVIA	55
3.2. MARIJ EL	56
3.3. KOMI KÖZTÁRSASÁG	56
3.4. UDMURTIA	58
3.5. NYUGAT-SZIBÉRIA URÁLI NÉPEI	60
4. IDENTITÁSHORDOZÓ VAGY NYŰG? – AZ ANYANYELV	65
4.1. ÁLTALÁNOS ADATOK	65
4.2. A NYELV MINT AZ IDENTITÁS HORDOZÓJA	66
4.2.1. A nyelv és a nemzeti tudat kapcsolata a mariknál	68
4.2.2. A nyelv és a nemzeti tudat kapcsolata a komiknál	69
4.2.3. A nyelv és a nemzeti tudat kapcsolata az udmurtoknál	70
4.3. AZ ANYANYELV STÁTUSZA ÉS PRESZTÍZSE	71
4.4. AZ ANYANYELVVÁLASZTÁS	73
4.4.1. Általános kérdések	73
4.4.2. Az anyanyelvváltásról	76
4.4.3. Áttekintés a finnugor népek anyanyelvi helyzetéről	77
4.4.3.1. <i>Karjalaiak</i>	77
4.4.3.2. <i>Vepszék</i>	79
4.4.3.3. <i>Mordvinok</i>	80
4.4.3.4. <i>Marik</i>	81
4.4.3.5. <i>Komik</i>	86
4.4.3.6. <i>Udmurtok</i>	90
4.4.3.7. <i>Obi-ugorok</i>	92
4.4.4. Az 1989. és a 2002. évi népszámlálás adatai az anyanyelv-vállalásról	92
5. NYELVÉVEL HAL A NEMZET: NYELVI JOGOK, KISEBBSÉGI EMBERI JOGOK	97
5.1. BEVEZETŐ MEGJEGYZÉSEK	97
5.2. A FINNUGOR NYELVEK ÉS AZ ÁLLAMNYELVI STÁTUSZ	100
5.2.1. Karjala	102
5.2.2. Mordóvia	102
5.2.3. Marij El	104
5.2.4. Komi Köztársaság	108
5.2.5. Udmurtia	111

5.3. AZ EGYETEMES NYELVI JOGOK ÉRVÉNYESÜLÉSE AZ OROSZORSZÁGI FINNUGOR NÉPEKNÉL – A BARCELONAI NYILATKOZAT TÜKRÉBEN	115
5.3.1. Karjala	116
5.3.2. Mordóvia	116
5.3.3. Marij El	117
5.3.4. Komi Köztársaság	117
5.3.5. Udmurtia	119
6. AZ ANYANYELV TÁMASZA VAGY AZ OROSZOSÍTÁS ESZKÖZE? – AZ ISKOLA	121
6.1. ÁLTALÁNOS MEGJEGYZÉSEK	121
6.2. AZ ANYANYELV AZ ISKOLÁBAN	125
6.2.1. Karjala	125
6.2.1.1. <i>Finn nyelvű oktatás</i>	126
6.2.1.2. <i>Karjalai nyelvű oktatás</i>	128
6.2.1.3. <i>Vepsze nyelvű oktatás</i>	130
6.2.2. Mordóvia	132
6.2.3. Marij El	136
6.2.4. Komi Köztársaság	142
6.2.5. Udmurtia	147
6.2.6. Az obi-ugor népek	150
7. PATYOMKIN FALU – A KULTÚRA	153
7.1. KULTURÁLIS ÉLET	153
7.1.1. Karjala	153
7.1.2. Mordóvia	154
7.1.3. Marij El	154
7.1.4. Komi Köztársaság	155
7.1.5. Udmurtia	156
7.1.6. Hanti-Manysi Autonóm Körzet – Jugra	157
7.2. KÖNYVKIADÁS	157
7.2.1. Mordóvia	157
7.2.2. Marij El	159
7.2.3. Komi Köztársaság	159
7.2.4. Udmurtia	160
7.3. ÍROTT ÉS ELEKTRONIKUS SAJTÓ	161
7.3.1. Karjala	162
7.3.2. Mordóvia	165
7.3.3. Marij El	168
7.3.4. Komi Köztársaság	171
7.3.5. Udmurtia	173
7.3.6. Az obi-ugor népek	177

7.3.7. Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet	177
7.3.8. Nyenyec Autonóm Körzet	177
8. A TÖBBSÉG KEGYELEMKENYERÉN? – A DIASZPÓRA	179
8.1. ÁLTALÁNOS MEGJEGYZÉSEK	179
8.2. EGYES FINNUGOR NÉPEK HELYZETE A DIASZPÓRÁBAN	180
8.2.1. Karjalaiak	180
8.2.2. Mordvinok	181
8.2.3. Marik	184
8.2.4. Komik	188
8.2.5. Udmurtok	188
9. ÚJJÁÉLESZTÉS A KLINIKAI HALÁLBÓL – A NYELVI TERVEZÉS	191
9.1. ÁLTALÁNOS MEGJEGYZÉSEK	191
9.1.1. Nyelvpolitika	191
9.1.2. Nyelvi tervezés	192
9.1.3. Nyelvi imperializmus	194
9.1.4. Az oroszországi identitás	195
9.2. A FINNUGOR NYELVEK FEJLESZTÉSÉNEK KÉRDÉSEI	198
9.2.1. Egy nép – egy nyelv?	198
9.2.1.1. <i>A karjalai helyzet</i>	199
9.2.1.2. <i>A vepsze helyzet</i>	200
9.2.1.3. <i>A mordvin helyzet</i>	201
9.2.1.4. <i>A mari helyzet</i>	203
9.2.2. Az oroszországi finnugor nyelvek fejlettségi szintje	206
9.2.3. A nyelv lélektani státusza	217
9.2.4. A nyelvfejlés sajátosságai Közép- és Kelet-Európában	218
9.2.5. Nyelvfejlés az oroszországi finnugor népeknél	219
9.2.5.1 <i>A karjalai nyelvű terminológia helyzete</i>	222
9.2.5.2. <i>A vepsze nyelvű terminológia kérdései</i>	223
9.2.5.3. <i>A mordvin nyelvű terminológia kérdései</i>	224
9.2.5.4. <i>A mari nyelvű terminológia kérdései</i>	233
9.2.5.5. <i>A komi nyelvű terminológia kérdései</i>	238
9.2.5.6. <i>Az udmurt nyelvű terminológia kérdései</i>	239
9.2.5.7. <i>A manysi nyelvű terminológia kérdései</i>	243
9.2.5.8. <i>A hanti nyelvű terminológia kérdései</i>	243
10. EUTHANÁZIA VAGY... – A FINNUGOR NÉPEK JÖVŐJÉNEK FELTÉTELEI	245
10.1. NEMZETKÖZI NORMÁKNAK MEGFELELŐ ÚJ POLITIKAI MAGATARTÁS	246
10.2. ETNIKAI NIHILIZMUS HELYETT ETNIKAI/NEMZETI ÖNTUDAT	248

10.3. AZ ANYANYELV MINDENEKELŐTT	251
10.3.1. Az anyanyelvhasználat kedvező politikai és lélektani feltételeinek megteremtése	252
10.3.1.1. Az anyanyelv státuszának erősítése, ismeretének növelése	252
10.3.1.2. Lélektani meggyőzés az anyanyelv hasznáról – a szülők hozzáállása	255
10.3.1.3. A kölcsönös kétnyelvűség megteremtése a finnugor népek lakta területeken	256
10.3.2. A nemzeti iskola intézményének helyreállítása	257
10.3.3. A sajtó szerepe	258
10.3.4. Nyelvfejlesztés	258
10.3.5. Vonzó nyelvi programokat a gyermekeknek	259
10.4. AZ ISKOLÁZOTTSÁGI SZINT JAVÍTÁSA	260
10.5. A (FIATAL) ÉRTELMISÉG SZEREPE	269
10.6. A DEMOGRÁFIAI HELYZET JAVÍTÁSA	271
10.7. A FALVAK ÁLLAPOTÁNAK SÜRGŐS JAVÍTÁSA	271
11. NEMZETKÖZI EGYÜTTMŰKÖDÉSEL MEGVALÓSÍTHATÓ NEMZETI PROGRAM	279
11.1. OKTATÁS	280
11.1.1. Felsőoktatás	280
11.1.2. A közoktatás	281
11.2. KUTATÁS	281
11.3. KULTÚRA	282
ZÁRSZÓ HELYETT	285
IRODALOM	287

A SOROZATBAN MEGJELENT

- I. Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467–1706, I–II. kötet.
Szerk.: Benda Kálmán (1989)
- II. Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl
Szerk.: Fejős Zoltán–Küllös Imola (1990)
- III. A kolozsvári magyar egyetem 1945-ben
Szerk.: Barabás Béla–Joó Rudolf (1990)
- IV. A beregszászi magyar gimnázium története
Szerk.: Benda István–Orosz László (1991)
- V. Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989
Szerk.: Diószegi László–R. Süle Andrea (1990)
- VI. Tőkés István: A romániai magyar református egyház élete 1944–1989 (1990)
- VII. Népi kultúra és nemzettudat
Szerk.: Hofer Tamás (1991)
- VIII. Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz (1991)
- IX. Diószegi István: Üllő és kalapács (A nemzetiségi politika a XIX. századi Európában) (1991)
- X. Enyedi Sándor: Öt év a kétszázból. A Kolozsvári Magyar Színház története 1944 és 1949 között (1991)
- XI. Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről.
Szerk.: Kontra Miklós (1991)
- XII. Liszka József: Fejezetek a szlovákiai Kisalföld néprajzából (1992)
- XIII. Pávai István: Az erdélyi és moldvai magyarság népi tánczenéje (1993)
- XIV. Tanulmányok a szlovéniai magyarság köréből
Szerk.: Gráfik Imre (1994)
- XV. Túl a kecegárdán
Szerk.: Kontra Miklós (1995)
- XVI. Magyarok kisebbségben és szórványban
Szerk.: Romsics Ignác (1995)
- XVII. Georg Brunner: Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában
- XVIII. A marosvásárhelyi magyar nyelvű orvos-és gyógyszerészképzés 50 éve
Szerk.: Barabás Béla–Péter Mihály–Péter H. Mária

- XIX. Nanovfszky György: A finnugorok világa (1996)
XX. Magyarságtudomány 1995–96
Szerk.: Diószegi László (1996)
XXI. Kunz Egon: Magyarok Ausztráliában (1997)
XXII. Imreh István: Erdélyi eleink emlékezete (1999)
XXIII. Csángósors
Szerk.: Pozsony Ferenc (1999)
XXIV. Útkeresés és integráció
Szerk.: Bárdi Nándor–Éger György (2000)
XXV. Nyelvrokonaink
Szerk.: Nanovfszky György (2000)
XXVI. Kontra Miklós: Magyarok és nyelvtörvények (2002)
XXVII. Asszimiláció vagy kivándorlás. Források a moldvai magyar etnikai csoport, a csángók modern kori történelmének tanulmányozásához (1860–1989)
Szerk.: Vincze Gábor (2004)

Kiadja a Teleki László Alapítvány
Felelős kiadó: Diószegi László
Felelős szerkesztő: Barabás Béla
Nyomdai előkészítés: Teleki László Alapítvány szerkesztősége
Antal Béla, Hingyi Gábor